

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEŞ-BOLYAI

SERIES PHILOSOPHIA_{ET} OECONOMICA

1962

C L U J

În cel de al VII-lea an de apariție (1962) *Studia Universitatis Babeș—Bolyai* cuprinde seriile:

matematică—fizică (2 fascicule);
chimie (2 fascicule);
geologie—geografie (2 fascicule);
biologie (2 fascicule);
muzică—economie politică;
psihologie—pedagogie;
științe juridice;
istorie (2 fascicule);
lingvistică—literatură (2 fascicule).

На VII году издания (1962), *Studia Universitatis Babeș—Bolyai* выходит следующими сериями:

математика-физика (2 выпуска);
химия (2 выпуска);
геология-география (2 выпуска);
биология (2 выпуска);
философия-политэкономия;
психология-педагогика;
юридические науки;
история (2 выпуска);
языкознание-литературоведение (2 выпуска).

Dans leur VII-me année de publication (1962) les *Studia Universitatis Babeș—Bolyai* comportent les séries suivantes:

mathématiques—physique (2 fascicules);
chimie (2 fascicules);
géologie—géographie (2 fascicules);
biologie (2 fascicules);
philosophie—économie politique;
psychologie—pédagogie;
sciences juridiques;
histoire (2 fascicules);
linguistique—littérature (2 fascicules).

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEŞ-BOLYAI

SERIES PHILOSOPHIA ET OECONOMICA

1962

C L U J

STUDIA UNIVERSITATIS BABEŞ—BOLYAI
Anul VII 1962

REDACTOR ŞEF:

Acad. prof. C. DAICOVICIU

REDACTOR ŞEF ADJUNCT:

Prof. ŞT. PÉTERFI, membru coresp. Acad. R.P.R.

COMITETUL DE REDACŢIE AL SERIEI FILOZOFIE—ECONOMIE POLITICĂ:

Conf. T. HAGAN, Conf. N. KALLOS (redactor responsabil), Conf. C. MARE,
Conf. A. NEGUCIOIU, Conf. A. ROTH, Prof. E. RÓZSA

Redacția:

CLUJ, str. M. Kogălniceanu 1
Telefon 34-50

SUMAR — TARTALOM

I. GÁLL, I. SZÖCS, Cele trei programe ale Partidului Comunist al Uniunii Sovietice	7
A. NEGUCIOIU, Caracterul științific al politicii P.M.R. de desăvârșire a construcției socialismului în patria noastră	33
KALLÓS M., Mi a politika? (Ce este politica?)	49
A. ROTH, Revoluția tehnico-științifică contemporană și ritmul dezvoltării sociale	77
C. MARE, Corelația dintre contradicțiile interne și cele externe în lumina principiului cauzalității	103
E. RÓZSA, Concepția materialistă-mecanicistă și dialectica în „Etica” lui Spinoza	121
D. D. ROȘCA, Semnificația unor termeni hegelieni	143
I. V. MESAROȘIU, Logica transcendențială și rolul ei în concepția lui Kant	167

Note

Din viața științifică a Catedrei de materialism dialectic și materialism istoric	191
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

И. ГАЛ, И. СЕЧ, Три программы Коммунистической Партии Советского Союза	7
А. НЕГУЧОЮ, Научный характер политики РРП в деле завершения построения социализма в нашей стране	33
КАЛЛОШ М., Что есть политика?	49
А. РОТ, Современная научно-техническая революция и ритм общественного развития	77
К. МАРЕ, Соотношение между внутренними и внешними противоречиями с точки зрения принципа причинности	103
Е. РОЖА, Механистический материализм и диалектика в „Этике“ Спинозы	121
Д. Д. РОШКА, Смысл некоторых гегелевских терминов	143
И. В. МЕСАРОШНУ, Трансцендентальная логика и ее роль в мировоззрении Канта	167
З а м е т к и	191

SOMMAIRE

I. GALL, I. SZÖCS, Les trois programmes du Parti Communiste de l'Union Soviétique	7
A. NEGUCIOIU, Le caractère scientifique de la politique du P.O.R., d'achèvement de la construction du socialisme dans le pays	33
KALLÓS M., Qu'est-ce que la politique?	49
A. ROTH, La révolution technico-scientifique contemporaine et le rythme du développement social	77
C. MARE, La corrélation entre les contradictions internes et externes à la lumière du principe de causalité	103
E. RÓZSA, La conception matérialiste-mécaniste et la dialectique dans l'„Ethique“ de Spinoza	121
D. D. ROȘCA, Sur la signification de certains termes hégéliens	143
I. V. MESAROȘIU, La logique transcendentale et son rôle dans la conception de Kant	167
Notes	191

CELE TREI PROGRAME ALE PARTIDULUI COMUNIST AL UNIUNII SOVIETICE

de

IOAN GÁLL și IOSIF SZÓCS

Adoptarea noului program al P.C.U.S. de către Congresul al XXII-lea reprezintă un jalon important în dezvoltarea istorică a partidului, a întregii societăți sovietice. Ea constituie în același timp un eveniment de mare însemnătate ce exercită o puternică influență asupra procesului de dezvoltare a tuturor țărilor socialiste, precum și asupra lumii întregi.

În cursul existenței sale de mai mult de o jumătate de secol, P.C.U.S. a elaborat trei programe; fiecare a corespuns unei anumite etape de dezvoltare istorică a țării sovietice. Totodată există o legătură lăuntrică între ele, căci formează o unitate încheată ce exprimă aplicarea creatoare a învățaturii marxist-leniniste, verificarea practică a acestei teorii în cursul realizării programelor.

Exprimînd în mod sugestiv legătura indisolubilă între programele partidului, tov. Hrușciiov le-a comparat cu o rachetă cu trei trepte. Prima treaptă a smuls Rusia țaristă din lumea capitalistă, a doua a înălțat Uniunea Sovietică în socialism, iar a treia este menită să o plaseze pe orbita comunismului.

Toate cele trei trepte ale rachetei, respectiv fiecare program al P.C.U.S., este un program leninist. Primele două programe au fost întocmite cu participarea și sub conducerea personală a lui Lenin, dar și în elaborarea celui de-al treilea program partidul s-a călăuzit cu fidelitate după învățătura lui Lenin, aplicînd în mod creator genialele sale idei.

Programul este un model de abordare științifică, dialectică a marilor probleme sociale, istorice: un model de previziune științifică, luminiînd în fața omenirii drumul dezvoltării istorice a societății umane.

Noul program al P.C.U.S. înfățișează minunata perspectivă a viitorului apropiat nu numai poporului sovietic, ci — după cum a arătat tov. Gheorghiu-Dej în cuvîntarea de salut a delegației romîne la Congresul al XXII-lea — ideile mărețe ale Congresului luminează ca soarele strălucitor perspectivele viitorului întregii omeniri. Programul are o deosebită însemnătate și pentru poporul nostru în lupta sa pentru desăvîrșirea

construcției socialiste. „Programul P.C.U.S. — spune tov. Gheorghiu-Dej în Darea de seamă a delegației P.M.R. la cel de-al XXII-lea Congres al P.C.U.S., prezentată la plenara C.C. al P.M.R. din 30 noiembrie—5 decembrie 1961 — reprezintă pentru poporul nostru intruchiparea propriului său viitor luminos, el răsună pentru oamenii muncii din țara noastră ca o chemare la muncă și luptă pentru desăvârșirea construcției socialiste și crearea condițiilor de trecere treptată la construirea comunismului în R.P.R.”.¹

★

În studiul de față vom face o succintă prezentare istorică a celor trei programe ale P.C.U.S.

„Fără program este de neconceput partidul ca organism politic cit de cit încheșat, capabil să mențină întotdeauna o linie principială, indiferent de întorsătura pe care ar lua-o evenimentele”,² — scrie Lenin, subliniind necesitatea indispensabilă a programului ca document de bază al partidelor marxist-leniniste. În program sînt formulate țelurile și sarcinile partidului proletar pentru o anumită etapă a dezvoltării istorice a țării, pe baza unei analize științifice a problemelor economice și politice, caracteristice etapei respective. O trăsătură caracteristică a activității partidelor marxist-leniniste o constituie analizarea profundă, științifică a realității și elaborarea sarcinilor partidului pe baza previziunii științifice. „Marxismul ne cere — scrie Lenin — o considerare cit mai precisă, obiectiv verificabilă, a raporturilor dintre clase și a particularităților concrete ale fiecărui moment istoric”.³

„Manifestul Partidului Comunist”, scris de Marx și Engels, constituie un model strălucit de analiză științifică a fenomenelor economico-sociale și de determinare, pe baza acestei analize, a sarcinilor partidului proletar. În această operă — primul document-program al mișcării muncitorești — sînt dezvoltate legile de dezvoltare ale orînduirii capitaliste și cauzele pieirii ei inevitabile. Dezvăluind misiunea istorică a proletariatului, „Manifestul Partidului Comunist” constituie o armă ideologică în lupta proletariatului pentru lichidarea exploatării omului de către om, pentru făurirea societății comuniste. În lucrarea sa „Critica programului de la Gotha”, Marx a dezvoltat mai departe ideile de bază enunțate în „Manifest”, formulînd precis ideea necesității istorice a dictaturii proletariatului, a perioadei de trecere între capitalism și socialism, a dezvoltat trăsăturile de bază a celor două faze ale societății comuniste. Aceste două opere ale lui Marx și Engels au avut o deosebită importanță istorică nu numai pentru dezvoltarea mișcării muncitorești din epoca lor, dar de asemenea ele constituie puncte de plecare pentru elaborarea programelor de luptă ale mișcării muncitorești din epocile următoare.

¹ „Scînteia” nr. 5371 din 7 decembrie 1961.

² V. I. Lenin, *Opere*, vol. 17, p. 265, ed. 1957, București.

³ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 24, p. 25, ed. 1954, București.

PRIMUL PROGRAM AL P.C.U.S. — PROGRAMUL LUPTEI PENTRU RĂSTURNAREA ABSOLUTISMULUI ȚARIST ȘI APOI A RĂSTURNĂRII CAPITALISMULUI

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a avut loc deplasarea centrului revoluționar mondial din Apus în Răsărit, în Rusia, care a ajuns în pragul unei mari revoluții populare. Continuând opera lui Marx și Engels, desfășurând o uriașă activitate teoretică și practică, Lenin a dezvăluit fenomenele și legitățile noi ale capitalismului — ajuns în faza sa de declin, imperialismul —, a determinat sarcinile mișcării muncitorești în noile condiții istorice.

Cea mai arzătoare problemă a mișcării muncitorești din Rusia la începutul secolului XX a fost crearea unui partid revoluționar capabil să transforme proletariatul în luptător de avangardă în revoluția populară.

În lupta sa pentru făurirea partidului marxist, revoluționar, Lenin a acordat o atenție primordială elaborării programului partidului. Încă în timpul cînd stătea în fruntea organizației „Uniunea de luptă pentru eliberarea clasei muncitoare” din Petersburg (1895—1898), Lenin a început pregătirile pentru elaborarea programului.

În lupta pentru crearea partidului revoluționar Lenin a supus unei critici necruțătoare pe „marxiștii legali”, care erau purtătorii ideologiei burgheze. Demascînd pe „marxiștii legali” în lucrarea „Conținutul economic al narodnicismului și critica lui în cartea domnului Struve” (1895), Lenin a enunțat unele idei care stăteau la baza elaborării ulterioare a programului partidului revoluționar. De asemenea un rol important a avut în fundamentarea teoretică a programului cartea lui Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia”, apărută în 1899.

Concomitent cu vasta sa activitate teoretică și practică desfășurată în vederea creării partidului revoluționar, Lenin a consacrat cîteva articole în mod special elaborării programului partidului. Printre acestea ne referim în mod deosebit la lucrările: „Proiect de program al partidului social-democrat și explicarea programului” (1895—1896), „Sarcinile social-democraților ruși” (1898), „Proiect de program al partidului nostru” (1899). În aceste lucrări ale sale Lenin subliniază necesitatea elaborării grabnice a programului, ca document de partid indispensabil necesar pentru o justă orientare a activității partidului.

În acest sens Lenin se referă la ideea lui Marx despre faptul că programul partidului nu este un scop în sine, ci un îndreptar pentru mișcarea revoluționară practică. Citînd cuvintele lui Marx exprimate în „Critica programului de la Gotha” că fiecare pas al mișcării reale este mai important decît o duzină de programe, Lenin subliniază că „Nici Marx, nici vreun alt teoretician sau social-democrat care activează pe tărîm practic nu a tăgăduit uriașa însemnătate a unui program pentru o activitate încheată și consecventă a unui partid politic....”¹. Lenin subliniază totodată că „...programul nu este o

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 4, ed. 1953, București, p. 209.

instrucție: programul trebuie să cuprindă întreaga mișcare, iar în practică, firește, trebuie pusă pe primul plan când o latură a mișcării, când alta".⁵

Însemnătatea lucrării lui Lenin „Proiectul programului partidului nostru” constă în aceea că schițează în aceasta planul elaborării programului, înșirînd în zece grupe acele probleme de bază pe care trebuie să le conțină programul partidului.

În pregătirea elaborării programului, Lenin a acordat o atenție deosebită clarificării poziției social-democraților în problema agrară, insistînd asupra necesității includerii în programul social-democrat a problemei agrare. Lucrarea lui Lenin „Problema agrară și criticii lui Marx” a fost consacrată elucidării tocmai a acestei chestiuni.

Ideea creării partidului social-democrat cîștigă teren în sînul organizațiilor locale, în martie 1898 ele fac prima încercare de a se uni într-un partid social-democrat, convocînd în acest scop Congresul de la Minsk. Deși primul Congres al P.M.S.D.R. nu a reușit să întemeieze de fapt partidul, nefiind în stare să elaboreze un program și un statut al partidului, el a avut o uriașă însemnătate politică, propagandistică, declarînd în principiu întemeierea partidului.

Existența formală a partidului nu a pus capăt situației de fărâmițare organizatorică și lipsei de unitate ideologică ce domina în sînul mișcării social-democrate. Întărirea organizatorică și clarificarea ideologică a mișcării social-democrate a fost frînată de curentul economismului, varietate rusă a oportunismului internațional.

Cu ajutorul ziarului „Iskra”, — al cărui prim număr a apărut la 11 decembrie 1900, — Lenin a pregătit premisele necesare pentru convocarea Congresului al II-lea al partidului, care trebuia să adopte un program marxist-revoluționar, să întemeieze de fapt partidul muncitoresc social-democrat din Rusia. În lupta teoretică pentru crearea partidului revoluționar un rol hotărîtor l-a jucat opera lui Lenin „Ce-i de făcut?”, apărută în 1902.

Elaborarea proiectului de program, care urma să fie supus aprobării Congresului al II-lea, a fost începută în 1901 de către Lenin și Plehanov din însărcinarea redacției ziarului „Iskra”. În cursul elaborării programului, Lenin a criticat concepțiile lui Plehanov, care voia să dea programului un caracter teoretic abstract, fără să lămurească precis asemenea probleme ca rolul conducător al proletariatului în revoluție, dictatura proletariatului, caracterul partidului proletar. Într-o serie de lucrări ale sale, cunoscute sub denumirea de „Materiale pentru elaborarea programului P.M.S.D.R.” scrise în ianuarie-aprilie 1902, precum și în articolul „Programul agrar al social-democrației ruse”, Lenin expune punctul său de vedere cu privire la programul partidului. În cursul elaborării programului s-au ivit divergențe principiale în sînul redacției „Iskra”, în special în legătură cu problema agrară. Redacția a numit o comisie care, pe baza celor două variante de proiect de program — întocmite de Lenin, respectiv de Plehanov — urma să elaboreze un proiect de program unic.

⁵ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 4, ed. 1953, București, p. 231.

Fermitatea marxist-revoluționară cu care Lenin a apărut ideile programatice marxiste, a asigurat victoria concepțiilor consecvente revoluționare despre program, astfel în coloanele sale ziarul „Iskra“ a oglindit concepțiile leniniste în legătură cu proiectul definitiv de program. Acest proiect de program, care la urmă a fost prezentat spre discutare la Congresul al II-lea, a fost publicat în prealabil în numărul din 1 iunie al ziarului „Iskra“.

Lucrările Congresului al II-lea s-au desfășurat între 17 iulie—10 august 1903. Însemnătatea istorică a Congresului constă în aceea că a creat un partid revoluționar, pe baza principiilor ideologice și organizatorice leniniste. Congresul al II-lea al P.M.S.D.R. a fost primul congres în istoria mișcării muncitorești internaționale în perioada de după moartea lui Marx și Engels, care a adoptat un program revoluționar.

Programul adoptat la Congresul al II-lea se compunea din două părți: programul minimal și programul maximal. Programul maximal dă o caracterizare capitalismului, dezvăluind contradicțiile sale, perspectivele sale de dezvoltare, în virtutea cărora se creează premisele materiale și sociale pentru pierirea inevitabilă a orinduirii capitaliste și pentru victoria noii orinduirii sociale, socialiste. Programul accentuează că capitalismul nu va pieri de la sine, ci numai în urma luptei revoluționare conștiente a proletariatului. Desființând proprietatea particulară asupra mijloacelor de producție, revoluția socialistă lichidează exploatarea omului de către om, lichidează societatea bazată pe existența claselor antagoniste. Programul maximal determină sarcinile proletariatului în lupta sa împotriva capitalismului, relevând că principala condiție a victoriei proletariatului asupra capitalismului este dictatura proletariatului.

Programul minimal stabilește concret și precis sarcinile proletariatului în lupta împotriva țarismului, pentru victoria revoluției burghezodemocratice. Principala revendicare formulată în programul minimal a fost cucerirea republicii democratice, precum și o serie de alte revendicări democratice generale, oglindind interesele poporului. Programul minimal prevedea o serie de revendicări privind apărarea intereselor economice ale muncitorilor, ca de pildă: limitarea zilei de lucru la 8 ore, interzicerea pentru patroni de a folosi munca copiilor de vîrstă școlară și limitarea timpului de lucru al adolescenților, ocrotirea muncii femeilor, înființarea de creșe, asigurarea salariului pentru perioada concediului de naștere, plata asigurărilor sociale a muncitorilor de către stat, elaborarea unei legislații pentru asigurarea securității muncii și a sănătății în întreprinderi, interzicerea plății salariului în mărfuri, interzicerea pentru patroni de a face rețineri din salariu și alte revendicări.

Oglindind interesele țăranimii, programul minimal prevedea o serie de revendicări menite să lichideze rămășițele iobăgiste la țară, să curețe drumul dezvoltării nestingherite a luptei de clasă la sate. Asemenea revendicări au fost: abrogarea plății de răscumpărare și a dijmei, restituirea către țărani a banilor luați de la ei sub formă de plăți de răscumpărare și de dijmă, confiscarea în acest scop a averilor mănăstirești și bisericesti, precum și a moșiilor domeniiale și a moșiilor aparținînd țarului și persoanelor din familia imperială; restituirea pămînturilor care au

fost rășluite de la țărani cu prilejul desființării iobăgiei și care constituiau în minile moșierilor un instrument de înrobire a țăranilor.

Pe lângă înșirarea revendicărilor ce oglindeau interesele actuale și concrete ale muncitorilor și țăranilor, programul enunță revendicările politice și sociale generale: răsturnarea absolutismului țarist și înlocuirea lui cu o republică democrată, a cărei constituție să asigure concentrarea întregii puteri supreme de stat în minile unei adunări legislative, compusă din reprezentanții poporului și formînd o singură cameră. Programul minimal cere dreptul de vot universal, egal, direct și secret; libertatea neîngrădită a conștiinței, cuvîntului, presei, întrunirilor, grevelor și asociațiilor; desființarea stărilor sociale și deplina egalitate în drepturi a tuturor cetățenilor, indiferent de sex, religie, rasă sau naționalitate; dreptul de autodeterminare pentru toate națiunile care fac parte din stat; separarea bisericii de stat și a școlii de biserică; învățămînt teoretic și profesional gratuit pentru toți copiii de ambele sexe sub 16 ani.

Programul minimal accentuează în repetate rînduri că singura cale spre realizarea revendicărilor democratice generale este răsturnarea regimului absolutist țarist.

Cele două părți ale programului leninist constituie un tot întreg, unitar, deoarece realizarea sarcinilor socialiste ale proletariatului erau condiționate de realizarea în prealabil a revendicărilor general-democratice, imbinîndu-se astfel lupta socialistă a proletariatului cu lupta sa pentru democrație în general.

Discutarea programului, în special punctul privitor la dictatura proletariatului, a stîrnit o luptă vehementă între leniniști și oportuniști. Oportuniștii se pronunțau împotriva includerii în program a tezei privind dictatura proletariatului, referindu-se la programele partidelor social-democrate din Apus, care nu-și puneau asemenea scopuri, crampoindu-se cu înverșunare de tezele reformiste privind atenuarea antagonismelor de clasă și de integrare pașnică a capitalismului în socialism. De asemenea, oportuniștii au încercat să determine scoaterea din program a ideii leniniste cu privire la rolul de avangardă al partidului în mișcarea muncitorească, rolul conducător și sarcinile proletariatului în mișcarea democratică, precum și privind tezele leniniste despre alianța muncitorească-țărănească. Conducătorii oportuniști evocau în același timp concepțiile reformiste, reacționare privind caracterul reacționar al țărănimii. Apărînd tezele sale cu privire la programul agrar al partidului, Lenin a demonstrat că lichidarea rămășițelor feudale este o revendicare revoluționară, alianța clasei muncitoare cu țărănimea, sub conducerea clasei muncitoare fiind una din condițiile de bază ale victoriei revoluției democratice și apoi a revoluției socialiste.

Oportuniștii s-au situat pe o poziție antimarxistă, naționalistă și la discutarea tezelor programului privind problema națională. Apărînd ideea internaționalismului proletar și a programului național al partidului, Lenin a demonstrat locul și rolul problemei naționale în lupta pentru victoria revoluției democratice și a celei socialiste. Tezele de bază ale programului național al partidului au fost elaborate de Lenin încă în perioada premergătoare convocării congresului în articolul său „Problema

națională în programul nostru", publicat în numărul din 15 iulie 1903 al ziarului „Iskra”.⁶

Congresul al II-lea a respins toate atacurile oportuniștilor în problemele programatice, adoptînd un program revoluționar, marxist-leninist.

Oportuniștii nu au renunțat la lupta împotriva programului nici după Congresul al II-lea, de aceea bolșevicii trebuiau să ducă o luptă grea pentru apărarea programului revoluționar al partidului. De asemenea noile evenimente istorice în perioada de după Congresul al II-lea, noile fenomene sociale ce s-au ivit — au determinat pe bolșevici să reconsidere unele puncte ale programului. Astfel, pe baza experienței revoluției ruse din 1905—1907, Lenin a ajuns la concluzia că revendicarea cuprinsă în programul agrar cu privire la restituirea pămînturilor care au fost rășluite, este deja depășită. În articolul „Despre programul nostru agrar”⁷ Lenin ridică problema revizuirii programului agrar al partidului, în jurul căruia se ivesc divergențe în sinul partidului. Congresul al IV-lea al P.M.S.D.R. (aprilie 1906) se situează pe poziție menșevică în problema agrară, adoptînd revendicarea municipalizării pămînturilor. Luptînd împotriva poziției menșevice în problema agrară, Lenin demonstrează însemnătatea revoluționară a poziției bolșevicilor privind confiscarea și naționalizarea tuturor pămînturilor, deoarece această revendicare asigură nu numai realizarea deplină și rapidă a revoluției burghezo-democratice, ci și a transformării acesteia în revoluție socialistă.

După revoluția rusă din 1905—1907 s-a cristalizat și s-a concretizat și mai complet poziția bolșevicilor în problema națională. Au contribuit la aceasta, în mare măsură, lucrările lui Lenin, printre care un loc de frunte îl ocupă lucrările: „Despre dreptul națiunilor la autodeterminare”⁸ (1914), „Revoluția socialistă și dreptul națiunilor la autodeterminare”⁹ (1916), „Bilanțul discuției asupra autodeterminării” (1916).¹⁰ În aceste lucrări, Lenin demască și nimicește concepțiile oportuniste despre autonomia național-culturală, dezvoltă mai departe programul bolșevic cu privire la rezolvarea problemei naționale, explică teza marxist-leninistă cu privire la dreptul națiunilor la autodeterminare pînă la despărțire. Lenin demonstrează totodată că dreptul națiunilor la autodeterminare pînă la despărțire nu înseamnă că bolșevicii ar fi pentru îndepărtarea națiunilor una de alta, dimpotrivă, socialismul creează premisele materiale și morale pentru unirea de bună voie și pe bază de egalitate a națiunilor. Problema modului folosirii dreptului la autodeterminare, pentru despărțire sau pentru unire, trebuie rezolvată în funcție de interesele generale ale luptei proletariatului pentru socialism.

În îmbogățirea și dezvoltarea teoretică a programului bolșevic au avut un rol însemnat asemenea lucrări de sinteză ale lui Lenin, ca „În

⁶ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 6, p. 427—436, ed. 1953, București.

⁷ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 8, p. 235—240, ed. 1955, București.

⁸ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 20, p. 393—456, ed. 1950, București.

⁹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 22, p. 138—151, ed. 1952, București.

¹⁰ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 22, p. 315—354, ed. 1952, București.

jurul lozincii statelor unite ale Europei" (1915)¹¹ și „Programul militar al revoluției proletare" (1916).¹²

Lucrările lui Lenin scrise în timpul războiului — în care dezvoltă mai departe ideile cuprinse în program — dezvăluie caracterul feroce al imperialismului mondial, care tirăște omenirea în războaie mondiale pustiitoare.

AL II-LEA PROGRAM AL P.C.U.S. — PROGRAMUL CONSTRUIRII SOCIALISMULUI

Situația creată în urma victoriei revoluției din februarie 1917, prin care programul minimal al P.M.S.D.R. în fond a fost realizat, a pus în fața clasei muncitoare: înlăptuirea trecerii de la revoluția burghezodemocratică la revoluția socialistă. Era necesară o modificare corespunzătoare a programului partidului în conformitate cu cerințele situației noi.

Problema revizuirii programului, respectiv a elaborării unui nou program, a fost ridicată de Lenin în lucrarea „Despre sarcinile proletariatului în revoluția actuală"¹³, apărută la 7 aprilie 1917, cunoscută în istorie sub denumirea de „Tezele din aprilie".

Lenin subliniază că este necesară reformularea caracterizării dată în primul program imperialismului și războiului imperialist. A arătat de asemenea că în noul program trebuie formulată în mod clar și precis poziția partidului față de stat în sensul precizării că forma de stat cea mai corespunzătoare dictaturii proletariatului este nu republica parlamentară, ci un stat de tipul Comunei din Paris, republica sovietică. Lenin a cerut schimbarea revendicărilor economice și sociale ale programului minimal și schimbarea denumirii partidului din partid socialdemocrat în partid comunist.

Pe baza raportului prezentat de Lenin, Conferința a VII-a (din aprilie)¹⁴ a adoptat o hotărâre referitoare la revizuirea programului. Rezoluția conferinței cu privire la problema agrară prevedea confiscarea pământurilor moșierești și naționalizarea tuturor pământurilor. În problema națională cerea includerea în programul partidului a dreptului națiunilor la autodeterminare, pînă la despărțire. Acestea, precum și alte rezoluții ale conferinței, constituiau date teoretice și practice pentru elaborarea noului program al partidului.

În iunie 1917 a apărut sub redacția lui Lenin broșura intitulată „Materiale cu privire la revizuirea programului partidului"¹⁵, conținând toate scrierile lui Lenin cu privire la elaborarea noului program al partidului, precum și rezoluțiile corespunzătoare ale Conferinței a VII-a a partidu-

¹¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 21, p. 333—337, ed. 1955, București.

¹² V. I. Lenin, *Opere*, vol. 23, p. 68—79, ed. 1952, București.

¹³ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 24, p. 1—8, ed. 1954, București.

¹⁴ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 24, p. 209—301. Vezi încă: *Rezoluțiile și hotărârile congreselor, conferințelor P.C.U.S.*, p. 343—364, E.P.L.P., 1954.

¹⁵ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 24, p. 445—469, ed. 1954, București.

lui. Această broșură a servit drept proiect de program al partidului, care la propunerea lui Lenin, a fost supus dezbaterii în fața tuturor membrilor de partid.

Congresul al VI-lea al partidului (8—16 august 1917),¹⁶ lucrările căruia s-au desfășurat în condiții deosebite, nu s-a putut ocupa cu elaborarea, respectiv adoptarea noului program, amânând această sarcină pînă la congresul următor.

În perioada dintre Congresul al VI-lea și al VII-lea, cînd s-a desfășurat glorioasa revoluție socialistă, Comitetul Central, sub conducerea lui Lenin, a continuat munca pentru elaborarea noului program al partidului.

Prin Hotărîrea sa din 6 februarie 1918, Comitetul Central a numit o comisie, avînd în frunte pe Lenin, care a fost însărcinată cu elaborarea noului program. Congresul al VII-lea¹⁷ al partidului (6—8 martie 1918), a adoptat a hotărîre privind revizuirea programului pe baza proiectului prezentat de Lenin. De asemenea, Congresul al VII-lea a adoptat noua denumire a partidului: Partidul Comunist (bolșevic) al Rusiei Sovietice.

În numărul din 25 februarie 1919 a apărut în ziarul „Pravda” proiectul celui de-al doilea program al partidului, redactat fiind de Lenin, care în această formă a fost adoptat de Congresul al VIII-lea (18—23 martie 1919).¹⁸ Baza teoretică a programului o constituia învățătura marxistă îmbogățită de Lenin cu noi teze, cele privitoare la caracterizarea fazei imperialiste a capitalismului, la posibilitatea victoriei revoluției proletare într-o singură țară, despre dictatura proletariatului, a alianței dintre clasa muncitoare și țărăimea muncitoare. Programul face o amplă și profundă analiză a imperialismului ca ultima fază de dezvoltare a capitalismului, dezvăluie esența și cauzele războaielor imperialiste: tendința de reîmpărțire a lumii de către puterile imperialiste în zone de influență, în funcție de raporturile de forțe, în permanență schimbare, între țările imperialiste. Programul accentuează că numai revoluția socialistă poate elibera omenirea de sub jugul imperialismului și izbăvi de suferințele pe care le provoacă războaiele imperialiste. Programul scoate în evidență că imperialismul este ajunul revoluției proletare.

Capitolul „În domeniul politicii generale” al programului definește esența puterii sovietice, prezintă statul sovietic ca un nou tip de stat. Programul arată că statul socialist sovietic este — ca orice stat — un instrument de dominație de clasă, un instrument de aspirare a altor clase. Dar dat fiind că el este un instrument de dominație în mîna clasei muncitoare, exprimînd interesele celor ce muncesc, este cel mai democratic tip de stat. În măsura în care vor fi lichidate condițiile care dau naștere exploatării omului de către om, în măsura întăririi orînduirii socialiste, funcția de reprimare a statului socialist se va restrînge tot mai mult. De asemenea, programul analizează în mod critic esența

¹⁶ *Rezoluțiile și hotărîrile congreselor, conferințelor P.C.U.S., E.P.L.P., 1954, p. 383—407.*

¹⁷ *Rezoluțiile și hotărîrile congreselor, conferințelor P.C.U.S., p. 416—419, E.P.L.P. 1954.*

¹⁸ *Rezoluțiile și hotărîrile congreselor, conferințelor P.C.U.S., p. 420—469, E.P.L.P., 1954.*

democratismului burghez, demascînd caracterul fals și ipocrit al democrației burgheze, relevînd superioritatea democrației socialiste. Programul arată necesitatea dezvoltării și perfecționării continue a democrației socialiste, găsirea de noi și noi forme de antrenare a maselor largi în conducerea treburilor obștești. Programul pune ca sarcină în fața partidului să lupte împotriva tendințelor de birocratism, arătînd că cheazășia succesului în această luptă este ridicarea nivelului cultural al maselor muncitoare.

Cu privire la problema națională, programul subliniază necesitatea solidarității internaționale a tuturor celor ce muncesc în lupta pentru țelurile lor comune, împotriva capitalului. Pentru a face să dispară neîncrederea maselor muncitoare din țările asuprite față de proletariatul din statele care asupriseră aceste țări, e necesară desființarea oricărui fel de privilegii ale oricărui grup național, egalitatea deplină în drepturi a națiunilor și recunoașterea dreptului la despărțire de stat pentru colonii și națiunile lipsite de drepturi. În același timp, partidul preconizează — ca una dintre formele de trecere pe calea spre o unitate deplină — unirea federativă a statelor, organizate după tipul sovietic.

În domeniul învățămîntului public, programul pune ca sarcină în fața partidului să ducă pînă la capăt opera de transformare a școlii dintr-un instrument de dominație de clasă al burgheziei într-un instrument de lichidare completă a împărțirii societății în clase, într-un instrument de regenerare comunistă a societății. Programul prevede introducerea învățămîntului general și politehnic gratuit și obligatoriu pentru toți copiii de ambele sexe pînă la vîrsta de 17 ani, deasemenea subliniază și necesitatea dezvoltării învățămîntului superior.

În domeniul sarcinilor economice ale partidului și ale regimului sovietic, programul consideră ca fiind cea mai esențială ridicarea prin toate mijloacele a forțelor de producție ale țării; rezultatele practice obținute în această direcție trebuie să fie criteriile de apreciere a succesului activității oricărei instituții sovietice legate de economia națională. Programul accentuează ca sarcină continuarea cu fermitate și ducerea pînă la capăt a exproprierii burgheziei, transformarea mijloacelor de producție și de circulație în proprietatea comună a tuturor oamenilor muncii. Pentru o cît mai bună funcționare a întregului aparat de producție, folosirea rațională și cu economie a tuturor resurselor materiale ale țării, programul preconizează coordonarea maximă a întregii activități economice a țării după un singur plan general de stat. În ce privește industria mică și meșteșugărească, este necesar de a se continua procesul de cooperativizare a lor, acordarea de ajutoare de stat, includerea acestora în planul de stat unic; toate acestea în scopul creării condițiilor necesare pentru trecerea nedureroasă a acestor forme înapoiate de producție la forme superioare, la marea industrie mecanizată.

Programul subliniază necesitatea făuririi unei noi discipline, socialiste, a muncii, ca o condiție de bază a gospodăririi socialiste, a dezvoltării rapide a forțelor productive ale societății. „În această muncă de

făurire a unei discipline noi, socialiste, rolul principal revine sindicatelor".¹⁹

Programul relevă rolul deosebit ce îl are progresul științei în dezvoltarea forțelor de producție.

Cu privire la sarcinile în domeniul dezvoltării agriculturii, programul pornește de la situația creată în urma naționalizării pământului, fixînd ca obiectiv crearea de mari întreprinderi agricole socialiste, stabilind în acest sens o serie de sarcini: organizarea de gospodării de stat; sprijinirea asociațiilor, precum și a întovărășirilor pentru lucrarea în comun a pământului; crearea de cooperative de producție; mobilizarea de către stat a tuturor forțelor agronomice pentru a lua măsuri energice în vederea îmbunătățirii culturii plantelor agricole; sprijinirea comunelor agricole, asociații absolut liber consimțite ale agricultorilor, cu scopul de a duce în comun o mare gospodărie agricolă.

Avînd în vedere că transformarea socialistă a agriculturii este un proces de lungă durată, că micile gospodării țărănești individuale vor avea o pondere însemnată în agricultură, programul preconizează luarea a o serie de măsuri pentru sprijinirea micilor gospodării țărănești în vederea măririi producției lor agricole.

Prevederile programului în problema țărănească care se bazează pe tripla lozincă leninistă cu privire la alianța dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare, au ca scop realizarea practică a acestei sarcini.

Pe baza programului agrar adoptat la Congresul al VIII-lea a fost realizată o uriașă transformare revoluționară în domeniul agrar, atragerea micilor gospodării țărănești individuale la marea producție agricolă socialistă.

În domeniul protecției muncii și a asistenței sociale, precum și în privința problemei locuințelor, programul prevede o serie de măsuri practice menite să creeze asemenea condiții de muncă și de trai pentru oamenii muncii, realizarea cărora este de neînchipuit în condițiile capitalismului.

În cursul discutării programului la Congresul al VIII-lea al P.C. (b) din Rusia, un grup restrîns antipartinic s-a ridicat împotriva unor teze esențiale ale programului leninist, preconizînd concepții antimarxiste în problema caracterizării imperialismului, în problema țărănească, în problema națională. Elaborînd o concepție falsă despre imperialism ca fiind o orînduire socială aparte, vorbind despre un „imperialism pur", fără alte contradicții decît cele dintre proletariat și burghezie, fără rămășițe feudale și de mișcări de eliberare națională, considerînd că în această revoluție proletară „pură" proletariatul va lupta singur împotriva burgheziei, grupul antipartinic s-a ridicat de fapt împotriva politicii de alianță dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare, cău-tînd astfel să zădărnicească construirea orînduirii noi, socialiste. Congresul a dat o ripostă convenită grupului antipartinic, a adoptat în întregime programul leninist.

¹⁹ Rezoluțiile și hotărîrile congreselor, conferințelor P.C.U.S., p. 435, E.P.L.P., 1954.

Ideologiile imperialismului mondial au dezlănțuit de asemenea un atac furibund împotriva programului leninist de construire a socialismului, prezentînd acesta drept o fantezie bolșevică și au proorocit pieirea iminentă a puterii sovietice. Lloyd George, exponent al burgheziei engleze, a scris că „... bolșevismul... se va destrăma în mod necesar sub presiunea forțelor economice”. Liderul social-democrației de dreapta, Karl Kautsky — în unison cu părerea exprimată de Lloyd George — a spus că „Lenin nu va fi în stare să înfăptuiască propriul său program”. „Nici nu poate fi vorba de o nimicire radicală a capitalismului... Capitalismul va reînvia, el trebuie să reînvie și aceasta se va întîmpla probabil foarte curînd.” Churchill prezicea „decăderea totală a oricărei forme de viață în Rusia”, „falimentul deplin... al teoriilor socialiste și comuniste”.

În ciuda acestor proorociri, programul a fost realizat. Programul al doilea al partidului a devenit un steag de luptă a întregului popor sovietic, ideile programului l-au însuflețit în lupta armată grea pe care trebuia să o ducă împotriva contrarevoluționarilor interni și a intervențiilor străine, în lupta pentru refacerea țării, în lupta pentru construirea economiei și culturii socialiste, înfruntînd în primii ani ai puterii sovietice foamete și privațiuni. Istoria a dovedit justetea ideilor programului leninist; faptele istorice au dezmințit „teoriile” ideologilor burghezi, a social-democrațiilor de dreapta. „Socialismul, a cărui inevitabilitate a fost în mod științific prezisă de Marx și Engels, socialismul, al cărui plan de construire a fost trasat de Lenin, a devenit în Uniunea Sovietică o realitate vie”.²⁰

Înfăptuirea programului construcției socialiste, adoptat la Congresul al VIII-lea, a schimbat în mod radical viața economică, politică și socială a Țării Sovietice. Aceste schimbări, noile probleme și sarcini ce s-au ivit în privința dezvoltării pe mai departe a orînduirii sovietice, au ridicat necesitatea elaborării unui nou program al partidului.

Congresele P.C.U.S. ce au avut loc după înfăptuirea construcției socialiste, s-au ocupat cu problema elaborării noului program. Astfel, Congresul al XVIII-lea (10—21 martie 1938) a însărcinat o comisie cu pregătirea noului program. Însă această muncă nu a fost îndeplinită între perioada dintre Congresul al XVIII-lea și cel de al XIX-lea, deși s-a simțit necesitatea elaborării neîntîrziate a noului program. La Congresul al XIX-lea (5—14 octombrie 1952), iar a fost constituită o comisie în vederea întocmirii noului program. În timpul congresului al XIX-lea partidul n-a putut să elaboreze un program întemeiat științific, deoarece condițiile create de cultul personalității nu au permis acest lucru. În urma lichidării cultului personalității și a restabilirii normelor leniniste în viața de partid a fost descătușată activitatea teoretică creatoare a partidului, și a survenit o simțitoare accelerare a dezvoltării economice a societății sovietice. Prin trecerea Uniunii Sovietice la construcția desfășurată a comunismului și prin îmbogățirea teoriei marxist-leniniste cu

²⁰ Programul P.C.U.S., „Știința” nr. 5336 din 2 noiembrie 1961, p. 3.

teze noi de către Congresele al XX-lea și al XXI-lea s-au creat toate condițiile necesare elaborării noului program al partidului.

Congresul al XXII-lea al P.C.U.S. (17—31 octombrie 1961) a adoptat noul program al P.C.U.S.

AL III-LEA PROGRAM AL P.C.U.S. — PROGRAMUL CONSTRUIRII COMUNISMULUI

Rod al gândirii creatoare colective a întregului partid, noul program al P.C.U.S. este un document de însemnătate istorică a mișcării muncitorești internaționale. De la „Manifestul Comunist” al lui Marx și Engels, istoria n-a mai cunoscut document de asemenea însemnătate și răsunet. Generalizând experiența mișcării comuniste internaționale din țările capitaliste și a experienței construcției socialiste din Uniunea Sovietică și din țările de democrație populară, a mișcării de eliberare națională, programul îmbogățește tezaurul teoretic al marxismului cu teze noi, stabilește sarcinile concrete ale construirii comunismului în U.R.S.S., dă răspuns la o serie de probleme vitale ale maselor muncitoare din întreaga lume, dezvăluind perspectivele dezvoltării istorice ale omenirii în a doua jumătate a secolului nostru.

Programul se compune din două părți: prima parte conține o amplă analiză a situației internaționale, a schimbărilor raporturilor de forțe în favoarea socialismului pe plan mondial, în perioadă de după victoria Marii Revoluții din Octombrie, dezvăluind legitățile dezvoltării sistemului mondial socialist; analizează noile fenomene economice și sociale ale capitalismului contemporan; dezvăluie perspectivele și sarcinile mișcării muncitorești din țările capitaliste, a mișcărilor de eliberare național-colonială, precum și ale luptei pentru coexistență pașnică și luptei pentru pacea generală.

Această atenție pe care o acordă programul — consacrat construcției comuniste în U.R.S.S. — amplei analize a situației internaționale este pe deplin justificată, deoarece o transformare revoluționară într-o țară nu este un fenomen izolat, ci este în strînsă legătură cu desfășurarea luptei de clasă pe plan mondial. Mișcarea comunistă este prin esența sa internațională.

Potrivit condițiilor istorice în care a trăit, Marx a legat victoria revoluției proletare de izbucnirea simultană a acestora în principalele țări capitaliste dezvoltate. De asemenea, teza elaborată de Lenin cu privire la posibilitatea victoriei revoluției socialiste într-o singură țară se bazează pe dezvăluirea noilor fenomene și legități survenite în noile condiții istorice, în faza imperialistă a capitalismului mondial, a legii dezvoltării inegale și prin salturi a capitalismului. Programul constată că astăzi legitățile imperialismului nu mai domină în mod hotărîtor asupra omenirii. „Conținutul principal, direcția principală și particularitățile principale ale dezvoltării istorice ale omenirii sînt determinate de sistemul mondial socialist, de forțele care luptă împotriva imperialismu-

lui, pentru transformarea socialistă a societății.²¹ Această împrejurare este foarte îmbucurătoare pentru viitorul și soarta omenirii, deoarece pe această bază au apărut posibilități reale pentru preîntâmpinarea războaielor mondiale pustiitoare, condiții favorabile pentru dezvoltarea mișcării muncitorești din întreaga lume, pentru victoria popoarelor care luptă pentru eliberarea lor național-colonială.

Șirul revoluțiilor socialiste ce au avut loc în țările Europei și Asiei este considerat în program ca fiind cel mai însemnat eveniment al istoriei mondiale de după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917.

Procesul construirii socialismului în țările de democrație populară, dezvoltarea economică și socială a acestor țări, dovedesc prin fapte istorice justetea tezei marxist-leniniste cu privire la existența unor legi generale, universal valabile, ale revoluției socialiste și construcției socialiste. Aplicarea creatoare a acestor legi generale la condițiile specifice naționale și istorice este cheazășia succesului construcției socialismului.

Între țările din sistemul socialist mondial s-a statornicit un nou tip de relații economice și politice, care izvorește dintr-o bază economică de același tip, din ideologia unică a marxism-leninismului, din mărețul țel comun al construirii comunismului. Una din manifestările relațiilor de tip nou, a unității țărilor sistemului socialist, o constituie faptul că în procesul colaborării economice tehnico-științifice, al coordonării planurilor lor economice, al specializării și cooperării producției, se statornicește un nou tip de diviziune internațională a muncii, bazată pe egalitate și avantaj reciproc. Economia țărilor socialiste se caracterizează printr-un ritm de creștere rapid și stabil, prin avîntul economic general neîntrerupt al tuturor țărilor socialiste. Deosebirile de nivel economic și cultural ce mai există între țările socialiste — ca urmare a moștenirii lăsate de capitalism — vor dispere treptat. Acest proces de egalizare a nivelului de dezvoltare a economiei și culturii țărilor socialiste este o lege economică a dezvoltării sistemului socialist, sub influența căruia toate țările din sistemul socialist vor ajunge în comunism aproximativ în același timp.

Programul precizează că experiența istorică a sistemului mondial socialist a confirmat necesitatea unei cît mai strînse unități între țările care se desprind de capitalism, necesitatea unirii eforturilor lor în construirea socialismului și comunismului. Orientarea spre construirea socialismului în mod izolat, separat de comunitatea mondială a țărilor socialiste, este neîntemeiată din punct de vedere teoretic, deoarece este în contradicție cu legile obiective ale dezvoltării societății socialiste, este dăunătoare din punct de vedere economic, deoarece duce la irosirea muncii sociale, la reducerea ritmului de creștere a producției și la dependența țării de lumea capitalistă. Ea este reacționară și primejdioasă din punct de vedere politic, deoarece nu unește, ci dezbină popoarele în fața frontului unit al forțelor imperialiste, alimentează tendințele burghezo-naționaliste și, în ultimă instanță, poate avea ca urmare pierderea cuceririlor socialiste.

²¹ Programul P.C.U.S., „Scinteia” nr. 5336 din 2 noiembrie 1961, p. 4.

Programul constată că dezvoltarea capitalismului mondial și a luptei revoluționare a clasei muncitoare, au confirmat pe deplin justetea analizei marxist-leniniste a capitalismului și a stadiului său cel mai înalt — imperialismul, analiză făcută în primul și în cel de-al doilea program al partidului și dezvoltă noile manifestări ale ascutirii contradicțiilor capitalismului contemporan, adîncirea crizei sale generale. În această ordine de idei, noul program analizează amănunțit caracterul contradictoriu al capitalismului monopolist de stat și urmările sociale ale acestuia.

Noile fenomene ale capitalismului contemporan — se arată în program — dovedesc justetea concluziilor leniniste cu privire la legitățile principale ale imperialismului, a procesului de putrefacție a capitalismului. Una din manifestările cele mai izbitoare ale putrefacției capitalismului este că imperialismul folosește progresul tehnic mai cu seamă în scopuri militare, el îndreaptă realizările minții omenesti împotriva omenirii însăși. În epoca actuală omenirea intră în perioada unei mărețe revoluții tehnico-științifice, legate de stăpînirea energiei nucleare, de cucerirea Cosmosului, dezvoltarea chimiei, automatizarea producției și alte realizări dintre cele mai importante ale științei și tehnicii. Dar relațiile de producție ale capitalismului sînt prea înguste pentru o asemenea revoluție tehnico-științifică. Numai socialismul poate să înfăptuiască această revoluție și să folosească roadele ei în interesul societății. Creșterea puterii capitalului monopolist are drept urmare ruinarea maselor țărănești, precum și a micilor producători de la orașe. Viața a confirmat pe deplin teza marxistă cu privire la intensificarea proletarizării în societatea capitalistă. Pentru masele expropriate de mijloacele lor de producție nu există altă perspectivă de a dobîndi proprietatea asupra mijloacelor de producție decît stabilirea pe cale revoluționară a proprietății sociale asupra acestor mijloace, adică transformarea lor în bunuri ale întregului popor.

Contradicția dintre capitalul monopolist și majoritatea națiunii se ascute tot mai mult. În asemenea condiții, oligarhia financiară își manifestă tot mai fățiș caracterul său reacționar, tinde spre introducerea formelor fasciste de guvernare, temîndu-se de lupta poporului, caută să-și mențină dominația cu ajutorul organelor represive ale puterii de stat.

Programul arată că legea dezvoltării inegale a capitalismului acționează și în zilele noastre, contribuind la adîncirea contradicțiilor dintre țările capitaliste. Centrul economic — și după el — și centrul politic și militar al imperialismului s-a mutat din Europa în S.U.A., care a devenit cel mai mare exploatator mondial. Sub steagul fals al libertății și al democrației, imperialismul american joacă de fapt rolul de jandarm mondial, sprijinind regimurile dictatoriale reacționare, luptînd împotriva transformărilor democratice, revoluționare, dezlănțuind agresiuni împotriva popoarelor care luptă pentru independența lor.

Capitalismul contemporan este ostil intereselor vitale, aspirațiilor progresiste ale întregii omeniri. Interesele unui mic grup de state imperialiste sînt incompatibile cu interesele celorlalte state, cu interesele tuturor popoarelor. Un antagonism adînc desparte statele imperialiste de

țările care și-au cucerit independența națională, care luptă pentru libertate.

Sistemul imperialist mondial este sfișiat de contradicții adânci și ascuțite. Antagonismul dintre muncă și capital, contradicțiile dintre popor și monopoluri, militarismul crescînd, destrămarea sistemului colonial, contradicțiile dintre țările imperialiste, conflictele și contradicțiile dintre tinerele state naționale și vechile puteri colonialiste și mai ales creșterea impetuoasă a socialismului mondial, surpă și distrug imperialismul, îl duc la slăbire și pieire.

Toate fenomenele economice și sociale ale capitalismului contemporan dezminț sforțările teoretice ale revizioniştilor, care vor să prezinte capitalismul monopolist de stat ca fiind un mijloc de eliminare a contradicțiilor capitalismului, o formă de trecere de la capitalism la socialism, prin care se poate evita revoluția. Întregul mers al dezvoltării economiei capitaliste contemporane a spulberat teoriile burgheze cu privire la capitalismul „fără crize” și „planificat”. În loc să întărească orînduirea capitalistă, capitalismul monopolist de stat a agravat și mai mult contradicțiile capitalismului. Capitalismul monopolist de stat constituie pregătirea materială *deplină* a socialismului.

Programul cuprinde o profundă analiză a dezvoltării mișcării de eliberare național-colonială din epoca contemporană. Dezvăluind perspectivele acestui proces istoric, programul constituie un îndreptar teoretic și practic pentru masele muncitoare în lupta lor pentru cucerirea independenței și pentru renașterea lor națională. Fostele țări coloniale care și-au cucerit deja independența, au intrat într-o nouă perioadă a dezvoltării lor, perioada în care — datorită existenței sistemului mondial socialist și a slăbirii imperialismului — în fața acestor popoare se deschid perspectivele renașterii naționale, a lichidării înapoierii și mizeriei lor de veacuri, a realizării independenței economice. În privința găsirii căilor și metodelor de luptă pentru atingerea acestui țel este de mare importanță precizarea poziției ce o ocupă aceste țări în arena politică mondială. Programul arată că „tinerele state suverane nu fac parte nici din sistemul statelor imperialiste, nici din sistemul statelor socialiste. Dar majoritatea lor covârșitoare nu s-a smuls încă din economia capitalistă mondială, deși în această economie, ele ocupă un loc special . . . Atîta timp cît aceste țări nu vor pune capăt dependenței lor economice față de imperialism, ele vor juca rolul de „sat mondial”, vor rămîne un obiect al exploatării semicoloniale”. De aceea, condiția esențială pentru rezolvarea sarcinilor naționale generale o constituie lupta consecventă împotriva imperialismului, în deosebi împotriva Statelor Unite ale Americii, care este principalul bastion al colonialismului contemporan.

Programul arată rolul pe care îl joacă diferitele clase sociale în țările eliberate în lupta pentru renașterea națională, dezvăluie dublul caracter al burgheziei naționale, subliniază că luptătorul cel mai consecvent pentru interesele naționale și progres social este clasa muncitoare. Alianța dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare este condiția principală a succesului luptei pentru transformări sociale adînci, pentru dezvoltarea necapitalistă a acestor țări.

Examinînd condițiile istorice ale desfășurării luptei de clasă a proletariatului, programul constată că în prezent s-au creat în lume condiții mai favorabile pentru mișcarea muncitorească. Succesele URSS și ale întregului sistem mondial socialist, adîncirea crizei capitalismului mondial, creșterea influenței de care se bucură partidele comuniste în masa, falimentul ideologic al reformismului, au dus la schimbarea radicală a condițiilor luptei de clasă în favoarea oamenilor muncii. În sînul societății capitaliste se formează, se înmulțesc și se oțelesc forțele sociale menite să asigure victoria socialismului. Simțînd periclitată poziția sa dominantă, oligarhia financiară folosește paralel cu metodele de reprimare, diferite metode de înșelare și de corupere a clasei muncitoare și a organizațiilor ei. Forțele reacționare din unele țări capitaliste nu mai sînt în stare să se opună forțelor crescînde ale democrației și socialismului. Imperialiștii încheie alianțe reacționare, se leagă între ei prin tratate, înjghebează blocuri și baze militare, al căror tăiș este îndreptat nu numai împotriva țărilor socialiste, ci și împotriva mișcării muncitorești revoluționare și mișcării de eliberare naționale. Avînd în vedere această împrejurare, precum și adîncirea contradicțiilor dintre monopoluri și majoritatea națiunii, clasa muncitoare trebuie să îndrepte lovitura principală împotriva monopolurilor capitaliste. Toate păturile principale ale națiunii sînt vital interesate în lichidarea atotputerniciei monopolurilor, de aceea este posibilă unirea într-un singur torent antimonopolist a tuturor mișcărilor democratice care se ridică împotriva asupririi de către oligarhia financiară.

Programul clarifică raportul dintre lupta antimonopolistă, general-democratică și lupta pentru socialism, arătînd că lupta general-democratică împotriva monopolurilor este o parte integrantă a luptei pentru socialism. Cu cît este mai adîncă mișcarea democratică, cu atît crește mai mult nivelul conștiinței politice a maselor, cu atît devine mai evident pentru ele că numai socialismul le deschide calea spre adevărata libertate și bunăstare.

În privința căilor de înfăptuire a revoluției socialiste, programul reafirmă teza marxist-leninistă, conform căreia formele concrete de cucerire a dictaturii proletariatului pot fi variate, potrivit condițiilor istorice și celor naționale din diferitele țări, esența lor însă trebuie să fie aceeași: trebuie să ducă la dictatura proletariatului.

Pe baza ideilor formulate la Congresul al XX-lea și cel de-al XXI-lea, programul dă o amplă explicare tezei leniniste cu privire la posibilitatea coexistenței pașnice între sistemul capitalist și cel socialist. Noțiunea de coexistență pașnică, se arată în program, presupune ca ambele părți să renunțe la folosirea războiului ca mijloc de rezolvare a problemelor internaționale litigioase, înseamnă mai departe neamestecul reciproc în treburile interne ale altor state, respectarea reciprocă a suveranității și integrității teritoriale, dezvoltarea legăturilor economice și culturale reciproc avantajoase. Este greșită concepția potrivit căreia o atitudine de concesiuni din partea Uniunii Sovietice și a celorlalte țări socialiste față de puterile imperialiste ar contribui la destinderea situației internaționale. Experiența istorică a dovedit cu prisosință că agresorul nu poate fi

frinat printr-o politică de concesiuni. Destinderea în situația internațională poate surveni numai atunci cînd în urma creșterii forțelor păcii și ca urmare a presiunii maselor, în țările capitaliste pot să-și impună punctul de vedere adepții unei politici mai mult sau mai puțin temperate.

Pentru transformarea posibilității coexistenței pașnice în realitate, este nevoie de lupta activă a popoarelor împotriva politicii agresive a imperialiștilor. Coexistența pașnică servește drept bază a întrecerii pașnice între socialism și capitalism pe plan internațional și constituie o formă specifică a luptei de clasă dintre acestea.

Partea a doua a programului cuprinde sarcinile P.C.U.S. în construirea societății comuniste în Uniunea Sovietică.

Un obiectiv principal al construcției comuniste este dezvoltarea vertiginoasă a forțelor de producție, creșterea impetuoasă a tuturor ramurilor economiei naționale, crearea bazei tehnico-materiale a comunismului. Crearea bazei tehnico-materiale a comunismului presupune trecerea la un nou nivel a tehnologiei și culturii producției, a organizării ei, o tot mai mare dezvoltare a *proceselor de concentrare*, specializare, cooperare și combinare. Știința devine din ce în ce mai mult o forță de producție nemijlocită, iar producția o aplicare tehnologică a științei moderne.

Pînă în 1980 forțele de producție ale societății sovietice vor atinge un asemenea nivel de dezvoltare, încît producția pe cap de locuitor va întrece nivelul celor mai dezvoltate țări capitaliste, se va asigura în Uniunea Sovietică cel mai înalt nivel de trai în comparație cu orice țară capitalistă. În procesul creării bazei tehnico-materiale a comunismului se vor statornici treptat relații sociale comuniste, abundența de bunuri materiale de care va dispune societatea va permite trecerea la principiul comunist de repartiție, fiecăruia după nevoile sale.

În program sînt stabilite sarcinile concrete ale partidului, în vederea realizării obiectivelor de mai sus. Aceste sarcini concrete pot fi determinate numai pe baza rezolvării unor probleme teoretice privind construirea societății comuniste, probleme pe care clasicii nu puteau să le elaboreze amănunțit la vremea lor. O asemenea problemă de ordin teoretic este formularea amplă a definiției comunismului, definiție care servește drept fir călăuzitor pentru elaborarea altor teze teoretice privind construirea comunismului, precum și pentru determinarea sarcinilor practice ale construcției comuniste.

Contopirea proprietății colhoznice cu cea a întregului popor într-o proprietate unică, comunistă, lichidarea în esență a deosebirilor social-economice, a deosebirilor culturale și de trai dintre oraș și sat este o problemă esențială, teoretică și practică, a construirii comunismului. Programul dă o rezolvare teoretică acestei probleme și indică sarcinile partidului în privința apropierii treptate între proprietate cooperatistă și proprietatea întregului popor.

În cursul acestui proces, țărănimea sovietică se apropie de clasa muncitoare în ceea ce privește calificarea și condițiile de muncă, nivelul cultural-tehnic.

În procesul construirii comunismului, ca urmare a marilor transformări care au loc în tehnica producției și în caracterul muncii, se va soluționa și o altă sarcină socială foarte importantă: vor fi lichidate deosebiri- rile esențiale dintre munca fizică și munca intelectuală.

Pe baza procesului făuririi economiei comuniste, concomitent cu lichidarea deosebirilor de clasă, se va statornici egalitatea socială deplină dintre oameni, egalitatea comunistă, care înseamnă o poziție egală față de mijloacele de producție, o deplină egalitate în repartiție, armonia deplină dintre individ și societate pe baza îmbinării organice a intereselor personale cu cele obștești.

Astfel, construirea comunismului nu se reduce numai la crearea unei economii comuniste dezvoltate și la îmbunătățirea stării materiale a poporului, ci înseamnă, implicit, făurirea noilor relații sociale, comuniste. În raportul său la proiectul de program, tovarășul N. S. Hrușciiov subliniază că formarea economiei comuniste, dezvoltarea relațiilor sociale, formarea omului nou, sînt procese interdependente. Acordînd un spațiu însemnat tratării acestor probleme, programul enunță și în aceste domenii o serie de teze teoretice noi, stabilește sarcinile partidului în domeniul construcției de stat și al dezvoltării continue a democrației socialiste, în domeniul relațiilor naționale, a ideologiei, educației, învățămîntului, științei și culturii.

În problema dezvoltării statului socialist, programul enunță o teză marxist—leninistă cu totul nouă cu privire la transformarea statului dictaturii proletariatului într-un stat al întregului popor.

Acest proces de evoluție a statului socialist este o consecință logică a dezvoltării relațiilor sociale comuniste, a întăririi unității moral-politice a poporului.

Istoriceste s-a dovedit că dictatura proletariatului este o condiție indispensabilă a trecerii de la capitalism la socialism. Fără dictatura proletariatului nu poate fi construit socialismul. Dar dictatura proletariatului nu este veșnică. O dată cu construirea socialismului, dictatura proletariatului și-a îndeplinit sarcinile sale istorice; funcția sa internă de reprimare, și-a pierdut necesitatea în Uniunea Sovietică. Statul socialist sovietic a ajuns deja la acel grad de dezvoltare, cînd devine un stat al întregului popor.

După transformarea statului dictaturii proletariatului în stat al întregului popor, în perioada construcției desfășurate a comunismului, clasa muncitoare, ca cea mai avansată și organizată forță socială a societății sovietice, continuă să-și exercite rolul său de conducător. Clasa muncitoare va încorona și va încheia funcția sa de conducător al societății o dată cu construirea comunismului, cînd vor dispărea clasele.

Linia principală a dezvoltării vieții de stat în perioada construcției desfășurate a comunismului este dezvoltarea și perfecționarea democrației socialiste, atragerea maselor largi populare la o participare tot mai activă în munca de construire a economiei și culturii comuniste.

În acest sens, programul prevede o serie de măsuri privind permanenta îmbunătățire a activității aparatului de stat și economic, dezvoltarea bazelor democratice și a principiilor obștești în stat, creșterea rolului organizațiilor obștești în reglementarea vieții sociale, ceea ce înseamnă apariția și dezvoltarea elementelor de autoadministrare obștească, împlinită de-a lungul unei anumite perioade de timp, a trăsăturilor conducerii de către stat cu cele ale autoadministrării obștești. În cursul acestui proces, funcțiile interne ale statului se vor dezvolta, se vor transforma și, treptat, își vor pierde caracterul politic. Programul concretizează astfel căile de înlăptuire a principiilor comuniste în viața socială, prevăzute de întemeietorii marxismului, înlăptuirea societății comuniste unde „guvernarea asupra persoanelor este înlocuită cu administrarea lucrurilor și conducerea proceselor de producție”.²²

Paralel cu dezvoltarea economiei și a perfecționării vieții de stat, partidul va desfășura o amplă activitate pentru a pregăti moralicește societatea pentru viața comunistă, pentru dezvoltarea și extinderea deplină a principiilor de autoadministrare obștească, comunistă. „Nu numai economia și politica, ci și viața de toate zilele, cultura și psihologia, conștiința oamenilor, vor constitui un teren de formare activă a noilor relații bazate pe prietenie, tovărășie, ajutor reciproc și spirit colectiv”.²³

Preceptele morale ale societății comuniste formulate în program constituie linia directoare a activității partidului în domeniul muncii ideologice, cultural-educative. În elaborarea acestor precepte, partidul pornește de la adevărul că comunismul și munca sînt inseparabile. Pregătirea omului pentru viața comunistă înseamnă pregătirea tuturor membrilor societății pentru o muncă de bună voie, pentru a muncă care a încetat de a mai fi un mijloc de existență, transformîndu-se într-o adevărată creație pentru binele societății, constituind astfel un izvor de bucurie pentru fiecare membru al societății.

O asemenea schimbare a caracterului muncii pentru toți membrii societății va duce, implicit, la dezvoltarea unui înalt spirit al colectivismului, a ajutorului reciproc tovarășesc și de respect între oameni: „fiecare pentru toți, toți pentru unul”. „Omul îi este omului prieten, tovarăș și frate”, — iată devizele vieții sociale comuniste!

Printre mijloacele și metodele de educare, de înrădăcinare a normelor morale comuniste, a respectării normelor de conviețuire comunistă, programul scoate în evidență că în procesul construcției desfășurate a comunismului un rol educativ din ce în ce mai important îl va căpăta însăși viața socială socialistă, influența pe care o exercită colectivitatea asupra conduitei morale a individului. În lupta împotriva manifestărilor individualismului și egoismului, a rămășițelor superstițiilor și prejudecăților, un rol important revine colectivității, înrîuririi exercitate de opinia publică, dezvoltării criticii și autocriticii. Dezaprobarea tovarășească a actelor antisociale va deveni treptat principalul mijloc cu ajutorul că-

²² F. Engels, *Anti-Dühring*, ed. P.M.R., 1952, p. 330.

²³ N. S. Hrușciiov, *Raport de activitate al C.C. al P.C.U.S. prezentat la Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, Ed. Polit., București, 1961, p. 123.

ruia vor fi stîrpite manifestările concepțiilor, moravurilor și obiceiurilor burgheze. Astfel, în procesul trecerii la comunism, crește tot mai mult rolul principiilor morale în viața societății, se extinde sfera de acțiune a factorului moral și, în mod corespunzător, se va reduce importanța reglementării administrative a relațiilor dintre oameni. Partidul va încuraja toate formele de autodisciplină conștientă a cetățenilor, forme care duc la întărirea și dezvoltarea normelor fundamentale de conviețuire comunistă.²⁴

Procesul de extindere a sferei de acțiune a factorului moral, transformarea treptată a forței de convingere și de educare în metoda principală de reglementare a vieții societății sovietice, nu înseamnă slăbirea controlului asupra respectării riguroase a normelor dreptului sovietic, a disciplinei în muncă și în viață. „Trebuie să educăm oamenii — spunea tovarășul Hrușciiov — în spiritul respectului față de legile sovietice. Trebuie folosită pe deplin atît forța legii, cît și forța influenței opiniei publice”²⁵.

Mai mulți conducători ai P.C.U.S. și a altor partide comuniste și muncitorești au caracterizat noul program al P.C.U.S. ca fiind Manifestul Comunist al epocii contemporane.

Modul abordării fiecărei sfere de probleme din program, precum și întregul program în ansamblu, constituie un model de aplicare a dialecticii marxist-leniniste, un model de aplicare creatoare a teoriei marxist-leniniste, de tratare a problemelor teoretice în strînsă legătură cu sarcinile concrete ale mișcării muncitorești internaționale, a construcției comuniste în Uniunea Sovietică.

Programul nu se mărginește la indicații generale și teoretice privitoare la societatea viitorului apropiat, ci pune în fața poporului sovietic o serie de sarcini concrete privind practica construcției comuniste. În cifre și date, programul arată lumii întregi ce poate da comunismul societății omenеști. Aceste cifre vorbesc despre superioritatea absolută a comunismului față de capitalism, despre viitorul fericit al întregii omeniri. Producția industrială a Uniunii Sovietice în cursul următorilor 10 ani

²⁴ Regulile de conviețuire comunistă sînt cuprinse în codul moral al omului constructor al comunismului, formulate în program. Morala comunistă oglindește noile raporturi dintre oameni, izvorite din economia comunistă, raporturi adevărat umane, tovarășești. Morala comunistă se deosebește radical de morala societăților bazate pe clase antagoniste. Dar morala comunistă nu poate ignora ceea ce a fost elaborat de societate de-a lungul a mai multor secole. Morala comunistă cuprinde și unele norme elementare de conviețuire, care sînt rezultatul istoric al vieții în comun a oamenilor, norme privind apărarea sănătății, a bunăstării împotriva actelor antisociale. Totuși, în condițiile societăților bazate pe clase antagoniste, aceste reguli sînt permanent încălcate de clasele dominante. Regulile elementare de conviețuire dintre oameni constituie o parte integrantă a moralei comuniste, fără să se reducă numai la ele. Lenin scria că în condițiile comunismului „... oamenii se vor deprinde treptat să respecte regulile elementare de conviețuire, cunoscute de secole, repetate de mii de ani în toate preceptele, să le respecte fără să fie constrînși la aceasta prin violență, fără subordonare, fără aparatul special de constrîngere” (Lenin, *Opere*, vol. 25, ed. 1954, p. 455-456).

²⁵ N. S. Hrușciiov, *Raport de activitate al C.C. al P.C.U.S., prezentat la Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, Ed. polit., București, 1961, p. 122.

va crește de două ori și jumătate, iar peste două zeci de ani de șase ori; producția agrară va crește de asemenea în perioada de mai sus de 2,5, respectiv de 3,1 ori; productivitatea muncii va crește de 6 ori față de nivelul actual. Un asemenea ritm de dezvoltare al forțelor de producție nu a avut loc și nu poate să aibă loc în condițiile capitalismului. Dezvoltarea forțelor de producție este pusă în întregime în slujba poporului. Veniturile populației vor crește, în cursul celor două zeci de ani de 3,5—4 ori. Condițiile de muncă se vor îmbunătăți în continuu, săptămâna de muncă se va reduce la 30—35 ore. Comunismul va asigura o locuință confortabilă pentru fiecare membru al societății. Sistemul întreprinderilor de deservire social-culturală și de alimentație publică se va dezvolta, contribuindu-se și astfel la ușurarea traiului oamenilor.

Programul P.C.U.S. este nu numai programul construcției comuniste, ci și un program al păcii, al asigurării păcii mondiale. Pentru realizarea obiectivelor fixate în program este nevoie de pace, pe de altă parte în urma realizării programului se va crea o asemenea situație în lume, încât omnia va fi eliberată de pericolul de război.

*

Sucesiunea programelor P.C.U.S. oglindește cât de mult s-a accelerat procesul dezvoltării sociale de la nașterea primului partid de tip nou. În primul său program, adoptat în 1903, partidul bolșevic a adresat clasei muncitoare și tuturor oamenilor muncii din Rusia, chemarea de a porni la luptă pentru răsturnarea absolutismului țarist, iar apoi pentru doborârea orînduirii burgheze și instaurarea dictaturii proletarietului. Această chemare a fost o inițiativă îndrăzneată, avînd în vedere condițiile istorice de atunci, cînd capitalismul a fost un sistem mondial unic, atotcuprinzător. Primul program a fost de fapt o chemare la luptă nu numai împotriva rînduieiilor din Rusia, ci și o declarație de război adresată capitalismului mondial. S-au găsit în rîndurile mișcării muncitorești internaționale unele elemente lipsite de fermitate și de încredere în forța clasei muncitoare, care au calificat programul drept o fantezie utopistică. Istoria a dovedit însă caracterul științific și realist al programului, înalta pregătire teoretică a partidului bolșevic. N-a trecut decît un deceniu și jumătate de la adoptarea programului și revoluția proletară a învins în Rusia.

Al doilea program al partidului, adoptat în 1919, a fost programul construirii socialismului. Din nou P.C.U.S. a trebuit să-și croiască drum pe o cale nebatătorită, necunoscută încă de nimeni. Pe lîngă acest rol de pionier al mișcării muncitorești internaționale, P.C.U.S. a avut de înfruntat greutăți extrem de mari: avînd misiunea să conducă lupta maseilor muncitoare pentru noua orînduire, în condițiile încercuirii capitaliste, într-o țară în care capitalismul răsturnat a lăsat ca grea moștenire o economie înapoiată și, pe deasupra, țara fiind complet ruinată în urma războiului imperialist și a războiului civil.

Al doilea program a dat răspuns pentru soluționarea problemelor grele ale construirii socialismului. În ciuda văicărelilor elementelor lipsite de curaj și fermitate, învingând acțiunile deviatorilor de tot felul, P.C.U.S. a condus la victorie lupta maselor muncitoare din Uniunea Sovietică. Eroicul popor sovietic, înfruntând lipsuri și privațiuni, după o luptă de aproape două decenii, a făurit orînduirea socialistă în Uniunea Sovietică. Orînduirea socialistă a fost supusă unei grele încercări în timpul celui de-al doilea război mondial. Orînduirea socialistă a rezistat și a învins; prin victoria repurtată asupra fascismului german și militarismului japonez socialismul a dat o nouă lovitură mortală capitalismului mondial, învechit.

Astăzi, în timpul adoptării celui de-al treilea program, pe arena mondială s-a creat o situație cu totul nouă, mult mai favorabilă. Forțele socialismului sînt incomparabil mai mari decît în trecut. Experiența istorică a dovedit cu prisosință caracterul realist și profund științific al programului P.C.U.S. Nimeni nu mai poate să pună la îndoială că obiectivele programului vor fi realizate. Perspectivele despre viitorul apropiat al omenirii, schițate de program, vor deveni realitate, încă în cursul vieții generației actuale.

*

Noul program al P.C.U.S. exercită o influență uriașă asupra climatului politic al lumii. Toți oamenii cu vederi progresiste și democratice văd, că Programul dă răspunsuri la problemele vitale ale omenirii. Prin influența sa ideologică Programul contribuie la dezvoltarea mișcărilor sociale și prefacerile progresiste în întreaga lume; își găsește o tot mai mare răspîndire marea idee din Program cu privire la legătura indisolubilă dintre comunism și pace.

Mărețele idei ale Programului constituie o nouă armă ideologică pentru mișcarea comunistă internațională. Acest lucru a fost subliniat cu tărie de partidele comuniste și muncitorești cu prilejul dezbaterii documentelor Congresului al XXII-lea al P.C.U.S. Din ideile cuprinse în Program, partidele comuniste și muncitorești au tras concluzii și învățăminte prețioase privind activitatea lor practică, pentru ridicarea la un nivel superior lupta lor pentru pace, democrație și socialism.

Programul construcției comuniste constituie un îndreptar prețios pentru partidele comuniste și muncitorești din țările de democrație populară în lupta lor pentru desăvîrșirea construirii socialismului și pentru a trece la construirea societății comuniste în viitor.

În darea de seamă a delegației Partidului Muncitoresc Român la cel de-al XXII-lea Congres al P.C.U.S., tovarășul Gheorghiu-Dej a scos în evidență însemnătatea teoretică și practică a Congresului, a Programului adoptat și a sintetizat totodată bogatele învățăminte și concluzii pe care partidul nostru le trage pentru activitatea sa practică în vederea desăvîrșirii construcției socialiste. Principalele învățăminte ale construcției socialiste și comuniste subliniate de Congres — a arătat tovarășul Gheorghiu-Dej — evidențiază justetea liniei politice a partidului nostru, tra-

sată la Congresul al III-lea, al cărei obiectiv fundamental este dezvoltarea bazei tehnico-materiale a socialismului, creșterea accelerată a forțelor de producție ale țării. Pe baza indicațiilor Congresului al III-lea, care a stabilit liniile directe ale dezvoltării țării noastre în perspectivă, aplicînd în mod creator tezele construcției comuniste cuprinse în programul P.C.U.S., partidul nostru elaborează în prezent programul de dezvoltare a economiei naționale pînă în 1980. Obiectivul fundamental al acestui program va fi crearea bazei tehnico-materiale necesare trecerii treptate la construirea comunismului.

În procesul desăvîrșirii construcției socialiste și apoi a trecerii la construirea comunismului, partidul se va ocupa permanent de perfecționarea conducerii și planificării economiei, a formelor și metodelor de muncă ale aparatului de stat, de atragerea în măsură tot mai mare a maselor populare la rezolvarea treburilor de stat, acordînd un rol sporit organizațiilor obștești în viața socială.

Învățînd din experiența P.C.U.S., partidul nostru acordă o atenție sporită îmbunătățirii activității ideologice, cultivării spiritului moralei comuniste în conștiința oamenilor muncii, acordînd o deosebită atenție educării tineretului de la orașe și sate.

Condiția de bază a îndeplinirii sarcinilor desăvîrșirii construcției socialiste o constituie ridicarea neîncetată a rolului conducător al partidului în toate domeniile activității economice, politice și social-culturale. Lucrările ședinței plene a C.C. al P.M.R. din 30 noiembrie—5 decembrie 1961 au scos în evidență meritele cadrelor conducătoare de bază al partidului în lupta pentru întărirea unității și forței conducătoare a partidului, în demascarea elementelor fracționiste, dușmănoase, care în timpul cultului personalității lui Stalin au căutat să introducă în munca de partid practici dăunătoare, străine principiilor leniniste în viața de partid. Plenara a evidențiat din nou cu deplină claritate rolul Comitetului Central, al tovarășului Gheorghiu-Dej personal în elaborarea liniei politice a partidului, în conducerea marxist—leninistă a operei de construire a societății socialiste.

În lumina Congresului al XXII-lea al P.C.U.S. apare și mai clar însemnătatea luptei principiale, dusă pentru călirea politico-ideologică a membrilor și candidaților de partid, pentru cimentarea rîndurilor partidului și aplicarea consecventă a normelor și principiilor leniniste în viața de partid. Aceasta a asigurat dezvoltarea ascendentă a economiei și culturii noastre pe calea socialismului.

Învățămintele pe care partidul nostru le trage din lucrările de însemnătate istorică ale Congresului al XXII-lea al P.C.U.S., însuflețesc întregul nostru popor în lupta pentru a asigura deplina victorie a socialismului în țara noastră, de a contribui în tot mai mare măsură la întărirea lagărului socialist, la izbînda forțelor păcii și socialismului în lumea întreagă.

ТРИ ПРОГРАММЫ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ СОВЕТСКОГО СОЮЗА

(Резюме)

Очерк излагает историю развития программы КПСС. Исследуя с идеологической и исторической точки зрения три программы КПСС, авторы показывают, что каждая программа соответствует определенному этапу исторического развития Страны Советов, сохраняя между собой в то же время внутреннюю связь. Они образуют неразделимое единство, выявляющее творческое применение марксистско-ленинского учения и проверку на практике теории в историческом ходе осуществления программ.

Очерк состоит из трех самостоятельных частей, в то же время тесно связанных между собой.

В первой части излагается теоретическая и организационная деятельность В. И. Ленина и его борьба за создание партии нового типа, за разработку и защиту ее неуклонно революционной программы. Подробно исследуется программа, редактированная Лениным и принятая Вторым съездом РСДРП, которая является первой последовательно революционной программой международного рабочего движения после смерти Маркса и Энгельса.

Во второй части очерка изложена вторая программа КПСС, принятая VIII съездом партии в 1919 г. Усиленное внимание обращено на теоретическую часть программы, где дано определение империализма. Во время разбора программы подчеркивается, что она была программой построения социализма в СССР.

В третьей части очерка изложена третья программа КПСС, „Коммунистический манифест нашей эпохи“. Эта программа, принятая XXII съездом КПСС, состоит из двух частей: первая часть содержит обширное и глубокое исследование новых экономических и социальных явлений современного капитализма; раскрывает перспективы и задачи рабочего движения в капиталистических странах, национально-колониального освободительного движения, а также и борьбы за мирное сосуществование и за мир во всем мире. Вторая часть программы содержит основные задачи КПСС в образовании коммунистического общества в Советском Союзе: в области создания технически-материальной базы коммунизма и улучшения материального благосостояния народа, в области государственного строительства и непрерывного развития социалистической демократии, в области национальных соотношений, идеологии, обучения, науки и культуры. В очерке обращается усиленное внимание на ту роль, которую играет программа в деле коммунистического воспитания, как моральный кодекс коммунизма.

В заключение, авторы указывают на международное историческое значение этих трех программ КПСС и особенно на огромное значение третьей программы, подчеркивая, что ни у кого не может возникнуть сомнения в том, что ее цели не будут достигнуты. Перспективы недалекого будущего человека, намеченные в программе, будут осуществлены еще в продолжение жизни настоящего поколения.

LES TROIS PROGRAMMES DU PARTI COMMUNISTE DE L'UNION SOVIÉTIQUE

(Résumé)

Les auteurs étudient le développement du programme du P.C.U.S., analysant du point de vue historique et idéologique les trois programmes du P.C.U.S.; ils montrent comment chacun correspond à une étape définie du développement historique du pays et quelles relations internes existent entre eux. Ils forment une unité organique résultant de l'application créatrice de la doctrine marxiste-léniniste et vérifiant dans la pratique cette théorie au cours de leur réalisation.

L'étude comprend trois parties bien délimitées, qui sont en même temps étroitement liées entre elles.

La première partie présente l'activité théorique et organisatrice de Lénine ainsi que la lutte qu'il a menée pour créer un parti de type nouveau et pour élaborer et défendre un programme totalement révolutionnaire de ce parti. On analyse en détail

le programme rédigé par Lénine et adopté par le IIème Congrès du P.O.S.D.R., qui est le premier programme essentiellement révolutionnaire dans l'histoire du mouvement ouvrier international depuis la mort de Marx et Engels.

La deuxième partie présente le second programme du P.C.U.S., adopté par le huitième Congrès en 1919. On accorde une attention particulière à la partie théorique du programme, relative à l'analyse de l'impérialisme. On souligne en même temps le fait qu'il fut le programme de la construction du socialisme en U.R.S.S.

La troisième partie de l'étude traite du troisième programme du P.C.U.S., le „Manifeste communiste de notre époque". Ce programme, adopté par le XXIIe Congrès du P.C.U.S., comprend deux parties: la première enferme une analyse ample et profonde des nouveaux phénomènes économiques et sociaux du capitalisme contemporain; il découvre les perspectives et les tâches du mouvement ouvrier dans les pays capitalistes, des mouvements de libération nationale et coloniale ainsi que de la lutte pour la co-existence pacifique et de la lutte pour la paix générale. La seconde partie du programme expose les tâches du P.C.U.S. dans la construction de la société communiste en Union Soviétique, à savoir dans les domaines suivants: création de la base technico-matérielle du communisme et relèvement du bien-être matériel de la population; construction d'état et développement continu de la démocratie socialiste; relations nationales, idéologie, enseignement, science et culture. L'étude accorde une attention particulière au rôle rempli dans l'éducation communiste par le programme, comme code moral du communisme.

L'étude dégage en conclusion la signification mondiale vraiment historique des trois programmes du P.C.U.S., en particulier l'importance énorme du troisième, et elle souligne le fait que nul ne peut plus douter de la réalisation de ses objectifs. Les perspectives de proche avenir de l'humanité, esquissées par le programme, seront réalisées au cours même de la vie de la génération actuelle.

CARACTERUL ȘTIINȚIFIC AL POLITICII P.M.R. DE DESĂVÎRȘIRE A CONSTRUCȚIEI SOCIALISMULUI ÎN ȚARA NOASTRĂ

de

AUREL NEGUCIOIU

Marxism—leninismul ne învață că procesul revoluționar de înlocuire, lichidare a modului de producție capitalist și de construire a unui mod de producție superior din toate punctele de vedere — a modului de producție socialist —, este un proces *conștient*, ce se desfășoară în mod organizat de către milioanele de oameni ai muncii sub conducerea nemijlocită a clasei muncitoare, care are în frunte un partid de tip nou, marxist—leninist și *nu este* un proces anarhic, spontan și automat. „Prin luarea în stăpânire a mijloacelor de producție de către societate — sublinia Fr. Engels în „Anti-Dühring“ —, condițiile de viață înconjurătoare, care i-au dominat pînă acum pe oameni trec acum sub dominația și controlul oamenilor care devin pentru prima oară stăpînii conștienți și adevărați ai naturii, pentru că devin și pe măsură ce devin stăpînii propriei lor vieți sociale. Legile propriei lor activități sociale, care li se impuneau pînă acum oamenilor ca niște legi ale naturii, legi străine și care îi dominau, vor fi aplicate de acum înainte de oameni în deplină cunoștință de cauză și, prin urmare, vor fi dominate de dinșii. Viața socială a oamenilor care pînă acuma li se înfățișa ca impusă de natură și istorie, devine acum un act liber al lor. Forțele obiective, străine, care dominau pînă acum istoria, trec sub controlul oamenilor înșiși. Abia din acest moment oamenii își vor crea, pe deplin conștienți, propria lor istorie, abia din acest moment cauzele sociale puse în mișcare de ei vor avea în chip precumpănitor și în măsură tot mai mare efectele voite de ei. Este saltul din imperiul necesității în imperiul libertății”¹.

Clasa muncitoare din țara noastră, în strînsă alianță cu țărănimea muncitoare, sub conducerea încercată a partidului clasei muncitoare — prin instaurarea dominației sale politice, a dictaturii proletariatului și prin trecerea în stăpînirea întregului popor a principalelor mijloace de producție —, a făcut acest salt din imperiul necesității în imperiul liber-

¹ Fr. Engels, *Anti-Dühring*, p. 333.

tății, al necesității înțelese, poporul nostru creîndu-și, sub conducerea partidului, pe deplin conștient, propria sa istorie, — lichidarea revoluționară a vechiului și odiosului regim burghezo-moșieresc și construirea orînduirii sociale socialiste.

În crearea conștientă, de către popor a propriei sale istorii, un rol de importanță majoră l-a jucat și îl joacă politica economică elaborată de Partidul Muncitoresc Român.

Politica reprezintă un fenomen social. Marxism-leninismul definește în general politica drept expresia concentrată a economiei.

În politică economia este oglindită mult mai direct, profund și distinctiv; politica exprimă interesele economice generale, fundamentale, hotărîtoare ale claselor sociale, ea este expresia generalizatoare a faptelor vieții economice, ceea ce este consfințit apoi în legile statului; în sfîrșit, politica, activitatea statului este instrumentul principal al satisfacerii intereselor economice ale claselor. Raportul, corelația dintre economie și politică reprezintă un proces extrem de complex, care se caracterizează printr-o serie de legități. Dintre acestea cele mai importante sînt:

1. rolul determinant al economiei în raport cu politica;
2. independența relativă a politicii;
3. influența activă a politicii asupra economiei;
4. întîietatea politicii în raport cu economia.

Acțiunea, manifestarea acestor legități, se caracterizează printr-o serie de trăsături specifice în cadrul fiecărei societăți în care există clase sociale. În condițiile socialismului trăsăturile specifice proprii acțiunii acestor legități sînt condiționate înainte de toate de: esența economiei socialiste, de caracterul relațiilor socialiste de producție, de legile economice ale socialismului, de specificul structurii de clasă a societății, de esența politicii dictaturii proletariatului și, în sfîrșit, de condițiile interne și externe concrete în care are loc dezvoltarea societății socialiste.

Deși politica este determinată de economie reprezentînd expresia concentrată a acesteia, la rîndul ei, ea influențează asupra economiei, contribuind la *accelerarea* sau *încetinirea* ritmului de dezvoltare economică în general, sau accelerînd ritmul de dezvoltare economică într-un anumit domeniu sau direcție și frînînd dezvoltarea în alt domeniu sau altă direcție. Politica poate, în anumite condiții, să reprezinte chiar factorul hotărîtor al dezvoltării economiei. Politica, în condițiile socialismului, este politica celei mai înaintate clase, a clasei consecvent revoluționare, a clasei muncitoare. Dacă interesele burgheziei și politica acestei clase se află într-o opoziție flagrantă cu interesele maselor populare și cu însuși mersul obiectiv al dezvoltării societății contemporane, interesele și politica clasei conducătoare în societatea socialistă — ale clasei muncitoare — corespund cu interesele tuturor celor ce muncesc și influențează în sens pozitiv mersul obiectiv în dezvoltarea istorică a societății. Politica partidelor comuniste și muncitorești și a statelor socialiste se sprijină și reflectă acțiunea legilor economice generate de proprietatea obștească asupra mijloacelor de producție. Tocmai de aceea, în condițiile socialismului politica constituie un factor cu caracter

creator, transformator, de dezvoltare continuă a economiei. Acest rol activ al politicii în socialism este condiționat și determinat ca posibilitate reală de însăși natura relațiilor socialiste de producție. Această posibilitate, ca politica să îndeplinească rolul activ de accelerare a dezvoltării economice, se transformă în *realitate* datorită faptului că, ea (politica) este elaborată, formulată și tradusă în viață de către partidele comuniste și muncitorești, înarmate cu învățătura despre legile obiective care guvernează dezvoltarea societății în fiecare etapă istorică. Fiind elaborată pe fundamentul de granit al teoriei marxist-leniniste, politica partidelor comuniste și muncitorești este îndreptată spre folosirea acestor legi și de aceea exprimă în mod just necesitățile dezvoltării societății pe linie ascendentă.

Transformarea posibilității în realitate este determinată și de faptul că socialismul nu cunoaște antagonisme de clasă, ci dimpotrivă, reprezintă *unitatea de monolit* a membrilor săi și că politica partidului de avangardă este însoțită și sprijinită de către întregul popor care luptă cu abnegație și devotament pentru îndeplinirea ei. *Identitatea intereselor economice, ale claselor sociale în socialism, determină și identitatea intereselor lor politice.* Politica partidului marxist-leninist exprimă interesele maselor muncitoare și de aceea ele participă activ și creator la traducerea ei în viață.

*

Politica Partidului Muncitoresc Român în perioada dintre Congresul II și III s-a caracterizat prin ofensiva neînteruptă a socialismului, care și-a găsit expresia în: a) dezvoltarea continuă a forțelor de producție ale țării, și b) în lărgirea, consolidarea și dezvoltarea relațiilor socialiste de producție în toate ramurile economiei naționale. Această politică s-a întruchipat în: a) îndeplinirea consecventă de către clasa muncitoare din patria noastră a politicii leniniste a P.M.R. de industrializare socialistă a țării și de creare pe această cale a bazei tehnico-materiale a socialismului, ceea ce „constituie — așa după cum a subliniat tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej —, în Raportul prezentat la Adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 40 de ani de la crearea Partidului Comunist din România — temelia marilor prefaceri săvârșite în toate domeniile vieții sociale de către oamenii muncii eliberați de exploatare”²; b) în îndeplinirea consecventă a politicii leniniste a P.M.R. de transformare socialistă a agriculturii; c) în desfășurarea revoluției culturale și, în sfârșit, d) în asigurarea creșterii bunăstării materiale și culturale a oamenilor muncii — obiectivul suprem al întregii activități a partidului.

Rezultatul logic al îndeplinirii consecvente de către masele populare a politicii P.M.R. de construire a socialismului și-a găsit încununarea în

² Gh. Gheorghiu-Dej, *40 de ani de luptă sub steagul atotbiruitor al marxism-leninismului* în „Articole și cuvântări. 1959—1961” Ed. Politică, București, 1961, p. 444.

aceea că, încă la jumătatea anului 1960, economia socialistă a țării noastre cuprindea întreaga industrie, transporturile, comerțul, sistemul financiar și de credit, iar în agricultură peste patru cincimi din suprafața arabilă și din numărul familiilor țărănești, ceea ce însemna că încă atunci „... în Republica Populară Română a fost creată baza economică a socialismului”³. „Aceasta a reprezentat o măreață victorie a clasei muncitoare, a țărănimii, a intelectualității”. În ansamblul său, realitatea noastră socială prezenta în perioada când s-a ținut cel de al III-lea Congres al partidului, trăsăturile caracteristice stadiului socialist de dezvoltare a formațiunii social-economice comuniste. A fost asigurată victoria definitivă a socialismului, s-a format și se dezvoltă unitatea moral-politică a poporului muncitor în jurul partidului, s-a întărit alianța clasei muncitoare cu țărănimea, a fost rezolvată pe deplin, pe bazele marxism-leninismului problema națională, dezvoltându-se prietenia frățească a tuturor oamenilor muncii indiferent de naționalitate. Aceasta înseamnă că în țara noastră pînă în momentul tinerii celui de al III-lea Congres al partidului au fost îndeplinite în linii generale sarcinile principale ale perioadei de trecere de la capitalism la socialism.

În crearea de către poporul nostru, în deplină cunoștință de cauză, a propriei sale istorii, un eveniment de o deosebită importanță îl constituie cel de al III-lea Congres al partidului, care analizînd profunde transformări revoluționare social-economice care au avut loc în țară și prezentînd prin însăși forța de convingere a faptelor bilanțul succesorilor obținute în făurirea orînduirii socialiste, a *constînit victoria socialismului în patria noastră* și a marcat intrarea ei într-o nouă etapă de dezvoltare — *etapa desăvîșirii construirii socialismului*. Prin dezbateră și aprobarea de către Congresul al III-lea al P.M.R. a Directivelor pentru planul de dezvoltare a economiei naționale pe anii 1960—1965 și pentru programul economic de perspectivă — pe 15 ani —, partidul a înarmat întregul popor cu un program concret de acțiune în vederea desăvîșirii construcției socialiste. Directivele celui de al III-lea Congres sînt rezultatul unei vaste generalizări și unui profund proces de sinteză a tuturor transformărilor petrecute în țara noastră. Ele reprezintă sumarul complex, dar *precis*, al unui nou și măreț volum în paginile căruia istoria desăvîșirii construirii socialismului în patria noastră își spune tot mai intens cuvîntul.

Obiectivul principal și sarcinile de bază pe care partidul le-a pus în fața poporului în perioada anilor 1960—1965, precum și liniile directe ale programului de dezvoltare a economiei naționale în perspectivă, reprezintă expresia cea mai concentrată a politicii partidului de desăvîșire a construcției socialismului și de creare a condițiilor în vederea trecerii treptate la stadiul superior al societății comuniste — comunismul deplin.

Politica leninistă a P.M.R. de desăvîșire a construcției socialiste se caracterizează prin:

³ *Congresul al III-lea al P.M.R.*, Ed. Politică, București, p. 15.

- a) caracterul său profund științific;
- b) caracterul său profund uman, pașnic;
- c) prin aceea că pune și mai viu în lumină întărirea și creșterea rolului de conducător al partidului în opera de desăvârșire a construcției socialiste.

Caracterul științific al politicii P.M.R. de desăvârșire a construcției socialiste în patria noastră rezidă în faptul că ea este elaborată pe baza studierii temeinice și multilaterale:

- a) a legilor obiective care guvernează dezvoltarea economiei naționale pe drumul socialismului victorios;
- b) a condițiilor istorice concrete în care aceste legi se manifestă și acționează în țara noastră;
- c) a necesităților impuse de dezvoltarea rapidă a economiei și culturii noastre socialiste;
- d) a posibilităților de care dispunem în momentul de față;
- e) pe concentrarea eforturilor în *direcția principală* a dezvoltării, stabilind care este *veriga hotărâtoare* ce trebuie să stea în centrul atenției poporului nostru în perioada respectivă de timp;
- f) studierea profundă a vastei și bogatei experiențe a partidelor comuniste și muncitorești frățești din țările socialiste și în primul rând a valoroasei și multilateralei — *în esența ei general valabile* — experiențe a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice.

Învățătura marxist-leninistă despre legile care guvernează dezvoltarea societății omeneste reprezintă *fundamentul teoretic* al întregii politici de desăvârșire a construcției socialiste în patria noastră. Folosind în mod conștient acțiunea legii concordanței relațiilor de producție cu caracterul și nivelul de dezvoltare a forțelor de producție, acțiunea legii dezvoltării planice proporționale a economiei naționale, a legii creșterii cu precădere a producției de mijloace de producție în comparație cu producția bunurilor de consum, precum și acțiunea altor legi economice ale socialismului, partidul a stabilit că „obiectivul principal al planului economic pe anii 1960—1965 este dezvoltarea bazei tehnice-materiale a socialismului, încheierea procesului de făurire a relațiilor de producție socialiste în întreaga economie, în vederea desăvârșirii construcției socialiste”.

Formulând obiectivul principal al planului de 6 ani, partidul a îndreptat *eforturile principale ale oamenilor muncii din patria noastră* în direcția dezvoltării rapide și neîntrerupte a forțelor materiale de producție ale țării, factorul hotărâtor în asigurarea progresului continuu al socialismului, făuririi și dezvoltării relațiilor socialiste de producție în întreaga economie națională.

Dezvoltarea rapidă și neîntreruptă a forțelor materiale de producție ale țării se concretizează înainte de toate în dezvoltarea bazei tehnico-materiale a socialismului, *fundamentul material*, cheazășia îndeplinirii și a celorlalte sarcini economice și social-culturale. Dezvoltarea bazei tehnico-materiale a socialismului se va realiza prin:

a) continuarea în ritm rapid a industrializării țării, acordându-se prioritate industriei grele, cu pivotul ei — industria constructoare de mașini, „temelia temeliilor socialismului”;

b) asigurarea progresului tehnic continuu în toate ramurile economiei naționale.

Astfel, conform prevederilor Directivelor, volumul producției globale industriale — „temelia forței economice a țării” — va fi în 1965 de 2,1 ori mai mare decât în 1959, volumul producției ramurilor industriale încadrate în grupa „A” fiind de 2,2 ori mai mare în 1965 în comparație cu anul 1959, ritmul mediu anual de creștere fiind de 13% față de ritmul anual de 10,8% în perioada 1956—1960. Canalizând eforturile în direcțiile principale, cel de al III-lea Congres al P.M.R. a stabilit sarcini mai mari pentru ramurile *hotărîtoare* producătoare de mijloace de producție, producția cărora va crește într-un ritm mai înalt decât ritmul mediu de creștere a producției globale industriale în general. Astfel, producția de oțel va crește în această perioadă de 2,3 ori, extracția de minereu și metalurgia de feroase de 2,2 ori, construcția de mașini de 2,2 ori, producția industriei chimice de 3,3 ori, energia electrică și termică de 3,3 ori.

Directivele Congresului al III-lea certifică în modul cel mai evident că și în continuare P.M.R. aplică în mod consecvent și în mod creator în condițiile țării noastre indicațiile leniniste, conform cărora producția de energie electrică trebuie să meargă cu un pas înaintea celorlalte ramuri ale industriei. Amintim că V. I. Lenin apreciind în mod foarte pozitiv broșura lui G. M. Krijijanovski „Sarcinile fundamentale ale electrificării Rusiei”, a scris: „Autorul broșurii a avut perfectă dreptate cînd a ales ca motto la această broșură — «Secolul aburului a fost secolul burgheziei, secolul electricității este secolul socialismului». Trebuie să avem o bază tehnică nouă pentru noua construcție economică. Această bază tehnică nouă este electricitatea. Pe această bază va trebui să clădim totul⁴ și „Comunismul este puterea sovietică plus electrificarea întregii țări”. Electrificarea întregii țări constituie baza întregului progres tehnic contemporan. Fără electrificarea întregii țări nu este posibilă trecerea la mecanizarea complexă și la automatizarea proceselor de producție, nu este posibilă trecerea la chimizarea proceselor de producție în industrie și agricultură și nici trecerea la folosirea energiei nucleare în producția bunurilor materiale. Fără electrificarea întregii țări nu se poate asigura nici ridicarea economică și culturală a satului. „Organizarea industriei pe o bază tehnică modernă mai înaltă, pe baza electrificării, care va lega orașul de sat va face cu puțință ridicarea culturală a satului, lichidarea înapoierii, a ignoranței, a mizeriei, a bolilor și sălbăticiiei pînă la colțurile cele mai îndepărtate⁵ — a subliniat V. I. Lenin. „Pe temelia orînduirii sovietice electrificarea va făuri victoria definitivă a bazelor comunismului în țara noastră, a bazelor unei vieți civilizate, fără

⁴ V. I. Lenin, *Raport cu privire la activitatea C.E.C. din Rusia și a Consiliului Comisarilor Poporului prezentat la prima sesiune a C.E.C. din Rusia, în cea de a VII-a legislație 2 februarie 1920*. În „Opere”, vol. 30. E.S.P.L.P., București, 1956, p. 326.

⁵ V. I. Lenin, *loc. cit.*

exploatare, fără capitaliști, fără moșieri și fără negustori"⁶. Directivele Congresului prevăd că sporul mediu anual al producției de energie electrică va fi în perioada 1960—1965 de 18 % față de 13 %, ritmul mediu de creștere a producției globale industriale.

În cadrul planului de 6 ani partidul nostru acordă în continuare o importanță deosebită industriei siderurgice, condiție esențială pentru dezvoltarea tuturor ramurilor economiei naționale. În acest domeniu obiectivul principal în primii 10 ani ai programului de perspectivă îl constituie centrul siderurgic de la Galați, care va avea un rol de cea mai mare importanță în dezvoltarea tuturor ramurilor la nivelul cerut de sarcinile desăvârșirii construcției socialismului.

O altă ramură importantă a industriei românești, neglijată în condițiile regimului burghezo-moșieresc, este industria chimică, pentru dezvoltarea căreia țara noastră a dispus și dispune de o puternică bază de materii prime. Dezvoltarea acestei ramuri a industriei are o importanță pentru descoperirea de noi procedee tehnologice și perfecționarea celor existente, pentru lărgirea considerabilă a gamei de bunuri ce pot fi folosite, fie ca mijloace de muncă, fie ca obiecte de consum precum și pentru îmbunătățirea calității diferitelor bunuri materiale. Chimizarea producției industriale și agricole reprezintă una din direcțiile principale de înlăptuire a progresului tehnic, căreia partidul nostru îi acordă o atenție tot mai mare.

Factorul principal de asigurare a dezvoltării bazei tehnico-materiale a socialismului este progresul tehnic. Conform Directivelor celui de al III-lea Congres al P.M.R. și Hotărârii C.C. al P.M.R. și Consiliului de Miniștri al R.P.R. cu privire la ridicarea nivelului tehnic al producției, în perioada planului de 6 ani va avea loc extinderea mecanizării și automatizării producției, reutilizarea întreprinderilor existente și înzestrarea noilor întreprinderi cu utilaje și agregate la nivelul celor mai noi realizări ale tehnicii și științei, aplicarea pe o scară din ce în ce mai mare a procedeelelor tehnologice moderne. În condițiile actuale progresul tehnic își găsește expresia în perfecționarea continuă a mijloacelor de muncă, atât a celor mecanice care constituie, după expresia lui Marx, „scheletul și sistemul muscular al producției”, cât și a celorlalte mijloace de muncă definite de genialul gânditor ca reprezentind „sistemul vascular al producției” sau pentru cele denumite „condițiile generale de muncă”. „Epocile economice — ne învață Marx — se deosebesc între ele nu prin ceea ce se produce, ci prin modul *cum* se produce, cu ce mijloace de muncă”⁷. Perfecționarea permanentă a tehnicii, înlocuirea pe scară din ce în ce mai largă a muncii manuale cu a muncii ce se efectuează cu ajutorul mașinilor, a mașinilor mai puțin perfecționate cu altele mai perfecționate și a acestora cu altele și mai perfecționate și o dată cu aceasta perfecționarea continuă a tehnologiei reprezintă drumul progresului tehnic. Tocmai de aceea înlăptuirea lui este legată de dezvoltarea

⁶ V. I. Lenin, *Răspuns la întrebările corespondentului ziarului englez „Daily Express”*, în „Opere”, vol. 30. E.S.P.L.P., București, 1956, p. 359.

⁷ K. Marx, *Capitalul*, vol. I. Ed. P.M.R. 1948, p. 187.

în ritm accelerat a industriei constructoare de mașini, de electrificarea întregii țări, de chimizarea proceselor de producție, — cu alte cuvinte de dezvoltarea ramurilor cheie, hotărâtoare ale economiei naționale.

Înfăptuirea rapidă a progresului tehnic este indisolubil legată însă și de dezvoltarea multilaterală a științei. Subliniind rolul tehnicii și științei în construirea socialismului, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej încă în 1950 arăta că „Pentru regimul de democrație populară, asigurarea progresului tehnic în toate domeniile economiei naționale a R.P.R. este o necesitate vitală. Construcția societății socialiste este de neconceput fără un puternic avânt al tehnicii și științei. Socialismul se contopește în mod organic cu tehnica și știința. Cuceririle științei și tehnicii sporesc forțele de producție ale țării și constituie o puternică pîrghie pentru întărirea puterii economice a patriei noastre, un mijloc de ridicare a stării materiale și culturale a celor ce muncesc”⁸. Partidul și statul nostru au acordat și acordă o atenție deosebită ridicării permanente a nivelului de pregătire tehnico-profesională și de lărgire continuă a orizontului cultural al maselor de oameni ai muncii. Realizarea acestei sarcini în cadrul înfăptuirii revoluției culturale a însemnat din punct de vedere economic perfecționarea principalei forțe de producție a societății, a forței de muncă.

În scopul creării de cadre cu o temeinică pregătire profesională partidul nostru a *promovat și promovează* în mod consecvent linia apropierii și legării cât mai strînse a școlii de practică, de viață, de problema desăvîrșirii construirii socialismului. Apropierea și legarea învățămîntului de practică reprezintă pe de o parte un factor de dezvoltare a producției, iar de altă parte o premisă pentru mersul ascendent înainte al științei. „Dacă societatea are o necesitate tehnică — scria Marx — ea împinge știința înainte mai mult decît 10 universități”⁹. Iată de ce tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej a subliniat în Raportul prezentat la cel de al III-lea Congres al partidului că „Aportul la rezolvarea problemelor concrete ale dezvoltării economiei va trebui să prezinte principalul criteriu de apreciere a muncii de cercetare științifică”¹⁰.

Dezvoltarea în ritm rapid a ramurilor hotărâtoare ale economiei naționale, reprezintă fundamentul material, condiția principală care permite dezvoltarea în ritm rapid a ramurilor producătoare de bunuri de consum, în vederea satisfacerii cât mai depline a necesităților materiale și culturale mereu crescînde ale membrilor societății, în vederea înfăptuirii scopului producției socialiste. Astfel, în conformitate cu prevederile Directivelor celui de al III-lea Congres al partidului, în 1965 producția industriei ușoare va fi de 2,1 ori mai mare decît în 1959, iar aceea a industriei alimentare de 2 ori mai mare în comparație cu același an 1959. În cadrul acestora producția de țesături va crește în 1965 față de 1959 de 1,9 ori, la tricotațe de peste 2 ori, la încălțăminte de peste 1,6 ori,

⁸ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. IV, p. 330.

⁹ K. Marx—Fr. Engels, *Opere alese*, vol. II, 1955, p. 552.

¹⁰ Gh. Gheorghiu-Dej, *Raportul C.C. al P.M.R. la Congresul al III-lea al partidului*, în „Articole și cuvîntări 1959—1961”, Ed. Politică, București, 1961, p. 183.

la carne de peste 2,5 ori, la pește de peste 3,5 ori, la ulei de 3,3 ori, la lapte de 4 ori și la zahăr de 1,9 ori.

Aici este locul să subliniem că dezvoltarea forțelor materiale de producție ale țării va avea ca rezultat atât creșterea în ritm înalt a producției bunurilor materiale în toate ramurile, lărgirea considerabilă a gamei de produse cât și îmbunătățirea continuă a calității. Subliniind necesitatea îmbunătățirii calității produselor, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej spunea la cel de al III-lea Congres al partidului: „O problemă centrală a întregii economii, căreia trebuie să-i acordăm cea mai mare atenție în etapa actuală, este îmbunătățirea permanentă a calității produselor”¹¹.

Calitatea este indisolubil legată de procesul tehnic „Astăzi — așa cum a subliniat tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej — a devenit insuficientă înțelegerea calității ca privind numai finisarea îngrijită a produselor sau reducerea remanierilor în cursul procesului de fabricație. Fără îndoială că prezentarea, aspectul și finisajul exterior au o mare importanță pentru aprecierea calității produselor. Cerințele actuale ale economiei impun însă abordarea mult mai complexă a problemei calității și corelarea acesteia cu toate celelalte aspecte ale activității economice în care un rol determinant îl are nivelul tehnic al producției. Prin calitate se înțelege în primul rând obținerea unor performanțe superioare, productivitate înaltă, durabilitate, rezistență mare la uzură, paralel cu micșorarea greutății specifice și a gabaritelor, ceea ce asigură economisirea materialelor și reducerea suprafețelor de producție. În toate domeniile criteriul de orientare trebuie să-l constituie modelele cele mai reușite produse pe plan mondial”¹². De aceea „este necesar să lucrăm în așa fel încât mărfurile fabricate în întreprinderile noastre să dea o mare satisfacție oamenilor muncii care le-au produs sau le folosesc, iar buna calitate a produselor, „marca fabricii”, să devină un titlu de onoare pentru colectivele tuturor întreprinderilor din țara noastră”¹³. Subordonarea producției scopului satisfacerii necesităților de trai material și cultural al celor ce muncesc din patria noastră dovedește fără posibilitate de tăgadă caracterul pașnic, profund al economiei noastre socialiste și superioritatea ei asupra celei capitaliste.

Procesul desăvârșirii construcției socialiste este un proces *dialectic unic și complex* care cuprinde în afară de dezvoltarea și perfecționarea permanentă și în ritm rapid a forțelor de producție ale țării și dezvoltarea relațiilor economice de producție. Dezvoltarea și perfecționarea relațiilor socialiste de producție în țara noastră, în perioada desăvârșirii construcției socialismului este determinată de dezvoltarea forțelor de producție și își găsește expresia înainte de toate, în lărgirea și întărirea continuă a proprietății socialiste în cele două forme ale ei — proprie-

¹¹ *Ibidem*, p. 132.

¹² Gh. Gheorghiu-Dej, *Cuvintare rostită la Conferința organizației orășenești de partid București, 28 ian. 1962*. Ed. Pol. Buc. 1962, p. 15—16.

¹³ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări 1959—1961*. Ed. Politică, București, 1961, p. 133.

tatea socialistă de stat și proprietatea socialistă cooperatist-colectivistă, în instaurarea proprietății obștești în întreaga economie națională. Datorită îndeplinirii reproducției socialiste lărgite continue și în ritm rapid, precum și încheierii procesului de colectivizare a agriculturii, proprietatea socialistă și-a extins sfera sa cuprinzând toate ramurile economiei naționale, dînd acestei economii *un caracter unitar socialist*. Încheierea procesului de colectivizare a agriculturii, sarcină importantă pentru desăvîrșirea construcției socialiste, și parte componentă a obiectivului principal al planului de 6 ani s-a îndeplinit prin transformarea întovărișirilor agricole în G.A.C.; prin unirea G.A.C. mici în gospodării agricole mari, puternice; prin întărirea, consolidarea economico-organizatorică și dezvoltarea multilaterală, permanentă a G.A.C. și în sfîrșit, prin atragerea întregii mase de mici producători de mărfuri din agricultură pe făgașul socialismului. Terminarea colectivizării agriculturii care în realitate înseamnă că „*în Republica Populară Romîne socialismul a învins definitiv la orașe și sate*” reprezintă o nouă victorie istorică obținută de poporul nostru sub conducerea încercată a Partidului Muncitoresc Romîn. Ca rezultat al încheierii procesului revoluționar al colectivizării proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție s-a statornicit ca bază de neclintit a orînduirii socialiste, în toate ramurile economiei socialiste.

„Această victorie ridică pe o treaptă mai înaltă alianța muncitoarească-țăărănească și unitatea moral-politică a întregului popor. Cele două clase prietene, clasa muncitoare, conducătoare a tuturor oamenilor muncii, și clasa țărănimii colectiviste, împreună cu intelectualitatea, merg umăr la umăr înainte, sub conducerea încercată a partidului, spre desăvîrșirea construirii societății socialiste și trecerea treptată la construirea comunismului”¹⁴.

Confirmînd integral justetea politicii Partidului Muncitoresc Romîn, de construire a socialismului, victoria istorică a încheierii colectivizării pune încă odată în lumină în mod deosebit de strălucitor *caracterul profund științific și creator* al acestei politici. Într-adevăr, fidelitatea ne-strămutată față de teoria marxist-leninistă față de adevărurile ei universale valabile, unită cu spiritul profund creator, străin oricăror dogme, întemeiat pe cunoașterea aprofundată a realității, a cerințelor dezvoltării sociale potrivit condițiilor concrete ale țării noastre, constituie trăsături esențiale ale întregii politici și activității desfășurate de partidul nostru și în domeniul construirii socialismului la sate. Aceste trăsături își găsesc expresia concretă înainte de toate în aceea că:

1. profundele transformări revoluționare ce au avut loc la sate, s-au îndeplinit în condițiile dezvoltării întregii economii naționale, pe linie mereu ascendentă, echilibrată, toate ramurile crescînd armonios, în ritm susținut;

¹⁴ Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport cu privire la încheierea colectivizării și reorganizarea conducerii agriculturii*, în „Victoria socialismului în agricultură. Sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naționale, 27—30 aprilie 1962”, Ed. Politică, București, 1962, p. 11.

2. pentru procesul de transformare socialistă a satului a fost caracteristică *înaintarea treptată, continuă* pe măsura convingerii țărănimii de a trece pe drumul agriculturii socialiste și pe măsura creării bazei tehnice-materiale necesare;

3. concentrând atenția asupra atragerii maselor pe făgașul socialismului, partidul a concentrat totodată și în mod *permanent* eforturile principale în direcția consolidării economice a gospodăriilor colective, astfel ca ele prin exemplu viu al rezultatelor obținute în producție și în ridicarea nivelului de trai al colectivizatorilor, să devină un mijloc puternic de convingere a maselor țărănești, că numai acesta este drumul pe care să-l urmeze;

4. în întreaga perioadă a construcției socialiste la sate datorită traducerii în viață a măsurilor înțelepte preconizate de partid *producția agricolă vegetală și animală a crescut continuu*. Așa cum sublinia tovarășul N. Ceaușescu în Cuvîntarea ținută la sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naționale consacrată tocmai victoriei istorice a terminării colectivizării „Experiența țării noastre demonstrează că în perioada transformării socialiste a agriculturii nu trebuie să aibe loc neapărat o scădere a producției agricole, ci, dimpotrivă, aplicînd consecvent principiul leninist al cointeresării materiale a țărănimii și dezvoltînd baza tehnico-materială a agriculturii, se poate asigura în această perioadă creșterea sistematică a producției agricole”¹⁵. Și aceasta „constituie un aport al partidului nostru la îmbogățirea practicii construcției socialiste la sate, a tezaurului învățaturii marxist-leniniste”¹⁶.

Înfăptuirea colectivizării agriculturii însemnînd pe de o parte, încheierea unei perioade de adînci transformări revoluționare în toate laturile principale ale vieții social-economice a satului, înseamnă pe de altă parte *începutul unei noi perioade în dezvoltarea agriculturii*. Victoria relațiilor socialiste la sate, noile condiții caracteristice unei agriculturi formate din gospodării socialiste de stat și colectivistice — au impus în mod obiectiv necesar sarcini noi corespunzătoare noilor condiții.

În momentul de față o importanță deosebită o are concentrarea sistematică și perseverentă a tuturor forțelor pentru continua consolidare organizatorică și economică a gospodăriilor colective. Aceasta este o sarcină care trebuie să stea permanent în centrul atenției noastre în vederea desăvîrșirii construcției socialiste la sate și creșterii neîncetate a producției globale și de marfă în fiecare gospodărie¹⁷. Consolidarea economico-organizatorică a gospodăriilor colective se va realiza, înainte de toate, prin:

1. Unirea gospodăriilor colective mici în gospodării mai mari, care asigură condiții optime pentru folosirea rațională a pămîntului, a utilajelor, pentru utilizarea mai eficientă a forțelor de muncă și aplicarea agrotehnicii înaintate.

¹⁵ Victoria socialismului în agricultură — sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naționale. 27—30 aprilie 1962, Ed. Pol., Buc. 1962, p. 191.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Gh. Gheorghiu-Dej, Cuvîntarea rostită la încheierea Consfătuirii pe țară a țaranilor colectivizatori. Ed. Politică, București, 1961, p. 8.

2. Dezvoltarea multilaterală, complexă a fiecărei gospodării colective, crearea și dezvoltarea pe lângă producția de cereale — baza întregii producții agricole — și a altor ramuri de producție, în primul rând creșterea animalelor.

3. Dezvoltarea continuă a proprietății obștești, care reprezintă „izvorul puterii economice a gospodăriilor colective, al creșterii veniturilor gospodăriei și ale colectivităților”¹⁸.

4. Îmbunătățirea organizării muncii.

5. Sporirea producției-marfă și valorificarea ei de către stat.

Tot în scopul asigurării dezvoltării în ritm rapid a agriculturii noastre socialiste partidul a inițiat, hotărît și îndeplinit *reorganizarea conducerii agriculturii* a cărei esență constă în aceea că strânge la un loc elementele cele mai capabile, oameni de știință, specialiști de înaltă calificare, atrage la conducere cele mai pregătite cadre care lucrează efectiv în unitățile de producție, dînd acestora sarcina de a stabili căile și mijloacele cele mai potrivite pentru ridicarea la un nivel cît mai înalt a agriculturii. Noua formă de organizare a conducerii agriculturii are ca efect principal:

a) asigurarea unei conduceri deosebit de competente, strîns legată cu activitatea de cercetare științifică și cu activitatea unităților productive;

b) crearea în conducerea agriculturii — a unui cadru larg inițiativei celor ce realizează practic, concret și efectiv, producția agricolă. Tocmai în acestea constă înainte de toate modul just și original în care noua formă — izvorită din experiența țării noastre — soluționează problema conducerii agriculturii. Pe aceeași linie se înscriu și importanțele hotărîri adoptate de partidul și statul nostru cu privire la:

— redistribuirea cadrelor de specialiști din agricultură,

— dezvoltarea și îmbunătățirea învățămîntului agricol.

Este neîndoielnic că îndeplinirea acestor măsuri va asigura dezvoltarea rapidă a orînduirii colectivistice, lărgirea și perfecționarea relațiilor socialiste de producție în agricultura noastră socialistă.

Rezultatul extinderii sferei proprietății socialiste și cuprinderii de către aceasta a tuturor ramurilor economiei naționale în *întregimea lor* a însemnat instaurarea dominației relațiilor socialiste de producție — de colaborare și ajutor reciproc —, în toate ramurile economiei naționale și, prin urmare, extinderea sferei de acțiune a legilor economice ale socialismului în întreaga economie națională.

Dezvoltarea forțelor de producție și încheierea procesului de făurire a relațiilor socialiste de producție vor determina și dezvoltarea în toate direcțiile a diviziunii sociale socialiste a muncii și a cooperăției socialiste în muncă. În sfîrșit, perfecționarea și dezvoltarea relațiilor socialiste de producție își va găsi expresia în perfecționarea continuă a formelor și metodelor de repartiție a produselor de consum popular, precum și în perfecționarea formelor de organizare și conducere a economiei

¹⁸ *Ibidem*, p. 11.

naționale, în funcție de nivelul atins în dezvoltarea forțelor de producție.

Din cele spuse mai înainte rezultă că politica P.M.R. de desăvârșire a construcției socialismului în patria noastră se bazează pe studiul profund al acțiunii legilor obiective, înainte de toate al legii concordanței relațiilor de producție cu caracterul și nivelul de dezvoltare al forțelor de producție.

Îndeplinirea cu succes a sarcinilor trasate de cel de al III-lea Congres al partidului este garantată de existența unui șir de factori fundamentali:

1. Este, în primul rînd, P.M.R. forța conducătoare unică a întregii vieți economice, sociale și politice a țării, partid care se călăuzește neabătut după învățătura marxist-leninistă, încercat în lupta pentru eliberarea poporului român, verigă trainică în mișcarea revoluționară comunistă și muncitorească.

2. Existența statului nostru democrat-popular făurit de popor sub conducerea comunistilor, ca principal instrument de construcție a societății socialiste în țara noastră.

3. Unitatea oamenilor muncii — muncitori, țărani, intelectuali, romîni și din rîndul minorităților naționale —, care în puternica alianță muncitorască-țăărănească, nu s-a clintit niciodată în anii puterii populare și care urmează cu credință calea arătată de partid.

4. Resursele materiale bogate ale țării aflate în stăpînirea fermă a oamenilor muncii. Aici este locul să subliniem că un element caracteristic al industrializării în această perioadă este *trecerea la valorificarea superioară a resurselor naturale*, care va determina creșterea cantitativă și calitativă a masei de bunuri materiale necesare atît pentru consumul producției, cît și pentru consumul personal.

5. Solidaritatea neclintită și sprijinul țărilor lagărului socialist și, înainte de toate, marea prietenie, colaborarea și ajutorul frățesc continuu din partea U.R.S.S.

Luarea în considerare a acestor factori fundamentali și a altor factori care influențează asupra dezvoltării economiei și culturii noastre în perioada desăvîrșirii construcției socialiste nu a putut să nu imprime politicii P.M.R., de desăvîrșire a construcției socialiste, un caracter *profund realist*.

Despre același lucru vorbesc și realizările obținute în primii doi ani — 1960 și 1961 — ai planului de șase ani. Sarcinile prevăzute în Directivele Congresului pentru acești ani au fost îndeplinite și depășite. Astfel, volumul global al producției industriale a crescut în această perioadă cu 35%. Cele mai de seamă realizări au fost obținute în ramurile principale ale industriei, de care depinde dezvoltarea proporțională, mereu ascendentă a întregii economii naționale, continua înflorire social-economică a patriei noastre. Volumul producției în industria constructoare de mașini a crescut cu 45%, în industria chimică cu 50%, în industria energiei electrice cu 33%.

În anul 1962, conform prevederilor planului, volumul producției industriale va fi cu 54% mai mare decît în anul 1959.

Realizările obținute în primii doi ani ai șesenalului pe largul front al desăvîrșirii construirii socialismului, reprezintă o mărturie vie nu

numai a caracterului profund *realist* al politicii partidului nostru, ci și a caracterului ei *profund științific și puternic mobilizator*.

Realitatea socială din țara noastră, alături de realitatea din Uniunea Sovietică și celelalte țări socialiste, confirmă în mod magistral adevărul nepieritor al cuvintelor lui V. I. Lenin, care a spus că „numai socialismul va da posibilitatea de a răspîndi larg și de a subordona cu adevărat producția socială unor considerente științifice care să arate cum să se facă ca viața tuturor oamenilor muncii să fie cît mai ușoară și să le ofere posibilitatea unui trai înstărit”¹⁹. Desfășurarea largă a întrecerilor socialiste în toate domeniile producției materiale, lupta consecventă pentru ridicarea nivelului tehnic al producției, și îmbunătățirea calității produselor, îndeplinirea cu succes și depășirea sarcinilor trasate de partid, constituie expresii vii ale luptei pline de avînt și nesecat entuziasm pe care întregul nostru popor o desfășoară în vederea îndeplinirii sarcinilor trasate de partid, pentru a ridica patria noastră pe o treaptă mai înaltă a scării istorice care duce spre comunismul deplin — spre fericirea poporului.

НАУЧНЫЙ ХАРАКТЕР ПОЛИТИКИ РРП В ДЕЛЕ ЗАВЕРШЕНИЯ ПОСТРОЕНИЯ СОЦИАЛИЗМА В НАШЕЙ СТРАНЕ

(Резюме)

В статье изложены некоторые стороны политики Румынской рабочей партии в деле завершения построения социализма в нашей стране.

Построение социализма является революционным процессом, сознательно организованным, который совершается силами миллионов трудящихся под непосредственным руководством рабочего класса во главе с его партией марксистско-ленинского типа.

В ходе этого процесса чрезвычайно важная роль принадлежала и принадлежит экономической политике РРП. Естественный результат последовательного претворения в жизнь трудящимися массами политики нашей партии в деле построения социализма достиг своего завершения в том, что в *Румынской Народной Республике была создана экономическая база социализма*. Третий съезд РРП, подтвердив *триумф социализма* на нашей родине и отметив ее переход к новому этапу развития — *этапу завершения построения социализма*, своим обсуждением и одобрением Директив относительно планомерного развития народного хозяйства, и экономической программы на будущее вооружил трудовой народ конкретной программой действия в деле завершения социалистического строительства.

Ленинская политика РРП в деле завершения построения социализма в нашей стране характеризуется следующим:

1. Ее глубоко научным характером;
2. Ее глубоким гуманизмом, мирным характером;

3. Тем, что она осветила более ярко укрепление и усиление руководящей роли партии в деле завершения социалистического строительства. В свою очередь научный характер этой политики выявляется в том факте, что она выработана на основе глубокого и многостороннего изучения:

¹⁹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 27, Ed. Politică, 1959, p. 396—397.

а) объективных законов, управляющих развитием национальной экономики путем победоносного социализма;

б) конкретных исторических условий, при которых эти законы имеют силу и действуют в нашей стране;

в) потребностей, вызванных быстрым развитием национальной экономики и социалистической культуры;

г) реальных возможностей, достигнутых нами;

д) она имеет своей основой сосредоточение усилий в *главном направлении*, чтобы установить, каким является *основное звено*, которое должно находиться в центре внимания в этот период времени;

е) тщательное изучение богатого и обширного опыта братских коммунистических и рабочих партий и в первую очередь, ценного многостороннего и в самой своей сути всесторонне приемлемого опыта Коммунистической Партии Советского Союза.

Результаты, полученные в первые два года шестилетки, подтверждают не только глубоко научный, но и реалистический и мобилизующий *характер* задач, поставленных партией ввиду завершения построения социализма и создания условий для постепенного перехода к полному коммунизму.

LE CARACTÈRE SCIENTIFIQUE DE LA POLITIQUE DU P.O.R., D'ACHÈVEMENT DE LA CONSTRUCTION DU SOCIALISME DANS LE PAYS

(R é s u m é)

L'article présente certains aspects de cette politique, d'où se dégage son caractère scientifique.

La construction du socialisme est un processus révolutionnaire consciemment organisé, développé par des millions de travailleurs, sous la direction immédiate de la classe ouvrière ayant à sa tête son parti de type marxiste-léniniste.

Dans le développement de ce processus un rôle d'importance majeure revient à la politique économique du P.O.R. Le résultat, à caractère de loi, de la réalisation continue par les masses populaires de la politique de construction du socialisme adoptée par notre parti, a trouvé son expression suprême dans *la création de la base économique du socialisme dans la R.P.R.* Le IIIe Congrès du P.O.R., consacrant *le triomphe du socialisme* dans notre pays et marquant son accession à une nouvelle étape de développement — *l'étape d'achèvement de la construction du socialisme* — a pu, grâce aux débats et à l'approbation des Directives pour le plan de développement de l'économie nationale en 1960—1965 ainsi que pour le programme économique de perspective, armer le peuple des travailleurs d'un programme concret d'action en vue de ce relèvement de la construction socialiste.

La politique léniniste du P.O.R., d'achèvement de la construction du socialisme dans notre pays, présente les traits suivants:

1. un caractère nettement scientifique;
2. un caractère profondément humain et pacifique;
3. un accroissement toujours plus affirmé du rôle directeur du parti dans cette action d'achèvement de la construction socialiste.

De son côté, ce caractère scientifique de cette politique réside dans le fait qu'elle est élaborée grâce à l'étude approfondie et multilatérale:

а) des lois objectives gouvernant le développement de l'économie dans la voie du socialisme victorieux;

б) des conditions historiques concrètes dans lesquelles ces lois se manifestent et agissent dans notre pays;

c) des nécessités imposées par le développement rapide de l'économie et de la culture socialistes;

d) des possibilités réelles dont nous disposons;

e) du fait qu'elle se fonde sur la concentration des efforts *dans la direction principale*, en suite de quoi il devient possible d'établir quel est le point décisif sur lequel doit se concentrer l'attention au cours de cette période;

f) de la vaste et riche expérience des partis communistes et ouvriers des autres pays socialistes et tout spécialement de l'expérience du Parti Communiste de l'U.R.S.S., précieuse, multilatérale et, dans son essence, généralement valable.

Les résultats obtenus dans les deux premières années du plan sexennal confirment la caractère non seulement profondément scientifique, mais aussi réaliste et puissamment mobilisateur des tâches assignées par le parti en vue de l'achèvement de la construction ménagée vers le communisme complet.

MI A POLITIKA?*

KALLÓS MIKLÓS

Ha valaki összegyűjtené mindazokat a válaszokat, amelyeket az elmúlt évszázadok, sőt évezredek folyamán filozófusok és államférfiak, írók és történészek adtak erre a kérdésre, még ha teljességgel mellőzné is okfejtéseiket, érveléseiket és egy mondatban sűrítené össze kinek-kinek a véleményét, vaskos köteteket halmozna egymásra. A gyűjtött anyag nem oszlana meg egyetlenesen a különböző korszakok között. Az ókori irodalomból merített bő szemelvények után a középkori anyag kisterjedelműnek fog tűnni, hogy azután a kapitalizmus kialakulásának és fejlődésének mértékében rohamos növekedésnek induljon. Minél inkább közeledünk napjainkhoz, annál nagyobb politikai irodalommal kellene megbirkóznia annak, aki a jelzett feladatra vállalkozna. S ha a kutató nem rendelkezik olyan biztos vezérfonallal, amelynek segítségével tájékozódni tud a felfogások és vélemények dzsungelében, ha nem tudja feltárni a különböző politikai felfogások eredetét és lényegét, pontosabban osztályeredetét és osztálylényegét, ha nem tudja elválasztani a fontosat a mellékestől, ha a politikai eszméket önmagukban, gazdaságitársadalmi alapjukkal való összefüggésük nélkül, az emberi szellem konstrukcióiként vizsgálja — egyszóval ha nincs felvértezve a történelem és a társadalom materialista és dialektikus vizsgálatának elméletével és módszerével —, ebben az esetben menthetetlenül elvesz a kezdések és újrakezdések, az ellentmondások és árnyalati differenciák feneketlen ingoványában. Volt, aki az elvont erkölcs magas piedesztáljára helyezte a politikát, és volt, aki a bölcselőhöz nem méltó indulatok és szenvedélyek birodalmába taszította; akadt, ki művészetnek, akadt, ki tudománynak tekintette; egyik külön köteteket szentelt neki, másik bölcséleti rendszerének paragrafusaiba szorította, de nem akadt gondolkodó, aki megkerülte volna, akit az élet ne kényszerített volna arra, hogy meglássa: az egyik legfontosabb társadalmi jelenséggel találja magát szemben.

De éppen mert társadalmi, sőt egyik legfontosabb társadalmi jelenségről van szó, a marxizmus megjelenéséig a címben szereplő kérdés

* Jelen tanulmány egy készülő monográfia első fejezete.

nem kapott tudományos értékű választ. A marxizmus előtt is voltak természetesen haladó politikai eszmék és felfogások, de nem találjuk a társadalmi életnek, a társadalmi jelenségnek és ezen belül a politikának tudományos megértését. A haladó polgárság haladó politikai nézeteket vallott ugyan, de ez mit sem változtat azon a tényen, hogy egyetlen Marx előtti szerző sem látta meg a politika lényegét, a gazdasági rend által való meghatározottságát, osztályjellegét, helyét és szerepét a társadalmi gyakorlatban és a társadalmi tudat formái között. A Marx előtti társadalom- és történelemtudomány a legjobb esetben is csak a részletekben és adatgyűjtésben ért el tudományos értékű eredményeket. Ez a helyzet a Marx utáni és a jelenkori polgári társadalomtudományokkal is, azzal a megkötéssel, hogy ezek apologetikus, hamisító, ködösítő jellege egyre nagyobb méreteket öltött és ölt, és ennek megfelelően csökken bennük a tudományos értékű elemek részaránya is. A társadalomtudományok csakis a marxizmus megjelenésével, a marxista alapvetés és módszer segítségével változtak és válnak egzakt tudományokká.

Mi az, amit a marxizmus előtti gondolkodás és általában a nem marxista gondolkodás nyújthatott és nyújt vizsgált kérdésünkkel, a politikával kapcsolatban? A legjobb esetben sem többet, mint: a) a politika területének, szférájának a felismerését és b) a politikai mechanizmus egyes oldalainak, csavarjainak a megvilágítását.

A politika meghatározását keresve nem járnánk el helyesen, ha elhallgatnánk az ezzel járó nehézségeket. Honnan erednek ezek? Onnan, hogy a „politika” kifejezés rendkívül tág, önmagában nem eléggé körülhatárolt. Tartalmazza mindennekelőtt a politikai viszonyokat, valamint a politikai intézményeket, amelyek — véleményünk szerint — a társadalmi lét kategóriájába tartoznak. Tartalmazza a politikai ideológiát, amely a társadalmi tudat körébe tartozik. Vonatkozik az osztályok és pártok egymásközötti viszonyára, a párt és az osztály viszonyára, az osztály és az állam, az állam és állam, nemzet és nemzet stb. közötti viszonyra. Még bonyolultabbnak tűnik számunkra a meghatározás, ha meggondoljuk, hogy a mindennapi életben hány féle értelemben és vonatkozásban használjuk a *politika* vagy a *politikai* kifejezést. Beszélünk kül- és belpolitikáról, nemzetközi politikáról, politikai gazdaságtanról és gazdaságpolitikáról, tudomány-, művészet-, kultúrpolitikáról, egyházpolitikáról, adópolitikáról, politikai érzékről, politikai tisztánlátásról vagy vakságról stb. A nem marxista felfogások egyik alapvető hibája és gyengesége a szóban forgó kérdésben az osztályforrások mellett és ezekkel összefüggésben abból az ismeretelméleti forrásból ered, hogy képtelenek elhatárolni az elsörendűen fontos vonásokat a másod- és sokadrendűektől, a tartalmat a formaitól, a lényegét a jelenségtől. A nem marxista felfogások túlnyomórészt formai meghatározásokat keresnek és adnak. A reakciós polgári ideológiában ez a törekvés tudatos, és éppen a politika osztálylényegének az elkendőzésére szolgál.

Vizsgáljuk meg közelebbről a politikával kapcsolatos nem marxista, illetve antimarxista felfogásokat. Nem célunk eszmetörténeti áttekintést adni és éppen ezért nem fogjuk végigszántani a meghatározásoknak Arisztoteléstől napjainkig terjedő tengerét, jöllehet majd valamennyi

formai meghatározás a sztágitirához nyúl vissza. [Arisztotelész használta először a politikai kifejezést (polisz, görög. = állam; tá politiká, görög. = államügyek, közügyek) az államra vonatkozó nézetek, tanítások összességének értelmében.¹] Az ilyenszerű áttekintés a politikai eszmék történetének a feladata.² Bár a későbbiek során mi sem kerülhetjük majd el az eszmetörténeti utalásokat, ez alkalommal elsősorban az imperializmus korabeli felfogások ismertetésére szorítkozunk.

ÁLLAMTUDOMÁNY?

A politikára vonatkozó polgári meghatározások túlnyomó része — Arisztotelészhez hasonlóan — államtudományt ért a politikán. Jellineknek, a polgári állam- és jogelmélet egyik legismertebb és legtöbbet idézett szaktekintélyének a megállapítása szerint a politika alkalmazott és gyakorlati államtudomány.³ Az újabb munkák nagy többsége is ilyenszerű meghatározásokból indul ki. Kröner filozófiai szótára, miután leszögezi, hogy Platon és Arisztotelész a közösség és az állam államtudományát értették politikán, hozzáteszi, hogy napjainkban, az államtan (Staatslehre) értelmében felfogott politikán azt a tudományt értik, amely az állam feladataira és céljaira, valamint az ennek érdekében rendelkezésre álló, illetve szükségeltetett eszközökre vonatkozik.⁴ Jean Dabin belga jogász már könyvének címében jelzi a kérdésben elfoglalt álláspontját: „Az állam vagy a politika” című munkájában ragaszkodik a kifejezés arisztotelészi értelméhez, és politikán olyan képzettséget, tudást (étude) ért, amely az államra és mindarra vonatkozik, ami az állammal kapcsolatos.⁵ A nagy Brockhaus 1956-os kiadásában a címszó szerzője szerint a politika az államra vonatkozó olyan cselekvés, amely az „államművészetben” meghatározott szabályokat követ.⁶ Ugyanilyen értelmet tulajdonít a politikának az Enciclopedia filosofica is, amikor a politikának mint tudománynak a tárgyát az államban és az állammal kapcsolatos tevékenységben jelöli meg.⁷

¹ Arisztotelész, *A nikomachoszi etika*. Lásd: „Aristotelis opera omnia graece et latine, volumen secundum.” Paris, 1931.

² A politikai eszmék történetének ma már jelentős marxista irodalma van. Az összefoglaló jellegű munkák közül megemlítjük a Sz. F. Kecsekján és G. I. Fegykin szerkesztésében megjelent *politikai tanok történetét (Isztorija politicseszkich ucseonii*, Moszkva, 1955) és A. M. Gyeborin művét, *Az újkor társadalmi-politikai tanainak történetét (Szoocialno-politicseszkie ucseonii novovo vremeni*, Moszkva, 1958). Előbbi főleg rendkívül gazdag, jól rendszerezett és általában helyesen értelmezett tényanyaga miatt felfogható haszonnal; értékéből, sajnos, levon a szerzők egyoldalú, merev a marxista irodalom által azóta túlhaladott álláspontja az alap és felépítmény kérdéseivel kapcsolatban, valamint a túlzottan előtérben álló jogi szemléletmód (a könyv a jogász hallgatók számára készült).

³ Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*. 3. Auflage, 1914, 3.

⁴ *Philosophisches Wörterbuch*. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart. 1960.

⁵ Jean Dabin, *L'Etat ou la politique*, Paris, 1957, 16.

⁶ *Der Grosse Brockhaus*, IX. k., Wiesbaden, 1956, 273.

⁷ *Enciclopedia filosofica*. Venezia—Roma, 1957. 1491. kolumna. Ugyanilyen meghatározással találkozunk még az *Enciclopedia Cattolica* 1952. 1687. lapján, az *Encyclopaedia of the Social Sciences*, New-York 1957, XI. kötetének 224. lapján, az *Everyman's Encyclopaedia* X. k., 122. lapján stb. stb.

Mit mondhatunk ezekről a meghatározásokról? Hibás-e a politikát az állammal kapcsolatosan meghatározni?

Nem, ez önmagában még nem feltétlenül hibás. A marxizmus szerint is az állam a politika fő megnyilvánulási területe. A marxizmus is ismeri a politikának olyan meghatározását, amely annak fő megnyilvánulási területét az államban jelöli. „A politika — mondotta Lenin — részvétel az államügyekben, az állam vezetése, az állam tevékenysége formáinak, feladatainak, tartalmának meghatározása.”⁸ Mi tehát a fentebb felsorolt polgári meghatározások legfőbb fogyatékosága?

A kérdés lényege abban van, hogy ki mit ért *államon* és ezzel összefüggésben a politikán? Ha elemezzük a sokat idézett Arisztotelész felfogását az államról, a közről és annak ügyeiről, jól ismert tény, hogy a „filozófia Nagy Sándora” a rabszolgatartók államáról beszélt, hogy közösségen kizárólag a rabszolgatartók közösségét értette, hogy következésképpen politikája a rabszolgatartó rend állama fenntartásának, igazgatásának a leírása, tudománya. Az idézett polgári munkák valamennyien államon a tőkés államot értik, politikán pedig a tőkés állam fenntartásának, védelmének, igazgatásának a módozatait. A jelenkori polgári felfogások túlnyomó többségére azonban — Arisztotelésszel ellentétben — az jellemző, hogy nem vallják be nyíltan az állam osztálylényegét, és a tőkés államban az egész társadalom legfőbb üdvözítőjét istenítik. Leninnek az idézett megállapítása csak a többi általa adott meghatározásokkal egyetemben vizsgálható, amelyek valamennyien a politika lényegére utalnak. Lenin megfogalmazásában az állam az uralkodó osztály elnyomó szerve, és ennek az alapvető marxista tételnek a szemmel tartásával idézett meghatározás is markánsan kidomborítja a politika osztálylényegét.

Az imperializmus korának a politika meghatározásával foglalkozó polgári irodalmában három — egymástól mereven nem elválasztható tendencia ismerhető fel.

A JELENKORI POLGÁRI FELFOGÁSOK FŐBB VÁLFAJAI

a) Az ellenőrzés tudománya

Az imperializmus kialakulásának és fejlődésének a mértékében a polgári társadalomkutatók egyre nagyobb előszeretettel fordulnak a kormányzás, az uralkodás, az „ellenőrzés” kérdései felé. A politika egyre gyakrabban szerepel nem egyszerűen, mint államtudomány, hanem mint a kormányzás, az alávetettek fölötti uralom, a társadalom fölött való ellenőrzés tudománya és művészete. (Kétségtelen, hogy a kormányzás számottevő eleme a politikának, de egyrészt a politika nem merül ki ebben, másrészt, mint látni fogjuk, a polgári ideológia meghamisítja a kormányzás kifejezésének a tartalmát.)

Raymond Aron szerint a politika a társadalom kormányzására, az egyének és a csoportok közötti tekintélyviszonyra, a minden társadal-

⁸ *Leninszkij Szbornyik*, XXI. k., Moszkva, 1933, 14.

mat jellemző hatalmi hierarchiára vonatkozik.⁹ Az amerikai „politika-tudomány” egyik képviselőjének, Charles Eisenmannak meghatározásában politikai jelenségek azok, amelyek többé-kevésbé közvetlenül az emberi társadalomban meglévő hatalomra, a hatalmi szervre, pontosabban ezek szervezetére és működésére vonatkoznak,¹⁰ Jeanne Hersch, Jaspers követője, a politika feladatát az ellenőrzés technikájának a megszervezésében látja.¹¹ Georges Burdeau, a politikai tudományok francia specialistája politikainak nevezi az emberek között kialakult tekintélyi és engedelmisségi viszonyokat, amelyek egy közös cél érdekében állanak.¹² (Ez valóban „politika-tudományi” gyöngyszem: uralkodási és alávetettségi viszonyok „közös” cél érdekében!) Honfitársa. M. Duverger szerint a politika a hatalom tudománya, bármilyen csoportról is legyen szó.¹³ A nagy Herder-lexikon is az 1955. kiadás hetedik kötetében így határozza meg a Politikát: az a művészet, amellyel az uralmi szövetségekben (Herrschaftsverbände) és különösen az államban, hatalom igénybevételével, egy bizonyos társadalmi rendet megvalósítunk és más államok ellenében is megtartunk.¹⁴ (Ebben az igen rosszemlékezetű zsargonban megfogalmazott mondatban az újfasiszta szellem lüktet.) A politikának ezek a fentebb idézett meghatározásai az imperialista burzsoáziának azt az igyekezetét és vágyát fejezik ki, hogy megtalálja azt a politikai „bölcsek követ”, amelynek segítségével létének ingatagságát gyémántszilárdságúvá változtassa, amely gyógyirral szolgáljon az egyre szélesedő repedésekkel szántott osztályuralma számára. Éppen ez a törekvés hívta életre a polgári társadalomtudományok legfrissebb és legzűrzavarosabb hajtását, az úgynevezett „politika-tudományt”.

b) Személyes, egyéni alkotás

A második tendencia, amelyről szólni akarunk, abban jut kifejezésre, hogy képviselői a politikát a „dinamikus egyén” megnyilvánulásának, tetszés szerinti alkotásának, a „sich” (németül), a „se” (olaszul) semmilyen feltételtől és körülménytől nem függő önmegnyilatkozásának tartják, lett legyen ez a „sich” egyén, család, kaszt, osztály stb. A politika ebben a felfogásban ugyanolyan műalkotás a szó szoros értelmében, mint átvitt értelemben a költészet vagy a festészet. Az Olasz Kommunista Párt gondozásában megjelent társadalomtudományi enciklopédia¹⁵ helyesen állapítja meg, hogy a nemmarxista politikai felfogások történetében két alapvető vonal érvényesül. Az egyik, az ún. természetjogi vonal — amely szerint az „örök emberi természet” ideális törvényei szemben állanak az adott társadalmi állapotokkal és politikai intézmé-

⁹ Raymond Aron, *La science politique en France. Lásd: „La science politique contemporaine”*. UNESCO, 1950 (a továbbiakban: SPC) 54.

¹⁰ Ch. Eisenmann, *Sur l'objet et la méthode des sciences politiques*, S.P.C. 96.

¹¹ Jeanne Hersch, *Idéologies et réalité*. Plon, 1956, 95.

¹² Georges Burdeau, *Méthode de la Science Politique*. Dalloz, 1959. 65.

¹³ M. Duverger, *Droit constitutionnel et Institutions politiques*. Collection Thémis, Paris, 1955. 7.

¹⁴ *Der Grosse Herder*. Freiburg, 1955. VII. k., 510.

¹⁵ *Piccola Enciclopedia del socialismo e del comunismo*. Milano, 1959. 542.

nyekkel — végighúzódik a szofistáktól a felvilágosodás gondolkodóin keresztül az utópista szocialistákig. Míg ez az irányzat a múltban nem egyszer megfelelt a haladó osztályok törekvéseinek, következésképpen a haladó politikai felfogást jelentette, a másik vonal, amelyet e bekezdés elején jellemeztünk, mindvégig a reakciós osztályok törekvéseinek elméleti kifejezése volt. Nem nehéz felismerni, hogy e második vonal végső kifejlődésében a legszélsőségesebb reakciónak, a fasizmusnak az ideológiájába torkollott. Képviselői előszeretettel hivatkoznak Bismarck-ra, aki szerint a politika önmagában se nem logika, se nem exakt tudomány, hanem az a képesség, hogy minden változó pillanatban a legkevésbé ártalmas vagy a legcélravezetőbb helyzetet választjuk. Magától értetődik, hogy a politikának ilyen értelmezése a „nagy személyiség” létét feltételezi és követeli, a politika ennek a nagy egyéniségnek személyes képességévé válik. A „Marx-faló” Max Weber a hatalomban való részesedésre irányuló törekvésben látja a politika lényegét. Aki politikát űz, írja, hatalomra törekszik, a hatalomért verseng, akár mint eszközért, amely más, eszményi vagy egoista célok szolgálatában áll, akár csak magáért a hatalomért („Macht, um ihrer selbst willen”), hogy élvezze a hatalomnyújtotta presztizst.¹⁶ Az olasz polgári filozófiai gondolkodás egyik legismertebb alakja, Benedetto Croce így ír: „A politikai probléma, mint gyakorlati probléma, a vállalkozás, a leleményesség, az alkotás problémája és éppen ezért teljesen személyes és egyéni.”¹⁷ Az egyén, a nagy egyén, a vezéregyéniség, a vezérségre hivatott egyén tolakszik előtérbe mindezekben a felfogásokban és készíti elő a talajt a „fűherideológia” számára. De önmagában ez még nem elegendő: a burzsoázia legreakciósabb, legagresszívebb köreinek olyan politikai ideológiára volna szüksége, amely alátámasztja és igazolja elvetemült politikai gyakorlatukat. Megtalálják ezt a nietschei „Willen zur Macht”-ban, Ratzel—Kjellén—Haushoffer geopolitikájában és más — a német imperializmus szolgálatában álló — szerzők nézeteiben. A múlt század utolsó éveiben lát napvilágot Ratzenhoffer kétkötetes könyve, amelyben a földrajzi és biológiai determinizmustól erősen befolyásolt szerző a politikát a természetben folyó harc szerves, az „abszolút ellenségeskedés törvényétől” működtetett alkotórészének, a társadalmi erő dinamikájának tekinti.¹⁸ Számos jelenkori polgári enciklopédia is idézi még a nácizmusba „belenőtt” Carl Schmidt meghatározását, amely szerint a politika a barát és ellenség közötti különbségtétel tudománya,¹⁹ mindössze annyi kivetni valót találnak benne, hogy „kissé formalista”. A nácizmus idején annyira nyilvánvalóvá vált ennek a politikai ideológiának a lényege, hogy — a Nyugat-Németországban virágzó fasiszta irodalmat nem számítva — az ismertebb nyugati felfogások ma már nem igen fogalmazzák újra ebben a formában ezeket a tételeket. A politika polgári meghatározásának ez a második vonala némileg módosult

¹⁶ Max Weber, *Politik als Beruf*. München und Leipzig, 1919. 4.

¹⁷ Benedetto Croce, *A politika elemei*. Budapest, 1924, 46—47.

¹⁸ Gustav Ratzenhoffer, *Wesen und Zweck der Politik*. Leipzig, 1893. I. k. 63—64.

¹⁹ Carl Schmidt, *Der Begriff des Politischen*. Hamburg, 1927. 7.

formában jelentkezik napjainkban. Gyakran találkozunk például azzal a Bismarck-i ihletésű meghatározással, mely szerint a politika a lehetőségek tudománya, feladata a lehetőségek analízise. Hogy milyen lehetőségről is van szó, az kiderül a „politika-tudomány” nemzetközi politika szektorában tevékenykedő Fr. Schuman szarkasztikusnak szánt, de egyetértő szavaiból. Helyesen határozzák meg a politikát azok, írja, akik szerint a politika annak tudománya, hogy ki szerez meg mit, mikor és hogyan. A politika tehát az a folyamat (a szerző itt a burzsoá politikát tartja szem előtt, hiszen más politikát nem is ismer és nem is ismer el), amelyben az emberek a kedvezmények, a csalás, az erő eszközei fölötti ellenőrzésért versengenek, mert ezekben merül ki minden kormányzás lényege.²⁰ Eredeti és nem minden alapot nélkülöző jellemzése a mai burzsoá politikának!

c) A „közjó” előmozdítása

A harmadik tendencia a mai polgári politikai ideológia leggyakoribb, előszeretettel használt változata. Szerves összefüggésben a „népi kapitalizmusról” és a „jóléti államról” szóló tündérmesékkel, a jelenkori polgári politikai ideológia kidolgozói és művelői a közjó előmozdításában tüntetik fel a politika lényegét. Persze, ez a hamis elképzelés az államról és a politikáról nem újkeletű. Az ókortól kezdve számos gondolkodó hirdette, hogy e kettő főfeladata az állampolgárok üdvét szolgálni. Íme egy igen jellemző példa ennek a látszólag fennkölt álláspontnak az értékéről. Egy francia szerző a múlt század második felében így határozza meg a politikát: „A politika az a tudomány, amelynek végcélja az emberek boldogságának a biztosítása a kormányzat, az igazságszolgáltatás és a külső védelem által. A közjó a politika abszolút törvénye (salus populi suprema lex esto)...”²¹ Minden szép és jó lenne, ha a könyv kiadásának helye nem Párizs és megjelenésének éve nem 1873 lenne. A szerző tehát a Párizsi Kommún hallatlan kegyetlenséggel történt vérbefojtása után néhány hónappal az imperializmus útján haladó állam politikájáról írta le „a kormányzat által biztosított emberi boldogság” megható tirádáját! Az egyik legismertebb olasz enciklopédia is hangsúlyozza, hogy a politika a kormányzás, a közjó előmozdításának tudománya.²² Csak természetes, hogy a Szentszék *Nihil obstat*jával ellátott katolikus enciklopédia is „a közösség jólétének”, „e világi és emberi javának” biztosítását tekinti a politika feladatának, sőt, mivel minden tudomány feladatát ebben látja, kijelenti, hogy a politika olyan architektónikus jellegű tudomány, amely mindezen törekvéseket saját elemeiként magába építi.²³ Az egyik Egyesült Államokbeli filozófiai szótár a poli-

²⁰ Fr. L. Schuman, *International Politics*. Mc. Graw—Hill Book, Comp. New York—Toronto—London, 1958, 23.

²¹ N. Villiamé, *La politique moderne*. Traité complet de politique, Paris, 1873. 1—2.

²² *Dizionario enciclopedico moderne*. 7. kiadás, IV. kötet, Edizioni Labor, 1956. 48.

²³ *Enciclopedia Cattolica*. 1952. 1688. kolumna.

tikát a társadalmi jó megszervezésnek normatív tudományaként jellemzi.²⁴ A mai tőkés állam és politika osztályjellegének elkenésére irányuló törekvését kétségtelenül a Nyugat-Németországban megjelentetett közgazdasági lexikon vallja be a legnyíltabban, amikor kijelenti: a politika a társadalomban és az államban meglévő érdekellentétek legyűrésére irányuló tevékenység.²⁵ A lexikon álláspontja érthető, hiszen már a fedelén arról biztosít bennünket, hogy Nyugat-Németország vezető közgazdaságtudományi és gyakorlati gazdasági szakembereinek (magyarul: a nagytőkéseknek és vezető tisztviselőiknek) közreműködésével készült.

Íme, vázlatosan és nagy vonalakban ezt nyújtja a politika polgári meghatározása. Bár a politika eredetére, társadalmi szerepére vonatkozó antimarxista nézetek elemzésével és bírálatával lesz még alkalmunk foglalkozni, az eddig felhozott példák is lehetőséget adnak számunkra, hogy leszűrjük a jelenkori polgári politikai ideológia néhány jellemző jegyét.

1. A polgári felfogások túlnyomó többsége megegyezik abban, hogy a politika fő megnyilvánulási területe az állam. Mivel azonban ezt az államot egyrészt örök, változatlan és szellemi eredetű kategóriaként fogja fel, másrészt következetesen elkendőzi, letagadja a tőkés állam osztálylényegét, a politikával kapcsolatos álláspontja is idealista, szubjektivistá, tudománytalan, hazug és képmutató.

2. A mai polgári felfogások valamennyien apologétikus jellegűek, céljuk a jelenkori tőkés társadalom ellentmondásainak az elkendőzése, a monopolkapitalista állam — a burzsoázia legfelsőbb rétegének érdekeit szolgáló — politikájának megszépítése és dicsőítése, ezeknek az érdekeknek „össznépi” érdekként való feltüntetése.

3. Bár ennek részletesebb dokumentálására csak a továbbiak során nyílik alkalmunk, előlegezzük azt a megállapítást, hogy a mai polgári politikai ideológia általános vonása harcosszembefordulása az egyetlen tudományos társadalomfelfogással, a marxizmus-leninizmussal, a szocialista országok politikai ideológiájával. A felsorakoztatott politika-definíciók valamennyien a marxizmussal, a tudományos szocializmussal való tudatos szembenállásnak a termékei.

Mivel az eddigiek során főleg azt volt alkalmunk megtudni, hogy mit nem kell értenünk politikán, térjünk rá a címben felvetett kérdés érdembeni megválaszolására. Mit ért politikán a marxizmus-leninizmus?

A POLGÁRI FELFOGÁSOK OSZTÁLY- ÉS ISMERETELMÉLETI FORRÁSAI

A válasz szervesen következik a társadalom és a történelem dialektikus materialista felfogásából.

Marx és Engels már első műveikben behatóan foglalkoztak a politikai jelenségek kérdésével, hiszen az ügy, amelynek minden tudásukat, képességüket, egész életüket szentelték — a munkásosztály forradalmi

²⁴ *Dictionary of philosophy*. Iowa, 1958, 242.

²⁵ *Dr Gabler's Wirtschafts-Lexikon*, II. k. Wiesbaden, 1958. 2246.

osztályharca, a munkásosztály politikai nevelése — ezt szükségképpen megkövetelte. A politikai jelenségekre irányította figyelmüket a tudományos világnézet, a dialektikus és történelmi materializmus kidolgozása is. A történelmi idealizmus egyik legjellegzetesebb és leggyakoribb megnyilvánulása volt (és maradt mind a mai napig) a politikai tényező döntő, meghatározó szerepének hangsúlyozása a társadalmi fejlődésben, a történelemben; a materialista társadalom- és történelemszemlélet kidolgozása megkövetelte e szemléletmód lényegének, osztály- és ismeretelméleti forrásainak a feltárását és meghaladását. Ami az osztályforrásokat illeti, Marx és Engels kimutatták, hogy minden korszak uralkodó gondolatai az uralkodó osztály gondolatai; az az osztály, amely a társadalom uralkodó anyagi hatalma, egyidejűleg uralkodó szellemi hatalma is. „Az uralkodó gondolatok nem egyebek, mint az uralkodó anyagi viszonyok eszmei kifejezései, a gondolatilag felfogott uralkodó anyagi viszonyok; tehát éppen azoknak a viszonyoknak az eszmei kifejezései, amelyek az egyik osztályt uralkodóvá teszik, vagyis ez osztály uralmának gondolatai”²⁶. Általában az ideológia, és azon belül a politikai eszmék idealista felfogásának ismeretelméleti forrása abban rejlik, hogy a történelmi folyamat értelmezésében az uralkodó osztály gondolatait elválasztjuk ettől az osztálytól, önállósítjuk őket és kitartunk amellett, hogy az adott korszakban ezek az eszmék uralkodtak, anélkül, hogy törődnénk e gondolatok termelésének feltételeivel és termelőivel, az alapjukat képező egyének gazdasági-társadalmi viszonyaival.²⁷ Így válik lehetővé, hogy a társadalmi viszonyok között meglévő valódi összefüggéseket a fejük tetejére állítsuk, és azt véljük elsődlegesnek, meghatározónak, ami valójában másodlagos, származtatott. Miért állítanak az ideológusok mindent a feje tetejére? — kérdi Marx egy a *Német ideológiához* írott vázlatában a polgári ideológusok idealista szemléletmódját elemezve, és így válaszol: „A viszonyok a jogtudományban, a politikában stb. — a tudatban — fogalmakká lesznek; minthogy az ideológusok nem emelkednek e viszonyok fölé, a viszonyok agyukban kialakult fogalmi is rögzített fogalmak; a bíró például a törvénykönyv paragrafusait alkalmazza, ezért a törvényhozást tartja az igazi aktív mozgatóerőnek. Tisztelet a saját árujuk iránt — hiszen foglalkozásuknak az általánossal van dolga. A jog eszméje. Az állam eszméje. A közönséges tudatban a dolog a feje tetejére van állítva”²⁸. Engels jellemzésében ezek az ideológusok elég hiszékenyek ahhoz, hogy készpénznek vegyék azokat az illúziókat, amelyeket egy kor alkot önmagáról, vagy amelyet ideológusai alkotnak a korról. Az ilyen emberek, mondja Engels, az 1789-es francia polgári forradalomban nem látnak egyebet, mint heves vitákat az alkotmányos monarchiának az abszolút monarchiával szembeni előnyeiről, a júliusi forradalomban gyakorlati polémiát az isten kegyelméből való jog alaptalanságának témája körül, a februári forradalomban pedig kísérletet a

²⁶ Marx — Engels, *A német ideológia*. Szikra, 1952. 29.

²⁷ Uo. 30.

²⁸ Uo. 153—154.

„köztársaság vagy monarchia“ problémájának a megoldására. Az osztályharcról azonban, amely e megrázkódtatások idején zajlott le, ezek az ideológusok nem vesznek tudomást, holott a politikai jelszavak csupán ennek az osztályharcnak kifejezései²⁹. Az ideológiának általában és azon belül a politikai ideológiának a „feje tetejére állítása“, idealista, tudománytalan értelmezése természetesen nem következik szükségképpen a fentjellemezett ismeretelméleti forrásokból. Ez utóbbiak csak azt világítják meg, hogy miért és hogyan lehetséges az ilyen fajta értelmezés. Ez a lehetőség akkor válik valósággá, ha az illető gondolkodó által képviselt osztálynak érdekében is áll a társadalmi viszonyok valóságos összefüggésének elkendőzése, ha érdekében áll politikai eszméit örök, megingathatatlan, osztályok fölött lévő elveknek feltüntetni. Ilyen osztály az uralomra került burzsoázia.

Marx és Engels ismételen rámutatott arra, hogy a politika elsődleges, meghatározó tényezőként való értelmezésének a lehetősége a modern tőkés állam társadalmi szerepéből is következik. Az állam az a forma, amelyben az uralkodó osztály egyénei közös érdeküket érvényesítik, „amelyben egy korszak egész polgári társadalma koncentrálódik“ és ennek következtében minden intézmény, minden tevékenység, amely az állam közvetítésével jön létre, politikai formát ölt.³⁰ A tőkés társadalomban a társadalmi tevékenység különböző válfajai túlnyomórésztben érintik az állam szféráját és ezzel politikai jelleget is kapnak. Ebből azonban még korántsem következik az, hogy a politika döntő, meghatározó, elsődleges szerepet játszana a társadalmi életben. Az ilyenyszerű következtetés hibás voltára hívja fel a figyelmet Engels *Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása* című művében. „Legalábbis a modern történelemben — írja — mindenesetre beigazolódt, hogy minden politikai harc osztályharc és hogy az osztályok felszabadító harcai szükségképpen politikai alakjuk ellenére — mert minden osztályharc politikai harc — végső fokon a gazdasági felszabadulás körül forognak. Tehát legalább is itt, az állam, a politikai rend az alárendelt, míg a 'civil' társadalom, a gazdasági viszonyok birodalma a döntő elem. A hagyományos nézet, amelyet Hegel is vallott, az államban látta a meghatározó, a civil társadalomban az általa meghatározott elemet. A látszat meg is felel ennek. Mint ahogy az egyes embernél cselekedeteinek minden hajtóereje fejen meg keresztül, akaratának indítóokaivá változik át, melyek cselekvésre késztetik, úgy kell a civil társadalom minden szükségletének, akármelyik osztály legyen is éppen uralmon, az államakaratot keresztül mennie, hogy törvények formájában általános érvényességet érjen el. Ez a dolog alaki oldala és ez magától értetődik. De a kérdés az, mi a tartalma az egyes ember vagy az állam e pusztán formai akaratának és honnan ered ez a tartalom, miért akarják éppen ezt és nem valami mást. És ha itt tovább érdeklődünk, azt találjuk, hogy a modern történelemben az állam akaratát, nagyjában és egészében a

²⁹ Engels Fr., *A német parasztháború*. Marx—Engels Művei VII. k., Bukarest, 1960, 369—370. (románul).

³⁰ Marx — Engels, *A német ideológia*. Budapest, 1952. 37.

polgári társadalom változó szükségletei, ennek vagy annak az osztálynak a túlnyomó hatalma, végső fokon a termelő erők és csereviszonyok fejlődése határozzák meg.³¹ Ugyanennek a jelenségnek, az állam, a politikum elsődleges, meghatározó tényezőként való *látszatának* egy másik oldalára utal Engels akkor, amikor arról ír, hogy az elnyomottak harca az uralkodó osztály ellen szükségképpen politikai harccá, az uralkodó osztály politikai hatalma ellen irányuló harccá lesz, s ilyen körülmények között az a tudat, hogy ez a politikai harc összefügg gazdasági alapjával, eltompulhat és egészen veszendőbe is mehet.³²

Marx és Engels történelmi érdeme, hogy a társadalmi jelenségek lényegéről letépték „az ideológiai burjánt”, hogy a látszatok mögé hatolva feltárták a társadalmi jelenségek és folyamatok meghatározó, döntő tényezőjét, egyszóval, hogy kidolgozták a történelmi materializmust.

A POLITIKA A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS KATEGÓRIÁINAK RENDSZERÉBEN

A történelmi materializmus lényegének abban a tömör összefoglalásában, amelyet *A politikai gazdaságtan bírálatához* írott híres előszavában találunk, Marx három egymással szervesen összefüggő síkon fogalmazza meg alapvető tanítását: az alap és a felépítmény, a termelő mód és a politikai-szellemi életfolyamat, a társadalmi lét és a társadalmi tudat viszonyában az elsőnek van meghatározó és a másodiknak van meghatározott jellege.

Ha az alap és a felépítmény lényegében ugyanolyan meghatározott-sági viszonyt fejez ki, mint a társadalmi lét és a társadalmi tudat, a termelő mód és a politikai-szellemi életfolyamat, a termelési viszonyok és a politikai, ideológiai viszonyok — miért van szükség mindezekre a kategóriákra?

A társadalom életének, fejlődésének beható vizsgálata ezt feltétlenül megköveteli. A felsorolt kategóriák valamennyien tudományos absztrakciók; a társadalmi jelenségek, amelyekre vonatkoznak, nem egymás mellett, hanem egymásba fonódva, egymástól elválaszthatatlanul léteznek. Ugyanakkor azonban ezen absztrakciók, e kategóriák gondos körülhatárolása és pontos használata nélkülözhetetlen a társadalmi és történelmi folyamatok dialektikus megismerésében és feltárásában. E kategóriák differenciált használata nélkül a bonyolult jelenségek és folyamatok hajlékony megközelítése helyett a durva leegyszerűsítés és vulgarizálás zsákutcájába kerülünk.

A társadalmi lét és a társadalmi tudat kategóriái a társadalmi jelenségek általánosításának legmagasabb fokát fejezik ki, a történelmi materializmus legátfogóbb kategóriái. Nincs olyan társadalmi jelenség, amely ne tartozna vagy a társadalmi lét, vagy a társadalmi tudat körébe, mint ahogy a világmindenségben anyag és tudat a valóság két oldalát fejezi

³¹ Marx — Engels, *Válogatott Művek*. II. k., Szikra, 1949, 390—391.

³² Uo. 392.

ki, és semmi sincs a világban anyagon és az anyag tükröződésén kívül. Köztudomású, hogy a marxista filozófiai irodalomban olyan vélemények is vannak, amelyek szerint a társadalmi lét a termelő móddal, az alappal vagy a társadalom anyagi létfeltételeivel (földrajzi, demografikus és gazdasági tényező) lenne egyértelmű. Ezek a szerzők rendszerint arra hivatkoznak, hogy olyan jelenségek besorolása a társadalmi lét kategóriájába, mint pl. a politikai rendszer, az intézmények, a politikai harc stb., a marxizmus alapvető tanításának megsértését jelenti, mert ezek meghatározott, származtatott jelenségek a gazdasági tényezővel szemben, és nem válhatnak meghatározó, elsődleges tényezőkké. Ez az érvelési mód azonban nem helytálló. A szóban forgó társadalmi jelenségek meghatározott, másodlagos jellegének a kidomborítására más kategóriapárok szolgálnak, mint amilyenek pl. az alap és a felépítmény vagy a termelő mód és a politikai-szellemi életfolyamatok. Éppen abban áll a történelmi materializmus ez utóbbi kategóriáinak a szerepe, hogy közvetlenebbül utalnak a társadalmi fejlődés mechanizmusára, differenciáltabban, közelebbről mutatnak rá a gazdaság különböző elemeinek a szerepére a társadalom fejlődésében, ezeknek és a felépítményeknek az összefüggésére. Az alap és a felépítmény kategóriapárja nincs alárendelve a társadalmi lét és a társadalmi tudat kategóriapárjának. Igazat kell adnunk azoknak a szovjet filozófusoknak, akik helytelenítik az olyanszerű megfogalmazásokat, mint az, hogy az alap gazdasági szerepe előmozdítani a termelőerők fejlődését. A termelőerők viszonylatában a termelési viszonyok összessége nem „alap”, csak a felépítményhez való viszonylatában az. Az „alap” kifejezés a termelési viszonyoknak azt a funkcióját jelöli, hogy létrehozzák az eszméket és intézményeket. Az pedig általánosan ismert és elfogadott tény, hogy a társadalmi tudat nem esik egybe a felépítménnyel. Előbbiben benne foglaltaknak nem felépítményi jellegű elemek is (például a természettudományok szakállománya), utóbbiban pedig az ideológiai viszonyok, az intézmények, amelyek a társadalmi lét kategóriájába tartoznak.

A POLITIKA TARTALMA, LÉNYEGE

Ha figyelembe vesszük a fentebb elmondottakat, érthetőbbé válik a „politika” kifejezés tág, differenciálatlan voltáról előrebocsátott állításunk. A marxista szociológiai elemzés megköveteli a politikum szféráinak pontos körülhatárolását. Véleményünk szerint a politika a következő három fő területen (ha úgy tetszik: fő formában) nyilvánul meg: a) a politikai viszonyok, b) a politikai intézmények és c) a politikai tudat. Az előbbi kettő a valóságos, eleven *gyakorlat* birodalmába, a harmadik a társadalmi lét tükröződésének, a társadalmi tudatnak a birodalmába tartozik. Ezzel a felosztással természetesen nem kívánunk merev határvonalakat húzni a három terület közé; látni fogjuk, hogy e területek és formák között szerves összefüggés áll fenn és nem egy esetben áthat-

ják egymást. A politikai jelenségek elemzése során ez a három terület mégis jól kivehetően elkülöníthető, s sajátosságaik figyelembevételével nem juthatunk messzire a politikai jelenségek vizsgálatában.

Politikai viszonyok, intézmények, ideológiák csak a társadalom fejlődésének meghatározott időszakában jelennek meg, és a társadalmi fejlődés egy másik, magasabb fokán el fognak tűnni.

Engels írja: „Egy adott társadalom gazdasági viszonyai mindenképp előtt érdekek képeiben jelentkeznek”³³. Nos. éppen ez, a gazdasági viszonyoktól meghatározott érdek a politikum sajátos szférája. (Ellenünk vehetné valaki, hogy más ideológiai viszonyok és formák esetében is találkozunk a termelési viszonyoktól meghatározott érdekekkel. Így például a filozófia, vagy az erkölcs is meghatározott osztályt szolgál, osztályérdeket képvisel. Ez igaz. Éppen ebben nyilvánul meg a politika hatása az összes többi ideológiai viszonyokra, ebben áll ez utóbbiak politikai tartalma. A politikában ezek az érdekek a legsűrítettebb, legtöményebb, s ha szabad így mondanunk: legtisztább formájukban jelentkeznek.)

Ezt az engelsi gondolatot fejleszti tovább Lenin a politikáról adott klasszikus tömörségű meghatározásában: „a politika a gazdaság koncentrált kifejezése”.³⁴ Vagyis az emberek nagy csoportjai közötti politikai viszonyok sűrített kifejezései a közöttük fennálló gazdasági jellegű viszonyoknak, az osztályok politikai gyakorlata és politikai ideológiája az illető osztályok gazdasági érdekeinek védelmét, gazdasági célkitűzéseinek realizálását szolgálja.

A politika szférájáról szólva azonban további körülhatárolás szükséges. A politika csak akkor jelenik meg, amikor a termelési viszonyok antagonisztikus jellegűekké váltak, és amikor ennek megfelelően ellentétes érdekek lépnek fel a társadalom nagy csoportjai között. Minthogy az osztályellentétek elmélyülésének és kibékíthetetlenségének, az ellentétes osztályérdekek összeegyeztethetlenségének legjellegzetesebb terméke az állam, a politika elválaszthatatlan az állam létezésétől. A politika az állam megjelenésével együtt jelent meg és a kommunizmus világméretű győzelme után, az állam elhalásának mértékében maga is el fog tűnni, át fogja adni helyét a kommunista társadalom embereinek együttélését szabályozó erkölcsi és öngazgatási normáknak. A politikának az állammal való elválaszthatatlan kapcsolatát fejezi ki Leninnek a fentebb idézett meghatározása a politikáról.³⁵ Ha a politikának a gazdasággal való összefüggésében adott jellemzését a politika marxista meghatározásának *genus proximum*aként fogjuk fel, az állammal való kapcsolatának megjelölését tekinthetjük a *differentia specifica*-nak e meghatározásban. A politika lényeges tartalma szerint ugyanis gazdasági

³³ Marx — Engels, *Válogatott Művek*, I. k. Szikra, 1949, 640.

³⁴ Lenin *Művei*, 32. k., Szikra, 1953, 74.

³⁵ Lásd a 8. jegyzetet.

kérdés, de nem csak az. Erre utal Marx, amikor megállapítja, hogy minden osztálynak megvan a maga társadalmi kérdése (érti ezen elsősorban a társadalmi gazdaságban elfoglalt helyéből, helyzetéből adódó kérdést) és ezenkívül s emellett minden osztálynak megvan a maga politikai kérdése is (érti ezen az államhoz, a hatalomhoz való viszonyából eredő kérdést)³⁶.

A POLITIKAI VISZONYOK

a) A társadalmi viszonyok alkotórészei

Amióta a társadalom létezik és ameddig létezni fog, az emberek között a termelés, az együttélés folyamán meghatározott társadalmi viszonyok alakulnak ki. A marxista társadalom- és történelemszemlélet először végzett tudományos, a szociológia és valamennyi társadalomtudomány szempontjából döntő fontosságú felosztást e viszonyok között, amikor megkülönböztette az anyagi jellegű termelési viszonyokat az ideológiai viszonyoktól és kimutatta, hogy ez utóbbiak felépítményként emelkednek az előbbieken, amelyek létrehozták és meghatározták őket. Nincs olyan társadalom, amelynek léte ne feltételezné a termelést, nincs olyan társadalom, amelyben ne állnának fenn a termelési viszonyok ilyen vagy amolyan formái. Az ideológiai viszonyok közül számos forma szintén végigkíséri a társadalmat egész történeti fejlődésén keresztül a termelési viszonyoktól meghatározott módon. Például, amióta emberek élnek és amíg élni fognak, közöttük meghatározott együttélési normák, erkölcsi normák érvényesülnek. Vannak azonban olyan ideológiai viszonyok is, amelyeknek élettartalma rövidebb a társadaloménál, amelyek csak a társadalmi fejlődés meghatározott korszakaiban léteznek. Ilyenek a politikai viszonyok is. Minden politikai viszony emberek közötti azaz társadalmi viszony. Minden politikai kérdés társadalmi kérdés. „Az emberek *politikai* kapcsolatai — írja Marx — természetesen *szociális, társadalmi* kapcsolatok is, mint minden viszony ember és ember között. Ezért mindazok a kérdések, amelyek az embereknek egymáshoz való viszonyára vonatkoznak, egyúttal szociális kérdések.”³⁷ Marx ezt a tételt oly egyszerűnek tekinti, hogy egy nyolc éves gyermek katekizmusába utalja. Érvelésének éle azonban azok ellen irányul, akik a politikai viszonyokat azonosítják a társadalmi viszonyokkal és nem látják, hogy azok csak bizonyos meghatározott formái a társadalmi viszonyoknak.

Az imperializmus korabeli polgári ideológiában is megtalálhatók azok a felfogások, amelyek elmoszák a határt a politikai és általában társadalmi viszonyok között. Ezt a nézetet fejtette ki az ismert román polgári szociológus D. Gusti is egyik előadásában. „Minden ami politikai, társadalmi és minden, ami társadalmi politikai” mondotta. A mondat első fele helyes, a másik fele hamis. Gustit megtéveszti az a körülmény, hogy

³⁶ Marx—Engels, *Művei*, VI. k., Bukarest, 1956. 237. (románul).

³⁷ Marx—Engels, *Művei*, IV. k., Budapest, 1960. 328.

a politikum valóban széleskörű kihatással van a társadalmi élet legkülönbözőbb területeire. Ebből Gusti arra a helytelen következtetésre jut, mintha a politikum lenne tulajdonképpen az egész társadalmi valóság életetője, megteremtője. „A társadalmi élet — mondja — sokféle és változatos állapotokból tevődik össze, amelyek áthatják, keresztezik egymást, összeütköznek egymással; a politikai életnek éppen az a rendeltetése, hogy áramlatok formájában igazgassa ezeket az állapotokat, hogy mérsekelje vagy aktiválja azokat. A társadalmi élet tevékenységét a politikai áramlatok rakják le...”³⁸ Eltekintve attól, hogy — amint arra már rámutattunk és amiről a későbbiekben is szó lesz — merőben helytelen és tudománytalan a politikának elsődleges, meghatározó szerepet tulajdonítani a társadalom életében és fejlődésében, nem felel meg a valóságnak az a tétel sem, hogy valamennyi társadalmi viszony politikai jellegű. Politikaiak azok a társadalmi viszonyok, amelyek a legközvetlenebbül és a legsűrítettebben fejezik ki az illető társadalmi osztályok gazdasági érdekeit és törekvéseit, az államhatalommal kapcsolatos álláspontját, gyakorlatát.

A politikai viszonyok — az emberek nagy csoportjai közötti viszonyok. Lenin rendkívül fontosnak tartotta annak hangsúlyozását, hogy a politikában mindenekelőtt nem az egyénről, hanem a tömegekről van szó. „A politika ott kezdődik, ahol milliók vannak”³⁹. A tízmilliókban rejlő erőket kell számbavenni; kevesebb a politikában nem számolnak, ami kevesebb, azt a politika félrelöki, mint olyan tényezőt, amelynek nincs semmi jelentősége.”⁴⁰

A politikával kapcsolatos idealista és reakciós felfogások egy része tagadja, hogy politikai viszonyokról csak az emberek nagy csoportjai (pártok, osztályok, nemzetek stb.) között beszélhetünk, hogy — Lenin szavaival — a politika ott kezdődik, ahol milliók vannak; azt állítja, hogy a politikum forrása az egyén, az individuum. Azok a szerzők, akik erre az álláspontra helyezkednek, gyakran idézik Arisztotelészt, aki szerint az ember természeténél fogva politikai lény. A politikában — írja Jean Dabin — számolni kell az ember komplex természetével, mert a politika forrása az ember. Az a politika, amely nincs az emberi individuum realitására szabva, nemcsak embertelen (inhumaine) hanem hijával van minden értelemnek.⁴¹ Walter Theimer prezentista szellemben fogant műve a politikai eszmék történetéről kissé frivol és fölényeskedő szkepszissel állapítja meg, hogy a politika területén még mindig a régi problémák gyötrik az embert, mert az ember is a régi maradt. Szerinte éppen ezért minden politikai filozófiához szervesen hozzátartozik egy megfelelő antropológia, egy adekvát kép az ember természetéről.⁴² Az „örök emberiből” eredezteti a politikát és a politikai viszonyokat a Jaspers-tanítvány

³⁸ D. Gusti, *Partidul politic*. Institutul Social Român. București, (é. n., valószínűleg 1921—1922) 7.

³⁹ Lenin, *Művei*, 27. k. Szikra. 1952. 86.

⁴⁰ Uo. 287—388.

⁴¹ Jean Dabin, *L'État ou la politique*. Dalloz, Paris, 1957. 18.

⁴² Walter Theimer, *Geschichte der politischen Ideen*. Franck Verlag. Bern und München, 1959.

Jeanne Hersch is. A politika szerinte azért létezik, mert az ember olyan, amilyen: jó és rossz keveréke. Ha az emberek valamennyien angyalok, tökéletes lények lennének, nem létezne sem jog, sem politika, mert minden az általános szeretet elve hatna át és igazgatna. Jobból, politikából nem származna semmi előny akkor sem, ha az emberek olyanok lennének, mint a vadállatok. A jognak és a politikának éppen azért van létjogosultsága — vonja le e „mélyenszántó” eszmefuttatásból a következtetést J. Hersch — mert az emberben a jó keveredik a rosszal, mert az emberben szükségképpen megvan a rossz, és az ember az ugyancsak eredendő jónál fogva hadat üzen a benne lévő rossznak, le akarja küzdeni azt. Ez a politika forrása, ezért politikai lény az ember.

Akár az eredendő jóból, akár az eredendő rosszból származtatják a politikai viszonyokat, ezek a felfogások egyaránt tudománytalanok, önkényesek, idealisták. Már az Arisztotelészre való hivatkozás is lényegében véve hamisítás. Arisztotelésznek a politikáról alkotott felfogásából, ha azt a maga teljességében vizsgáljuk, nyilvánvalóan kiderül, hogy a „zoon politikon”-ról szóló tanításával a Sztagirita nem az individuumot, az egyént tette meg vizsgálati kiindulási pontjának, hanem ellenkezőleg, az egyénnek a közösségtől való függését, a közösség, a politikai társadalom elsődleges, meghatározó szerepét hirdette az egyénnel szemben. Igaz, hogy Arisztotelész felfogása még ebben a formában is pontatlan, helyesebben történelmileg korlátolt. Erre már Marx rámutatott, amikor megjegyezte, hogy az ember ha nem is politikai lény, mint ahogy Arisztotelész gondolta, de mindenesetre társadalmi lény.⁴³ Ez a társadalmi lény csak a társadalmi fejlődés meghatározott fokain hoz létre — a társadalom gazdasági rendjétől meghatározottan — politikai viszonyokat, amelyek nem az „örök emberit”, hanem az adott társadalom osztályainak gazdasági viszonyait és érdekeit fejezik ki.

Beszélhetünk-e politikai viszonyokról az egyének, az individuumok esetében? Természetesen igen. Meghatározott politikai viszonyok állhatnak és állanak is fenn egy tőkés és munkása, egy munkás és egy paraszt, az egyén és pártja stb. között. Ezek a viszonyok azonban mindig osztályok közötti viszonyként, vagy egy osztály tagjai közötti viszonyként jelentkeznek. Egy öntudatos munkás és a tőkés közötti viszony politikai tartalmát tekintve a munkásosztály és a burzsoázia közötti viszony. Az egyén egyetérthet egy politikai párttal vagy nem érthet egyet; egyik és másik esetben egyaránt egy meghatározott társadalmi osztály vagy réteg álláspontját vallja, magatartását fejezi ki. (Igen nagy fontosságú kérdése ez az irodalomnak és általában a művészi ábrázolásnak. A realista és kiváltképpen a szocialista-realista irodalomban az egyének politikai magatartásukat, felfogásukat, cselekvésüket tekintve mindig egy osztály, egy meghatározott társadalmi csoport politikájának hordozói, képviselői.)

Az előbb említett tudománytalan felfogásoknak egy másik — látszólag ellentétes, valójában, lényegét tekintve azzal megegyező — válto-

⁴³ Marx — Engels, *Művei*, XVII. k., 359. (oroszul).

zata az a nézet, amely szerint a politikai viszonyok nem vonatkoznak az egyénre, hanem az egész emberi faj egyetemes és örök társadalmi szervezettségét alkotják. Erich Weil francia szociológus szerint a politika nem vonatkozik sem az egyénre, sem a társadalmi csoportra, hanem kizárólag az emberi faj egészére.⁴⁴ Amint arra már a „politika” terminusának meghatározását taglalva utaltunk, e felfogások túlnyomó többsége a politikai viszonyokat azonosítja az uralmi, hatalmi, alávetettségi, kormányzási viszonyokkal és azt hirdeti, hogy amióta társadalom létezik és mindaddig, amíg létezni fog, az ilyenyszerű viszonyok szükségképpen velejárnak az emberek közösségi életével. Benjamin E. Lippincott amerikai „politológus” szerint politikai viszonyoknak nevezendők azok a kapcsolatok, amelyek az emberek között fennálló közösségi kapcsolatok lényegénél fogva kialakulnak. Lippincott szerint a legegyszerűbb emberi közösségben is léteztek és léteznek hatalmi viszonyok, azaz olyan viszonyok, amelyeknél fogva a csoport egyik vagy néhány tagja befolyásolhatta és irányíthatta az egész közösséget. A politikai viszonyok — írja — láthatatlan szálak, amelyek egymáshoz kapcsolják az embereket és amelyeknél fogva néhány ember befolyásolhatja embertársai cselekvését.⁴⁵

Mindezek a felfogások legkevesebb hármias hamisítást követnek el. Először is meghamisítják az uralmi és alávetettségi viszonyok igazi tartalmát; szóhasználatukban az uralmi viszonyok sohasem a gazdaságilag és politikailag ténylegesen uralkodó, illetve alávetett osztályok közötti viszonyokra vonatkoznak, ellenkezőleg: elkendőzik az ellentétes osztályokra tagolt társadalmak valóságos uralkodási és alávetettségi viszonyait. Szerintük, a törzsfőnök és a primitív törzs, a modern politikai párt vezérkara és a párt egésze, az állam kormányzókörei és az állampolgárok osztálykülönbségre való tekintet nélküli összessége között egyaránt „uralkodási és alávetettségi” viszony áll fenn. Másodszor hamisítanak akkor, amikor az „uralmi viszonyokat” örök állapotként fogják fel. Szükségtelen bizonygatnunk, hogy sem az ősközösségben, sem pedig az ellentétes osztályok nélküli modern szocialista társadalomban nincsenek ilyen viszonyok a társadalmon belül. Harmadszor, hamisítanak akkor, amikor a politikai viszonyokat uralmi és kormányzási viszonyokra szűkítik. Meghatározott politikai viszonyok állanak fenn például a munkásosztály és a parasztság, a munkásosztály és az értelmiség, a munkásosztály és pártja stb. között, de sem a felsorolt, sem számos más esetben szó sincs semmilyenfajta uralmi és alávetettségi viszonyról.

b) Osztályok közötti viszonyok

Amikor a marxizmus a politikai viszonyokat mindig *társadalmi*, azaz emberek nagy csoportjait, tömegeket átfogó, széles rétegek között fennálló viszonyokként fogja fel, amikor csak a tömegek viszonylatában be-

⁴⁴ Lásd a *La philosophie politique de M. Eric Weil című ismertetőt*. „Revue Française de Science Politique”, 1958, aug. 12. sz.

⁴⁵ Benjamin E. Lippincott, *La théorie politique aux États-Unis*. SPC. 216.

szél politikáról — következetesen előtérbe állítja az osztályszempontot. A politika mindenekelőtt osztályok közötti viszony, egy osztály magatartása a többi osztályokkal szemben, szövetsége egyik vagy másik osztállyal és harca egyik vagy másik osztály ellen. A politika: az osztályok viszonya⁴⁶, az osztályok harca⁴⁷, tanítja Lenin. „Quid est politica?” — teszi fel a kérdést Lenin *A terményadóról* című brosúrájának tervezetében és így válaszol:

1. a proletariátus élcsapatának viszonya a *proletariátus* tömegeihez,
2. a proletariátus viszonya a *parasztsághoz*,
3. a proletariátus (és a parasztság) viszonya a burzsoáziához⁴⁸.

Lenin itt a NEP korszakra áttérő szovjet társadalom politikai keresztmetszetét adja, a politikai viszonyok legfontosabb csomópontjait jelöli meg. Minden társadalom politikai arculatát az őt alkotó alapvető társadalmi osztályok között lévő politikai viszonyok határozzák meg. Ezeknek a viszonyoknak a jellege végső fokon az illető osztályok alapvető gazdasági érdekeinek megfelelően alakul.

A tőkés társadalomban például a politikai viszonyok legjellegzetesebb vonását a munka és a tőke közötti ellentét határozza meg. Ennek az ellentétnek a politikai vetülete a munkásosztály, a vele szövetséges osztályok, rétegek, valamint a gazdaságilag és politikailag urtalkodó burzsoázia ellentéte és harca. Napjainkban a munka és a tőke közötti ellentétek kiegyezésével párhuzamosan elmélyül az ellentét a monopolisták maroknyi csoportja és az összes néprétegek között. Ott és akkor, ahol és amikor a nagy monopóliumok igája mind súlyosabban nehezedik a nemzet széles rétegeire, kedvező feltételek jönnek létre a monopóliumok uralmának megszüntetésében érdekelt összes erők, a munkásosztály, a parasztság, az értelmiség, a városi kis- és középburzsoázia tömörítéséhez, politikai összefogásához. „Ha a lakosság széles rétegei harcolnak a demokratikus átalakításokért, ez a harc meggyőzi őket arról, hogy akcióegységre kell lépniük a munkásosztállyal, előmozdítja politikai aktivitásuk fokozódását. A munkásosztálynak és kommunista élcsapatának egyik legfontosabb kötelessége, hogy vezesse és sikerre vigye azt a gazdasági és politikai harcot, amelyet a tömegek a demokratikus átalakításokért, a monopóliumok uralmának megdöntéséért folytatnak.”⁴⁹ A jelenkori társadalom politikai viszonyainak ilyen szerű alakulását az adott gazdasági viszonyok határozzák meg. A nagy monopóliumok fokozzák a munkásosztály kizsákmányolását, koldusbotra juttatják a nagy paraszti (farmer) tömegeket és növekvő nehézségeket okoznak a városi kis- és középburzsoáziának is. A nagy monopóliumok mindezeket a rétegeket elnyomják és ezek éppen közös monopóliumellenes érdekeiknél fogva egyesülhetnek és tömörülhetnek politikailag.

⁴⁶ Lenin, *Művei*, 31. k., Szikra, 1951, 382.

⁴⁷ Lenin, *Művei*, 33. k., Szikra, 1953, 237.

⁴⁸ Uo. 346—347.

⁴⁹ *A Kommunista és Munkáspártok Képviselői Értekezletének Nyilatkozata (1960. november)*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1960. 54—55.

Persze, a mai tőkés országokbeli politikai viszonyok dialektikáját és általában a különböző politikai viszonyokat nem lehet minden esetben *közvetlenül* levezetni a gazdasági viszonyokból. A politikai viszonyokat *végső fokon* a termelési viszonyok határozzák meg, de a politikai viszonyok mozgékonyabbak, dinamikusabbak az utóbbiaknál. Mindez a politikai tényező aktív, a gazdaságira visszaható szerepéből következik, melynek legfontosabb vetülete a politikának a gazdasággal szembeni prioritásáról szóló lenini tétel. Nincs semmi alapja egyes szerzők azon állításának, amely szerint ez a lenini tétel csak a szocialista építés körülményei között lenne érvényben. A politikának a gazdasággal szemben való prioritása a kapitalizmus körülményei között is érvényesül. (Mindezekkel a kérdésekkel egyébként a következő fejezetek keretében kívánunk foglalkozni.)

Szocialista társadalomban, ahol megszűnt az antagonizmus a termelési viszonyok területén, az osztályok és társadalmi rétegek közötti politikai viszonyokat a szoros szövetség, az egység jellemzi. A szocialista társadalomban nincs olyan osztály vagy réteg, amelynek politikai érdekei ellentétesek lennének az egész nép alapvető érdekeivel, ellenkezőleg: a munkásosztály, a szövetkezeti parasztság, az értelmiség egymás közötti viszonyait az erkölcsi-politikai egység uralja. A kommunizmusra való átmenet folyamán a szocialista társadalom tagjai közötti társadalmi viszonyok fontos átalakulásokon mennek keresztül. Ezeknek az átalakulásoknak az alapja a termelő erők roppant méretű növekedése, minőségileg új, magasabb fokra emelkedése, a kommunizmus anyagi-technikai bázisának a kiépítése. A kommunizmus anyagi-technikai alapjának a megeremtése és fejlesztése folyamán eltűnnek majd az osztálykülönbségek a munkások és a parasztok között, a lényeges különbségek a város és a falu között, a fizikai és a szellemi munka között, és az értelmiség megszűnik majd mint önálló társadalmi réteg. Az osztály nélküli társadalomban, ahol az egységes kommunista tulajdonon alapuló termelési viszonyok területén, a gazdasági tevékenység szférájában a viszonylagos érdekkülönbségek is eltűnnek a társadalom tagjai között, a politikai viszonyok számos szempontból veszítenek korábbi jelentőségükből a társadalmi viszonyok egyéb formái — elsősorban és legfőképpen az erkölcs — fokozottabb előtérbe kerülésének a javára. A Szovjetunió Kommunista Pártjának a XXII. Kongresszuson elfogadott programja hangsúlyozza, hogy a kommunizmusra való átmenet folyamán csökken az emberek közötti kapcsolatok adminisztratív szabályozásának a jelentősége. Mivel ezek az adminisztratív szabályozások eddig elsősorban az államra hárultak, világos, hogy itt az állami funkciók, azaz a politikum területének szűküléséről van szó. Az osztályok eltűnése is ilyen irányban hat: osztály nélküli társadalomban megszűnik a politikának mint osztályok közötti viszonyoknak a funkciója. A politikai viszonyok helyébe egyre inkább a kommunista együttélés egységes és általánosan elismert szabályai lépnek, amelyek megtartása minden ember belső szükséglete és szokása lesz.

Osztálytársadalomban kétségtelenül az osztályok közötti viszonyok (osztályharc, osztályszövetség) alkotják a politikai viszonyok gerincét, fő tartalmát, ám ez utóbbiak köre jóval tágabb.

A politikai harc vagy a politikai szövetség, egyszóval a politikai viszonyok kérdései felmerülhetnek, jelentkezhetnek egy osztályon belül is.

c) Osztályon belüli viszonyok

Vegyük szemügyre ebből a szempontból a tőkés társadalom két alapvető osztályát, a burzsoáziát és a munkásosztályt.

Ismeretes, hogy a burzsoázia különböző csoportjai között eltérő, egymással ellentétes gazdasági érdekekből fakadó, mély ellentétek vannak. A polgárságon belül a politikai nézetek, álláspontok nagyszámú változtatásával találkozunk a polgári demokratizmustól kezdve a faszizmusig. Mindezekben az *álláspontokban* közös, hogy valamennyien a magántulajdont védik, a burzsoázia osztályuralmának ilyen vagy amilyen formáját követelik és támogatják. Liberalizmus és konzervativizmus, demokratizmus és republikanizmus, keresztényszocializmus és faszizmus — valamennyi a polgárság politikai ideológiájának és gyakorlatának válfajai. A polgárság különböző politikai irányzatairól szólva a marxizmus klasszikusai elsősorban mindig azt hangsúlyozták, ami közös bennük: osztálytartalmukat, lényegüket, a munkásosztály politikájával való antagonistá ellentétüket. Marx, Engels, Lenin ismételtelen rámutattak arra, hogy a különböző politikai irányzatokat a polgárság a tömegek megtévesztésére használja fel, a demokrácia látszatát igyekszik kelteni, a különböző politikai csoportosulások vetélkedése folyamán kiengedi a hatalmat egyik kezéből, hogy másik kezével megkaparintsa, váltakozva, az adott helyzetnek, körülményeiknek megfelelően használja a bunkó és a mézesmadzag politikáját. Ugyanakkor a marxizmus klasszikusai arra tanították a munkásosztályt, hogy számoljon a burzsoázián belüli politikai ellentétekkel, hogy differenciált magatartást tanúsítson a burzsoázia különböző rétegeivel szemben. A munkásmozgalom ábécéjéhez tartozik, hogy bár a polgári demokrácia és a faszizmus egyaránt a polgárság diktatúrája, a munkásosztály számára egyáltalán nem közömbös, hogy e diktatúra melyik formája érvényesül. A kommunista és munkáspártok moszkvai nyilatkozatának fentebb idézett részei is a polgárság gazdaságilag különböző helyzetet elfoglaló és különböző politikai irányvonalat képviselő rétegei iránt tanúsítandó differenciált magatartásra hívják fel a figyelmet. Amikor a szocialista világrendszer, a nemzetközi kommunista mozgalom a két társadalmi rendszer — szocializmus és kapitalizmus — békés egymás mellett élésének politikai elvét követi, nyilvánvalóan számol azzal, hogy a tőkés országok uralkodó osztályának bizonyos körei számára *megfelel* ez a politika, hogy az agresszív háborús körök mellett, azokon kívül, létezik a burzsoáziának egy olyan része is, amely egyrészt képes a jelenlegi nemzetközi erőviszonyok reális értékelésére, másrészt neki magának is érdekében áll a nemzetközi kérdések békés rendezése. Világos, ha a békés egymás mellett élés politikája kizá-

rólag csak a szocialista világtrend számára lenne előnyös (mint ahogyan azt az imperialisták állítják), ha ennek a politikának — a néptömegek alulról jövő nyomását is tekintetbe véve — nem lenne reális talaja a tőkés országok uralkodó osztályának bizonyos rétegeiben is (mint ahogyan azt a dogmatikusok állítják), ez a politika a szubjektív óhajok birodalmába tartozna csupán. Mélyen tudományos, józan, reális jellegét éppen az adja, hogy valamennyi fent említett tényező számbavételén alapszik.

Az, hogy a burzsoázia politikailag nem teljesen egynemű, homogén, még inkább megmutatkozik a gyarmati sorban lévő vagy a gyarmati sorból újonnan felszabadult országokban, ahol is pontosabban elhatárolható egymástól a burzsoáziának az imperializmussal politikailag lepakáló része a nemzeti felszabadító mozgalomhoz csatlakozott résztől, az ún. komprádor burzsoázia az ún. nemzeti burzsoáziától. A burzsoázia különböző részeinek, rétegeinek politikai arculata, a közöttük lévő politikai viszonyok igen mobilisak. Hogy csak az utoljára említett példára hivatkozzunk, bár a gyarmati, az egykori gyarmati és függő országoknak az imperialista körökkel kapcsolatban nem álló burzsoáziája objektíve érdekelt az antiimperialista és antifeudális forradalom fő feladatainak végrehajtásában, következésképpen még nem merítette ki haladó szerepét, az országon belüli osztályharc kiegyezésének körülményei között hajlandóságot tanúsíthat az imperializmussal és a belső reakcióval való megegyezésre⁵⁰.

Ami a munkásosztályon belüli politikai viszonyokat illeti, itt a következőkre kell tekintettel lennünk. A kapitalizmus körülményei között a munkásosztály sem teljesen egyöntetű, nem homogén osztály. A munkásosztály különböző csoportjai különböző szerepet játszanak a tőkés termelés bonyolult, dialektikus folyamatában. Lenin írja, hogy a kapitalizmus nem volna kapitalizmus, ha magán a proletariátuson belül nem volnának fejlettebb és kevésbé fejlett rétegek, vidék, szakma, néha valóság stb. szerinti megoszlások. A kommunista párt számára ebből az a feltétlen szükségszerűség következik, hogy megegyezéshez folyamodjék a proletárok különböző csoportjaival, a munkások és kisemberek különböző pártjaival.⁵¹ A homogenitás hiánya a munkásosztály soraiban azonban nem úgy jelentkezik, mint a burzsoáziánál, nincs organikus alapja. Míg a burzsoázia esetében a politikai érdekellentétek az antagonisztikus jellegű gazdasági érdekellentétekből erednek, a munkásosztályon belül ilyesmivel nem találkozunk. A munkásosztály politikai megosztottsága elsősorban külső hatás, a burzsoá befolyás eredménye, amely számára a tőkés termelési viszonyok teremtenek kedvező talajt. „A munkásosztály céljainak eléréséhez vezető úton a főakadály továbbra is sorainak megosztottsága, amelynek fenntartásában nemzeti és nemzetközi méretekben érdekelt az uralkodó osztályok, a szociáldemokrácia jobboldali vezérei és a reakciós szakszervezeti vezetők. A kommunisták erélyesen

⁵⁰ Vö. *A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja*.

⁵¹ Lenin, *Művei*, 31. k., Szikra, 1951, 63—64.

harcolnak e megosztottság megszüntetéséért⁵². E harc reális alapja éppen az, hogy a munkásosztály alapvető gazdasági és politikai érdekei azonosak. A kommunista pártok behatóan tanulmányozzák a munkásosztályon belüli politikai viszonyokat és azok tekintetbevételével dolgozzák ki stratégiájukat és taktikájukat. A munkásosztály politikai egységének megvalósítása lehetséges, különösen és elsősorban az olyan rendkívül fontos területeken, mint a háborúellenes küzdelem és a demokratikus átalakításokért folytatott harc.

Az osztályon belüli politikai viszonyok egyik legjellegzetesebb változata az osztály és annak politikailag legtudatosabb része, osztaga, a párt közötti viszony. Mivel ezzel a kérdéssel külön fejezetben kívánunk foglalkozni, ezúttal nem térünk ki rá részletesebben. Gondolatmenetünk, a politikai viszonyok tartalmának, lényegének tisztázása szempontjából itt mindössze arra kívánunk rámutatni, hogy ha a politikában meg is különböztetjük egymástól a gyakorlati és az ideológiai oldalt, azt, amelyik a társadalmi léthez és azt, amelyik a szellemi életfolyamathoz kapcsolódik, ezek az oldalak gyakran egybefonódnak, áthatják egymást. A párt és az osztály politikai viszonyában különösen előtérbe kerül az ideológiai oldal, lévén a párt az osztály legtudatosabb része.

A fent elmondottakon kívül meghatározott politikai viszonyok létezik párt és párt között, párt és állam között, nemzet és nemzet, állam és állam (államcsoport és államcsoport) között stb. Ezeknek a viszonyoknak az esetében is teljes mértékben helytállónak bizonyul az a lenini megállapítás, hogy a politika — osztályok közötti viszony.

A POLITIKAI INTÉZMÉNYEK

A politikai viszonyok mellett a valóságos, eleven politikai gyakorlat másik fő szféráját a politikai intézményekben jelöltük meg. Mik azok az intézmények? Aki valamennyire is foglalkozott ezzel a kérdéssel, jól tudja, hogy nem rendelkezünk teljes értékű, a tudományos követelményeket kielégítő válasszal. Ez a helyzet nem onnan ered, hogy nem, vagy keveset foglalkoztak volna a kérdéssel, még kevésbé onnan, mintha megismerhetetlenül bonyolult jelenséggel állanánk szemben, hanem egyszerűen onnan, hogy az intézmények tartalmukat, lényegüket, szerepüket tekintve oly sokfélék, hogy minden olyan törekvés, amely az összes intézményekre jellemző vonásokat próbálja meg összesűriteni, szükségképpen formális, felületi lesz. A jogtudományban például intézménynek nevezik azoknak a jogi normáknak az összességét, amelyek a társadalmi viszonyok meghatározott területét szabályozzák.⁵³ A meghatározás többé-kevésbé kielégítő, de csak a jogi intézményekre vonatkozik. A polgári jogtudományban egész irányzat létezik, az úgynevezett institucionalizmus, amely vizsgálódásainak központjába az intézményeket, elsősorban a jogi intézményeknek tekintett államot állítja. Alapvető hibája ennek

⁵² A *Kommunista és Munkáspártok Képviselői Értekezletének Nyilatkozata (1960. november)*, Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1960, 57.

⁵³ Vö. *Politikai szótár*. Politikai kiadó, Bukarest, 1959, 294.

a polgári államelméleti irányzatnak, hogy nem ismeri el a jogi normák politikai (osztály)tartalmát, a jogi intézmények politikai (osztály)lényegét, továbbá az, hogy mindenfajta társadalmi viszonyt és intézményt jogiakként tekint. A valóságban nemcsak jogi intézmények léteznek, és intézmények nemcsak azóta állnak fenn, amióta a jog. A törzsi szervezet, a nemzetségi szervezet is intézmény volt, mint ahogy intézmény a család is, vagy az egyház, a politikai párt stb.

Ha már most olyan meghatározást keresünk, amely valamennyi intézmény közös jegyét magában foglalja, úgy véljük, hogy az intézményt a társadalmi viszonyokkal való vonatkozásában kell definiálnunk. Minden intézmény sajátja, hogy meghatározott társadalmi viszonyokat testesít meg, képvisel. Intézmény és társadalmi viszony mégsem tekinthető szinonim fogalomnak. Nem minden társadalmi viszony „intézményesül”. Az intézmények olyan társadalmi viszonyok, amelyek stabilizálódnak, amelyek bizonyos huzamosabb időtartamon keresztül szervezetten fennállanak. Az intézmények lényegüknél fogva konzervatív természetűek (a szónak nem politikai értelmében), azaz a fennmaradásra törekednek; az emberek, akik létrehozzák az intézményt, nemcsak azzal a céllal létesítik, hogy magukat, hanem, hogy utódjaikat is kiszolgálja. Ezzel az intézménynek egy újabb jegyéhez érkeztünk. Az intézmény meghatározott célt szolgál, s ez a cél lehet gazdasági, etnikai, politikai vagy ideológiai. Hogy elébe vágjunk az olyan természetű ellenvetéseknek, amelyek a célszerűségnek az intézmények meghatározásába való bevitelével kapcsolatban adódhatnak, tegyük hozzá, hogy a társadalmi jelentőségű intézmények természetesen mindig objektív okoknál fogva, és az adott körülményektől meghatározottan jelennek meg. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy az intézményeket az emberek hozzák létre, azzal a céllal, hogy szolgálják őket. Engels, akinek mindenki másnál nagyobb érdemei vannak az egyik legnagyobb fontosságú intézmény, az állam kialakulásának és lényegének a feltárásában, ilyen értelemben „engedte meg magának” az olyan — szörszálhasogatóktól talán kifogásolható — megfogalmazást, hogy az emberek *feltalálták* az államot⁵⁴.

Hangsúlyozzuk, hogy meghatározás-kísérletünk csak az intézmények egyes, konkrét tartalmuktól elvonatkoztatott jegyeit tartalmazza. (A fent említett institucionalista irányzat egyik fő hibája, hogy az ilyenszerű jegyeket lényeginek, tartalminak ismeri el.) A marxista szociológia azonban nem nélkülözheti az intézményekhez hasonló fontosságú társadalmi jelenségek konkrét vizsgálatát.

⁵⁴ „Már csak egy hiányzott: — írja Engels — az az intézmény, amely az egyesek újonnan szerzett vagyonát ne csupán a nemzetségi rendszer régi kommunisztikus hagyományaival szemben biztosítsa, ne csupán a korábban oly kevésre becsült magántulajdont szentesítse és ezt a szentesítést minden emberi közösség legfőbb céljának nyilvánítsa, hanem amely a tulajdonszerzésnek, tehát a vagyon mind gyorsabb gyarapodásának egymásután kifejlődő új formáit az általános társadalmi elismerés pecsétjével is ellássa; az intézmény, amely nemcsak a társadalom megindult osztályokra szakadását állandósítja, hanem a birtokos osztály jogát is a birtoktalan osztályok kizsákmányolására és az előbbieket uralmát az utóbbiak felett. S ez az intézmény létre is jött. Feltalálták az államot.” (Engels, *A család, a magántulajdon és az állam eredete*, „Marx — Engels, Válogatott Művek, II. k.”, Szikra, 1949, 258—259.)

Szociológiai szempontból az intézmények egyik legfontosabb isméréve az elmondottakon kívül, hogy a társadalmi felépítmény egyik oldalát, részét alkotják (a felépítmény másik oldala, része az eszméi, a pszichológiai és ideológiai). Innen a társadalom eszméi és intézményei közötti szoros összefüggés. A marxista irodalomban találkozhatunk ennek az összefüggésnek egy leszűkített és éppen ezért nem általános érvényű megfogalmazásával is, amely szerint az intézmények bizonyos eszméknek felelnek meg. Ez a felfogás Sztálinnak a nyelvészeti kérdésekkel foglalkozó munkáiban található egyik megfogalmazására, annak betűszereinti, dogmatikus értelmezésére támaszkodott.⁵⁵ Az, hogy minden társadalmi intézmény meghatározott ideológiai viszonyokat testesít meg, bizonyos elvekre épül — ez igaz. Nem feltétlenül igaz azonban az ideológiai prioritása az intézményekkel szemben. Az állam például előbb létezett, mint az állam *eszméje*. Arisztotelész politikai ideológiája teljesen elképzelhetetlen a görög államformák ezt megelőző létezése nélkül. Nem tekinthető véletlennek az sem, hogy Marx és Engels igen gyakran, a felépítményi jelenségeket felsorolva, a politikai rendet az eszméi jelenségek előtt említi, és az ideológiai formákról megállapítja, hogy azok tükrözik a politikai és jogi felépítményt.⁵⁶

Természetesen számos olyan eset is van, amikor az eszméi, az ideológiai tényező megelőzi az intézmény létezését, amikor bizonyos intézmények meghatározott koncepciónak megfelelően, azok „megtestesüléseként” jönnek létre. Eszmék és intézmények viszonyában az eszmék képviselik a szubjektív, az intézmények az objektív oldalt; a szubjektív nem csak tükrözi az objektívet, a társadalmi életben át is csaphat objektívbe. Ilyen értelemben beszélt Marx arról, hogy a szellem anyagiasulhat. A társadalmi állapotban — írja Marx „Gazdasági-filozófiai kéziratok” című művében — szubjektivizmus és objektivizmus, szellemiség és anyagiség, aktivitás és passzivitás elveszítik szembenállásukat és ilyen módon ellentétként való létüket is...⁵⁷ Marx arról beszél, hogy az ipar és annak története tulajdonképpen az ember lényeges erőinek, kvalitásainak nyitott könyveként, az érzékszerveink számára közvetlenül adott lélektanként fogható fel. Az ipar az ember lényeges, szubjektív erőinek érzékelhető, elidegenült és hasznossá vált tárgyakban való materializálódása, azaz anyagiasult szellem, objektivált szubjektivitás. A marxi gondolatmenetet folytatva, ilyen objektivált szubjektivitásnak foghatók fel az intézmények is, az ember szubjektív erőinek tartós tár-

⁵⁵ „A felépítmény a társadalom politikai, jogi, vallási, művészeti, filozófiai nézetei és az ezeknek megfelelő politikai, jogi és egyéb intézmények.” (kiemelés tőlem. K. M.) (Sztálin, *A marxizmusról a nyelvtudományban*, RMP kiadása, 1950. 5.).

⁵⁶ „A gazdasági helyzet az alap, de a felépítmény különböző elemei: az osztályharc politikai formái és eredményei — alkotmányok, amelyeket megnyert csata után a győztes osztály alkotott meg stb., jogi formák, hát még mindezeknek a valóságos harcoknak a visszatükröződései a résztvevők agyában, politikai, jogi, filozófiai elméletek, vallási nézetek és ezeknek továbbfejlesztése dogmák rendszerévé, mindezek szintén hatással vannak a történelmi harcok menetére és sok esetben meghatározzák túlnyomóan azok formáját”. (Engels — Blochhoz, London, 1890 szeptember 21—22. Lásd: „Marx — Engels, Válogatott Művek, II. k., Szikra, 1949, 487—488).

⁵⁷ Vö. Marx — Engels, *Korai Művekből*, Moszkva, 1956. 594. (oroszul).

sadalmi viszonyokban való stabilizálódásai, amelyek, ha egyszer létrejöttek, objektíve, az emberek tudatától függetlenül léteznek. Mondanunk sem kell, hogy ennek a marxi koncepciónak semmi köze a szellemi elsődlegességet hirdető idealizmushoz, hiszen Marx a szellemi oldalt az anyagiból, a létből vezeti le. Hogy példával szemléltessük ezt az elvont eszmefuttatást, a munkásosztály új típusú pártjának kialakulására hivatkozunk. Az új típusú párt eszméje Leninnél, az általa vezetett oroszországi kommunista mozgalomban előbb létezett, mint a valóságos párt. Lenin dolgozta ki az új típusú párt ideológiai, politikai, szervezeti alapjait és az oroszországi kommunisták pártja ezekre az alapokra épült. De éppen Lenin mutatta ki azt is, hogy egy ilyen párt létrejöttének szükségességét maga a munkásmozgalom, a gyakorlat vetette fel; a politikai gyakorlat prioritása a politikai ideológiával szemben ebben az esetben is nyilvánvalóan kimutatható. Sőt, tovább is mehetünk: miután a párt létrejön, az új típusú párról szóló tanítás, mint elmélet, e párt valóságos gyakorlatára, fejlődésének, harcának tapasztalataira épül. Amikor ma az új típusú párról szóló marxi—lenini elméletet tanulmányozzuk, taglaljuk, szükségképpen és elkerülhetetlenül számba vesszük mindazokat az általános érvényű tapasztalatokat, amelyeket a nemzetközi kommunista mozgalom az immár közel 90 új típusú párt gyakorlati tevékenysége során felhalmozott.

A felhozott példával már át is tértünk a bennünket elsősorban foglalkoztatott intézmények, a politikai intézmények területére. Mi a politikai intézmények jellemző és sajátos jegye? A választ a politika lényegére vonatkozó lenini meghatározások felől kell megközelítenünk. Lévén a politika a gazdaság sűrített kifejezése, politikaiak azok az intézmények, amelyek a legközvetlenebbül szolgálják egyik vagy másik osztály gazdasági és ezzel kapcsolatos hatalmi érdekeit. A tőkés országokban a burzsoázia alapvető gazdasági érdeke a kizsákmányoláson alapuló termelési viszonyok fenntartása; intézményei, az állam, a polgári politikai pártok éppen ezt az alapvető érdeket szolgálják közvetlen módon. A munkásosztálynak alapvető érdeke megszabadulni a kizsákmányolás alól, megszüntetni a kizsákmányoláson alapuló termelési viszonyokat; intézményei, mindenekelőtt marxi—lenini pártja éppen ennek az alapvető érdeknek és célkitűzésnek a szolgálatában állanak. Mivel az alapvető gazdasági érdekek biztosítása, illetve érvényrejuttatása a hatalom kérdésén múlik, a kifejezetten politikai jellegű intézmények jellemző sajátja, hogy vagy a hatalom fenntartásának, vagy a hatalomért vívott harcnak az eszközei. A legfontosabb politikai intézmények az állam és a politikai pártok. Ezek a politikai tevékenység, a politikai gyakorlat fő színterei.

A politikai viszonyok, a politikai intézmények, a politikai tevékenység és gyakorlat eszmei vetülete a politikai ideológia.

CE ESTE POLITICA?

(Rezumat)

Studiul publicat reprezintă primul capitol al unei lucrări consacrate cercetării categoriei de „politic”.

Propunându-și să lămurească conținutul categoriei de „politic” autorul face o analiză critică a definițiilor despre politică existente în literatura filozofică și sociologică burgheză contemporană. Ocupându-se de poziția școlii așa zisei „științe de stat”, autorul subliniază că nu este greșită definirea politicii în raport cu statul, aceasta din urmă formând sfera principală de manifestare a politicului. Greșeala fundamentală, caracterul antiștiințific al școlii „științei de stat” constă însă în faptul că ascunde, mistifică esența și caracterul de clasă al statului și prin aceasta conținutul categoriei de politică. Analizând critic pozițiile din literatura sociologică și politică burgheză din epoca imperialismului în materie de politică, autorul deosebește trei tendințe principale strins legate între ele. În primul rînd, sociologia burgheză contemporană și așa zisa „știință politică” încearcă să reducă politica la știința de a governa, imprimînd un conținut fals noțiunii de guvernare, căutînd să ofere rețete virfurilor monopoliste cum să-și păstreze și să-și exercite dominația (Eisenmann, Hersch, Burdeau etc.). În al doilea rînd, politica este concepută ca o manifestare a geniului unor personalități, ca auto-manifestarea voluntară, arbitrară a unor oameni „chemați” să guverneze. Această linie a științei politice burgheze care culminează în ideologia politică a fascismului este dominantă în sociologia burgheză din epoca imperialismului (Benedetto Croce, Gustav Ratzenhoffer, Karl Schmidt). În al treilea rînd, știința politică burgheză definește politica în funcție de mitul „prosperității generale” și al „capitalismului popular”, afirmînd că scopul suprem urmat de politică ar fi promovarea „prosperității și echității generale”, ascunzînd în acest fel aspectul cel mai important al politicii, caracterul ei de clasă. Pe baza analizei făcute, autorul conchide că principalele caracteristici ale ideologiei burgheze în materie de politică sînt idealismul, subiectivismul, poziția antiștiințifică, antimarxistă, anticomunistă, funcția apologetică.

În continuare, autorul scoate la iveală procesul de formare a concepției marxiste despre politică în lucrările lui Marx și Engels, arătînd totodată rădăcinile de clasă și rădăcinile gnoseologice ale concepțiilor premarxiste și antimarxiste cu privire la politică.

Analizînd conținutul categoriei de politic și locul acesteia în sistemul de categorii ale materialismului istoric, autorul diferențiază între relațiile și instituțiile politice, care formează sfera practicii politice ce se include în categoria de existență socială pe de o parte și între ideologia politică, parte integrantă a conștiinței sociale pe de altă parte. În studiul de față autorul se ocupă în primul rînd de lămurirea conținutului relațiilor și instituțiilor politice.

Bazîndu-se pe învățăturile clasicilor marxism-leninismului, autorul cercetează definițiile cunoscute ale politicii, determinarea ei de economic, legătura ei cu statul. Se arată locul și rolul relațiilor politice în cadrul relațiilor sociale; se subliniază că relațiile politice exprimă în modul cel mai nemijlocit și concentrat interesele și aspirațiile economice, poziția față de puterea de stat ale claselor respective. Criticînd concepțiile burgheze care afirmă caracterul etern și neschimbător al relațiilor politice autorul arată caracterul lor concret istoric. Cercetînd conținutul relațiilor politice, autorul analizează relațiile între clase și din interiorul claselor bazîndu-se pe cunoscuta indicație a lui Lenin din lucrarea „Despre impozitul în natură”. În ultima parte a studiului se analizează conținutul noțiunii de instituție politică, pornind de la corelația dintre relațiile și instituțiile politice.

ЧТО ЕСТЬ ПОЛИТИКА?

(Резюме)

Опубликованный очерк представляет первую главу работы, предназначенной исследованию категории „политического”.

Ставя себе целью выяснить содержание категории „политического”, автор исследует критически определения политики, существующие в современной бур-

жуазной философской и социологической литературе. Изучая позицию школы так называемой „науки о государстве“, автор отмечает, что не является ошибочным определение политики в связи с государством, т. к. последнее образует главную сферу проявления политического. Главная ошибка, ненаучный характер школы „науки о государстве“ заключается в том факте, что она маскирует, мистифицирует самую сущность и классовый характер государства и этим самым и содержание категори политики. Исследуя критически позиции буржуазной социологической и политической литературы эпохи империализма по вопросу о политике, автор приходит к выводу, что главными характерными чертами буржуазной идеологии по вопросу о политике являются идеализм, субъективизм, ненаучная, враждебная марксизму и коммунизму позиция, апологетическая функция.

В дальнейшем автор отмечает процесс образования марксистского мировоззрения относительно политики в сочинениях Маркса и Энгельса, указывая в то же время на классовые и гносеологические основы домарксистских и немарксистских учений о политике.

Рассматривая содержание категории политического и ее место в системе категорий исторического материализма, автор делает различие между политическими отношениями и учреждениями, образующими сферу политической практики, которая включается в категорию общественного бытия с одной стороны, и политической идеологией, составной частью общественного сознания, с другой. В настоящем очерке автор старается выяснить в первую очередь содержание политических отношений и учреждений.

Основываясь на учении классиков марксизма-ленинизма, автор очерка исследует известные определения политики, ее зависимость от экономики, связь ее с государством. Отмечены место и роль политических отношений в связи с общественными отношениями, подчеркивается, что политические отношения выражают наиболее непосредственно и полно экономические интересы и требования, а также и позицию общественных классов по отношению к государственной власти. Критикуя буржуазные воззрения, утверждающие неизблемый и неизменный характер политических отношений, автор указывает на их конкретный исторический характер. Рассматривая содержание политических отношений, автор исследует отношения между классами и внутри них, основываясь на известном указании Ленина в его сочинении „О продналоге“. В последней части очерка рассматривается содержание понятия о политическом учреждении, взяв своей исходной точкой соотношения между политическими отношениями и учреждениями.

QU'EST-CE QUE LA POLITIQUE?

(R é s u m é)

Le présent travail est le premier chapitre d'un ouvrage consacré à l'étude de la catégorie de „politique“.

Afin d'éclaircir le contenu de cette catégorie, l'auteur procède à l'analyse critique des définitions de la politique existant dans la littérature philosophique et sociologique bourgeoise de notre temps. Etudiant la position de l'école dite de la „Science de l'état“, l'auteur souligne la valabilité de la définition de la politique par rapport à l'état, ce dernier formant en effet la sphère principale de manifestation du „politique“. Mais l'erreur fondamentale, le caractère anti-scientifique de l'école de la „Science de l'état“ consiste dans le fait qu'elle dissimule ou mystifie l'essence et le caractère de classe de l'état et par là le contenu de la catégorie de politique. Analysant de façon critique les positions de la littérature sociologique et politique bourgeoise de l'époque de l'impérialisme en matière de politique, l'auteur conclut que les principales caractéristiques de l'idéologie bourgeoise en matière de politique sont l'idéalisme, le subjectivisme, la position anti-scientifique, anti-marxiste, anti-communiste, la fonction apologetique.

L'auteur expose ensuite le processus de formation de la conception marxiste de la politique dans les ouvrages de Marx et Engels, dégagant en même temps les racines

de classe et les racines gnoseologiques des conceptions pré-marxistes et anti-marxistes relatives à la politique.

Analysant, outre le contenu de la catégorie de politique, sa place dans le système de catégories du matérialisme historique, l'auteur distingue d'une part les relations et institutions politiques, qui forment la sphère de la pratique politique, impliquée dans la catégorie d'existence sociale, et d'autre part, l'idéologie politique, partie intégrante de la conscience sociale. Dans le présent travail l'auteur s'efforce avant tout d'éclaircir le contenu des relations et institutions politiques.

S'appuyant sur les enseignements des classiques du marxisme-léninisme, l'auteur étudie les définitions connues de la politique, sa détermination par l'économique, sa relation avec l'état. Il précise la place et le rôle des relations politiques dans le cadre des relations sociales; il souligne le fait que les relations politiques expriment de la façon la plus immédiate et la plus concentrée les intérêts et les aspirations économiques, la position des classes respectives par rapport au pouvoir d'état. Critiquant les conceptions bourgeoises qui affirment le caractère éternel et inchangé des relations politiques, l'auteur montre leur caractère historique concret. Etudiant le contenu des relations politiques, l'auteur analyse les relations entre classes et à l'intérieur des classes en se fondant sur l'indication bien connue donnée par Lénine dans son ouvrage „Sur l'impôt en nature“. La dernière partie de l'étude analyse le contenu de la notion d'institution politique, à partir de la corrélation entre les relations et les institutions politiques.

REVOLUȚIA TEHNICO-ȘTIINȚIFICĂ CONTEMPORANĂ ȘI RITMUL DEZVOLTĂRII SOCIALE

de

ANDREI ROTH

I. ESENȚA REVOLUȚIEI TEHNICO-ȘTIINȚIFICE CONTEMPORANE ȘI BAZA TEHNICO-MATERIALĂ A COMUNISMULUI

În dezvoltarea forțelor productive ale omenirii, anii noștri marchează epoca unui nou salt calitativ vizibil, neîmplinit, nematurizat, dar indiscutabil început, comparabil cu răsturnarea revoluționară produsă de „revoluția industrială” care a început în secolul al XVIII-lea în Anglia (repetată și extinsă în secolul al XIX-lea în alte țări), dar — în perspectivă — de amploare mult mai mare, atât sub aspectul progresului tehnic, cât și sub aspectul mult mai larg al consecințelor economico-sociale. Au apărut elemente cu totul noi, revoluționare în forțele de producție, al căror rol istoric — ce poate fi de pe acum întrezărit — este de a constitui, după ce se vor matura, baza tehnico-materială unitară a viitoarei orînduirii comuniste.

Documentul programatic al marxismului creator al zilelor noastre — Programul nou al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice — constată: „Omenirea intră în perioada unei mărețe revoluții tehnico-științifice, legate de stăpînirea energiei nucleare, de cucerirea cosmosului, dezvoltarea chimiei, automatizarea producției și de alte realizări dintre cele mai importante ale științei și tehnicii”¹. Revoluția tehnico-științifică pregătește o schimbare calitativă în baza tehnico-materială a societății în privința tuturor elementelor acesteia: în domeniul uneltelor de muncă, ca și în cel al surselor de energie și al obiectului muncii. Revoluția tehnico-științifică include astfel: *automatizarea complexă a producției*, care eliberează producția de îngrădirile posibilităților de dirijare și control bazate pe facultățile simțurilor omenești și a posibilităților limitate ale creierului uman în ce privește viteza și precizia unor operații; începutul utilizării pașnice a reacției dirijate a fisiunii nucleului atomic, prin care

¹ Programul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, „Scinteia” nr. 5336 din 2 nov. 1961.

se va dobîndi o nouă și uriașă sursă de energie, practic inepuizabilă și care va elibera procesul de producție de îngrădirile, pînă acum întotdeauna apăsătoare, de ordin energetic; în sfîrșit, chimia polimerilor, care pune la îndemîna industriei *materii prime sintetice* cu însușiri noi, superioare celor naturale și care eliberează producția de îngrădirile materiilor prime naturale și de proprietățile lor. Prin toate acestea, revoluția tehnico-științifică cuprinde pătrunderea adîncă a științei în practica productivă și deci transformarea ei, cum prevăzuse Marx, într-o „forță de producție nemijlocită”. La actualul nivel al dezvoltării științei și tehnicii, cuceririle lor din domeniile cele mai variate, aparent îndepărtate, se întrepătrund și pot fi coroborate spre a obține rezultate noi, salturi chiar, în producția de bunuri materiale. Mașinile electronice de calcul sînt utilizate deopotrivă pentru stabilirea traiectoriei navelor cosmice, pentru dirijarea producției într-o uzină complet automatizată sau într-o centrală atomică. Se întrepătrund și se apropie ramuri și discipline științifice pînă mai ieri îndepărtate; se întrepătrund realizările tehnicii cu cele ale științei — unele fără altele devenind imposibile.

În cele ce urmează ne vom ocupa cu precădere de automatizare, ca de schimbarea hotărîtoare ce intervine în dezvoltarea primului element material al forțelor de producție, în domeniul uneltelor de muncă.

Automatizarea procesului de producție intervine ca un moment de cotitură în dezvoltarea forțelor de producție, ca un salt calitativ pregătit prin îndelungata evoluție a mecanizării. Principiul mecanizării este, după cum se știe, descompunerea și reducerea procesului de muncă la elementele sale, în vederea înlocuirii manipulațiilor complicate cu mișcări cît mai simple, posibile de a fi efectuate mașinal. Cînd acest proces ajunge la limita la care muncitorul nu mai are de îndeplinit decît acțiuni mecanice, atunci pasul următor e iminent: un *mecanism* poate înlocui munca *mecanică* a muncitorului, adică procesul poate fi automatizat. Elemente de automatism conține orice mașină, cu atît mai mult mașinile complexe din secolul nostru; există însă o deosebire principială între formele embrionare ale automatismului și automatizarea producției, deosebirea corespunzătoare trecerii de la schimbările cantitative la saltul calitativ; apariția la mașină a celei de a patra verigi față de cele trei tradiționale (mașina de lucru, transmisia, motorul): dispozitivul pentru transmiterea comenzilor și a informațiilor de control, dispozitiv care permite comanda, controlul și reglajul automat al lucrului efectuat de mașină sau de sisteme complexe de mașini automate.

Savantul progresist englez S. Lilley, în lucrarea sa consacrată automatizării, arată că saltul aci analizat în dezvoltarea tehnicii aduce un ritm cu totul nou al creșterii productivității muncii: de unde înainte inovațiile tehnice și raționalizările însemnau o creștere a productivității de 5 sau 10 sau 20 procente, în cazul automatizării *tipică* este creșterea productivității de 2—5—10 ori, nefiind rare nici creșterile de 20—30—50 de ori².

² S. Lilley, *Automation and social progress*, International Publishers INC, 1957, p. 98.

Revoluția tehnico-științifică, *posibilă* la nivelul actual al științei și tehnicii mondiale, întâmpină în țările cu orînduiri diferite, condiții sociale diferite: „... relațiile de producție ale capitalismului sînt prea înguste pentru a asemenea revoluție tehnico-științifică. Numai socialismul poate să înfăptuiască această revoluție în interesul societății” — arată Programul P.C.U.S.³. Iar socialismul folosește revoluția tehnico-științifică contemporană spre a constitui baza tehnico-materială a comunismului.

Fiecare formație social-economică este legată de un caracter și un nivel specific al forțelor de producție. Baza tehnico-materială a unei orînduiri — cuprinzînd totalitatea elementelor forțelor de producție, pe o anumită treaptă, calitativ determinată, a dezvoltării lor —, apare și se consolidează printr-un complex proces, în cursul trecerii de la orînduirea veche la cea nouă, superioară. Autorul sovietic S. Kozlov descrie astfel dialectica acestui proces: „Noul mod de producție preia mai întii forțele de producție dezvoltate în epoca precedentă. Folosirea lor în cadrul noilor relații de producție asigură o uriașă superioritate și marchează o nouă treaptă în dezvoltarea forțelor de producție. În etapa următoare se creează premisele hotărîtoare pentru o cotitură radicală în tehnică. Superioritatea noii orînduiri sociale permite să se realizeze rapid posibilitățile pe care le oferă știința și tehnica. După aceea urmează o perioadă care se caracterizează prin dezvoltarea producției pe o bază tehnică principală nouă, adecvată formațiunii social-economice mai progresiste”⁴. Așa s-au petrecut lucrurile în cazul trecerii de la feudalism la capitalism: abia după ce revoluțiile burgheze au curățat terenul în fața relațiilor capitaliste de producție, revoluția industrială a creat baza tehnico-materială adecvată a formațiunii capitaliste, ridicată pe producția industrială, mașinistă. Așa se întâmplă, bineînțeles în alte condiții și cu alte consecințe, și în procesul trecerii de la capitalism la comunism. Clasicii marxism-leninismului au subliniat în repetate rînduri că socialismul *nu* reprezintă „o societate comunistă așa cum *s-a dezvoltat* pe propria-i bază, ci dimpotrivă (...) una care abia *se naște* din societatea capitalistă...”⁵. De aceea, cu toată deosebirea sa calitativă și superioritatea sa din toate punctele de vedere asupra capitalismului, socialismul mai păstrează, cum scrie Marx, „pecetea vechii societăți din care a luat naștere”⁶. Între altele, bineînțeles, și în privința forțelor de producție.

Desigur, socialismul face posibilă depășirea capitalismului și în privința dezvoltării forțelor de producție, sub o serie de aspecte extrem de importante, mai cu seamă: a) sub aspectul caracterului unitar și b) sub aspectul ritmului dezvoltării bazei sale tehnico-materiale, ca efect direct al superiorității relațiilor de producție socialiste față de cele capitaliste.

³ Programul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, „Scinteia”, nr. 5336 din 2 nov. 1961.

⁴ S. Kozlov, *Despre legitățile dezvoltării forțelor de producție ale formațiunii comuniste*, „Kommunist”, nr. 3/1961, trad. rom., p. 34.

⁵ K. Marx — F. Engels, *Opere alese*, vol. II, ed. II, E.S.P.L.P., 1955, p. 15.

⁶ *Ibidem*.

În ce privește primul aspect: capitalismul n-a reușit să desființeze pe deplin mica producție de mărfuri — această rămășiță a orînduirilor precapitaliste —, nici chiar în țările cele mai dezvoltate, cu atît mai puțin în cele rămase în urmă; iar în mica producție de mărfuri desigur, forțele de producție nu au nici caracterul, nici nivelul corespunzător mării industrii mecanizate. Mica producție de mărfuri este prezentă în țările capitaliste nu numai în producția meșteșugărească, ci și — cu mult mai mare pondere — în agricultură. Capitalismul n-a lichidat, ci dimpotrivă a menținut și a adîncit contradicția dintre nivelul dezvoltării forțelor de producție în metropole și în colonii, în marile puteri și în țările dependente, n-a dus deci la apariția unei baze tehnico-materiale unitare în întregul său sistem mondial. Socialismul a lichidat în U.R.S.S., la noi și în alte țări — sau este pe cale, în unele țări, de a lichida — toate aceste contradicții; el își creează o bază tehnico-materială unitară, bazată pe marea producție modernă, atît în interiorul fiecărei țări, cît și pe planul sistemului său mondial. Iar acest caracter unitar contribuie în mare măsură la realizarea aceluși ritm înalt al dezvoltării forțelor de producție prin care socialismul depășește de-acum categoric capitalismul.

În ce privește cel de al doilea aspect, concordanta relațiilor de producție bazate pe proprietatea socială asupra mijloacelor de producție cu caracterul forțelor de producție a făcut posibilă realizarea unui ritm al dezvoltării forțelor de producție în socialism incomparabil mai accelerat decît în capitalism. Acest lucru e confirmat de datele îndeobște cunoscute, care atestă că nu numai U.R.S.S. — prima și cea mai înaintată țară a socialismului —, ci sistemul socialist în ansamblu, cu toată perioada istorică scurtă a existenței sale, a realizat un ritm al dezvoltării producției mult superior față de sistemul mondial capitalist în ansamblu și chiar față de cele mai puternice state capitaliste. Astfel, în 1960 țările socialiste au mărit volumul producției industriale de 6,8 ori în comparație cu anul 1937, iar producția țărilor capitaliste a crescut în aceeași perioadă cu mai puțin de 2,5 ori. În producția industrială mondială, cota-parte a țărilor socialismului reprezenta în 1955 — 27%, iar în 1960 a avansat la circa 36%⁷.

Moștenind de la regimul țarist o situație de adîncă înapoiere la toți indicii economici față de țările capitaliste avansate, U.R.S.S. a ajuns să fie azi în frunte, pe plan mondial, atît în ce privește ritmul cît și sporul absolut al producției industriale. Potrivit planului septenal, pentru anii 1959—1960—1961 se prevedea un spor mediu anual al producției industriale de 8,3%. De fapt, în acești trei ani sporul reprezintă 10%. În Uniunea Sovietică ritmul mediu anual de creștere al producției industriale pe 1956—1961 a reprezentat 10,2% iar în S.U.A. 2,3%; producția medie pe cap de locuitor a crescut în U.R.S.S. cu 8,2%, iar în S.U.A. cu 0,6%⁸. Pe această bază, U.R.S.S. va atinge, neîndoios, în scurtă vreme,

⁷ N. S. Hrușciiov, *Raportul de activitate al C.C. al P.C.U.S. prezentat la Congresul al XXII-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice*, Editura Politică, 1961, p. 10.

⁸ *Idem*, p. 67 și 69.

cel mai înalt nivel mondial atât în privința volumului absolut al producției, cât și în privința productivității muncii și a producției pe cap de locuitor, ajungând și depășind S.U.A.

Reluând și dezvoltând ideile lui Marx din „Critica programului de la Gotha”, Lenin scria în 1917, în celebra sa carte „Statul și revoluția”, că exproprierea capitaliștilor — și deci construirea relațiilor de producție socialiste — „va face cu putință o uriașă dezvoltare a forțelor de producție. Și văzînd în ce extraordinară măsură împiedică încă de pe acum capitalismul această dezvoltare, văzînd cît de mari progrese ar putea fi făcute pe baza nivelului deja atins al tehnicii moderne, sîntem îndreptățiți să afirmăm cu cea mai mare certitudine că exproprierea capitaliștilor va avea ca rezultat inevitabil o uriașă dezvoltare a forțelor de producție ale societății omenеști. Dar, cît de repede va atinge ea faza suprimării diviziunii muncii, a înlăturării opoziției dintre munca intelectuală și cea fizică, a transformării muncii în prima nevoie vitală, lucrul acesta nu-l știm și nici nu-l putem ști”⁹. În continuare, examinînd consecințele trecerii de la socialism la comunism cu privire la dispariția statului, menționează că „problema termenelor sau a formelor concrete” ale acestui proces inevitabil o lasă „cu totul deschisă”, căci date în vederea rezolvării acestor probleme nu există¹⁰. Această observație se referea, desigur, pe atunci, și la problemele aspectelor concrete ale nivelului și caracterului forțelor de producție care vor face posibile schimbările sociale arătate de Lenin, cerute de trecerea la faza superioară a comunismului.

Ceea ce Marx și Lenin nu puteau prevedea la vremea lor, înfăptuiește acum Programul P.C.U.S. Generalizînd datele noi ale vieții, aruncînd lumina vie a teoriei marxiste asupra viitorului apropiat, Programul dezvoltă legitățile, stabilește modalitățile concrete și precizează termenele realizării principalelor sarcini pe calea ce duce de la socialism la comunism, pornind tocmai de la analiza dezvoltării forțelor de producție și indicînd principalele aspecte ale construirii bazei tehnico-materiale a comunismului. Pornind de la faptul că forțele de producție ale comunismului se dezvoltă de acum pe baza tehnico-materială a socialismului, superioară celei a capitalismului, și luînd în considerare aspectele arătate ale revoluției tehnico-științifice pentru înfăptuirea căreia construcția comunistă — și numai aceasta — oferă cele mai largi posibilități, Programul definește astfel sarcinile impuse de făurirea bazei tehnico-materiale a comunismului: „deplina electrificare a țării și perfecționarea, pe această bază, a tehnologiei și organizării producției sociale în industrie și agricultură; mecanizarea complexă a proceselor de producție, automatizarea lor tot mai deplină; aplicarea pe scară largă a chimiei în economia națională; dezvoltarea prin toate mijloacele a unor noi ramuri de producție, eficiente din punct de vedere economic, a unor noi tipuri de energie și materiale; folosirea multilaterală și rațională a resurselor naturale; îmbinarea organică a științei și producției și un

⁹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 25, E.S.P.L.P., 1954, p. 461—462.

¹⁰ *Ibidem*, p. 462.

ritm rapid al progresului tehnico-științific; un înalt nivel cultural-tehnic al oamenilor muncii; o considerabilă superioritate față de cele mai dezvoltate țări capitaliste în domeniul productivității muncii, ceea ce constituie cea mai importantă condiție a victoriei orînduirii comuniste"¹¹.

Numai construcția comunistă asigură condițiile corespunzătoare pentru desfășurarea deplină a revoluției tehnico-științifice contemporane. Numai ea poate asigura construirea, în decurs de două decenii, a unei baze tehnico-materiale calitativ noi, care să se ridice pe realizările acestei revoluții tehnico-științifice. Acest lucru rezultă și din analiza comparativă a ritmului cu care s-au dezvoltat pînă acum și se pot dezvolta în viitorul apropiat înfăptuirile practice ale acestei revoluții în cele două sisteme mondiale opuse, respectiv în țările conducătoare ale celor două sisteme — U.R.S.S. și S.U.A.

După cum se știe, prima bombă atomică americană a explodat în august 1945 (cu ocazia atacului criminal împotriva pașnicului oraș japonez Hiroshima). Uniunea Sovietică a ajuns în stăpînirea armei atomice în anul 1949. Dar, încă în 1954, la 5 ani după aceasta, în U.R.S.S. a început să funcționeze prima centrală atomică pentru producerea energiei electrice în scopuri industriale (cu o putere de 5000 Kwh), în timp ce în S.U.A. pînă atunci nu se construiseră decît reactoare experimentale cu o putere de 100 și 150 Kwh. Iată deosebirea de ritm în transformarea unor realizări tehnico-științifice pe planul producției pașnice! De atunci, dezvoltînd într-un ritm uimitor realizările sale tehnico-științifice, U.R.S.S. a cucerit locul de frunte pe plan mondial, prin cunoscutele sale realizări în domeniul explorării spațiului cosmic, prin construirea spărgătorului de gheață atomic „Lenin” și de submarine atomice, prin succese în domeniul ciberneticii, energeticii, materialelor sintetice.

În ce privește automatizarea, faptele arată că superioritatea socialismului se impune treptat și în această privință, iar ritmul automatizării este de pe acum superior în U.R.S.S. față de cele mai dezvoltate țări capitaliste.

La începutul întrecerii în acest domeniu, pe baza nivelului mai înalt al producției și al productivității muncii, S.U.A. a avut un important avantaj inițial față de U.R.S.S. în ce privește posibilitățile tehnice ale automatizării. În același timp trebuie menționat că importanța condițiilor sociale în care se desfășoară automatizarea, precum și consecințele sale și reacțiunea acestor consecințe asupra procesului de automatizare însuși devin cu atît mai considerabile cu cît avansează procesul. Aceste condiții și consecințe au frînat, în mod firesc, în mai mică măsură *primii pași* ai automatizării în țările capitaliste, decît pașii ce ar trebui să ducă spre *maturizarea* acestui nou nivel al forțelor de producție.

Economiștii descriu procesul obișnuit, treptat, de introducere a automatizării în industria capitalistă: se pornește de la treptele simple ale automatizării și se înaintează pas cu pas, în funcție de condițiile care asigură un profit imediat cît mai ridicat. S. Lilley subliniază deose-

¹¹ Programul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, „Scînteia”, nr. 5337 din 3 nov. 1961.

birea dintre căile de automatizare urmate în țările capitaliste și în U.R.S.S. El menționează că U.R.S.S. a atacat de la început o sarcină deosebit de dificilă: nu s-a preocupat de înmulțirea unor linii automate, deși în această privință era în urma S.U.A., căci cu mijloacele tehnice și fondurile de care dispunea, pe această cale și-ar fi recuperat dezavantajul foarte încet. În schimb, a organizat dintr-o dată două uzine *complet automatizate*, care ocupă în această privință *primul și al doilea loc din lume*: Uzina de rulmenți și cea de pistoane din Moscova. Îndreptîndu-și forțele spre planificarea și cercetarea fundamentală de perspectivă pe cîțiva ani înainte, cîștigînd prin cele două modele deosebit de avansate o prețioasă experiență, U.R.S.S. își pregătește condițiile optime pentru un uriaș salt înainte ce va urma¹². În esență, în același fel este explicată tactica folosită de U.R.S.S. în ce privește căile și ritmul automatizării, într-o declarație a lui A. E. Prokopovici, inginer șef al Institutului de experimentare și cercetare în domeniul producției de mașini unelte, redată de Ștefan Heym: aceasta este tactica ce renunță la anumite avantaje imediate, dar mai mici, spre a obține ulterior avantajul hotărîtor, pentru a ajunge din urmă și a depăși adversarul de întrecere printr-un uriaș salt. În opoziție cu capitaliștii, care automatizează în vederea profitului imediat, economia socialistă își poate permite să pregătească minuțios, chiar cu anumite sacrificii momentane, ridicarea nivelului tehnic pe o treaptă calitativ superioară. „Și sintem convinși că în acest mod, într-un răstimp mare, vom obține o creștere a productivității incomparabil mai mare. Aceasta este baza faptului că uneori, în anumite domenii, avansăm brusc cu salturi uriașe, provocînd mirarea colegilor noștri apuseni. Din *uneori* va fi *întotdeauna*, din *unele domenii* — *toate domeniile*”¹³. Este evident: nici o uniune monopolistă, oricît de puternică, nu dispune de resurse comparabile cu cele ale marelui stat socialist, care pe deasupra nu e nevoit să forțeze ritmul momentan, cu soluții minore, ci poate alocă mijloace bănești și tehnic, precum și cadre tehnico-științifice pentru pregătirea de lungă durată și realizarea unor soluții îndrăznețe, de mare anvergură. La acestea se adaugă, în cazul socialismului, o politică științifică care preconizează un just raport între cercetările fundamentale și cele cu aplicare practică imediată, astfel încît cercetările fundamentale, de larg orizont teoretic, să asigure — într-un răstimp mai mare — posibilitatea unor salturi în găsirea de noi aplicații practice și deci noi contribuții la accelerarea progresului tehnic. Aici se manifestă aceeași politică prevăzătoare, de planificare pe termen lung, pe care în esență nu o realizează și nu o pot realiza monopoliiștii.

Pînă cînd în S.U.A. *automatizarea* înaintează, deși cu destulă repeziune, însă, am spune, pe orizontală, adică extinzîndu-se liniile automate — treapta inferioară a automatizării, pînă atunci planul septenal al U.R.S.S. — din care s-au și îndeplinit cu succes sarcinile primilor trei ani — a fixat ca țel trecerea de la automatizarea unor grupe de mașini

¹² S. Lilley, *op. cit.*, p. 50—51.

¹³ Ștefan Heym, *Èra cosmică*, Editura Științifică, 1961, p. 73—74.

și instalații la automatizarea complexă, la organizarea de secții și întreprinderi complet automatizate.

Chiar realizările de pînă acum au asigurat Uniunii Sovietice un binemeritat prestigiu internațional și pe acest tărîm. Faptul că I.F.A.C. — Federația internațională pentru controlul automat —, care reunește pe cei mai de seamă specialiști, oameni de știință și ingineri, și-a ținut prima conferință tocmai la Moscova (în iunie 1960), constituie o recunoaștere internațională a succeselor U.R.S.S. în domeniul automatizării.

Pe baza succeselor obținute și a posibilităților existente în ce privește accelerarea în continuare a ritmului automatizării, Programul prevede: „În decursul celor douăzeci de ani va fi înfăptuită în proporție de masă automatizarea complexă a producției, trecîndu-se tot mai mult la secții și întreprinderi automate”¹⁴. Prin aceasta, producția automatizată va domina în mod absolut, ceea ce va constitui încheierea celei mai mari revoluții tehnice din istoria de pînă acum a omenirii. Asemenea planuri, asemenea perspective sînt irealizabile pentru capitalism.

Alături de U.R.S.S. și celelalte țări socialiste, țara noastră a pornit pe calea unui impetuos ritm al dezvoltării economice. Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român, stabilind cu precizie științifică liniile directe ale dezvoltării economiei noastre în perioada desăvîrșirii construcției socialiste și apoi a trecerii treptate la comunism, a deschis în fața Romîniei perspectivele ridicării spre cel mai înalt nivel din toate unghiurile de vedere ale tehnicii, economiei și culturii mondiale. Iar în această ridicare un rol însemnat și bine determinat îi revine — și îi va reveni în măsură crescîndă — automatizării producției.

Încă la Plenara C.C. al P.M.R. din 26—28 noiembrie 1958, tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej a indicat că „mecanizarea complexă și automatizarea proceselor de producție va trebui să ia o extindere din ce în ce mai mare în industria siderurgică, în construcții de mașini, în chimie, petrol și gaze, în industria alimentară”¹⁵.

Premisele necesare pentru aplicarea și extinderea automatizării în industria noastră au fost create, în cursul anilor din urmă, prin ridicarea generală a nivelului tehnic și de mecanizare a industriei, prin concentrarea și specializarea producției, prin unificarea și tipizarea produselor, pieselor și proceselor tehnologice, prin dezvoltarea unei puternice baze energetice.

Există de-acum la noi unități complet sau parțial automatizate. Printre primele, amintim Fabrica de antibiotice de la Iași, Fabrica de zahăr de la Luduș, Fabrica de plăci aglomerate de la Brăila, noile centrale, cele două furnale moderne de la Hunedoara (la care s-a realizat automatizarea completă a sistemului de încărcare, centralizarea măsurătorilor, controlului și reglarea automată termotehnică). Succese însemnate

¹⁴ Programul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, „Scînteia”, nr. 5337 din 3 nov. 1961.

¹⁵ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1955—1959*, Ed. Politică, 1960, p. 62.

s-au obținut în automatizarea parțială la laminorul de țevi de la Roman, la laminorul de tablă subțire „Nicolae Cristea” de la Galați, în multe unități ale industriei chimice și altele.

Toate acestea creează un puternic reazem pentru avântul pe care urmează să-l ia automatizarea în anii ce vor veni. „O dată cu intensificarea mecanizării — spunea tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej — ne propunem să desfășurăm — în mod treptat — automatizarea proceselor de producție în toate cazurile în care nivelul producției și condițiile de lucru o justifică. Automatizarea va cuprinde o mare parte a producției în siderurgie, în centralele termo- și hidroelectrice, în industria chimică, a cimentului, în industria prelucrării petrolului, la transportul gazelor, în industria alimentară și altele”¹⁶. De asemenea, „va începe folosirea mașinilor electronice de calcul și a altor sisteme de programare electronică pentru automatizarea complexă a unor procese de producție la rafinării, instalații ale industriei chimice, precum și automatizarea unor lucrări de calcule economice și de statistică”¹⁷.

Realizarea planului șesenal al R.P.R. va deschide în fața poporului român orizonturi noi ale progresului economic și social. Tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej a arătat recent: „Pe baza indicațiilor Congresului al III-lea al P.M.R., care a stabilit liniile directoare ale dezvoltării țării noastre în perspectivă, se elaborează în prezent programul de dezvoltare a economiei naționale pînă în 1980. Obiectivul fundamental al acestui program va fi crearea bazei tehnico-materiale necesare trecerii treptate la construirea comunismului, asigurarea unui avînt uriaș al forțelor de producție pe baza continuării industrializării socialiste, acordîndu-se neabătut prioritate industriei grele și îndeosebi construcțiilor de mașini, dezvoltarea multilaterală a agriculturii socialiste, în vederea obținerii unui belșug de bunuri”¹⁸. În acest program, un considerabil rol va reveni, fără îndoială, înfăptuirii revoluției tehnico-științifice și în țara noastră.

În cadrul sistemului mondial socialist mai intervine, ca important factor stimulator, rolul relațiilor economice de tip nou dintre țările componente ale acestui sistem. Accentuînd și mai mult caracterul social al producției, automatizarea împinge tot mai înainte internaționalizarea producției și schimbului, permițînd și cerînd relații economice multilaterale, tot mai adîncite, între țări. Ceea ce în condițiile capitalismului — măcinat de antagonismele indisolubile între puterile imperialiste — constituie inevitabil o nouă frînă, în cadrul sistemului socialist va constitui un nou imbold spre intensificarea cunoscutei tendințe cu caracter de lege de egalizare treptată a nivelului economic al unor țări care au pornit de la situații mult diferite, în cadrul avîntului economic general și în ritm rapid. Tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej a arătat: „Muncind cu entuziasm și abnegație pentru dezvoltarea Republicii Populare Romine bucurîndu-se de ajutorul frățesc al Uniunii Sovietice, de avantajele

¹⁶ Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român, Ed. Politică, 1960, p. 62.

¹⁷ *Idem*, p. 63.

¹⁸ Gh. Gheorghiu-Dej, *Darea de seamă a delegației Partidului Muncitoresc Român la cel de al XXII-lea Congres al P.C.U.S.*, Edit. Politică, 1961, p. 58—59.

colaborării și într-ajutorării dintre toate țările lagărului socialist, poporul nostru își va transforma patria, într-o perioadă istorică scurtă, într-o țară avansată din punct de vedere al producției și al consumului pe cap de locuitor, va păși în comunism, mai mult sau mai puțin în același timp cu toate popoarele marii comunități socialiste¹⁹.

*

Temelia cea mai adincă a întregului proces al dezvoltării sociale se află în sfera producției de bunuri materiale. Ritmul dezvoltării sociale este determinat în *ultimă analiză* de ritmul dezvoltării forțelor de producție. Dar, în mod direct, acest ritm depinde de formele sociale ale producției, de relațiile de producție ale societății. Raporturile dintre forțele de producție și relațiile de producție ale societății, contradicțiile dintre ele sau concordanța lor, își găsesc oglindirea în activitatea diferitelor clase și grupuri sociale, în activitatea maselor populare, determinând direcția, modul și scopul activității maselor populare. Observând uriașa accelerare a dezvoltării mondiale în secolul nostru, Lenin constata că principala cauză a acestui fenomen este atragerea a noi sute și sute de milioane de oameni la activitatea istorică revoluționară conștientă. Relațiile de producție capitaliste frânează în cel mai înalt grad dezvoltarea forțelor de producție, împiedică desfășurarea revoluției tehnico-științifice, împiedică totodată desfășurarea activității *constructive* a maselor populare pe plan economic; în schimb, prin contradicțiile lor iremediabile, ele împing masele la luptă revoluționară tot mai conștientă și hotărâtă spre desființarea capitalismului. Dimpotrivă, relațiile socialiste, corespunzând caracterului forțelor de producție, permit dezvoltarea nelimitată a acestora, creează condițiile înfăptuirii revoluției tehnico-științifice și stimulează în mod multilateral dezvoltarea activității creatoare, constructive a maselor, asigurând astfel un ritm susținut, în continuă accelerare, al progresului social.

II. CAPITALISMUL FRÂNEAZĂ PROGRESUL TEHNICO-ECONOMIC ȘI SOCIAL — CAPITALISMUL E INEVITABIL SORTIT PIEIRII

Data fiind opoziția fundamentală dintre relațiile de producție capitaliste, clădite pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție și caracterul forțelor de producție pe care se ridică ele, orice pas înainte în dezvoltarea forțelor de producție nu face decât să ascutească răcelele inevitabile ale capitalismului, să accentueze caracterul perimat al relațiilor de producție capitaliste și să grăbească astfel sfârșitul întregii formații social-economice care se înalță pe ele. În acest sens, apariția unor aspecte și elemente ale revoluției tehnico-științifice în țările capitaliste contribuie, fără îndoială, la accelerarea pieirii capitalismului și deci la creșterea ritmului dezvoltării sociale în epoca noastră în ansamblu.

¹⁹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Darea de seamă a delegației Partidului Muncitoresc Român la cel de al XXII-lea Congres al P.C.U.S.*, Edit. Politică, 1961, p. 59.

Automatizarea procesului de producție se prezintă nu numai cantitativ, ci și calitativ altfel — cu alte cerințe tehnice și alte consecințe economico-sociale —, în funcție de faptul dacă ea cuprinde automatizarea unor procese de producție izolate, automatizarea totală a unor grupuri de procese de elaborare și transport a produselor sau, în sfârșit, automatizarea *complexă* a *tuturor* proceselor de elaborare, transport, montare a unor produse. Cu atât mai mult apar diferențe nu numai cantitative, ci și calitative, când e vorba de automatizare nu pe scara *unei* întreprinderi, ci pe scara *întregii economii* a unei țări. Procesul automatizării cuprinde, ca o tendință inerentă, inseparabilă, continua și foarte pronunțată accentuare a caracterului social al producției; ea cere coordonarea și stricta planificare a activității mai multor întreprinderi, a unor ramuri industriale întregi, a diferitelor ramuri ale industriei unor țări. Această tendință inerentă automatizării este însă incompatibilă cu proprietatea privată capitalistă asupra mijloacelor de producție.

Automatizarea complexă a producției — cu deosebire pe scară națională — cere o piață în continuă, nelimitată creștere. Însă în capitalism, automatizarea — în mod vădit — duce la accentuarea anarhiei pieții, la agravarea pericolului permanent al șomajului, la ruinaarea unor noi cercuri de capitaliști mici și mijlocii, iar toate acestea nu pot să nu *îngusteze* piața capitalistă. Programul P.C.U.S. arată cu deplin temei: „Capitalismul contemporan a agravat la extrem problema pieții. Imperialismul este neputincios să rezolve această problemă, căci rămânerea în urmă a puterii de cumpănare a oamenilor muncii față de creșterea producției constituie o legitate a lui. El frânează de asemenea dezvoltarea industrială a țărilor slab dezvoltate. Piața capitalistă mondială se îngustează relativ, în comparație cu posibilitățile de producție care se dezvoltă mai repede”²⁰.

Relațiile de producție capitaliste au frînat și pînă acum dezvoltarea forțelor de producție (desigur nu în sensul că acestea nu s-ar fi dezvoltat *de loc* în țările capitaliste, ci în sensul că s-au dezvoltat *mult mai încet* decît ar fi permis forțele lor motrice interne, cu întreruperi, stagnări și regrese); acum însă, relațiile de producție capitaliste ajung inevitabil la limita la care realmente *nu mai permit* ridicarea forțelor de producție la noua treaptă calitativă pentru care există posibilitățile tehnico-științifice.

De aici urmează o nouă, inevitabilă și deosebit de puternică agravare a contradicției economice fundamentale a capitalismului, ceea ce, pe de o parte nu poate să nu grăbească sfârșitul acestei orînduiri, pe de altă parte împiedică *realizarea* revoluției tehnico-științifice ale cărei elemente există doar ca aspecte ale posibilității noii calități.

Prin urmare, apariția situației calitativ noi în caracterul și nivelul forțelor de producție, pe scara unei întregi economii naționale, nu este posibilă în capitalism. În țările capitaliste nu este posibilă crearea unei baze tehnico-materiale calitativ noi a societății, fără o prealabilă revo-

²⁰ Programul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, „Știința”, nr. 5336 din 2 nov. 1961.

luție social-politică socialistă, singura care îi poate deschide drumul. Există *elementele* acestei revoluții, dar posibilitatea *înfăptuirii* sale în *cadrul* capitalismului nu există. „Ca Moise, capitalismul are menirea de a ne duce pînă la zărirea pămîntului făgăduinței. Potrivit naturii sale, el nu mai poate parcurge restul drumului pînă la belșug”²¹ — scrie savantul englez S. Lilley. Pămîntul belșugului, al muncii libere și al vieții fericite, într-adevăr demne de cultura materială și spirituală de care dispune și mai ales pe care o poate realiza omenirea în zilele noastre și în anii ce vin, pot fi numai țările în care popoarele au pășit sau vor păși pe calea socialismului și comunismului.

Să ne fie permis aici să folosim o analogie. Este cunoscută lupta lui Lenin împotriva teoriei social-democrate a „ultraimperialismului”, care susținea că vîrfurile capitalismului vor ajunge neapărat să se unească într-un singur trust mondial, ceea ce va trebui să aibă ca urmare lichidarea contradicțiilor dintre țările capitaliste. Lenin a dezvoltat viciul acestui raționament, arătînd că el nu ia în considerare decît o *tendință* existentă în capitalism, nerecunoscînd caracterul contradictoriu al evoluției economiei capitaliste: „Nu încapе îndoială că dezvoltarea merge în *direcția* unui trust mondial unic, care va înghiți toate întreprinderile fără excepție și toate statele fără excepție. Dar dezvoltarea merge în această direcție, în astfel de împrejurări, într-un astfel de ritm, în cadrul unor astfel de contradicții, conflicte și zguduiri — nicidecum numai economice, ci și politice, naționale etc. etc. — încît neapărat *înainte* de a se ajunge la un trust mondial unic, la o uniune mondială „ultraimperialistă” a capitalurilor financiare naționale, imperialismul va trebui inevitabil să crape, iar capitalismul să se transforme în antipodul său”²². Exact în același fel se pune problema în privința automatizării în capitalism. Nu încapе îndoială că dezvoltarea merge în direcția automatizării totale. Dar tot atît de puțin încapе îndoială că contradicțiile sale interne, tot mai mult ascuțite chiar prin consecințele automatizării, împiedică orînduirea capitalistă de a merge pînă la capăt pe acest drum, astfel încît înainte de a ajunge la automatizarea complexă și completă a producției sale, „imperialismul va trebui inevitabil să crape”, iar societatea să treacă de la capitalism la socialism. De altfel, nu e vorba în esență aici numai de o simplă analogie. Am arătat mai sus că automatizarea complexă și completă a economiei unei țări pretinde planificarea strictă pe scara unei întregi economii naționale, lichidarea anarhiei pieții și a concurenței și alte condiții incompatibile cu proprietatea privată capitalistă. Se ivește întrebarea: se poate oare presupune că lucrurile vor merge atît de departe încît să se ajungă efectiv la formarea unui monopol unic, atotcuprinzător (chiar într-o singură țară dintre marile puteri imperialiste), care să excludă concurența, să „organizeze” în întregime producția și piața, să lichideze anarhia, să excludă crizele etc. etc.? Este evident că nu. Or, fără aceasta, nici automatizarea *completă* a economiei

²¹ S. Lilley, *op. cit.*, p. 154.

²² V. I. Lenin, *Opere*, vol. 22, Ed. P.M.R. 1962, p. 99--100.

nu se poate imagina în capitalism, cu toată existența tendinței spre aceasta.

Tocmai imposibilitatea înfăptuirii noii revoluții tehnico-științifice în capitalism va ascuti în asemenea măsură contradicțiile dintre relațiile de producție și forțele de producție ale acestei societăți, încît revoluția socialistă va deveni o necesitate stringentă și apropiată. În socialism în schimb, revoluția tehnico-științifică se desfășoară și se va desăvîrși ne-stingherită, căci relațiile de producție corespund aici cu caracterul și nivelul specific noii trepte calitative, născînde, a forțelor de producție. Totodată, în socialism revoluția tehnico-științifică va avea urmările corespunzătoare esenței sale — perfecționarea relațiilor de producție ale noii orînduiri și ridicarea lor pe o nouă treaptă istorică.

Dialectica lucrurilor este de așa natură încît principalii factori prin care relațiile capitaliste frînează ritmul automatizării reprezintă totodată principalele consecințe sociale ale acestui proces, prin care contradicțiile capitalismului suferă o nouă și catastrofală adîncire, ascutire. Acest lucru nu însemnează desigur că sistemul capitalist se va prăbuși în mod spontan ca efect al automatizării; împotriva oricăror iluzii reformiste, oportuniste, automatizarea nu înlocuiește și nu va putea înlocui niciodată revoluția socialistă. Dar automatizarea poate contribui și va contribui fără îndoială la pregătirea condițiilor în care revoluția socialistă va constitui singura soluție ce nu se poate amîna și mijlocul la care vor recurge masele muncitoare spre a ieși din impasul în care le-a adus capitalismul. Automatizarea va aduce — în perspectivă — o contribuție hotărîtoare tocmai la spulberarea deplină a iluziilor reformiste în care se mai leagă o parte a maselor în țările capitaliste, arătîndu-le că sistemul capitalist e cu totul incapabil de „autoînsănătoșire”; totodată ea le va demonstra în modul cel mai palpabil superioritatea economică a socialismului.

Una din consecințele cele mai evidente ale automatizării este o nouă accentuare considerabilă a caracterului social al producției. Esența automatizării implică o nouă specializare și totodată combinarea mai accentuată în vederea realizării produsului finit, cere cooperarea multi-laterală între întreprinderi și — mai mult — între întregi ramuri economice. Acest proces își găsește suportul firesc în proprietatea socială asupra mijloacelor de producție în țările socialiste, ducînd aici la creșterea în continuare a rolului pozitiv al proprietății sociale și la creșterea complexității relațiilor reciproce între oamenii muncii în procesul producției sociale; în capitalism, în schimb, același proces se lovește de zidul îngrăditor al relațiilor de producție ridicate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție. Industria Uniunii Sovietice este de-acum cea mai concentrată din lume: această concentrare, ea însăși izvor al unui stimulent în dezvoltarea forțelor de producție, va crește în continuare ca o consecință a automatizării. În țările capitaliste, tendința spre concentrare, inerentă automatizării, duce inevitabil la întărirea puterii marilor monopoluri, la concentrarea și centralizarea capitalului financiar. Accentuarea acestei tendințe este de-acum un fapt. El este confirmat și de următoarele date: numărul falimentelor în economia S.U.A.

a crescut de la 10 196 în anul fiscal 1946, la 110 034 în anul care s-a încheiat la 30 iunie 1960, cifră care reprezintă dublul față de 1932 și în-
trece cu 10% cifra corespunzătoare pentru anul 1958, constituind cel
mai mare număr de falimente în ultimii 27 de ani²³. Desigur, la această
situație au contribuit mulți factori și tendințe caracteristice contradicții-
lor capitalismului contemporan. Nu se poate însă omite din cadrul acesto-
ra influența automatizării în extindere.

Este evident, în același timp, că întărirea economică a monopoluri-
lor contribuie și la întărirea dominației lor *politice*. În acest fel, accen-
tuind concentrarea și centralizarea capitalului monopolist, automatizarea
are indirect o importantă influență în direcția accentuării tendinței ine-
rente a capitalismului contemporan, subordonarea întregii vieți econo-
mice și politice față de vîrfurile monopoliste.

Dar cea mai importantă consecință — care va reacționa în cele
din urmă ca o însemnată frînă a automatizării ulterioare — este accele-
rarea ritmului de parcurgere a ciclurilor economice de la criză la criză
în economia capitalistă și aprofundarea zguduirilor pe care le provoacă
sau le pregătesc crizele.

Examinarea datelor privitoare la viața economică a țărilor capita-
liste după cel de al doilea război mondial arată nu numai că n-a dispărut
ciclicitatea caracteristică orînduirii capitaliste — oricît ar dori econo-
miștii burghezi și acoliții lor reformiști și revizionști să susțină acest
lucru —, dar că ciclurile sînt tot mai scurte, perioadele de declin și
criză se succed tot mai des, chiar dacă crizele nu au atins profunzimea
altora din trecut și dacă profunzimea și violența lor e din diferite motive
variabilă. Astfel, luînd din nou exemplul citadelei capitalismului, im-
perialismul american, în S.U.A. au putut fi identificate semnele certe
ale crizei de supraproducție în anii 1948—49, 1953—54, 1957—58, prin
urmare la intervale de 3—4 ani față de intervalele în medie de 10 ani
din trecut. La acestea trebuie adăugată cea de a patra „recesiune” post-
belică, în perioada dintre februarie 1960 — ianuarie 1961, care a început
înainte de a se fi terminat redresarea de pe urma „recesiunii” anterioare.

Este în afară de orice îndoială că la această accelerare a ritmului
succesiunii perioadelor de relativ avînt și de declin a contribuit și pînă
acum, deși nu încă în măsură hotărîtoare, cucerirea parțială a terenului
de către automatizare în industrie.

„În condițiile dominației capitalului monopolist, progresul tehnic
se întoarce împotriva clasei muncitoare — se arată în noul Program al
P.C.U.S. — Monopolurile intensifică exploatarea clasei muncitoare apli-
cînd forme noi. Automatizarea capitalistă smulge bucata de piine de la
gura muncitorului — crește șomajul și scade nivelul de trai. Progresul
tehnic ruinează noi pături ale micilor producători”²⁴. Această concluzie este
susținută și de următorul fapt: criza economică din S.U.A. începută în
toamna anului 1957 și terminată în primăvara anului 1959, a fost în-

²³ După „Probleme ale păcii și socialismului”, nr. 7, 1961, p. 79.

²⁴ Programul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, „Știința”, nr. 5336 din
2 nov. 1961.

soțită de ridicarea numărului șomerilor la 6 milioane, cifră maximă în perioada postbelică, cifră ce reprezintă, cu oarecare aproximație, 10% din populația activă a S.U.A. Acest fapt se corelează cu scăderea producției industriale cu 15%, scădere de asemenea maximă în raport cu scăderile în medie de 10% în „recesiunile” postbelice anterioare. La sfârșitul crizei, numărul șomerilor s-a redus pînă la circa 4 milioane, față de 1—1,5 milioane dinainte de criză; deci nu au putut fi nici pe departe reîncadrați în producție toți cei eliberați în urma crizei. Iar la aceasta a contribuit în mare măsură, după cum arată economistul francez A. Barjonnet²⁵, manevra monopolistilor prin care aceștia au folosit tocmai criza spre a dezvolta automatizarea întreprinderilor lor. Același lucru îl subliniază economistul progresist american Victor Perlo²⁶, menționînd că reducerea salariilor pe calea automatizării a permis patronilor — pe lângă alte măsuri — să iasă în parte teferi din criza din 1958. Cu atît mai mult este evident că extinderea automatizării, creșterea ponderei sale în ansamblul economiei capitaliste va avea — pe calea mai sus descrisă — consecințe tot mai grave, producînd crize tot mai dese și șomaj tot mai extins.

Acest lucru este mai mult sau mai puțin deschis recunoscut și de către unii economiști și sociologi burghezi. Sociologul vest-german F. Pollock scrie, de pildă, următoarele: „... aplicarea principiilor automatizării duce spre situația pe care încă mișcarea de raționalizare a lăsat-o să se întrevadă: transformarea unei părți tot mai mari a populației într-un fel de surplus population”²⁷. Departamentul britanic pentru cercetări științifice presupune că peste 20 de ani circa 60% din muncitorii din întreaga lume capitalistă vor rămîne fără lucru²⁸.

Cu cît înaintează automatizarea, cu atît mai mult crește compoziția organică a capitalului, cu atît se reduce partea corespunzătoare valorii forței de muncă din prețul de cost al produselor. Acest lucru însemnează că în cazul unor dificultăți mari de vînzare, capitaliștii vor avea din ce în ce mai puțin personal de concediat, deci cu atît mai greu vor putea ieși pe această cale din criză. Totodată cu atît mai mult se restrînge piața capitalistă, căci scade puterea de cumpărare a maselor prin creșterea șomajului și intensificarea exploatării. La acestea trebuie adăugat și considerentul că înaintarea automatizării și șomajul crescînd astfel provocat, vor apăsa din ce în ce mai greu asupra salariilor muncitorilor chiar din industria neautomatizată; în această direcție acționează, inevitabil, pe de o parte creșterea mare a ofertei de forță de muncă, pe de altă parte necesitatea, pentru patroni, de a reduce salariile pentru a scădea cheltuielile lor de producție și prețurile mărfurilor lor, în vederea concurenței tot mai anevoioase.

²⁵ A. Barjonnet, *Problèmes de l'automatisme*, în „Cahiers du communisme”, 10 1959, p. 858.

²⁶ V. Perlo, *Economia americană în preajma instalării administrației Kennedy*, în „Scînteia” nr. 5006 din 2 decembrie 1960.

²⁷ F. Pollock, *L'automatisme. Ses conséquences économiques et sociales*, Les éditions de minuit, Paris, 1957.

²⁸ După „Voprosi filosofii”, nr. 6/1960, trad. rom., p. 54.

Se amintește uneori, în legătură cu aceasta, povestea ucenicului vrăjitor care nu a putut stăpîni forțele oculte pe care le-a eliberat; ni se pare însă că nu e vorba aici de un caz analog. Căci ucenicul vrăjitor a deschis butelia ferecată din curiozitate, imprudență și nesupunere, printr-un act voluntar, pe cînd capitaliștii nu numai că nu vor putea stăpîni sau anula forțele pentru ei negative ale automatizării, dar nici nu pot să nu automatizeze producția, deși — parțial cel puțin — prevăd sau presimt multe dificultăți din cele ce vor urma.

În acest întreg proces, intensificarea cursei înarmărilor, întreținută artificial prin psihoza „războiului rece”, poate constitui un paleativ momentan, dar nicidecum o soluție de durată, cu acțiune profundă asupra fenomenelor negative aici cercetate. Dimpotrivă, punînd noi poveri pe spinarea maselor muncitoare, canalizînd într-o direcție neproductivă mijloacele tehnicii moderne, sustrăgînd din circuitul economic normal o mare parte a produsului social, cursa înarmărilor nu poate să nu aibă, într-o perioadă mai îndelungată, consecințe tot mai nefavorabile, înăsprind contradicțiile economice ale imperialismului. Cît de adevărate sînt aceste rînduri ale tovarășului N. S. Hrușciiov: „Cu cît se cheltuiesc mai mulți bani pentru producția de război, cu atît devine mai instabilă economia capitalismului, cu atît devin mai ascuțite contradicțiile lui. Cea mai importantă dintre contradicțiile capitalismului contemporan se manifestă în faptul că munca omului este folosită tot mai mult pentru crearea de mijloace de distrugere. Orînduirea socială care generează asemenea contradicții se discreditează și piere”²⁹.

III. SOCIALISMUL ȘI COMUNISMUL ASIGURĂ ÎNFĂPTUIREA REVOLUȚIEI TEHNICO-ȘTIINȚIFICE, ASIGURĂ RITMUL RAPID AL PROGRESULUI SOCIAL

Pentru a se asigura folosirea deplină a brațelor de muncă eliberate prin automatizare (și plasarea neîntreruptă în muncă a noilor contingente ale populației active), pentru a se evita crizele de supraproducție și a se asigura un ritm ascendent, neîntrerupt automatizării însăși, este nevoie de condiții pe care nu le poate asigura capitalismul, ci numai socialismul. *Numai socialismul poate garanta — prin proprietatea socială asupra mijloacelor de producție, prin dezvoltarea planică a economiei naționale, prin absența concurenței și a exploatării — dezvoltarea neîntreruptă a economiei, piața în continuă creștere și practic nelimitată, reproducția în mod constant și pe scară mare largită. Numai socialismul poate asigura folosirea posibilităților oferite de progresul tehnic pentru reducerea zilei de lucru cu menținerea salariului și chiar cu creșterea neconținută a puterii de cumpărare a maselor. Numai socialismul poate asigura o asemenea creștere a forței de muncă utilizată în afara sferei producției materiale (în învățămînt, cultură, sănătate publică și prestări de servicii)*

²⁹ N. S. Hrușciiov, *Raportul de activitate al C.C. al P.C.U.S. prezentat la Congresul al XXII-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice*, Editura Politică, 1961, p. 20.

care să contribuie la ridicarea nivelului de trai al maselor muncitoare și nu la sporirea poverilor ce apasă asupra lor.

Din nou faptele confirmă întru totul justetea punctului de vedere marxist. Automatizarea nu a produs până acum și nu va produce nici în viitor semne de criză sau greutăți economice în U.R.S.S. sau în celelalte țări socialiste, după cum din toată istoria economiei socialiste lipsesc crizele, opririle și regresele caracteristice capitalismului.

Analiza teoretică pătrunzătoare a condițiilor trecerii de la socialism la comunism, cuprinsă în documentele Congresului al XXII-lea al P.C.U.S. a indicat drept verigă centrală, hotărâtoare a acestui proces, construirea bazei tehnico-materiale a comunismului. Precizarea acestei verigi hotărâtoare a permis dezvăluirea efectelor pe care le va avea înlăptuirea deplină a revoluției tehnico-științifice asupra relațiilor de producție și prin intermediul lor asupra tuturor relațiilor sociale, ca și în privința formării omului de tip nou al societății comuniste, multi-lateral și armonios dezvoltat, — într-un cuvânt asupra accelerării ritmului în dezvoltarea ascendentă a societății în ansamblu. Înlăturînd concepțiile speculative care presupuneau trecerea de la socialism la comunism doar prin schimbări în cadrul relațiilor de producție (ridicarea proprietății de grup la nivelul proprietății întregului popor), Congresul a indicat precis schimbările din baza tehnico-materială a societății sovietice care trebuie să premergea celor din domeniul relațiilor de producție și a stabilit concret formele, împrejurările și termenele în care acumularea noii calități în sfera forțelor de producție va putea constitui temeiul sigur al schimbărilor calitative în domeniul relațiilor de producție, provocînd schimbări corespunzătoare în structura socială a societății. Automatizarea complexă a producției, noua energetică — asigurînd electrificarea totală a uriașei țări —, noile materii prime — aceste rezultate ale revoluției tehnico-științifice — vor asigura acel belșug de produse (prin sporirea aproximativ de cinci ori a produsului social total în decurs de 20 de ani), care va sta la baza principiului comunist al repartiției după nevoi, vor permite trecerea la proprietatea unică a întregului popor, vor schimba caracterul muncii și al relațiilor reciproce dintre oameni în procesul de producție. Dar „progresul tuturor relațiilor de producție socialiste duce în mod necesar la ștergerea treptată a deosebirilor dintre oraș și sat, dintre clasele și grupurile sociale ale societății sovietice, la dezvoltarea și întărirea principiilor comuniste în relațiile reciproce dintre muncitori, țărani și intelectuali“ — spunea N. S. Hrușciiov³⁰.

Să examinăm unele aspecte ale acestui complex proces.

Automatizarea creează posibilitatea tehnico-materială a unei structurări de tip nou a muncii productive a omului. „Automatizarea și mecanizarea complexă constituie baza materială pentru transformarea muncii socialiste în muncă comunistă“³¹.

³⁰ N. S. Hrușciiov, *op. cit.*, p. 121.

³¹ Programul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, „Scinteia“, nr. 5337 din 3 nov. 1961.

Automatizarea creează posibilitatea apariției unui nou tip de muncă productivă nemijlocită, care îmbină munca intelectuală creatoare — deci care necesită o analiză conștientă, implică găsirea unor soluții noi și luarea unor hotărâri corespunzătoare — cu o muncă fizică conștientă. Acest nou tip de muncă productivă realizează pe plan superior transformarea științei în „forță productivă nemijlocită” și a oamenilor muncii intelectuale în „muncitori productivi”, în producători direcți de bunuri materiale, folosind expresiile lui Marx, căci de astă dată știința și oamenii muncii intelectuale (ingineri și tehnicieni) participă, cu cunoștințele lor, nu numai la *organizarea* producției de bunuri materiale (ca pînă acum în marea industrie mecanizată), dar însăși *producerea directă* a bunurilor materiale se realizează prin îmbinarea muncii fizice cu munca intelectuală.

În felul acesta revoluția tehnico-științifică formează un nou tip de lucrător: se desființează parcelarea muncii pe profesii îngust profilate, se reduce numărul enorm de profesii și specialități, pe care le-a adus progresul de pînă acum al mecanizării și apare un tip de lucrător de profil larg, polispecializat, bine orientat în variate domenii ale tehnicii, capabil de a îndeplini cu succes funcțiunile complexe de control și dirijare a mașinilor automate, de intervenție promptă în caz de defecțiuni etc., precum și de a trece cu ușurință de la un loc de muncă la altul. Trecerea de la vechea diviziune a muncii la cumularea profesiunilor va fi regulă, nu excepție în comunism, cînd sistemul automat de mașini va fi predominant în producția industrială — scrie acad. S. Strumilin³².

Nimic nu dovedește mai bine caracterul real al acestei tendințe decît existența și amploarea tot mai mare a mișcării actuale din U.R.S.S. pentru însușirea unor profesii înrudite și pentru organizarea complexă a procesului de muncă, în cadrul mării întreceri a brigăzilor de muncă comunistă. Este evident în același timp că o asemenea mișcare se poate baza numai pe cointeresarea materială și pe atașamentul moral al oamenilor muncii față de munca comunistă, precum și pe condițiile materiale create de statul socialist pentru stimularea multilaterală a acestui proces — într-un cuvînt, pe superioritatea relațiilor socialiste față de cele capitaliste.

Este cu totul evident că în formarea unui asemenea tip de lucrător, pregătirea de cultură generală va avea o pondere mult mai mare ca înainte. „Progresul tehnic va mări considerabil exigențele față de cultura în producție, față de pregătirea de specialitate și de cultură generală a tuturor oamenilor muncii” — se scrie în Programul P.C.U.S.³³. Tocmai pregătirea generală mai mare (cu solide cunoștințe din domeniul științelor fizico-matematice și tehnice) permite însușirea într-o perioadă scurtă și cu o relativă ușurință a deprinderilor și cunoștințelor necesare pentru satisfacerea cerințelor unui loc de muncă. În același timp însă, creșterea bazelor tehnico-științifice comune a unor profesii diferite nu exclude

³² S. Strumilin, *Pe drumul construirii comunismului*, Edit. Politică, 1960, p. 16.

³³ *Programul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice*, „Scirteia”, nr. 5337 din 3 nov. 1961.

și nu reduce necesitatea specializării temeinice într-o anumită ramură a producției, tot așa după cum apropierea și întrepătrunderea diferitelor științe, a bazelor lor teoretice comune, nu exclude și nu reduce necesitatea specializării temeinice a cercetătorului; numai că specializarea devine ea însăși incomparabil mai complexă, mai exigentă, incluzând stăpânirea bazelor unui grup întreg de profesii și trecerea cu relativă ușurință de la o profesiune la alta.

Acest proces reclamă, desigur, o foarte largă și accelerată dezvoltare a sistemului de învățămînt. Dezvoltarea societății socialiste pe calea comunismului prezintă o corelație dialectică specifică între progresul tehnic și sistemul de învățămînt: progresul tehnic oferă societății socialiste posibilitatea materială de a asigura învățămîntului condiții optime, necunoscute în capitalism, și reclamă totodată perfecționarea sistemului de învățămînt și atragerea în acest sistem a celor mai largi mase. Complexul de măsuri și condiții create pentru ridicarea nivelului de cultură profesională a celor ce muncesc constituie totodată o condiție și un factor de accelerare de prim ordin al progresului tehnic. Repetarea pe plan mereu superior, în procesul dezvoltării, a acestei interacțiuni, contribuie la accelerarea ritmului mișcării progresive a ambilor termeni ai corelației cercetate.

În prezent în U.R.S.S. 40% din muncitori și peste 23% din colhoznici au studii medii și superioare. Introducerea învățămîntului mediu general și politehnic obligatoriu de 11 ani — în primul deceniu — și asigurarea posibilității pentru toți oamenii muncii de a face studii medii complete — în cel de-al doilea deceniu al grandiosului Program —, constituie un corolar al eliminării muncii necalificate și a muncii fizice grele, ce va deveni posibilă prin condițiile create de progresul tehnic. Iar aceasta creează un fundament solid pentru creșterea contingentelor noi de specialiști, de cadre tehnico-științifice cu calificare superioară. Reducerea numărului muncitorilor în uzinele automatizate își găsește corespondentul în creșterea numărului de ingineri și specialiști din birourile de proiectări și laboratoare. Iau ființă secții experimentale, avînd ca sarcină aplicarea în producție — sub conducerea nemijlocită a oamenilor de știință — a realizărilor științei. După cum spunea N. S. Hrușciov, corelația dintre muncitorii care deservesc liniile automate și specialiștii care au creat aceste linii este de 1 la 10. În aceste împrejurări, ritmul și calitatea pregătirii acestor specialiști influențează mult — în mod favorabil sau defavorabil — asupra ritmului automatizării. Chiar și adversarii socialismului recunosc astăzi că sistemul sovietic al învățămîntului și al pregătirii de cadre tehnico-științifice a depășit cu mult — calitativ și cantitativ — „producția celor mai puternice țări capitaliste în această privință”. S. Lilley dă următoarele date: în Anglia, la un milion de lucrători, se pregătesc anual 57 ingineri, în Germania occidentală 86, în S.U.A. 136, iar în U.R.S.S. 280³⁴. Această din urmă cifră se referă la perioada dinainte de actualul plan septenal. În perioada dintre 1959—1965 instituțiile de învățămînt superior vor fi absolvite de 2 300 000 persoane

³⁴ S. Lilley, *op. cit.*, p. 184—185.

față de 1 700 000 din ultimii șapte ani. Numărul total al specialiștilor cu studii superioare va fi în 1965 de peste 4 500 000, adică va spori de 1,5 ori în comparație cu 1958, iar în această cifră globală va crește și mai mult ponderea specialiștilor care lucrează în ramurile producției de bunuri materiale. Anual absolvă în U.R.S.S. de trei ori mai mulți ingineri decât în S.U.A. În prezent în instituțiile de învățământ superior studiază 2 600 000 persoane. În 1980 se prevede ca acest număr să sporească de peste trei ori, ridicându-se la 8 000 000. Iată un ritm cu adevărat vertiginos! La aceasta se mai adaugă părerea unanim acceptată că sistemul sovietic al învățământului tehnic superior, cu cei în medie 5 ani de studiu, dă o pregătire mai înaltă decât de pildă sistemul englez, cu cei 3 ani de studiu ai săi.

Și în această privință realizările de pînă acum și perspectivele deschise de Congresul al III-lea al P.M.R. arată pregătirea condițiilor prielnice pentru înaintarea automatizării și în țara noastră. După cum a arătat tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej, „aproape trei pătrimi din muncitorii noștri sînt calificați”; „corespunzător necesităților crescînde, economia noastră va primi în anii 1960—1965 peste 100 000 cadre tehnice medii”³⁵, iar numărul de cadre muncitorești calificate prin școli va crește cu circa 260 000³⁶. În privința cadrelor tehnice superioare situația este următoarea: De unde în 1938 funcționau în România burghezo-moșierească 9000 ingineri, „astăzi numărul inginerilor din economia noastră este de 59 000”, iar pînă în 1965 „numărul total al inginerilor pe întreaga economie va ajunge la circa 80 000”³⁷, ceea ce înseamnă, în perioada 1960—1965, în medie aproximativ 174 ingineri anual la un milion de locuitori, o cifră superioară celui mai înalt nivel al țărilor capitaliste, conform comparației mai sus analizate.

Automatizarea creează baza materială pentru dispariția deosebirii esențiale dintre munca fizică și cea intelectuală. În condițiile noii baze tehnico-materiale a societății, în care „sistemul osos și muscu!ar” este sistemul complex automatizat de mașini, atît munca fizică cît și cea intelectuală își schimbă caracterul; din ambele dispare munca grea, mecanică, recreatoare. Ele se îmbină organic în cadrul producției de bunuri materiale, dobîndind o productivitate și un caracter creator necunoscute înainte.

În condițiile capitalismului, automatizarea nu poate avea asemenea consecințe sociale (chiar abstracție făcînd de faptul că orînduirea capitalistă, cum s-a arătat, nu poate realiza automatizarea completă pe scara întregii societăți), datorită specificului relațiilor capitaliste, care: a) împiedică calificarea corespunzătoare a majorității muncitorilor, frînează ritmul formării de specialiști, b) îndepărtează — în loc să-i atragă — pe muncitori și intelectuali deopotrivă de la o atitudine creatoare, bazată pe cointeresarea față de problemele progresului tehnic și c) menține pă-

³⁵ *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român*, Editura Politică, 1960, p. 92.

³⁶ *Idem*, p. 93.

³⁷ *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român*, Editura Politică, 1960, p. 92.

tura superioară a funcționarilor și o parte a intelectualității într-o poziție apropiată de burghezie, folosindu-le ca instrumente de exploatare a muncitorilor, precum și a funcționarilor și inginerilor inferiori.

În schimb, în condițiile socialismului și ale trecerii treptate la comunism, tendința inerentă automatizării corespunzând tendinței inerente relațiilor de producție în care se desfășoară progresul tehnic, se poate realiza pe deplin. Aici: a) ridicarea calificării muncitorilor la nivelul calificării tehnicienilor și inginerilor este organizată, ușurată și stimulată, pe toate căile, de stat și de întreaga societate; b) proprietatea socială asupra mijloacelor de producție, lipsa exploatarei și faptul că progresul tehnic se răsfrânge favorabil — neprovocând nici un fel de crize — asupra nivelului de trai al celor ce muncesc, stimulează interesul muncitorilor pentru progresul automatizării și pentru propria lor calificare; c) nici o pătură a intelectualității nu reprezintă o forță ostilă față de masele muncitoare, un instrument de exploatare, ca în capitalism, ci, dimpotrivă, întreaga intelectualitate, provenită din poporul muncitor, legată de acesta, îl slujește cu devotament. În aceste împrejurări este posibilă schimbarea caracterului muncii productive nemijlocite, îmbinarea sa organică cu munca intelectuală, ceea ce împreună cu ridicarea nivelului cultural al întregului popor muncitor — prin creșterea timpului liber și a mijloacelor oferite de stat — la nivelul celor preocupați de creația spirituală, va duce în mod necesar la dispariția intelectualității ca grup social aparte, la dizolvarea sa completă în masa celor ce muncesc, contribuind în felul acesta la lichidarea uneia dintre rămășițele societății antagoniste și ale modului de diviziune a muncii legat de ea.

Lenin scria că intelectualitatea ca pătură socială deosebită se va menține „pînă în momentul cînd va fi atinsă cea mai înaltă treaptă de dezvoltare a societății comuniste”³⁸. Socialismul a creat unitatea moral-politică a intelectualității cu poporul; intelectualitatea, ieșită din popor și legată prin toate firele cu poporul, nu se deosebește nici prin raportul în care se află față de mijloacele de producție, nici prin modul retribuției sale, de restul poporului muncitor. Menținerea sa ca pătură socială distinctă se datorește rolului său specific în organizarea socială a muncii și nu poate să dispară deci pînă cînd diviziunea socială a muncii nu se va ridica la forme noi.

Prin urmare, numai ridicarea nivelului cultural al muncitorilor și colhoznicilor nu poate duce în sine la dispariția intelectualității ca grup social. Rol preponderent în acest proces îi revine schimbării ce se produce în natura muncii nemijlocit productive, ridicării acesteia la nivelul muncii intelectuale. Existența intelectualității ca grup social distinct în socialism se datorește în primul rînd poziției sale deosebite în diviziunea socială a muncii, legăturii sale *indirecte* cu producția materială. Ridicarea neconținută a nivelului cultural al oamenilor muncii fizice este o caracteristică a socialismului; dar accelerarea hotărîtă a ritmului ștergerii deosebirii esențiale dintre munca fizică și dizolvarea corespunzătoare a intelectualității ca grup social distinct va putea fi numai o urmare

³⁸ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 33, E.S.P.L.P., 1957, p. 183.

a noii baze tehnico-materiale, prin care se schimbă însăși natura producției materiale și munca intelectuală devine o forță de producție nemijlocită. Ridicarea nivelului cultural al maselor muncitoare este un aspect necesar, o condiție inclusă a acestui proces care prin diviziunea socială a muncii dobândește forme calitativ noi.

Asigurarea continuă a necesarului de cadre calificate, cu temeinică pregătire (ca rezultat al unei largi investiții sociale), precum și profunda cointeresare a muncitorilor la progresul tehnic și la creșterea avuției sociale, constituie stimulente eficiente în avansarea automatizării complexe. Inovațiile muncitorilor, colaborarea lor creatoare cu cadrele de ingineri și oameni de știință, pentru perfecționarea neconținută a instalațiilor automate, întrecerea brigăzilor comuniste — care va îmbrăca, desigur, forme mereu noi — constituie și în procesul automatizării factori deosebit de însemnați ai progresului tehnic. În întreprinderea automatizată apar forme noi ale diviziunii muncii. Principalii indici de producție nu mai sînt individuali, ci colectivi, căci fiecare muncitor contribuie la produsele liniei, secției sau întreprinderii automate și rezultatele muncii nu se pot aprecia alt fel decît în lumina acestui produs colectiv; diviziunea muncii devine *funcțională*, fiecare muncitor avînd o funcție bine determinată în sistemul general al producției³⁹. De aci urmează cointeresarea *colectivă* a muncitorilor unei astfel de linii, secții etc. în producție și în asigurarea retribuției la baza căreia stă nu munca individuală, ci cea a colectivului întreg. Iată un aspect prin care noua bază tehnică contribuie la întărirea stimulentele materiale ce acționează în direcția întăririi spiritului colectivismului, spiritului muncii comuniste.

În general, revoluția tehnico-științifică pretinde din partea tuturor oamenilor muncii o atitudine creatoare în procesul de producție; ea cere deci prezența unui factor moral și creează totodată baza materială pentru dezvoltarea acestui factor în proporții de masă. Și din acest unghi de vedere automatizarea devine un motor al progresului social în ritm tot mai rapid.

Rezultă că cerințele specifice ale automatizării în privința schimbării tipului de lucrător se pot realiza doar în condițiile socialismului; sau, cu alte cuvinte, și din acest punct de vedere, doar socialismul va permite *realizarea* revoluției tehnico-științifice. *Spre deosebire și în opoziție cu capitalismul, care nu se bizuie și nu se poate bizui pe contribuția creatoare conștientă a maselor muncitoare, tocmai pe o astfel de contribuție se bazează în primul rînd ritmul impetuos al dezvoltării industriale a U.R.S.S. și a tuturor țărilor socialiste, în prezent ca și în viitor. Iar eficacitatea acestei contribuții este direct dependentă de condițiile lipsei de exploatare și a grijii socialiste față de omul muncii, față de cerințele și pregătirea lui.*

Ridicînd în salturi productivitatea muncii, automatizarea creează în condițiile capitalismului, cum am arătat mai sus, un șomaj cronic de masă tot mai apăsător. În condițiile socialismului, proprietatea socială

³⁹ Vezi V. S. Naidenov, *Urmările social-economice ale progresului tehnic*, în „Probleme de filozofie”, nr. 8/1961.

asupra mijloacelor de producție și dezvoltarea planică a economiei asigură nu numai evitarea deplină a „șomajului tehnic”, ci și folosirea cu maximum de eficacitate a forței de muncă eliberate prin progresul tehnic, adică a timpului de muncă câștigat de întreaga societate, pentru continua ridicare a nivelului de cultură și bunăstare a întregii societăți. Actualul plan septenal al U.R.S.S. prevede împreună cu considerabila extindere a automatizării, și creșterea numărului muncitorilor și funcționarilor cu 12 milioane de oameni, ceea ce va asigura plasarea deplină în producție a celor eliberați prin progresul tehnic, a tinerilor care urmează să-și ocupe locul în viață și, probabil, atragerea spre producția industrială și spre domeniile serviciilor sociale complexe a surplusului de brațe de muncă ce se va ivi în agricultură. În douăzeci de ani creșterea numărului lucrătorilor va constitui aproximativ 40 la sută. În schimb, „în legătură cu dezvoltarea foarte largă a ocrotirii sănătății, a învățămîntului, culturii, numărul lucrătorilor ocupați în aceste sfere neproductive, ca și în altele, va spori extrem de mult, aproape de trei ori în decursul a două decenii”, — după cum arăta tov. N. S. Hrușciov⁴⁰ (sublinierea mea, A. R.). De asemenea, „ca urmare a introducerii tehnicii noi, se vor elibera milioane de oameni, în special cei ocupați în munci auxiliare. Se vor elibera mulți oameni din agricultură. Se va reduce considerabil aparatul administrativ, de conducere și cel funcționăresc”⁴¹. Prin urmare, progresul tehnic va permite și impune în același timp schimbări profunde în folosirea forței de muncă pe scara întregii societăți, pregătind în ritm rapid condițiile organizării sociale a muncii de tip comunist, asigurând ca activitatea creatoare a fiecărui om să aducă maximum de folos pentru întreaga societate.

Să mai menționăm un aspect al acestei chestiuni: progresul tehnic va contribui în mod hotărîtor la scutirea milioaneilor de femei de munca casnică lipsită de orizont și istovitoare, atrăgîndu-le la activitatea socială în economie și în celelalte sfere ale vieții obștești. Pe lângă faptul că va mobiliza pentru societate enorme energii creatoare, acest proces va realiza deplina egalitate comunistă a femeii cu bărbatul, avînd consecințe sociale și morale profunde, constituind un aspect al transformărilor în direcția comunismului pe care revoluția tehnico-științifică le accelerează foarte mult.

Asigurînd creșterea uriașă a productivității muncii, automatizarea permite reducerea zilei și săptămîinii de lucru, concomitent cu creșterea considerabilă a belșugului; aceasta înseamnă creșterea timpului liber al tuturor oamenilor muncii. Iar timp liber mai mult, înseamnă creșterea posibilităților obiective ale maselor populare de a se ocupa, pe lângă activitatea în producția materială și pe lângă eforturile depuse pentru continua ridicare a calificării proprii și pentru creația intelectuală, de treburile publice. Eliberarea deplină a oamenilor muncii de grija pîinii de toate zilele și asigurarea belșugului de produse de tot felul, ceea ce

⁴⁰ N. S. Hrușciov, *Cu privire la Programul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice*, Editura Politică, 1961, p. 91—92.

⁴¹ *Idem*, p. 91.

va permite transpunerea în viață a principiului comunist de repartitie, va constitui — alături de educația comunistă desfășurată de partid — temelia înrădăcinării depline în masele populare a atitudinii comuniste față de muncă și față de bunul obștesc și a moralei care pune mai presus de toate interesele întregii colectivități. Prin toate acestea, masele populare vor putea rezolva cu succes, ele însele, toate probleme — mereu mai complexe — ale conducerii economice, ale progresului multilateral al întregii societăți.

În felul acesta, automatizarea, în loc de a îndepărta masele de oameni ai muncii de la conducerea treburilor publice, va contribui — prin desăvârșirea bazei tehnico-materiale adecvate — la accelerarea și desăvârșirea unui proces inerent și caracteristic formației social-economice comuniste în ansamblu: atragerea maselor populare în măsură din ce în ce mai mare și în mod din ce în ce mai direct la conducerea treburilor obștești. După cum se știe, sistemul politic socialist este cel mai democratic din întreaga istorie politică a omenirii. Se știe de asemenea că în procesul construcției desfășurate a comunismului, din inițiativa Partidului Comunist al Uniunii Sovietice au fost luate o serie de măsuri prin care multe probleme ale conducerii treburilor publice au fost trecute din atribuția unor organe de stat, în competența directă a maselor populare și a organizațiilor lor obștești. Progresul construcției comuniste va accentua tot mai mult această tendință, pînă cînd, în ipoteza existenței cunoscutelor condiții de ordin internațional, legate de dispariția sistemului capitalist și a amenințării unei eventuale agresii — funcțiile statului vor fi preluate nemijlocit și în întregime de organele auto-administrației obștești.

Prin urmare: ca în toate problemele pe care le-am atins, și în problema conducerii economiei și a întregii societăți, cerințele automatizării complexe vin în conflict cu specificul relațiilor de producție capitaliste și corespund, totodată, esenței formației social-economice comuniste. De aceea, automatizarea va contribui și din acest punct de vedere la ascuțirea contradicțiilor capitalismului și deci la accelerarea descompunerii sale, pe de o parte, la accelerarea trecerii de la socialism la comunism, pe de altă parte. Numai în socialism automatizarea își va realiza pe deplin potențialitățile și va contribui în același timp la desăvârșirea umană, ca personalități creatoare, multilateral dezvoltate a maselor populare.

СОВРЕМЕННАЯ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И РИТМ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ

(Резюме)

В очерке обсуждаются главные социально-экономические последствия научно-технической революции, поставив лицом к лицу условия, возможности и факты противоположных систем, социализма и капитализма, в этом вопросе.

Первая глава озаглавлена „Сущность современной научно-технической революции и технически-материальная база коммунизма“. В этой главе автор описывает кратко главные элементы научно-технической революции, занимаясь преимущественно

шественно процессом автоматизации, как решающим фактором в преобразовании качества материальных элементов производственных отношений. Затем, он показывает, что современная научно-техническая революция может полностью совершаться лишь в условиях социализма, т. е. капиталистические производственные отношения для этого слишком узки. На основании программы Коммунистической Партии Советского Союза и указаний классиков марксизма-ленинизма по вопросу о разнице между социализмом и коммунизмом, автор показывает, что именно эта научно-техническая революция создаст технически-материальную базу, высшую качественно, специфическую и свойственную коммунизму.

Вторая глава озаглавлена следующим образом: „Капитализм тормозит технически-экономический и социальный прогресс — капитализм неизбежно обречен на гибель”. В очерке показано, что капиталистические производственные отношения, давно тормозящие развитие производственных сил, неизбежно доходят до предела, за которым невозможен их подъем на новую степень качества, для которой существуют технически-научные возможности. Главные факторы, в силу которых капиталистические производственные отношения тормозят ритм автоматизации, и главные социально-экономические последствия этого процесса, диалектически переплетаются между собой, приводя, по существу, к ускорению ритма прохождения экономических циклов от одного кризиса к другому в капиталистической экономике и к глубоким потрясениям, вызванным или подготовленным этими кризисами.

Третья и последняя глава озаглавлена: „Социализм и коммунизм обеспечивают осуществление научно-технической революции, обеспечивают ускоренный ритм социального прогресса”. Пользуясь материалами XXII съезда КПСС и данными относительно экономического развития СССР, автор показывает в этой главе, что лишь социализм может обеспечивать непрерывное развитие народного хозяйства, постоянное и в больших размерах расширенное воспроизводство, необходимое для быстрого прогресса и автоматизации. В дальнейшем, автор показывает главные социально-экономические последствия, оказывающие положительное действие на ритм социального прогресса в осуществлении научно-технической революции при социализме.

По этим данным исследуется: новый тип организации продуктивного труда человека, позволяющий преобразование социалистического труда в коммунистический; образование нового типа рабочего, многосторонне специализированного и с высоким уровнем технического и общего образования; сочетание физического труда с умственным в деятельности безусловно продуктивной и решающее влияние этого процесса на будущее исчезновение интеллигенции, как отдельной общественной прослойки.

LA RÉVOLUTION TECHNOLOGIQUE CONTEMPORAINE ET LE RYTHME DU DÉVELOPPEMENT SOCIAL

(Résumé)

L'auteur discute les principales conséquences sociales de la révolution technico-scientifique contemporaine et confronte les conditions, possibilités et réalités, relatives à ce problème, des deux systèmes opposés, socialisme et capitalisme.

Dans le premier chapitre, intitulé „L'essence de la révolution technico-scientifique contemporaine et la base technico-matérielle du communisme”, l'auteur décrit rapidement les principaux éléments de la révolution technico-scientifique contemporaine, pour insister ensuite sur l'automatisation comme élément décisif dans la transformation qualitative des éléments matériels des forces de production. Puis il montre que la révolution technico-scientifique contemporaine ne peut se développer pleinement que dans les conditions du socialisme, les relations de production capitalistes se révélant trop étroites à cet égard. S'appuyant sur le Programme du Parti Communiste de l'Union Soviétique et sur les indications des classiques du marxisme-léninisme relatives aux différences entre socialisme et communisme, l'auteur montre que c'est justement cette révolution technico-scientifique qui créera la base technico-matérielle nouvelle, qualitativement supérieure, spécifique et propre au communisme.

Le second chapitre est intitulé „Le capitalisme entrave le progrès technico-économique et social, le capitalisme est inévitablement destiné à périr“. Il y est montré que depuis longtemps les relations de production capitalistes retardent le développement des forces de production et finiront par atteindre la limite où elles ne permettront plus le relèvement de celles-ci au nouveau niveau qualitatif pour lequel existent les possibilités technico-scientifiques. Les principaux facteurs par lesquels les relations capitalistes entravent le rythme de l'automatisation, et les principales conséquences sociales de ce processus se combinent de manière dialectique, menant essentiellement à l'accélération du rythme du parcours des cycles économiques, de crise en crise, dans l'économie capitaliste, et à l'aggravation des secousses que les crises provoquent ou préparent.

Le troisième et dernier chapitre est intitulé „Le socialisme et le communisme assurent l'accomplissement de la révolution technico-scientifique ainsi que le rythme rapide du progrès social“. Utilisant les documents du XXIIe Congrès du P.C.U.S., l'auteur démontre dans ce chapitre que seul le socialisme peut garantir le développement ininterrompu de l'économie, la reproduction accrue sans cesse et à grande échelle, indispensable au progrès rapide de l'automatisation. Il montre ensuite les principales conséquences sociales, à effets positifs sur le rythme du progrès social, qu'aura l'achèvement de la révolution technico-scientifique dans le socialisme. Parmi ces conséquences on étudie les suivantes: la structuration de type nouveau du travail productif de l'homme, permettant la transformation du travail socialiste en travail communiste; la formation d'un nouveau type d'ouvrier, plus spécialisé et à niveau élevé de culture technique et de culture générale; la combinaison du travail physique avec le travail intellectuel dans l'activité directement productive et l'influence décisive de ce processus sur la disparition future de l'intellectualité comme groupe social distinct; et d'autres encore.

CORELAȚIA DINTRE CONTRADICȚIILE INTERNE ȘI CELE EXTERNE ÎN LUMINA PRINCIPIULUI CAUZALITĂȚII

de

CĂLINA MARE

În ultimii ani, filozofii marxști de pretutindeni fac eforturi susținute pentru a elabora un sistem de categorii, în cadrul căruia categoriile să se deducă — potrivit unei logici stringente interne — una din cealaltă.

Acest efort colectiv necesită însă în prealabil o serie de cercetări, care să pună în evidență corelațiile existente între unele categorii înrudite ale dialecticii, corelații încă insuficient elucidate, tocmai pentru că majoritatea studiilor existente s-au orientat spre cercetarea oarecum izolată, „în sine”, a diverselor categorii.

Credem că în cadrul unor asemenea cercetări, trebuie să se acorde atenția cuvenită studiului legăturii dintre contradicții și cauzalitate, sau mai precis să se cerceteze corelația dintre contradicțiile interne și externe în explicarea mișcării materiei în lumina principiului cauzalității, adică prin prisma corelației dintre cauzele interne și cele externe.

În general, în literatura filozofică marxistă, problema corelației dintre contradicțiile interne și cele externe nu este suficient legată de problema corelației dintre cauzele interne și cele externe. Acest lucru este reliefat și de G. A. Svecinikov în recenta sa monografie despre categoria de cauzalitate în fizică: „În literatura noastră — arată el — se întâlnește uneori o explicație contradictorie a legăturii dintre legea unității și luptei contrariilor și categoria cauzalității. Pe de o parte, se afirmă că lupta contrariilor este izvorul, cauza mișcării lucrurilor. Pe de altă parte, când se expune categoria de cauzalitate, se susține că mișcarea lucrurilor are drept cauză acțiunea exercitată din exterior asupra lucrului respectiv de către un alt lucru. Potrivit primei explicații, cauza, izvorul mișcării au un caracter intern, potrivit celei de-a doua concepții, cauza are un caracter exterior în raport cu lucrul dat. Este necesar să înlăturăm această contradicție”.¹ În ultimul timp, au apărut o serie de

¹ G. A. Svecinikov, *Kategoria priçinnosti v fizike*, Soțekghiz, Moskva, 1961, p. 79.

studii — mai ales sovietice — care abordează această problemă, semnalînd aspecte interesante și oferind soluții noi.

Studiul de față urmărește, pe de o parte, să expună în mod sintetic punctele de vedere conturate deja și, pe de alta, să precizeze poziția autorului față de soluțiile întîlnite în literatura de specialitate.

*

Tezele generale ale filozofiei marxiste în legătură cu automișcarea materiei sînt bine cunoscute. Caracterul consecvent dialectic al filozofiei marxiste constă în faptul că ea nu constată pur și simplu existența mișcării în general și a dezvoltării în special, ci dezvăluie izvorul și conținutul acestora.

Pe prim plan în abordarea materialist-dialectică a realității stă cercetarea izvorului „automișcării”, a cărei cheie o oferă unitatea și lupta contrariilor. Numai interpretarea mișcării ca automișcare permite elaborarea unei concepții consecvent materialiste, care explică lucrurile prin ele însele. Teza automișcării materiei, teza legăturii indestructibile dintre materie și mișcare este argumentul hotărîtor pentru demonstrarea unității materiale a lumii. A susține această teză înseamnă a demonstra valabilitatea ei atît la nivelul fiecărui sistem material concret, cît mai ales la nivelul materiei în ansamblu.

Dar modul în care se poate soluționa problema mișcării materiei în cele două cazuri este diferit, de aceea este necesară o abordare distinctă a lor.

Pentru aceasta trebuie să precizăm mai întîi sensul categoriilor de mișcare, conținut al mișcării, izvor al mișcării, precum și sensul corelației dintre ele.

În accepțiunea cea mai largă, prin mișcare se înțelege orice *interacțiune* și *schimbare*. Uneori Engels definește mișcarea ca schimbare, altelea afirmă că mișcarea nu este altceva decît interacțiune, decît influența reciprocă a corpurilor.

Analizînd și adîncind această poziție engelsiană, unii cercetători marxisti au scos pe prim plan cînd interacțiunea, cînd schimbarea, deducînd pe una din cealaltă. Vom spicui cîteva poziții caracteristice.

În cunoscutul său studiu despre corelația dintre formele de mișcare a materiei², B. M. Kedrov definește *interacțiunea* ca legătură reciprocă dintre două corpuri materiale care acționează unul asupra celuilalt, această acțiune exercitîndu-se tocmai pentru faptul că corpurile respective își schimbă poziția sau starea unul în raport cu celălalt. Deci la B. M. Kedrov interacțiunea este dedusă din schimbare.

În mod similar V. I. Sviderski nota în lucrarea „Spațiu și timp” că *esența mișcării*, exprimată în permanenta schimbare a stărilor, își găsește expresia externă tocmai în legătura reciprocă, în condiționarea reciprocă a fenomenelor³.

² B. M. Kedrov, *O sootnošenii form dvijenja*, în „Filosofskie problemi sovremennogo estestvoznania”. Izd. Ak. N. SSSR, Moskva, 1959, p. 138.

³ V. I. Sviderski, *Prostranstvo i vremia*, Gozpolitizdat, 1958, p. 45—47.

S. L. Rubinstein în lucrarea „Existență și conștiință”, consideră dimpotrivă schimbarea ca rezultat al interacțiunii lucrurilor: „Mișcarea, schimbarea, este modul de existență a lucrurilor materiale, o proprietate intrinsecă a materiei. În virtutea acestui fapt, conexiunea fenomenelor apare ca interacțiune. Mișcarea, schimbarea se produce nu sub influența impulsului exterior ca acțiune unilaterală a unui lucru asupra altuia, ci este rezultatul interacțiunii lucrurilor”⁴. Deci S. L. Rubinstein înțelegea prin mișcare schimbarea și deducea schimbarea din interacțiune.

La autorii „Enciclopediei filozofice”⁵ apare străduința de a stabili un anumit raport între noțiunile de mișcare, schimbare, interacțiune.

Astfel, în articolul „mișcare”, aceasta este definită ca schimbare în general (pag. 435). „Interacțiunea” este definită pe de o parte ca „formă universală a legăturii dintre corpuri și fenomene, realizată în schimbarea lor reciprocă” (pag. 250). Pe de altă parte, interacțiunea este înțeleasă ca formă generală a mișcării și schimbării, ca „mod de mișcare a unui sistem în interiorul căruia cauza apare în cele din urmă ca efect al propriei sale existențe. Cauzele mișcării sistemului apar în același timp ca efecte ale propriei sale mișcări” (pag. 250).

În articolul „conexiune reciprocă” se subliniază că aceasta se realizează numai prin mișcare în formele ei multiple. „Fără mișcare nu este posibilă schimbarea reciprocă a corpurilor, a fenomenelor” (pag. 252).

Deci prin mișcare se înțelege când schimbare, când interacțiune, iar prin interacțiune — și formă universală a conexiunii și formă generală a mișcării și schimbării.

Credem că trebuie să se păsească cu mai mult curaj pe calea lărgirii conținutului noțiunii de mișcare, incluzând în el nu numai schimbarea, ci și interacțiunea: interacțiunea presupune schimbare, iar schimbarea presupune interacțiune. Una fără cealaltă nu pot exista. În ceea ce privește întrebarea: care dintre ele este interioară sau exterioară, care e primordială sau secundară, ea este lipsită de sens dacă o raportăm la ineputabilitatea materiei în adâncime: mișcarea e interacțiune și schimbare în același timp. În analiza concretă a fenomenelor putem urmări felul în care o interacțiune de un anumit tip provoacă o anumită schimbare sau modul în care această schimbare se răsfrânge la rîndul ei asupra noilor interacțiuni ce decurg din ea. Interacțiunea și schimbarea în cadrul conexiunii universale își schimbă mereu locurile, așa cum își schimbă locul cauza și efectul.

*

După precizarea conținutului mișcării este necesară o analiză specială a corelației dintre mișcare și unitatea și lupta contrariilor, ca izvor (cauză) și conținut al mișcării.

⁴ S. L. Rubinstein, *Existență și conștiință*. Editura științifică, București, 1960, p. 17.

⁵ *Filosofskaja ențiklopedia*, G. o. H. Izd. Sovetskaia ențiklopedia, Moskva, 1960, vol. 1.

Atunci cînd este vorba de unitatea și lupta contrariilor în calitate de *conținut al mișcării*, apare deosebit de clar faptul că mișcarea ca interacțiune și schimbare, este interacțiunea și schimbarea reciprocă a contrariilor. Constatarea valabilă pentru fiecare caz în parte este deopotrivă de valabilă pentru mișcarea materiei în ansamblu.

În momentul însă, în care se face trecerea de la analiza conținutului mișcării privită ca interacțiune și schimbare reciprocă a contrariilor, la problema *izvorului, a cauzei mișcării*, aici se conturează clar distincția dintre modul în care poate fi soluționată problema la nivelul sistemelor concrete, finite și cel în care ea se rezolvă atunci cînd este vorba de Univers în ansamblu.

În cazul sistemelor finite se poate analiza corelația dintre contradicțiile interne și externe în explicarea dinamismului materiei, se poate cerceta relația dintre anterior și posterior, în timp ce în raport cu Universul în ansamblu, distincția dintre interior și exterior nu-și are sensul din cauza infinității spațiale, iar cea dintre anterior și posterior își pierde sensul în raport cu infinitatea temporală.

De aceea este necesară o analiză distinctă a acestor două aspecte ale problemei, o analiză care să ne permită să descifrăm ce anume din concluziile cu privire la izvorul mișcării, dezvoltării în cazul sistemelor finite se poate extinde la întregul Univers, o analiză care să ne permită să vedem în ce fel se poate vorbi despre izvorul dinamismului materiei în ansamblu.

*

În literatura filozofică marxistă au apărut în ultimii ani o serie de idei noi în înțelegerea cauzei, a izvorului mișcării obiectelor finite, ca și în înțelegerea izvorului mișcării în general.

În ceea ce privește cercetarea izvorului, a cauzelor mișcării obiectelor finite, am vrea să subliniem câteva puncte de vedere noi:

a) Astfel, în manualul „Materialismul dialectic” al școlii superioare de partid de pe lângă C.C. al P.C.U.S., se arată că deși fundamentul dezvoltării trebuie căutat în contradicțiile interne, totuși în unele împrejurări istorice concrete contradicțiile externe pot fi primordiale în raport cu contradicțiile interne⁶. M. N. Rutkevici în manualul său⁷, sublinia de asemenea că în unele împrejurări rolul hotărîtor în dezvoltarea fenomenelor revine contradicțiilor externe. Astfel, el atrage atenția asupra faptului că rolul hotărîtor al contradicțiilor interne nu poate fi pus în evidență în toate cazurile. Pentru a-și susține *punctul de vedere*, M. N. Rutkevici aduce ca exemplu dezvoltarea științei arătînd că motorul principal al dezvoltării științei nu poate fi căutat în interiorul său, ci în relațiile economice. Tot astfel el consideră contradicția dintre organism și mediu ca determinantă pentru dezvoltarea organismului.

⁶ *Dialekticeski materializm*, Izd. VPS i AON pri ŢK KPSS, Moskva, 1960, p. 170.

⁷ M. N. Rutkevici. *Dialekticeski materializm*, Soțekhiz, Moskva, 1959, p. 434—436.

În esență, acest punct de vedere nu se îndepărtează mult de poziția care socotește că contradicțiile interne sînt fundamentul schimbărilor, cauza lor, iar contradicțiile externe constituie condiții ale schimbărilor, ce accelerează sau încetinesc acțiunea cauzelor interne. Se evidențiază însă în mai mare măsură rolul cauzelor externe (chiar dacă uneori nu sînt denumite astfel). M. N. Rutkevici trage următoarea concluzie: „Astfel, mișcarea e condiționată atît de cauze interne, cît și de cauze externe, dar rolul hotărîtor aparține interacțiunii interne, iar în cadrul ei contradicției”⁸.

b) Al doilea grup de cercetători, ocupîndu-se de cauza transformării fenomenelor, fără a face direct legătura cu problema corelației dintre contradicțiile interne și cauzalitate, ajunge la concluzia că structura internă a fenomenelor reprezintă o condiție a transformării lor, în timp ce cauza trebuie căutată în exteriorul fenomenelor.

Astfel, S. L. Rubinstein, combătînd determinismul mecanicist, afirmă că: „Spre deosebire de... determinism[ul] mecanicist, determinismul în înțelegerea lui materialist-dialectică consideră orice acțiune ca interacțiune. Efectul oricărei acțiuni externe depinde nu numai de obiectul de la care ea provine, ci și de acel obiect asupra căruia se exercită. Cauzele externe acționează prin intermediul condițiilor interne (care se formează tot în funcție de acțiunile externe)”... „Orice acțiune este o interacțiune; orice schimbare a unui anumit fenomen se răsfrînge și asupra celorlalte, ea însăși reprezintă un răspuns la schimbarea altor fenomene care au acționat asupra celui dintîi”⁹.

În concepția lui S. L. Rubinstein, rolul factorului intern este redus la acela de condiție a schimbărilor, cauza acestora fiind căutată în exterior.

O poziție similară întîlnim și la I. V. Kuznețov, care reia ideile lui S. L. Rubinstein și le accentuează și mai mult. I. V. Kuznețov arată că atunci cînd avem de-a face cu legături cauzale care provoacă schimbarea stărilor și a însușirilor obiectelor deja existente, acțiunea cauzei este dependentă de condițiile interne, de starea internă a obiectului, asupra căruia acționează cauza respectivă. I. V. Kuznețov consideră implicit cauza ca o cauză exclusiv externă, iar structura internă o reduce la o simplă condiție a desfășurării fenomenului respectiv.

„Astfel — conchide el — rezultatul acțiunii cauzelor depinde atît de natura obiectelor, asupra cărora este îndreptată acțiunea, cît și de starea internă a acestor obiecte. Astfel, cauzele exterioare acționează prin intermediul condițiilor interne, care, la rîndul lor, se formează sub influența acestor cauze externe.

Dar oricît de esențială ar fi modificarea acțiunii cauzei sub influența condițiilor interne, nu putem pierde din vedere faptul că aceste condiții rămîn doar condiții și nu pot fi considerate cauze sau părți componente ale cauzelor”¹⁰.

⁸ Ibidem, p. 437.

⁹ S. L. Rubinstein, *op. cit.*, p. 15—16.

¹⁰ *Problema pricinosti v sovremennoi fizike*. Izd. Ak. Nauk. SSSR, Moskva, 1960, p. 96—97.

I. V. Kuznețov afirmă, prin urmare, că în interiorul fenomenelor nu poate fi găsită nici măcar o componentă a cauzelor care provoacă schimbările lor.

Punctul de vedere susținut de I. V. Kuznețov nu este întotdeauna atât de categoric. În cadrul aceluiași studiu, I. V. Kuznețov arată că „orice obiect este plin de mișcare internă, care este baza existenței sale calitative determinate. Datorită mișcării obiectul există ca obiect *dat*, capabil să genereze un anumit efect. În această mișcare internă — în măsura în care ea este *mișcare* — obiectul se schimbă, dar în același timp parcă se reproduce din nou. În această mișcare, obiectul se raportează la sine și este, astfel, cauza sa însăși”¹¹. Prin urmare, aici se recunoaște clar că fenomenul suferă unele schimbări și datorită *auto-mișcării*, datorită cauzelor sale interne. Absolutizarea cauzelor externe ale schimbării fenomenelor nu este justificată, mai cu seamă dacă luăm în considerare faptul că un obiect în automișcare nu constituie numai o posibilitate de acțiune, ci chiar o acțiune reală asupra fenomenelor din jur.

c) Al treilea grup de cercetători încearcă să reliefeze complexitatea corelației dintre contradicțiile interne și contradicțiile externe în explicarea mișcării fenomenelor. Astfel, V. I. Sviderski și L. Druianov subliniază în „Enciclopedia filozofică” că „materialismul dialectic consideră ca izvor al tuturor genurilor concrete de mișcare a materiei — lupta contradicțiilor interne, a laturilor, tendințelor, proceselor contradictorii proprii tuturor obiectelor realității fără excepție, precum și luptei contradicțiilor externe, interacțiunii dintre obiecte”¹².

Cel mai nuanțat punct de vedere, ni se pare acesta din urmă.

Din discuția ce se desfășoară pe frontul filozofic în legătură cu această problemă, se conturează tot mai clar concluzia că problema izvorului, a cauzelor mișcării în general, ale dezvoltării în special, prezintă două aspecte principale:

1. problema cauzelor variabilității, adică ale apariției unei noi forme de mișcare sau ale schimbării calitative în interiorul unei forme de mișcare date (ținând seama de caracterul relativ al calităților) și

2. problema cauzelor conservării, ale stabilității relative a formei de mișcare existente.

Primul aspect al problemei are la rîndul lui două laturi sub care se prezintă problema cauzalității:

A) raportul dintre anterior și posterior (unde relația dintre intern și extern este implicată), atunci cînd este vorba de apariția unui fenomen din alte fenomene;

B) raportul dintre cauzalitatea internă și cea externă, dintre contradicțiile interne și cele externe, atunci cînd este vorba de schimbarea unui anumit fenomen existent deja.

Dintr-un anumit unghi de vedere, B este un caz particular al lui A și anume cazul, în care schimbarea fenomenului este privită ea însăși ca

¹¹ Ibidem, p. 11.

¹² *Filosofskaja entiklopedia*. G. H. Izd. Sovetskaia entiklopedia, vol. I, p. 435.

aparitiei a unei noi calități. Dintr-un alt unghi de vedere, și în cazul A se poate evidenția corelația dintre contradicțiile interne și externe: acțiunea fenomenelor ce constituie cauza este dependentă atât de structura lor internă, de contradicțiile lor interioare, cât și de interacțiunea lor, adică de contradicțiile externe.

*

1. a) În cazul apariției unui nou fenomen nu se pune direct problema corelației dintre intern și extren. După cum pe bună dreptate arăta M. E. Omelianovski într-un articol din monografia „Problema cauzalității în fizica contemporană”¹³, un fenomen finit nu poate fi propria sa cauză, căci el apare din alte fenomene anterioare lui. În acest caz se pune problema raportului dintre anterior și posterior. Un ansamblu de fenomene alcătuind cauza produce un nou fenomen sau un nou grup de fenomene (efectul).

Cum acționează aici legea unității și luptei contrariilor ca izvor al mișcării fenomenelor concrete în general, al dezvoltării lor în special?

Cînd analizăm apariția unui fenomen din alte fenomene, cauza acestei apariții o descoperim în interacțiunea laturilor constitutive ale fenomenelor în care fenomenul dat există ca posibilitate, ca și interacțiunea dintre fenomene. Unitatea și lupta contrariilor ca interacțiune și schimbare de un anumit tip duc deci la apariția unui nou fenomen. Interacțiunea contrariilor și schimbările cantitative determinate de ea duc în cele din urmă la o calitate superioară. Astfel interacțiunea contrariilor este în același timp izvorul trecerii de la o formă de mișcare inferioară la alta superioară. O formă de mișcare superioară apare din una inferioară, pentru că între obiectele materiale ce constituie substratul noii forme de mișcare se stabilesc relații contradictorii de un tip deosebit, inexistente anterior.

Apariția noilor contradicții, specifice formei de mișcare date, constituie transformarea în realitate a posibilităților existente în obiectele materiale, înainte ca între ele să se fi realizat unitatea superioară de contrarii, interacțiunea de tip nou.

Iată cum, în complicarea crescîndă a formelor de mișcare a materiei (în procesul de dezvoltare), ca și în cazul mai general al trecerii de la o formă de mișcare la alta, se poate urmări modul în care un fenomen apare din altele anterioare ca rezultat al unității și luptei contrariilor. Noua unitate de contrarii constituie în același timp conținutul fenomenului respectiv.

Arătam însă că sub un anumit aspect și în cazul raportului dintre anterior și posterior (în cercetarea apariției fenomenelor), se poate urmări corelația dintre contradicțiile interne și externe: acțiunea fenomenelor cauză (care duc la un anumit efect) este dependentă atât de structura lor internă, de contradicțiile lor interioare, cât și de interacțiunea dintre ele.

¹³ *Problema pricinosti v sovremennoi fizike*. Izd. Ak. N. SSSR, Moskva, 1960, p. 380.

Privind genetic integralitatea anumitor fenomene materiale, constatăm pretutindeni acest salt: de la particule elementare luate ca integralitate de sine stătătoare, adică în stare „liberă”, la sistem de particule cum este nucleul, de la nucleu și electroni ca integralități „libere” la atom ca sistem etc. Cauzele formării acestor integralități tot mai complexe nu sînt exclusiv interne. Ele trebuie căutate și în împrejurările în care are loc fenomenul respectiv, adică în factori externi. Fără anumite împrejurări exterioare nu are loc realizarea unității de contrarii date (a nucleelor, a atomilor, a moleculelor, a substanței vii). Dovada concludentă o furnizează existența în stare „liberă” a particulelor elementare, a atomilor, moleculelor etc. Deci relațiile externe, contradicțiile externe joacă și ele un rol important în apariția noilor fenomene.

1. B) În cazul celui de-al doilea aspect, este vorba de schimbarea unui anumit fenomen existent deja și nu de apariția unui nou fenomen. Care este cauza acestei schimbări? Aici apare cu limpezime pe prim plan corelația dintre cauzele interne și cele externe, corelație, care în cazul B era în umbră, era doar implicată.

Corelația apare pe prim plan, deoarece faptele demonstrează cu prisosință că schimbările înregistrate de fenomen depind întotdeauna de structura lui internă, că factorii exteriori fenomenului acționează numai prin intermediul structurii lui interne.

Astfel, în cazul interacțiunii particulelor elementare, una din condițiile interne ale unei astfel de interacțiuni o constituie prezența aceluiași coeficient de cuplaj, fără de care interacțiunea nu poate avea loc.

Dar aceasta nu înseamnă că schimbarea fenomenului sau transformarea lui în alt fenomen s-ar datora în exclusivitate structurii sale interne.

Soluția marxistă se opune categoric rezolvărilor metafizice unilaterale care susțin fie că „totul vine din afară”, fie că „totul vine dinăuntru”. Prima afirmație — totul vine din afară — respinge ideea auto-mișcării și a inepuizabilității în adîncime a materiei, ducînd la idealism prin intermediul mecanismului. A doua afirmație — totul vine dinăuntru — respinge ideea conexiunii universale, a influenței reciproce a fenomenelor, ducînd la concluzia falsă a izolării absolute a lucrurilor. Soluția oferită de marxism înlătură ambele abordări unilaterale ale problemei, arătînd că dezvoltarea unui fenomen, a unui sistem, se datorează corelației dintre intern și extern.

În esență se poate afirma că dezvoltarea fenomenelor se datorează în primul rînd contradicțiilor interne, dar pentru că fenomenele nu sînt absolut izolate, ci sînt legate între ele și în general se integrează într-un sistem mai cuprinzător, ea este dependentă și de contradicțiile externe. Cu cît gradul de legătură a fenomenului cercetat (a unității date de contrarii) cu sistemul în care se integrează este mai mare, cu atît rolul factorului extern (al contradicțiilor externe) crește. Cu cît relativa independență a fenomenului față de sistemul din care face parte este mai mare, cu atît și rolul factorului extern scade. În general, cu cît fenomenul este mai puțin izolat, cu atît el este mai dependent de împrejurările exte-

rioare, cu atât acestea înriuesc în mai mare măsură dezvoltarea sa, apariția unor noi unități de contrarii.

De pildă, electronul și protonul ce se găsesc în atomul de hidrogen se deosebesc de cei obținuți prin desfacerea atomului: electronul „prins” în atom are o masă și o energie mai mică decât electronul liber.

Pierderea autonomiei obiectului dat în cadrul altor sisteme este și mai pronunțată. Fizica nucleară și cea a particulelor elementare scoate în relief faptul că structura complexă a nucleului și a particulelor elementare, a nucleonilor de pildă, are un caracter deosebit. Dacă în atomul de hidrogen, electronul este foarte slab legat, în nucleu mezonii sînt atât de puternic legați, încît afirmația că sistemul respectiv ar fi alcătuit din părțile în care el poate fi desfăcut, își pierde sensul exact.¹⁴

Relația între nucleonii care nu constituie un nucleu este radical deosebită de interacțiunea lor în cazul formării nucleului. Prin formarea nucleului, interacțiunile noi presupun modificări corespunzătoare ale nucleonilor legați.

Îată cum contradicția dintre nucleoni, noul tip de interacțiune își pune pecetea asupra structurii și a însușirilor nucleonilor. Această proprietate importantă a lor explică posibilitatea apariției structurilor tot mai complexe chimice și biologice.

În același timp se poate sublinia că cu cît stabilitatea unui fenomen este mai mare, cu atât rolul factorului extern este mai important și invers. Este suficient să ne amintim faptul că în dezintegrarea spontană rolul principal revine contradicțiilor interne ale nucleului (aici numărul mai mare ale neutronilor față de protoni determină nestabilitatea atomului), pe cînd în dezintegrarea provocată a elementelor mai stabile rolul principal revine acțiunilor din exterior.

În general, în cazul desfacerii sistemelor cu o stabilitate mare, sînt necesare acțiuni puternice din exterior. Un astfel de sistem își păstrează stabilitatea pînă cînd energia acțiunilor externe depășește energia legăturilor interne. În caz contrar apare contradicția între forma de organizare a sistemului și interacțiunea dată. Rezolvarea acestei contradicții duce la schimbarea însușirilor sistemului sau la transformarea radicală a structurii sale.

S-ar putea stabili o corelație între autonomia fenomenului și stabilitatea sa. Dacă am încerca să găsim o astfel de corelație, ea ar trebui căutată eventual pe linia unei proporționalități inverse.

Uneori izolarea fenomenului, independența sa se împletesc cu un mai mare grad de instabilitate a fenomenului (ca în cazul dezintegrării spontane).

Prin urmare cercetările mai recente pun în evidență legătura dintre transferul de mișcare și cel de materie în cazul acțiunii cauzelor interne și a celor externe. Acest transfer are uneori ca punct de plecare contradicțiile interne, alteori cele externe, dar el depinde întotdeauna de structura internă a fenomenelor.

★

¹⁴ V. B. Berestețki, *Problema structurii particulelor „elementare” în fizica actuală*. „Probleme de filozofie”, 1959.

2. Vorbind despre rolul contradicțiilor interne în schimbarea fenomenelor, în transformarea lor calitativă, s-a ridicat deseori problema conservării calitative a fenomenelor, a stabilității lor. Acesta este al doilea aspect important asupra căruia trebuie să ne oprim în analiza mișcării fenomenelor, de oarece în acest caz rolul contradicțiilor interne apare extrem de pregnant.

Fiecare obiect, fiecare fenomen, fiind un sistem, deci avînd o anumită complexitate, își păstrează integritatea calitativă în cadrul a două limite: limita internă inferioară, dincolo de care se destramă fenomenul și limita externă, aceea a condițiilor și cauzelor exterioare de desfășurare a fenomenului, unde încetează izolarea, căci trebuie să ținem seama și de sistemul imediat superior, al cărui element îl constituie fenomenul analizat de noi.

După cum e greșită, metafizică, neluarea în considerare a pragului minim, tot atît de metafizică e neluarea în considerare a limitelor exterioare ale fenomenului, cît și a acțiunii exercitate de sistemul mai cuprinzător asupra sistemului care constituie o parte a acestuia.

În cazul conservării calității, de cele mai multe ori rolul hotărîtor revine contradicțiilor interne, cauzalității interne.

Nucleul ca o formație relativ stabilă există tocmai datorită permanenței treceri a neutronului în proton și invers prin intermediul cimpului mezon ic încărcat. Desfacerea temporară a protonului în neutron și mezon π^+ și a neutronului în proton și mezon π^- este un proces care se petrece pe o rază de ordinul $7 \cdot 10^{-14}$ cm și într-o perioadă de timp de 10^{-23} sec., proces pus recent în evidență.

Științele particulare s-au izbit deseori de asemenea împrejurări, în care autodinamismul se evidențiază tocmai prin conservarea unei anumite stări calitative, a unei anumite forme de mișcare.

Mai înainte am văzut în ce constă echilibrul dinamic al nucleului atomic, echilibru dinamic care înseamnă autoconservarea fenomenului.

Chiar în cea mai simplă formă de mișcare, mișcarea mecanică, putem pune în evidență autodinamismul materiei cu ajutorul principiului inerției just interpretat. Sensul adînc al proprietății inerției constă în activismul intern al materiei, în automișcarea sa, în faptul că corpurile materiale ce se află într-un sistem inerțial nu au nevoie pentru mișcarea lor de cauze exterioare.

Gîndirea materialist-dialectică reliefează faptul că în esență, principiul inerției exprimă conservarea unei anumite forme de mișcare a materiei, evidențiind rolul uriaș al contradicțiilor interne ale fenomenelor pentru conservarea stării date¹⁵:

Fizica ne oferă și alte fapte, care vin în sprijinul ideii autodinamismului obiectelor materiale. Astfel pentru teoria electronică a lui Maxwell—Lorentz, cauza mișcării este imanentă materiei însăși, indisolubil

¹⁵ *Problema pricinnosti v sovremennoi fizike*. Izd. Ak. N. SSSR. Moskva, 1960, p. 142—144.

legată de ea, proprie fiecărei particule care posedă sarcină electrică și poate interacționa cu alte sarcini.

Fizica contemporană dezvăluie din nou prezența autodinamismului prin teoriile nelineare ale particulelor „elementare”. În aceste teorii descoperim iarăși o concretizare și o confirmare a ideilor materialist-dialectice despre automișcarea materiei.

În teoriile unitare materia și mișcarea sînt legate între ele în mod indisolubil: caracterul spinorial al substanței „pra-materiale” exprimă tocmai faptul că fiecărei particule „elementare” îi este proprie mișcarea internă, că fără această mișcare particulele materiale nu ar putea exista. Prezența automișcării particulelor „elementare” a determinat pe fizicienii teoreticieni contemporani să facă apel la ecuațiile neliniare, pentru a putea exprima specificul sistemelor fizice neliniare, care se caracterizează prin aceea că schimbările lor depind de istoria sistemului, de structura lui internă și nu numai de acțiunile externe.

Reliefarea rolului contradicțiilor interne în conservarea calității pune pe prim plan problema cauzelor interne. În măsura în care avem de-a face cu o conservare calitativă a fenomenelor putem vorbi despre un raport de cauzalitate în care cauza și efectul își schimbă mereu locurile, adică de autodinamismul sistemelor în interiorul cărora cauza apare în cele din urmă ca efect al propriei sale existențe. Acest tip de cauzalitate exprimă diferitele stări inerțiale ale corpurilor.

Cauzalitatea imanentă se caracterizează prin aceea că ea își este suficientă sie-și, nu în sensul că fenomenul s-ar putea produce pe sine, ci în sensul că printr-un transfer interior de mișcare și materie, fenomenul respectiv își conservă starea calitativă.

În cazul stabilității dinamice a nucleului de pildă, avem de-a face cu o transformare reciprocă a nucleonilor.

În concepția materialist-dialectică între cauzalitatea transitivă și cea imanentă nu există un zid despărțitor. În primul rînd, distincția este relativă: cauzalitatea e imanentă, de pildă, pentru nucleu, dar ea apare ca tranzitivă pentru nucleoni: pentru protoni și neutroni, deoarece este vorba de o trecere reciprocă a unora în ceilalți. Aici conservarea calității se face pe baza unei neîntrerupte schimbări calitative a nivelurilor mai profunde de organizare a materiei. Sub acest aspect, afirmația lui M. E. Omelianovski că fenomenele nu-și sînt propria cauză nu-și mai menține valabilitatea. Aici nu este vorba de apariția unui fenomen din el însuși, ci de conservarea unui proces în care cauza și efectul își schimbă locurile potrivit cauzalității imanente.

În al doilea rînd, prin simpla prezență a automișcării, obiectul sau fenomenul respectiv acționează asupra altor obiecte sau fenomene în măsura în care are loc un transfer de materie și mișcare în exterior.

*

Prin urmare rolul contradicțiilor interne, al cauzelor interne este hotărîtor sub următoarele aspecte:

1. Acțiunea factorilor externi are loc întotdeauna prin intermediul structurii interne, prin intermediul cauzelor interne.

2. Însăși acțiunea factorilor externi are cauze interne profunde.

3. Contradicțiile interne sînt hotărîtoare pentru *conservarea calității* fenomenului dat, atunci cînd stabilitatea fenomenului respectiv e mare.

4. Cînd stabilitatea fenomenului este mică, cînd autonomia fenomenului este foarte mare în raport cu sistemul căruia îi aparține ca element constitutiv, contradicțiile interne au rol hotărîtor pentru *schimbarea* fenomenului respectiv.

Dar în toate aceste cazuri, nu se poate neglija sau subaprecia rolul factorilor externi, al contradicțiilor externe, al cauzelor externe.

Fenomenele nefiind izolate suferă în permanență acțiunea factorilor externi. Această acțiune este cu atît mai importantă cu cît stabilitatea fenomenului este mai mare și cu cît autonomia sa este mai mică.

Iată de ce în toate cazurile în care trebuie explicată cauza transformărilor din Univers (conservarea mișcării sau variabilitatea ei — fie apariția unei noi forme de mișcare, fie schimbarea unui anumit aspect al formei de mișcare date), este necesar să luăm în considerare corelația dintre contradicțiile interne și cele externe, căci numai astfel vom obține o imagine consecvent dialectică cu privire la izvorul mișcării, dezvoltării sistemelor finite.

*

Problema izvorului, a cauzei mișcării se pune cu totul altfel cînd este vorba de Univers în ansamblu, căci în raport cu Universul în ansamblu distincția dintre interior și exterior este lipsită de sens din cauza infinității spațiale, iar cea dintre anterior și posterior își pierde sensul în raport cu infinitatea temporală.

Acest aspect deosebit de important al problemei a trezit de asemenea numeroase discuții. Relevăm cîteva poziții mai semnificative:

1. Unii filozofi marxiști (S. T. Meliuhin, V. Sviderski) consideră că însăși punerea problemei izvorului mișcării materiei în ansamblu este lipsită de sens și are justificare doar problema izvorului mișcării obiectelor finite.

În lucrarea „Despre dezvoltarea dialectică a naturii anorganice”, S. T. Meliuhin afirmă că „este inexact să se afirme, cum se procedează uneori, că lupta contrariilor este izvorul automișcării materiei în ansamblu. Nu se poate pune în general problema izvorului mișcării cu privire la materie ca substanță a tuturor lucrurilor, dacă sîntem consecvenți cu tezele materialismului dialectic. Mișcarea este cel mai important atribut, modul de existență a materiei. Pentru că materia există, ea se găsește în mișcare, în interacțiune și pentru această mișcare nu poate fi nici un izvor. Dacă vom considera că lupta contrariilor constituie izvorul mișcării, atunci se ridică întrebarea care este izvorul luptei contrariilor? La aceasta nu putem răspunde nimic altceva decît că izvorul luptei contrariilor este mișcarea și intrăm într-un cerc vicios.

Afirmația că lupta contrariilor este izvorul mișcării este contradictorie și sub un alt aspect. În natură, lupta însăși apare sub forma interacțiunii contrariilor. Dar orice proces de interacțiune nu este altceva

decît mișcare de un gen sau altul. Prin urmare ajungem la tautologia că «mișcarea este izvorul mișcării»¹⁶.

Problema cauzei, a izvorului mișcării nu se poate pune, dacă reducem cauzalitatea la cauzalitate tranzitivă. Dacă ne limităm la acest înțeles al cauzalității, problema cauzei mișcării se reduce de fapt la problema primelor cauze.

În istoria filozofiei, s-au conturat de-a lungul veacurilor două sensuri ale termenului de cauză primă: sensul temporal — mistic, cînd se caută un început în timp al lanțurilor cauzale în ansamblu și sensul spațial — al căutării cauzelor celor mai simple, care nu ar avea nevoie ele însele de nici o explicație și care ar explica exhaustiv tot ce se petrece în Univers.

Dialectiva marxistă respinge în mod argumentat ambele puncte de vedere: inexistența unui început temporal al lanțurilor cauzale este demonstrată prin increabilitatea și indestructibilitatea materiei și a mișcării, deci prin veșnicia lor.

Inexistența unui început spațial al lanțurilor cauzale este dovedită prin ineputabilitatea în adîncime a materiei în mișcare, prin caracterul universal al contradicțiilor.

„Cauzalitatea — arată și I. V. Kuznețov — este foarte strîns legată atît de legea care stabilește caracterul universal al mișcării materiei, cît și de legea conservării materiei și mișcării. Deci cauzalitatea se deduce din substanțialitatea materiei, din universalitatea mișcării, din conservarea materiei și mișcării și nu invers”¹⁷.

Din cele redate mai sus rezultă clar că și după părerea lui I. V. Kuznețov, principiul cauzalității se întemeiază pe ideea conservării materiei și a mișcării și a universalității mișcării. Universalitatea mișcării și a materiei nu pot fi explicate și nu necesită explicații.

Acest punct de vedere nu duce de fapt la negarea cauzalității imanente. Astfel într-o lucrare mai recentă, S. T. Meliuhin scria: „În lume nu există nimic în afara materiei în mișcare și a manifestărilor ei multiple. De aceea nu poate fi o cauză a existenței materiei, care să se afle de-asupra ei sau în afara ei. După cum afirma încă Spinoza, substanța este cauza sa însăși. De oarece în lume nu există nimic în afara materiei, conservarea materiei nu poate fi pusă în dependență de altceva. Legea conservării materiei și mișcării este un principiu filozofic care constituie fundamentul înțelegerii raționale a lumii”¹⁸.

Dar dacă se poate vorbi despre o cauză internă a existenței și conservării materiei, cu atît mai justificat se poate vorbi despre o cauză internă a mișcării materiei în ansamblu.

Aceeași remarcă este valabilă și în cazul lui I. V. Kuznețov, care de asemenea ajunge în cele din urmă să sublinieze existența cauzelor interne ale mișcării materiei.

¹⁶ S. T. Meliuhin, *O dialektike razvilia neorganiceskoi prirodi*, Gospolitizdat, Moskva, 1960, p. 110.

¹⁷ *Problema pricinosti v sovremennoi fizike*. Izd. Ak. N. SSSR, Moskva, 1960, p. 25.

¹⁸ *Ibidem*, p. 254.

2. Un alt grup de filozofi marxisti consideră că problema izvorului, a cauzei mișcării își păstrează justificarea atât în cazul sistemelor finite, cât și în cazul Universului în ansamblu și ea se soluționează prin demonstrarea rolului cauzalității imanente, a cauzalității interne. Astfel, N. F. Ovcinnikov nota într-un studiu recent:

„... legătura indisolubilă dintre materie și mișcare sau altfel spus automișcarea materiei înseamnă în același timp că cauza tuturor schimbărilor se află în materie însăși, în legile ei interne”¹⁹.

După cum se subliniază în „Enciclopedia filozofică” în articolul „interacțiune”, „înțelegerea materialist-dialectică a interacțiunii ca formă generală de mișcare și schimbare, presupune un astfel de sistem de legături cauzale, care nu necesită prin impuls, introducerea a mișcării din exterior. Interacțiunea este modul de mișcare a unui astfel de sistem, în interiorul căruia cauza apare în cele din urmă ca efect al propriei sale existențe. Un astfel de sistem de interacțiune este Universul. În afara lui nu există și nu pot exista cauze care să-l pună în mișcare. *Cauzele mișcării lui sînt în același timp efectele mișcării proprii.* (sublinierea mea C. M.). Acest caracter al interacțiunii este minunat exprimat de formula lui Spinoza: *substanta — cauza sui*”²¹.

În aceasta constă justa înțelegere a cauzalității imanente ca o latură a interacțiunii universale. Ea se deduce din mișcare, din interacțiune, dar în același timp explică mișcarea.

Pentru a înțelege mai profund sensul afirmației pe care o întâlnim la clasicii marxismului că legea unității și luptei contrariilor este nu numai conținutul, ci și izvorul mișcării în general, este necesar să dăm termenului de cauzalitate o accepțiune mai largă.

În raport cu mișcarea materiei nu se poate pune problema unui izvor, a unei prime cauze, care să producă mișcarea din exterior. Problema trebuie pusă și rezolvată spinozian. Este adevărat că Spinoza nu a pus în discuție problema cauzalității imanente a mișcării, ci problema cauzalității imanente a substanței, pe care o rezolvă în spirit materialist, arătând că substanța este propria sa cauză.

„Ceea ce nu se poate concepe prin altceva, trebuie să fie conceput prin sine”. „Substanța nu poate fi produsă de altceva; ea va fi, deci, cauză de sine, ceea ce înseamnă că esența ei include cu necesitate existența, adică existența ține de natura ei”²². El face în același timp distincția dintre cauzalitatea immanentă, de sine și cauzalitatea tranzitivă, concretă: „... prin cauzalitate de sine — spune Spinoza — înțeleg lucrul a cărui esență include existența sau a cărui natură nu se poate concepe decât ca existență”²³. Spre deosebire de cauza immanentă, lăuntrică, ce se află și se desfășoară în însuși subiectul care lucrează, căci nimic nu există în afara ei, cauza tranzitivă se exercită în afară asupra unui obiect.

¹⁹ Ibidem, p. 186.

²⁰ Ibidem, p. 144.

²¹ *Filosofskaia enĭklopedia*, G. o. H. Izd. Sovetskaia entiklopedia, vol. I, p. 250.

²² B. Spinoza, *Etica*, Ed. științifică, București, 1957, p. 44.

²³ Ibidem, p. 39.

Dar semnificația tezei spinoziste este îngustă. Pe de o parte ea se referă numai la materie, căci problema izvorului mișcării nu este nici măcar pusă de Spinoza. Pe de altă parte, Spinoza separă în mod metafizic cauza imanentă de cauza tranzitivă.

Dezvoltînd teza spinozistă, Hegel are meritul de a o extinde asupra mișcării, făcînd pe de o parte distincție — în cercetarea izvorului mișcării — între cauzalitate particulară și generală, între cauzalitate finită și infinită, între cauzalitate externă și internă, iar pe de altă parte arătînd legătura dintre ele.

În acțiunea cauzei — arată Hegel — este cuprinsă pe de o parte tendința de autoconservare în forma inițială, pe de altă parte — tendința de a-și exprima esența în altceva.

„Cauza determinată luată în considerare pleacă de la un ce exterior și în efectul ei nu se reîntoarce în sine ca și cauză ci, dimpotrivă, își pierde cauzalitatea în el”.²⁴

Deci în concepția lui Hegel, avem de-a face cu o cauzalitate externă, determinată, care se stinge în efectul ei, iar acesta la rîndul său produce un alt efect, ceea ce pentru Hegel constituie regresul infinit de la cauză la cauză, sau progresul infinit de la efect la efect: efectul devine cauză care, iarăși, produce alt efect.

În același timp Hegel distinge existența unei cauzalități interne condiționate, a unei cauzalități, care pleacă de la sine și care în efectul ei se reîntoarce în sine ca și cauză.

„În cauzalitatea condiționată, dimpotrivă, cauza se rapoartă în efect la sine însăși, fiindcă acesta este al ei altceva ca și condiție, ca un ce *pre-supus*, și acțiunea ei este prin aceasta atît *devenire*, cît și afirmare și *suprimare a lui altceva*”.²⁵

Acest al doilea tip de cauzalitate coincide cu interacțiunea:

„Acțiunea reciprocă nu e, prin urmare, decît cauzalitatea însăși: cauza nu are numai un efect, ci un efect ce stă în relație cu sine însăși, ca și cauză.

În acțiunea reciprocă... trecerea în altceva este reflectare în sine însuși; negația, care e temei al cauzei, este contopirea pozitivă a acesteia cu ea însăși”.²⁶

La Hegel întîlnim prețioasa idee dialectică a imbinării cauzei imanente cu cea tranzitivă. Fiecare cauză concretă e imanentă și tranzitivă: este imanentă ca reflexie în sine, este tranzitivă ca o cauză determinată, finită.

„Numai că această necesitate e cauza însăși motrice, plecînd din sine, fără să fie solicitată de altceva, și e *izvor independent al producerii* din sine; ea trebuie să *acționeze*, natura ei originară stă în faptul că reflectarea ei în sine este afirmare determinată și invers: ambele sînt o

²⁴ G. W. F. Hegel, *Sämtliche Werke*, IV, Stuttgart, 1924, Frommans Verlag, p. 711 (traducere D. D. Roșca).

²⁵ Ibidem, p. 717.

²⁶ Ibidem, p. 719.

unitate"²⁷. Cauza imanentă aplicată la substanța infinită se dizolvă în interacțiune.

Filozofia marxistă a dezvoltat și adâncit ideile hegeliene, explicînd automișcarea universului prin cauzalitate imanentă, iar mișcarea obiectelor finite care alcătuiesc Universul prin corelația dintre cauzele interne și cauzele externe, dintre contradicțiile interne și cele externe.

M. N. Rutkevici oferă următoarea soluție:

„... dacă dorim să înțelegem cauzele mișcării vreunui corp, trebuie să luăm în considerare atât contradicțiile interne, proprii corpului respectiv, cît și contradicțiile interne ale sistemului mai cuprinzător de corpuri, care apar în raport cu corpul studiat ca exterioare. Trecînd astfel la sisteme de corpuri de ordin mai înalt, ajungem la Universul infinit, la lume în ansamblu, a *căru* mișcare este determinată de împletirea contradicțiilor interne de toate treptele și gradele"²⁸. Credem că ea exprimă în esență poziția filozofiei marxiste.

În raport cu Universul infinit avem de-a face, deci, cu o *cauzalitate imanentă*.

*

Cauzalitatea imanentă, internă, înțeleasă ca interacțiune a contrariilor, este o altă expresie a autodinamismului materiei. Din acest punct de vedere, cele două poziții semnalate anterior se apropie sensibil una de cealaltă, prin concluzia implicată sau uneori explicit formulată că teoria cauzalității trebuie adîncită pe linia dezvoltării faptului că există două tipuri de cauzalitate: cauzalitatea imanentă, de sine, internă și cauzalitatea tranzitivă, ca acțiune din exterior.

În cazul obiectelor, al proceselor finite, cele două tipuri de cauzalitate se presupun și se condiționează reciproc, neexistînd cauzalitate exclusiv imanentă sau exclusiv tranzitivă. În unele cazuri rolul preponderent îl are cauzalitatea imanentă, în altele cea tranzitivă.

În raport cu Universul infinit nu există decît cauzalitate imanentă. Raportarea la exterior sau anterior și posterior nu are sens cînd este vorba de infinitatea spațio-temporală a materiei în mișcare. Iar cauzalitatea imanentă în ceea ce privește mișcarea materiei nu înseamnă nimic altceva decît că este lipsit de sens să se caute un izvor al mișcării anterior sau exterior materiei, căci acest izvor nu poate fi găsit decît în interiorul ei, pentru că în lume nu există nimic altceva decît materia cu atributele și relațiile sale, pentru că materia își ajunge sie-și, nu are nevoie pentru existența sa, a atributelor și a relațiilor sale de nimic exterior ei.

²⁷ Ibidem, p. 703—704.

²⁸ M. N. Rutkevici, *op. cit.*, p. 433.

СООТНОШЕНИЕ МЕЖДУ ВНУТРЕННИМИ И ВНЕШНИМИ ПРОТИВОРЕЧИЯМИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПРИНЦИПА ПРИЧИНОСТИ

(Резюме)

Очерк ставит себе целью обнаружить взаимоотношения между внутренними и внешними противоречиями при объяснении движущей материи, сквозь призму принципа причинности, т. е. сквозь призму соотношений между внутренними и внешними причинами. Излагая синтетически точки зрения, высказанные в общих чертах в марксистской философской литературе, автор уточняет в то же время свою позицию по отношению к найденным решениям.

Определив движение, как взаимодействие и изменение, автор анализирует соотношение между проблемой источника, причины движения и проблемой внутренних и внешних противоречий.

Остановившись на нескольких, недавно высказанных точках зрения относительно вопроса о причинах движения отдельных объектов, автор со своей позиции примыкает к тем, которые полагают, что источник всех конкретных видов движущей материи надо искать как во внутренних, так и во внешних противоречиях, в взаимодействии объектов. Автор полагает, что вопрос о причинах движения конкретных объектов можно рассматривать в двух главных видах:

1. вопрос о причинах изменчивости, т.е. появления новой формы движения или изменения внутри данной формы движения;

2. вопрос о причинах сохранения, относительной устойчивости формы данного движения.

Анализируя роль внутренних и внешних противоречий в изменении явлений, автор — на основании некоторых фактов из неживой природы — приходит к выводу, что является ошибочной абсолютизация как внутренних, так и внешних причин. Иногда, замеченные изменения явления имеют своей отправной точкой внутренние, иногда внешние противоречия, но постоянно действие внешних факторов прокладывает себе дорогу сквозь внутреннее строение явлений. Внутренние факторы играют решающую роль в изменяемости явления тогда, когда явление обладает большей самостоятельностью и меньшей устойчивостью. Чем меньшей независимостью обладает явление, чем менее оно изолировано от окружающей среды, тем значительно увеличивается роль внешних факторов, могущая стать, в некоторых случаях, решающей в изменении явлений.

Затем автор переходит к исследованию причин относительной устойчивости явлений, отмечая роль внутренних противоречий, внутренней причинности сохранения данной формы движения. Здесь автор стремится точно установить разницу между имманентной и переходной причинностью, а также и относительность этой разницы.

По отношению ко вселенной в целом, проблема причины, источника движения, не может быть поставлена, если понимаем причину, как явление предшествующее и производящее другое явление. Проблема источника движущей материи в целом может быть поставлена лишь в смысле имманентной причинности, являющейся другим выражением положения о самодвижущейся материи.

Таким образом, марксистская теория причинности должна быть углублена открытием того факта, что существуют два вида причинности: имманентная, внутренняя причинность, и переходная причинность, как действие извне, как соотношение между предшествующим и последующим.

В случае отдельных объектов и процессов, эти оба вида причинности являются взаимно предположенными и обусловленными, т. к. не существует причинности исключительно имманентной или исключительно переходной. В некоторых случаях преобладающая роль принадлежит имманентной причинности, в других случаях переходной. По отношению к бесконечной вселенной существует лишь имманентная причинность.

LA CORRÉLATION ENTRE LES CONTRADICTIONS INTERNES ET EXTERNES
À LA LUMIÈRE DU PRINCIPE DE CAUSALITÉ

(R é s u m é)

L'étude tend à dégager la corrélation existant entre contradictions internes et externes dans l'explication du mouvement de la matière, à la lumière du principe de causalité c'est-à-dire à la lumière de la corrélation entre les causes internes et les causes externes. Exposant de façon synthétique les points de vue qui se sont affirmés dans la littérature philosophique marxiste, l'auteur précise en même temps sa position à l'égard des solutions rencontrées.

Après s'être ralliée à la définition du mouvement comme interaction et changement, l'auteur analyse la relation entre le problème de la source ou de la cause du mouvement et le problème des contradictions internes et externes.

Ayant mis en relief quelques points de vue plus récents dans le problème des causes du mouvement d'objets finis, l'auteur adopte la position de ceux qui considèrent que la source de tous les genres concrets de mouvement de la matière doit être cherchée aussi bien dans les contradictions internes qu'externes, dans l'interaction entre objets. L'auteur est d'avis que le problème des causes du mouvement des objets concrets présente deux aspects principaux: 1. le problème des causes de la variabilité, c'est à dire de l'apparition d'une nouvelle forme de mouvement ou des changements à l'intérieur d'une forme de mouvement donnée; 2. le problème des causes de la conservation, de la stabilité relative des formes de mouvement existantes.

Analysant le rôle des contradictions internes et externes dans le changement des phénomènes, l'auteur arrive, par la considération de faits de la nature non-vivante, à la conclusion qu'il est erroné de tenir pour absolues les causes tant internes qu'externes. Les changements enregistrés par le phénomène ont parfois comme point de départ les contradictions internes, d'autres fois les contradictions externes, mais toujours l'action des facteurs externes s'ouvre une voie à travers la structure interne des phénomènes. Les facteurs internes sont décisifs quant au changement du phénomène lorsque le phénomène a une autonomie plus grande et une stabilité moindre. Plus le phénomène a une indépendance réduite, moins il est isolé du milieu environnant, et plus s'accroît le rôle des facteurs externes, qui peut dans certains cas devenir déterminant pour le changement des phénomènes.

L'auteur passe ensuite à l'analyse des causes de la stabilité relative des phénomènes et met en relief le rôle des contradictions internes, de la causalité interne, dans la conservation de certaines formes du mouvement. L'auteur s'efforce ici de préciser la distinction entre causalité immanente et causalité transitive, ainsi que la relativité de cette distinction.

Par rapport à l'Univers pris dans son ensemble, le problème de la cause, de la source du mouvement ne peut pas être posé si nous entendons par cause le phénomène qui précède et produit un autre phénomène. Le problème de la source du mouvement matériel dans son ensemble ne peut se poser qu'au sens de la causalité immanente, qui est une autre expression de la thèse de l'auto-mouvement de la matière.

De cette façon la théorie marxiste de la causalité doit être approfondie dans le sens d'une mise en lumière de ce fait qu'il existe deux types de causalité: la causalité immanente, de soi-même, interne, et la causalité transitive comme action de l'extérieur, comme rapport entre antérieur et postérieur.

Dans le cas des objets, des processus finis, les deux types de causalité se pré-supposent et se conditionnent réciproquement, car il n'existe pas de causalité exclusivement immanente ou exclusivement transitive. Dans certains cas, c'est la causalité immanente qui a le rôle prépondérant, dans l'autres c'est la causalité transitive. Par rapport à l'Univers infini, il n'existe qu'une causalité immanente.

CONCEPȚIA MATERIALISTĂ-MECANICISTĂ, ȘI DIALECTICA ÎN „ETICA” LUI SPINOZA

de

EUGEN RÓZSA

A studia dialectica la filozofii din secolele XVII-lea, XVIII-lea nu înseamnă oare a cerceta un aspect lăaturalnic și neglijabil al procesului lung și complex de dezvoltare a dialecticii? Întrebarea, la prima vedere, pare să fie justificată. Dar pentru a obține un răspuns just, se impune o examinare mai deaproape a problemei.

Ce importanță poate prezenta dialectica în secolele XVII-lea și XVIII-lea, în epoca dominării metafizicii, epocă în care întrucît au apărut elemente dialectice, ele s-au manifestat numai în sînul unor filozofii cunoscute ca avînd caracter mecanicist, metafizic? Există epoci de strălucită manifestare pe primul plan a dialecticii; față de aceste manifestări ale acelor epoci, elementele dialectice ce se pot releva în secolele XVII-lea și XVIII-lea nu sînt oare sărace, ne existînd decît pe un al doilea plan neglijabil? Dar ceea ce este și mai semnificativ: curentul principal de dezvoltare a dialecticii nu trece prin secolele XVII-lea și XVIII-lea, și este lucru cunoscut că unul din izvoarele teoretice ale marxismului nu este constituit prin elementele dialectice apărute în aceste secole, ci prin filozofia clasică germană în care este inclusă dialectica lui Hegel.

Constatările acestea și răspunsurile implicate în aceste întrebări nu înseamnă însă, contrar aparenței, că elementele dialectice apărute la filozofii din secolele XVII-lea și XVIII-le n-ar avea o accentuată importanță. Este cert numai faptul că însemnătatea lor nu apare la prima vedere, și că importanța lor nu trebuie să fie căutată, unde ea nu poate să se manifeste. În adevăr, Marx, Engels și Lenin au prețuit mult aspectele dialectice ce se pot observa la unii dintre filozofii din această epocă. Engels, exprimînd o înaltă apreciere din acest punct de vedere, a considerat pe Descartes și Spinoza ca „străluciții reprezentanți ai dialecticii”¹ și a afirmat că Diderot și Rousseau au fost capabili de a crea capodopere dialectice, opere realizate, ce e drept, înafara cadrelor filozofiei propriu zise².

¹ Engels, *Anti-Dühring*, ed. a III-a, Buc. E.S.P.L.P., 1955. p. 27.

² Idem, p. 28.

Stabilirea rolului și importanței dialecticii în această perioadă va trebui să se facă urmînd indicațiile clasicii marxismului. Degajarea acestui rol și a acestei importanțe nu se poate, desigur, realiza decît ca rezultat al cercetării întreprinse în acest fel în legătură cu fiecare dintre acești filozofi. Nu este însă mai puțin adevărat că unele constatări generale se impun chiar de la început.

Este incontestabil că aspectele dialectice din secolele XVII-lea și XVIII-lea n-au constituit un curent principal în istoria generală a dialecticii, și că ele s-au manifestat în condițiile dominației metafizicii. Dar prin caracterizarea acestor aspecte se furnizează, fără îndoială, contribuții la relieful mai accentuată a întregului proces de dezvoltare a dialecticii. Chiar dacă n-ar fi decît atît, o cercetare în această direcție s-ar dovedi deja necesară.

Dar o astfel de cercetare nu aruncă lumină numai asupra întregului proces de dezvoltare a dialecticii, ci arată și importanța proprie a fenomenelor direct studiate. În secolul al XVII-lea, gîndirea filozofică s-a așezat în mod consecvent pe rezultatele mecanicii și matematicii, științele cele mai caracteristice pentru progresul științific de atunci, acest fapt determinînd, în primul rînd, dominarea metafizicii în gîndirea filozofică din acea perioadă. Dar este incontestabil că prin acest fapt aspectele dialectice, care au apărut atunci, au fost legate de progresul general al științelor în forma lui caracteristică pentru acel timp. Din acest punct de vedere, aceste elemente dialectice fiind legate de progresul general al științelor, ele nu mai prezintă caracter periferic. Date fiind aceste condițiuni, ele trebuie să atragă atenția cercetătorilor, care doresc să furnizeze contribuții la istoria dialecticii.

Vorbînd despre importanța elementelor dialectice apărute în secolele XVII-lea și XVIII-lea, trebuie să amintim că ele s-au manifestat, în majoritatea cazurilor, în sînul filozofiilor materialiste.

A trebuit să reamintim de mai multe ori că elementele dialectice au apărut în această perioadă în condițiile dominației metafizicii. Dar dacă aspecte dialectice s-au putut afirma chiar în astfel de condițiuni, aceasta dovedește forța invincibilă a dialecticii. A studia aceste manifestări dialectice înseamnă în consecință a furniza o dovadă concretă, elocventă în plus a adevărului dialecticii, care se afirmă în forma sa cea mai înalt dezvoltată și unica științifică — în dialectica materialistă, în dialectica marxist-leninistă.

Ne propunem să cercetăm în special dialectica inclusă în concepția materialist-mecanicistă a lui Spinoza. Vom studia de data aceasta problema noastră, așa cum ea apare în „Etica”, în opera principală a lui Spinoza — urmînd ca într-un studiu ulterior să examinăm, avînd în vedere și celelalte opere importante ale lui, dezvoltarea elementelor dialectice la Spinoza. Ordinea aceasta se justifică prin faptul că cea ce este mai puțin dezvoltat se poate înțelege mai bine prin ceea ce este mai reliefat.

A înțelege conținutul complex al filozofiei spinoziste în raport cu atitudinea lui Spinoza față de realitatea socială, ceea ce este indispensabil pentru tratarea problemei noastre — constituie o sarcină de o dificultate pronunțată. Marea greutate de interpretare provine din faptul că filozofia progresistă, materialistă, ateistă a lui Spinoza, filozofie la nivelul cel mai înalt al vremii, care cu tot caracterul mecanicist, metafizic, dominant inclus în ea, a putut să înglobeze puternice elemente dialectice — a apărut nu în perioada de pregătire a revoluției burgheze din Olanda, ci cu câteva decenii după realizarea ei.

Situația economică-socială a fost foarte complicată în Olanda în acea vreme, ceea ce se vede chiar dacă nu intrăm într-o analiză amănunțită, ci prezentăm numai trăsăturile cele mai generale ale epocii. — Olanda a fost atunci o țară demnă de admirație din mai multe privințe. În secolul al XVII-lea, Olanda a fost țară capitalistă cea mai avansată din lume, ajungând la o putere economică încă multă vreme neegalată și posedând bogății imense. Rezultatele obținute în Olanda în domeniul artei și al științei denotă o înflorire marcantă. Libertatea, ce e drept, relativă, de care s-au bucurat cetățenii acestei țări, a fost invidiată de tot restul Europei. Dar, în același timp, exploatarea capitalistă s-a manifestat în mod sălbatec, exprimată prin ziua de muncă de 14—16 ore, prin nivelul scăzut al salariului mediu și prin costul vieții cel mai ridicat din Europa de atunci; în agricultură s-au păstrat și rămășițe feudale; jefuirea colonială a fost cât se poate de crâncenă. — Într-un cuvânt: Olanda burgheză s-a găsit într-o fază postrevoluționară a dezvoltării ei. — În asemenea condițiuni ce realitate socială a fost exprimată de filozofia lui Spinoza?

În această situație economică-socială complicată și lupta politică a trebuit să fie, și a și fost, foarte complexă. Partidul burgheziei, partidul lui Jan de Witt a dus o luptă progresistă dirză împotriva partidului principilor de Orania, partid militarist care s-a bazat în primul rînd pe nobilime și a căutat să întărească stathalterismul, o formă deghizată de monarhie ereditară. Dar partidul lui Jan de Witt n-a putut să reprezinte numai interese progresiste, el constituind expresia și a tendințelor oligarhice ale burghezimii olandeze, exploatoare a maselor. — În astfel de condițiuni politice, ce atitudine s-a exprimat în filozofia spinozistă?

Ne am condamna să nu putem explica conținutul și orientarea filozofiei lui Spinoza, dacă am încerca să susținem că această concepție filozofică ar oglindi contradicțiile societății capitaliste olandeze din acel timp și s-ar lega de atitudinea plină de contradicții a burgheziei olandeze postrevoluționare.

O astfel de interpretare este de altfel condamnată aproape în mod direct de propriile cuvinte ale lui Spinoza. În adevăr, în Olanda, țară în care burghezia postrevoluționară era lacomă de bogății cât mai mari, Spinoza a respins, împreună cu căutarea plăcerii și a onorurilor — și căutarea averii, ca scop al vieții umane. Semnificativ este și faptul că

³ Spinoza, *Tractatus de intellectus emendatione* în „Spinoza, Opera”. vol. II. ed. Carl Gebhardt, Heidelberg, 1923, p. 5—6.

Spinoza, vorbind în mod critic despre efectul banilor asupra vieții umane, a exprimat dispreț față de cei care nu pot imagina vreo bucurie fără ca de ea să fie legată ideea banilor⁴.

Interpretarea justă constă în a considera filozofia lui Spinoza ca o oglindire a tendințelor progresiste ale burgheziei olandeze, luptătoare, în revoluția ei, împotriva feudalismului, și ca o reflectare a tot ceea ce această burghezie a mai păstrat de progresist în cursul secolului al XVII-lea, luptând, între altele, împotriva stathalterismului și pentru menținerea unei relative libertăți politice.

Numai interpretând în acest fel orientarea generală a filozofiei lui Spinoza, putem înțelege conținutul bogat al acestei concepții filozofice. Numai lupta lui Spinoza împotriva feudalismului, împotriva a tot ce era legat de feudalism și condamnat împreună cu el, numai atașamentul lui Spinoza la tot ce era nou în condițiile de atunci — chiar dacă ceea ce era nou atunci, s-a revelat în lumina dezvoltării ulterioare ca implicând limitări accentuate — numai atașamentul lui Spinoza la tot ce era legat de nivelul cel mai înalt al vremii, explică conținutul bogat al filozofiei spinoziste.

Într-adevăr, lupta foarte hotărît dusă de Spinoza împotriva ideologiei feudale, împotriva religiei, explică faptul că filozoful nostru a mers mult mai departe în afirmarea materialismului decât cei mai mulți dintre gânditorii epocii sale, ajungînd la monismul materialist.

Orientarea astfel definită a gândirii sale, atașamentul său la tot ce era legat de nivelul caracteristic al vremii sale, explică într-un sens și caracterul dominant mecanicist al materialismului său, deoarece acest caracter — cu toată unilateralitatea, cu toată rigiditatea inclusă în el — a fost determinat de nivelul de dezvoltare de atunci al științelor.

Dar să considerăm problema noastră, problema care ne preocupă, problema existenței elementelor dialectice în filozofia lui Spinoza.

Avînd în vedere orientarea gândirii spinoziste astfel caracterizată și în special combaterea ideologiei feudale, a ideologiei religioase, realizată cu o deosebită hotărîre de către Spinoza, ne vom întreba, dacă respingînd ideologia religioasă, Spinoza nu a respins oare în același timp și o anumită tendință antidialectică implicată în unele concepții religioase? În felul acesta vom face o încercare de lărgire a terenului de cercetare al elementelor dialectice în filozofia lui Spinoza.

Dar va trebui să studiem problema noastră nu numai arătînd ceea ce Spinoza respinge ca antidialectic, ci scoțînd în relief, sub toate aspectele și ceea ce el susține ca dialectic.

În privința existenței elementelor dialectice la Spinoza mai observăm: Transformarea societății olandeze în urma revoluției burgheze, ale cărei efecte s-au făcut simțite încă mult timp după realizarea ei pe de o parte, și faptul că multe din cuceririle revoluției burgheze au fost primejduite în continuu pe de altă parte, — într-un cuvînt: toate aceste lupte și toate aceste elemente de tensiune, de încordare, n-au putut să

⁴ Spinoza, *Etica*. Buc. E. S. 1957, cap. 28. IV. p. 284. Spinoza, *Opera*, vol. II. ed. Carl Gebhardt, Heidelberg, 1923, p. 274.

nu determine un teren favorabil pentru întărirea elementelor dialectice în gândirea lui Spinoza. În lipsă de spirit istoric, lipsă caracteristică a acestei epoci, această determinare n-a putut să aibă, desigur, efect pe terenul gândirii sociale, dar ea s-a manifestat, poate, în mod indirect, prin întărirea elementelor dialectice ivite pe un alt teren.

Ivirea unor elemente dialectice în gândirea filozofică din secolul al XVII-lea în general și în gândirea filozofică a lui Spinoza în special, n-a fost cu desăvârșire exclusă nici de progresul general al științelor, caracteristic pentru acea perioadă. Este incontestabil că afirmarea pe primul plan a mecanicii și matematicii în etapa aceea de dezvoltare a științelor, a avut ca efect dominarea metafizicii în gândirea filozofică. Dar nu trebuie să uităm faptul că în geometria de atunci s-a înrădăcinat ideea că teoremele geometrice sînt valabile în orice punct al spațiului omogen și infinit; iar mecanica a adoptat ideea aceasta a infinitului; în astfel de condițiuni ideea infinitului a devenit familiară în gândirea filozofică a epocii în general și în gândirea filozofică a lui Spinoza în special. În felul acesta, problema infinitului și finitului s-a impus gândirii filozofice de atunci, și s-a ivit posibilitatea de a da acestei probleme o soluție dialectică. Se pare deci că chiar în sinul metafizicii dominante atunci s-a ivit posibilitatea de negare a ei, cel puțin într-o formă limitată.

*

Pentru a cerceta și soluționa problema noastră, nu este, desigur, suficient ca, avînd în vedere determinările stabilite, să dăm o simplă înșirare a elementelor dialectice, aflate în gândirea lui Spinoza, oricît de minuțioasă ar putea să fie eventual această înșirare. Într-adevăr, elementele izolate unele de altele și de întreg — rămîn elemente neexplicate. Pentru explicarea lor este necesar ca să le vedem în raportul lor cu tendințele fundamentale ale filozofiei lui Spinoza, este indispensabil ca să le vedem înglobate în întreaga concepție filozofică a lui Spinoza.

O înglobare în filozofia lui Spinoza just concepută este cu atît mai necesară cu cît în literatura de specialitate nu lipsesc interpretări care degajează elemente dialectice la Spinoza, dar le ratașează la o filozofie spinozistă, interpretată în mod fals în sens idealist. Este lucru știut că Hegel, reprezentantul cel mai de seamă al filozofiei idealiste germane, care în istoria filozofiei studiază cu o excepțională pătrundere laturile dialectice ale diferitelor concepții filozofice, dar în cele mai multe cazuri falsifică caracterul materialist al marilor filozofii, prezentîndu-le ca fiind idealiste — procedează la fel și cu Spinoza al cărui sistem îl consideră în mod fals ca un acosmism idealist. În interpretările istoricilor burghezi ai filozofiei se întimplă că ei nu numai că denaturează dialectica la Spinoza în sens idealist, dar operează cu o noțiune foarte vagă a dialecticii. Astfel, Léon Brunschvicg, care, de altfel, a insistat cu multă subtilitate asupra raționalismului spinozist, încearcă să prezinte dialectica la Spinoza într-un mod cu totul denaturat și vag, ca un progres spiritual în sens idealist. — Este deci clar că va trebui să avem în vedere concepția materialistă a lui Spinoza și se impune să operăm cu noțiunea precisă a dialecticii.

În toate lucrările despre Spinoza, concepute pe baze marxiste și efectuate atât în Uniunea Sovietică cât și în țara noastră, se scoate în relief caracterul materialist, ateist, al filozofiei lui Spinoza, în care s-au ivit elemente dialectice. În țara noastră, cu o accentuată vigoare insistă asupra acestui caracter acad. G. Ionescu-Gulian.

Am vorbit despre necesitatea înglobării elementelor dialectice în filozofia materialistă-ateistă a lui Spinoza. Dar trebuie să mai precizăm: înglobarea aceasta trebuie să se facă în așa fel încît elementele dialectice, ale căror apariție își găsește explicația atât în realitatea socială cât și în procesul general al științelor de-atunci, să se prezinte în legătură strînsă cu articulațiile firești ale gîndirii filozofice a lui Spinoza.

În felul acesta am ajuns să definim problema ce ne preocupă. Va trebui să răspundem la următoarea chestiune: În filozofia lui Spinoza astfel caracterizată și din care ideea fundamentală a dialecticii, ideea de dezvoltare, în sensul tare al cuvîntului, este absentă, cum au putut să apară, pe baza determinărilor stabilite, elemente dialectice; care sînt aceste elemente și cum se situează ele față de articulațiile firești ale filozofiei lui Spinoza?

*

În ce constă filozofia materialistă a lui Spinoza în care elementele dialectice, pentru a fi just înțelese, trebuie să fie înglobate?

În ce constă la Spinoza felul de gîndire metafizic pe care trebuie să-l cunoaștem pentru a vedea, cum se ivesc, în opoziție cu el, elementele dialectice?

Filozofia lui Spinoza, care constituie o interpretare materialistă a datelor științei de atunci, este — după cum va reieși și din cele ce urmează — inseparabilă de critica ideologiei feudale, de critica concepției religioase. În noțiunea de substanță⁵, noțiunea fundamentală în filozofia lui Spinoza se exprima în plin acest materialism inseparabil de ateism.

Substanța unică și infinită este identificată de Spinoza cu dumnezeu⁶, iar dumnezeul cu natura. În felul acesta se vede că noțiunea de dumnezeu în acest sens n-are nici un conținut teologic, deoarece ea nu diferă de națiunea de natură. Prin identificarea aceasta de noțiuni devine indiscutabil că Spinoza n-a păstrat decît învelișul teologic și apare clar conținutul hotărît materialist al filozofiei spinoziste, conținut în absolută opoziție față de orice idealism și inseparabil de critica religiei. Într-adevăr, noțiunea-cheie, cu putere explicativă este aici noțiunea de natură. Concepția aceasta Spinoza a reliefat-o și prin critica dualismului cartezian, prin respingerea teoriei carteziene despre substanța spirituală, teorie de esență idealistă, de altfel criticată și înlăturată de toți materialistii care au luat atitudine față de filozofia lui Descartes. Această poziție a lui Spinoza împotriva dualismului lui Descartes se exprimă în teza sa despre substanța unică și infinită, care cuprinde monismul materialist

⁵ *Etica* (ed. citată) def. 3. I. p. 39. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 45.

⁶ *Etica* (ed. citată) def. 6. I. p. 40, prop. 11. I. p. 48, prefața IV. p. 216. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 45, p. 52, p. 206.

al lui Spinoza. Materialismul spinozist este subliniat și de teza lui Spinoza despre substanța infinită, ca fiind cauza sa proprie⁷, prin care se elimină orice teorie idealistă care ar presupune vreun factor determinant, existînd deasupra naturii, sau în afara realității obiective, materiale. Se respinge închipuirea religioasă despre creația ex nihilo și se afirmă, și din alt punct de vedere, materialismul prin teoria spinozistă despre natura naturantă și natura naturată⁸, dacă o privim în legătura ei firească cu teza despre substanța unică și infinită ca cauză imanentă⁹. Reiese și în felul acesta că nici pe planul cel mai înalt nu există, după Spinoza, vreun principiu determinant, care ar fi străin realității și ar fi transcendent realității materiale.

Spinozismul — după cum l-am spus și după cum îl vom mai repeta — nu este un acosmism. Lumea corpurilor particulare există ca o realitate materială — după Spinoza. Corpul, fiind lucru particular, finit — se află în alt lucru, prin care se concepe și are deci existență modală¹⁰, dar în acest sens există ca o existență materială. Existența modală nu trebuie în adevăr să fie confundată cu aparența. — Filozofia spinozistă este — și din acest punct de vedere — o filozofie materialistă.

În felul acesta elementele dialectice care se ivesc în gîndirea filozofică spinozistă se afirmă în sinul unei filozofii materialiste.

Dar caracterul materialismului spinozist este dominant mecanicist, metafizic — și elementele dialectice spinoziste se afirmă în opoziție tocmai cu acest caracter dominant metafizic.

Teoria materialistă a lui Spinoza a trebuit să aibă acest caracter. În adevăr, trecînd la generalizarea filozofică în primul rînd pe baza rezultatelor matematicii și mecanicii, științe în mod caracteristic pe primul plan în acea perioadă, totul s-a putut explica și pentru Spinoza prin întindere și mișcare, — mișcare concepută ca schimbare de loc în spațiu. Natura în întregimea ei a apărut și pentru Spinoza ca un imens mecanism, în sînul căruia pentru procesul de dezvoltare, în sensul tare al cuvîntului, n-a putut exista posibilitate de manifestare și deci momentul negației, în această conexiune, n-a putut să aibă rațiune de a fi. Iată cum se explică că în materialismul lui Spinoza a fost implicată, ceea ce trebuie să numim, absolutizarea metafizică a afirmației.

Caracterul dominant metafizic este inclus chiar în concepția materialistă a substanței spinoziste. Într-adevăr, substanța spinozistă este pură afirmație, pură putere¹¹. Spinoza spune, păstrînd forma teologică de expresie, că puterea lui Dumnezeu, deci puterea substanței unice și infinite, este identică cu esența sa. Operînd în felul acesta, ceea ce trebuie să considerăm ca o absolutizare a afirmației, Spinoza elimină din substanță orice element de negativitate și, în consecință, exclude din substanță orice transformare, orice schimbare, pentru a oferi o concep-

⁷ *Etica* (ed. citată) def. 1. I. p. 39, prop. 20. I. p. 63. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 40, p. 64.

⁸ *Etica* (ed. citată) nota, prop. 29. I. p. 70. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 71.

⁹ *Etica* (ed. citată) prop. 18. I. p. 62. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 63.

¹⁰ *Etica* (ed. citată) def. 5. I. p. 40. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 45.

¹¹ *Etica* (ed. citată) prop. 34. I. p. 77. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 76.

ție statică a lumii. Substanța lui Spinoza, fiind lipsită de devenire, este incremenită în eternitatea ei. Spinoza subliniază această concepție și identifică în fond existența cu eternitatea, spunînd: „Prin eternitate înțeleg însăși existența, întrucît o concepem ca decurgînd cu necesitate din însăși definiția lucrului etern”¹².

Dat fiind că concepția aceasta statică este implicată și în noțiunea fundamentală spinozistă, caracterul metafizic se manifestă în întreaga filozofie a lui Spinoza, ca dominant, și duce pe filozoful nostru la dificultăți caracteristice.

Aceste observații se referă și la raportul ce Spinoza îl stabilește între infinit și finit, între substanță și moduri. Într-adevăr, Spinoza, în ciuda eforturilor ce le face în acest sens, nu reușește să deducă din substanța unică și infinită modurile, lucrurile particulare. Din cauza felului său metafizic de a gîndi, el nu reușește să stabilească în mod adecvat raportul între substanță și moduri, între infinit și finit. În ce sens trebuie să înțelegem această constatare?

Pentru a vorbi în mod întemeiat despre imposibilitatea ce există pentru Spinoza de a stabili un raport adecvat între infinit și finit, nu este suficient de a arăta această imposibilitate în general, ci trebuie să se prezinte mersul gîndirii lui Spinoza într-o nuanțare concretă; în felul acesta se vor vedea atît eforturile lui Spinoza făcute în direcția rezolvării problemei, cit și momentul precis, în care se relevă imposibilitatea soluționării adecvate.

În încercarea sa de rezolvare a problemei indicate, Spinoza nu poate porni decît de la noțiunea de substanță, de la afirmația absolutizată, inclusă în această noțiune fundamentală. Dar în substanță se exprimă în mod accentuat și o altă tendință, care chiar dacă nu conține soluția, face totuși posibile eforturile lui Spinoza în vederea rezolvării problemei. Care este această tendință și în ce constau eforturile lui Spinoza? Spinoza susține că nu există nici un lucru din a cărui natură să nu decurgă vreun efect¹³ că din definiția oricărui lucru se deduc cu necesitate mai multe proprietăți, numărul proprietăților deduse fiind proporțional cu realitatea exprimată în definiția lucrului respectiv¹⁴. Concepția aceasta Spinoza o susține ca avînd valabilitate generală și fiind aplicabilă — și este de fapt aplicată de el — și la substanța unică și infinită. Este vorba aici, fără îndoială, despre o tendință importantă de a vedea unitatea, despre o concepție care nu separă, ci unește natura lucrului și proprietățile lui, care departe de a despărți, unește definiția cu consecințele incluse în ea. Caracterul specific al acestei concepții rezidă în faptul că în felul acesta afirmația nu este numai afirmația de sine, ci și afirmația a tot ce decurge din afirmația de sine. Concepția aceasta constituie o bază pentru Spinoza de a încerca deducția lucrurilor particulare, finite. Trebuie să subliniem în mod accentuat că în legătură cu aceste probleme Spinoza dă esenței substanței un sens diferit de cel

¹² *Etica* (ed. citată) def. 8. I. p. 41. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 46.

¹³ *Etica* (ed. citată) prep. 36. I. p. 77. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 77.

¹⁴ *Etica* (ed. citată) dem. pop. 16. I. p. 58. Spinoza, *Opera*, vol. II. 60.

pe care îl găsim exprimat în alte pasaje. Este lucru știut că Spinoza pe atribut îl pune în evidență, ca fiind esența substanței. Dar aici¹⁵ esența substanței este determinată în raport cu cauzalitatea inclusă în substanță. De scos în relief este faptul că concepind esența substanței ca puterea ei, Spinoza nu identifică esența substanței cu cauza de sine, luată în mod izolat, ci cu cauza de sine și cu cauza tuturor lucrurilor în unitatea acestei cauzalități a substanței, cu eficiență cauzală a substanței în unitatea ei. Astfel, cauza tuturor lucrurilor, în legătură și în unitate cu cauza de sine, este inseparabilă de esența substanței. Cu alte cuvinte: Spinoza încearcă să fundamenteze chiar în esența substanței deducția tuturor lucrurilor, deci și a lucrurilor particulare, finite. — Este de netăgăduit că Spinoza face un efort cît se poate de puternic pentru a deduce lucrurile particulare, finite. — Cu toate acestea, încercarea lui Spinoza de a stabili raportul adecvat între substanță și lucrurile particulare, între finit și infinit, sfârșește printr-un eșec incontestabil. Eșecul acesta nu provine, desigur, din tendința de a vedea unitatea, care din contră, constituie o bază solidă a efortărilor lui Spinoza, făcute în vederea stabilirii raportului adecvat între substanță și modurile particulare, ci nereușita aceasta se explică prin absolutizarea afirmației conținută în substanță. În adevăr, lucrurile particulare sînt finite, determinate, limitate, negate de alte lucruri particulare. Iar substanța spinozistă nu conține nimic ce ar putea fundamenta acest caracter limitat, determinat al lucrurilor particulare, această negativitate cuprinsă în lucrurile finite. Cum s-ar putea fundamenta negativitatea printr-o substanță, care numai afirmație este? Afirmația conținută în substanță rămîne în concepția lui Spinoza absolutizată, fiind exclusivă de orice negativitate. Afirmația absolutizată în mod metafizic, metafizică cuprinsă în felul acesta în substanță, constituie o piedică de netrecut în calea stabilirii raportului adecvat între infinit și finit la Spinoza. Iată de ce spune Lenin că la Spinoza „de la substanța absolută nu se poate trece la negativ, la finit”¹⁶.

De altfel, aceeași problemă se prezintă sub un aspect oarecum diferit, și aceleași dificultăți se manifestă și în concepția despre om a lui Spinoza. Importanța acestui aspect se subliniază prin faptul că întreaga deducție spinozistă este orientată în primul rînd spre a cuprinde în lanțul deductiv pe om. Astfel apare o situație curioasă. Spinoza luptă cu hotărîre pentru a îngloba pe om în natură, în realitate, și critică cu asprime concepția care vrea să facă din om „un stat în stat”, dar în ciuda acestei tendințe clar și hotărît exprimate, din cauza eșecului deducției spinoziste, omul rămîne totuși, la Spinoza, desprins de natură și natura separată, în mod metafizic, de om. Iată de ce caracterizează Marx acest aspect al gîndirii spinoziste prin cuvintele: „din cauza separării de om, natura în mod metafizic interpretată”¹⁷. De altfel, metafizica apare și

¹⁵ *Etica* (ed. citată) dem. prop. 34. I. p. 77. Spinoza, *Opera*, vol. II. 76.

¹⁶ Lenin, *Caiete filozofice*, Buc. E.S.P.L.P., 1956, p. 78.

¹⁷ K. Marx și F. Engels, *Știința iamilie*, în „Opere” vol. II. Buc. E.S.P.L.P. 1958. p. 154.

sub o altă formă în concepția lui Spinoza despre om. Spinoza adoptă concepția metafizică despre natura eternă, scoasă din istorie, a omului. Este adevărat că în condițiile de atunci, această concepție a fost o armă de luptă împotriva arbitrarului feudal. Nu trebuie să uităm că în epoca aceea, nici nu se putea înțelege, în sens științific, natura socială a omului. Dar nu este mai puțin adevărat că metafizica se manifestă și în acest sens în concepția despre om a lui Spinoza. În legătură cu aceasta, amintim că lipsa unei vederi istorice juste are consecințe și în teoria lui Spinoza despre adevăr și fals și anume în sensul afirmării și sub acest aspect, a metafizicii. Stînd pe poziția concepției neistorice, Spinoza a înțeles în sens metafizic adevărul, ca un adevăr absolut, ne putînd vedea mersul istoric al cunoașterii prin adevăruri relative spre realizarea din ce în ce mai completă a adevărului absolut. — Spiritul metafizic își face apariția și în teoria cunoașterii a lui Spinoza, care, de altfel, are merite și în acest domeniu. Cu toate că nu neglijează completamente experiența, Spinoza totuși o disprețuiește și se pune în felul acesta în imposibilitatea de a vedea legătura dialectică între cunoașterea sensorială și cea rațională. — În teoria sa a afectelor, spiritul metafizic se manifestă prin faptul că Spinoza încearcă să deducă pe baza unor afecte fundamentale toate pasiunile, și tinde spre o încătușare rigidă, metafizică, a întregii bogății manifestate în viața afectivă a omului.

Teoria determinismului are o importanță deosebită în toate formele și treptele gândirii filozofice spinoziste. Dar nici teoria aceasta a lui Spinoza atît de importantă și în unele privințe foarte larg concepută nu este ferită de metafizică. Rigiditatea metafizică se arată în eliminarea completă a întîmplării. Considerînd întîmplarea ca un element pur subiectiv, lipsit de orice realitate obiectivă, Spinoza afirmă în adevăr că „în natură nu este nimic întîmplător”¹⁸.

Este incontestabil că felul de a gîndi metafizic se afirmă, în general, ca dominant în filozofia lui Spinoza.

*

Dar prezența dominantă a unui caracter nu înseamnă prezența sa exclusivă. Existența dominantă a metafizicii în sînul filozofiei spinoziste nu înseamnă că ea ar putea exclude ivirea în această filozofie materialistă a unor elemente dialectice importante. Astfel de elemente se afirmă într-adevăr în filozofia lui Spinoza. — Am arătat la început că a studia dialectica lui Spinoza implică necesitatea de a arăta pe de o parte ceea ce filozoful nostru respinge ca antidialectic și de a scoate în relief, pe de altă parte, tot ce el susține ca dialectic. — În primul rînd vom arăta ceea ce Spinoza respinge ca antidialectic.

Filozofia materialistă a lui Spinoza este îndreptată împotriva concepției religioase a vieții umane și împotriva concepției religioase a lumii în general. Dar ceea ce ne interesează acum, din unghiul de vedere al studierii dialecticii la Spinoza, este faptul că în foarte multe din

¹⁸ *Etica*, (ed. citată) prep. 29. I. p. 70. Spinoza, *Opera*, vol. II, p. 70.

pozițiile antireligioase, ateiste ale lui, este implicată în mod firesc, într-un fel indisolubil, tendința de a înlătura absolutizarea antidialectică a negației.

Miezul filozofiei materialiste, ateiste, a lui Spinoza se găsește în teoria lui despre substanță, în teza sa: *Substantia sive natura*. Dar în natură nimic nu îndreptățește, după Spinoza, o absolutizare a negației.

Cunoscînd conexiunea strînsă, unitatea organică ce există între diferitele părți constitutive ale filozofiei lui, va trebui să ne așteptăm ca tendința aceasta a lui Spinoza să apară la el pe diferitele planuri filozofice. Dar știind că problema centrală la Spinoza este cea etică, nu ne va mira dacă va trebui să constatăm că tendința aceasta se prezintă cu o deosebită forță în considerațiile lui despre viața umană.

Spinoza spune foarte clar în această privință: „Apoi ei nu explică neputința și nestatornicia umană prin puterea obișnuită a naturii, ci prin nu știu ce viciu al naturii umane, pe care, de aceea, îl deplîng, îl iau în ris, îl disprețuiesc sau, cum fac cei mai mulți, îl blestemă, iar cel ce știe să blesteme mai elocvent și mai ingenios neputința spiritului uman, trece drept inspirat de zei”¹⁹. Nu putem să nu recunoaștem în noțiunea de „viciu al naturii umane” și de „neputința spiritului uman” noțiunea de păcat din concepția religioasă, concepție ce Spinoza o respinge în general. Spinoza nu numai că respinge cu hotărîre aceste noțiuni, dar denunță și ridiculizează și procedeul prin care s-a ajuns la aceste absolutizări ale negației, arătînd că în mod nepermis s-a trecut de la neputința și nestatornicia umană realmente existentă, la noțiunea imaginară de viciu al naturii umane și de neputință a spiritului uman. În continuare, Spinoza arată că acest procedeu este neconform rațiunii și contrar realității, și enunță: „în natură nu se întîmplă nimic care să poată fi pus pe seama ei ca un viciu”. Atitudinea lui Spinoza este cît se poate de categorică.

În același spirit atacă Spinoza morala religioasă a ascetismului, care implică o atitudine negativă generală, absolutizată — față de bucuriile vieții. Numai o superstiție sumbră și tristă ne poate interzice participarea la bucurii²⁰ — spune Spinoza și continuă: Este demn de omul înțelept să se folosească cu măsura necesară de mîncări și băuturi bune, să aibă plăcere în urma mirosurilor plăcute, să contemple cu plăcere frumusețea plantelor verzi, să prețuiască veșmintele frumoase, exercițiile corporale, spectacolele teatrele, într-un cuvînt, să aibă parte din plăcerile vieții fără dauna altor oameni.

În același fel respinge Spinoza orientarea gîndirii în mod absolutizat spre ideea morții, și exprimă atitudinea sa în mod frapant în felul următor: „Omul liber se gîndește la moarte mai puțin decît la orice, și înțelepciunea lui constă în meditația asupra vieții, iar nu asupra morții”²¹.

În cele ce urmează nu vom expune, nici schița, teoria cunoașterii, sau teoria despre adevăr și fals la Spinoza, după cum nici în cele prece-

¹⁹ *Etica*, (ed. citată) prefața III. p. 142. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 137.

²⁰ *Etica* (ed. citată) nota 2, prep. 45. IV. p. 254. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 244.

²¹ *Etica* (ed. citată) prep. 67. IV. p. 271. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 261.

dente n-am avut în vedere ansamblul filozofiei sau moralei lui Spinoza. Aici este vorbă de a degaja din teoriile respective numai un aspect care ne interesează din punctul nostru de vedere.

Ca toți raționaliștii, desigur, și Spinoza consideră cunoașterea senzorială ca un fel de cunoaștere defectuoasă. Dar el nu pune față în față cunoașterea senzorială și cea rațională, despărțindu-le în mod absolut. Nici după Spinoza nu poate naște din cunoașterea senzorială defectuoasă cea rațională, adecvată. Dar știind pe pozițiile cunoașterii adecvate, se poate înțelege — afirmă Spinoza — în ce constă defectuoșitatea cunoașterii senzoriale, care rezidă în faptul că ideile cunoașterii senzoriale trebuie să includă natura corpului uman și totodată ideea corpului extern²², și în unitatea aceasta confuză se arată mai mult constituția corpului nostru decât natura corpurilor externe. Dar în nici un caz nu se face apel la vreun viciu al naturii umane pentru a explica caracterul confuz ce se atribuie cunoașterii senzoriale.

În strinsă legătură cu teoria cunoașterii, și chiar într-o împletire completă cu ea, este tratată la Spinoza teoria despre adevăr și fals. Este deci firesc că și teoria despre adevăr și fals este examinată și expusă la Spinoza în același spirit ca și teoria cunoașterii și că nu este făcut apel nici pe acest teren la vreun viciu al naturii umane. La Descartes mai apare ipoteza, ce e drept, pentru a fi respinsă, a „duhului cel rău” (malin génie), care ar putea, dacă există, să intervină pentru a înșela pe om și pentru a vicia facultatea sa de a deosebi adevărul de fals. Dar la Spinoza o astfel de eventualitate, prezentând vreun grad de probabilitate, nici nu este examinată. Absolutizarea negației sub nici o formă nu este prezentă la Spinoza.

Existența aspectelor negative, a cunoașterii defectuoase, a erorii, a morții, nu constituiesc deci pentru Spinoza prilejul de a presupune vreun viciu al naturii umane, sau al naturii în general, și în multe cazuri Spinoza respinge clar, lucid, hotărît și cu pasiune orice absolutizare anti-dialectică a negației.

Dar mergînd și mai departe pe această linie, Spinoza își afirmă această atitudine și pe planul principiilor ontologice cele mai înalte. Pentru a arăta aceasta, ne vom referi la un text luat din „Korte Verhandeling”. Nu este permis, credem, să procedăm în felul acesta, cu toate că acum numai de „Etica” lui Spinoza ne ocupăm. Într-adevăr, textul la care facem aluzie și care n-are corespondent exact în opera principală a lui Spinoza, are un conținut întru totul conform cu spiritul general al doctrinei expuse în „Etica”.

Capitolul 25 din „Korte Verhandeling”, intitulat „Despre draci”, are, desigur, un aspect curios din cauza faptului că în acest capitol caracterul teologic al învelișului în care Spinoza își prezintă concepția sa materialistă-ateistă, apare în mod accentuat. Dar nu este mai puțin adevărat că conținutul gândirii lui Spinoza se arată foarte clar, cu tot învelișul acesta teologic. În acest capitol, se susține teza inexistenței diavolului, invocînd

²² *Etica* (ed. citată) prop. 16 și corol. 2. II. p. 108. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 103—104.

argumentul că „nimicul” sau ceva care n-are esență, perfecțiune, nu poate să existe²³. În felul acesta Spinoza neagă în fond existența unui principiu negativ absolutizat. Semnificative sînt și ultimele cuvinte ale acestui scurt capitol: „Căci n-avem nevoie, ca alții, să admitem draci pentru a descoperi cauzele urii, invidiei, miniei și ale altor pasiuni ca acestea, deoarece noi le-am găsit îndeajuns și fără asemenea năluciri”. După concepția lui Spinoza deci, ne existînd elemente negative absolutizate, nu poate să existe nici un principiu negativ absolutizat care ar servi să le explice.

După ce am arătat ceea ce Spinoza respinge ca antidialectic, vom scoate în relief acum ceea ce el susține ca dialectic.

Într-adevăr Spinoza, strălucitul dialectician, a reușit să străpungă în mai multe puncte importante încătușarea metafizică a concepției statice, și a izbutit să elimine separările, despărțirile artificiale, metafizice în mai multe aspecte ale gândirii lui.

Gîndirea filozofică a lui Spinoza se manifestă într-un mers descendent, pornind de la substanța unică și infinită și într-un mers ascendent, avînd ca punct de plecare lucrurile particulare, finite. Va trebui să examinăm în ce mod se ratașează elementele dialectice la acest mers descendent și ascendent al gîndirii filozofice spinoziste.

În analizele noastre precedente am încercat să arătăm în ce constă absolutizarea metafizică a afirmației ce o operează Spinoza. Trebuie să constatăm acum că absolutizarea aceasta este realizată în așa fel încît ea nu poate să excludă ivirea unei alte tendințe, care este de natură dialectică, și anume tendința de a vedea legăturile existente, de a stabili unitatea reală, eliminînd despărțirile, ruperile artificiale, metafizice. Tendința aceasta este foarte puternică și se manifestă în mai multe din aspectele gîndirii spinoziste, devenind astfel o tendință caracteristică a filozofiei lui Spinoza.

Nu este desigur neglijabilă, din acest punct de vedere, încercarea lui Spinoza de a stabili un raport adecvat între substanță și moduri, între unitate și diversitate, între infinit și finit, chiar dacă deducția lucrurilor particulare, determinate, finite, s-a dovedit a fi condamnată la eșec.

Dar tendința aceasta se manifestă în mod deosebit de puternic și ajunge la realizare în privința legăturii ce Spinoza o constată între lucruri. Spinoza concepe această legătură într-o formă superioară, ca o interdependență. Această concepție dialectică izvorește din concepția materialistă a lui Spinoza, exprimată în teza: substanța, cauza de sine, care respinge orice factor determinant deasupra naturii, sau înafara naturii, și duce tocmai prin aceasta la concepția interdependenței universale. Iată de ce spune Engels: „Teza lui Spinoza: substantia, causa sui (cauza de sine) — exprimă foarte bine interdependența”²⁴. Concepția

²³ Spinoza, „col. Texte filozofice”. Buc, E.S.P.L.S., 1952, p. 35. Spinoza, *Opera*, vol. I. p. 107.

²⁴ Engels, *Dialectica naturii*, Buc. E.S.P.L.P., 1954, p. 235.

aceasta dialectică, care n-a fost, dealtfel, în mod explicit formulată de Spinoza, dar care nu există mai puțin în formă implicită în filozofia sa, nu poate fi, fără îndoială, înglobată la filozoful nostru într-o concepție generală despre dezvoltare, pentru simplul motiv că o astfel de concepție nu poate să existe la el. Dar chiar în forma în care această concepție dialectică există, ea are importanță deosebită, deoarece Spinoza o consideră, ca avînd valabilitate generală, nici un domeniu al realității, neputînd fi exceptat de sub aplicabilitatea ei. Pe această concepție se bazează teza lui Spinoza că natura trebuie să fie explicată prin ea însăși. Însemnătatea acestei teze este deosebit de mare, chiar dacă cantitatea relativ redusă a cunoștințelor acumulate în acea epocă n-a permis o largă aplicare a ei, — ceea ce este exprimat de Engels în felul următor: „Constituie un titlu de glorie pentru filozofia de atunci faptul că nu s-a lăsat indusă în eroare de stadiul limitat al cunoștințelor contemporane despre natură și că începînd cu Spinoza și terminînd cu marii materialişti francezi, ea a perseverat să explice lumea prin ea însăși și să lase pe seama științei naturii a viitorului justificarea în amănunt”²⁵. Concepția aceasta a lui Spinoza despre interdependentă fenomenelor și lucrurilor și în legătură cu aceasta, teza lui despre necesitatea de a explica natura prin ea însăși, — este cu atît mai importantă cu cît — deși problema sa centrală este cea etică — el își îndreaptă atenția spre toate cercetările științifice ale timpului său, fiind în legătură cu cei mai mulți dintre savanții reprezentativi ai vremii.

În domeniul lucrurilor particulare, un element dialectic foarte însemnat își face apariția la Spinoza. În adevăr, în acest domeniu se prezintă la filozoful nostru — negația. Textul în care este exprimat acest element de covîrșitoare importanță din punctul de vedere al dialecticii la Spinoza, este cuprins în prima parte a „Eticii”, dar el își găsește, firește, aplicația, ratașindu-se mersului ascendent al gîndirii lui Spinoza. În acest text se spune: „A fi finit este, de fapt, o negație parțială...”²⁶. Aceași idee găsește o altă formulare într-o scrisoare a lui Spinoza, adresată lui Jarigh Jelles, formulare care a devenit celebră în literatura de specialitate: „determinația este negație”²⁷. Scrisoarea aceasta poartă data de 4 iunie 1674. Dacă ne reamintim că „Etica” a fost terminată în 1675 și că scrisoarea adresată lui Jarigh Jelles a fost întocmită deci în ultima etapă de definitivare a acestei opere principale a lui Spinoza, sîntem convinși că formularea cuprinsă în această scrisoare poate fi considerată ca și cum ea ar fi fost conținută în „Etica”. Conținutul acestei formulări a fost salutat și de Hegel, în felul următor: „A lui Spinoza este marea teză: orice determinație este negație”²⁸. Valoarea acestei aprecieri hegeliene

²⁵ Idem, p. 9.

²⁶ *Etica* (ed. citată) nota, prop. 8. I. p. 44. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 49.

²⁷ Spinoza, „col. Texte filozofice”. Buc. E.S.P.L.S. 1952. p. 228. Spinoza, *Opera*, vol. IV. Scrisoare 50. p. 240.

²⁸ Hegel, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, vol. III. c. Spinoza.

este scoasă în relief prin aprecieri făcute în același sens de Marx, Engels și Lenin.²⁹

Am afirmat că negația definită ca determinare există în domeniul lucrurilor particulare la Spinoza. Este în adevăr cert că numai lucrurile particulare constituiesc în acest sens negații, deoarece numai ele sînt determinate, substanța unică și infinită fiind liberă de orice determinație. Astfel, cu toate că substanța nu conține în nici un sens vreo negație, totuși negația există. Dar este adevărat că substanța fiind pură afirmație, negația, care există fără îndoială în lucrurile particulare, nu poate fi fundamentată în sistemul spinozist. Chiar și în felul acesta, teza lui Spinoza referitoare la negație este de o importanță deosebită.

Afirmînd teza *omnis determinatio est negatio*, Spinoza a făcut o descoperire cu un adînc conținut dialectic, deoarece el a înțeles, după cum arată Engels,, că a nega în sens concret, în sens dialectic — nu înseamnă a spune pur și simplu „nu”, nu înseamnă a declara un lucru inexistent, sau a-l distruge; un lucru conține negație prin faptul că cuprinde o determinare. Se poate adăuga că în felul acesta un lucru particular, în sens spinozist, este negație față de substanță, care nu conține nici o determinare, dar el este negație și față de alte lucruri particulare, care conțin determinări diferite. — Pe baza tuturor acestora, putem deci spune: respingerea dialectică a absolutizării negației de către Spinoza, despre care a fost vorba la început, are — după cum se evidențiază prin cele constatate aici — o prelungire dialectică și anume admiterea în sens dialectic a negației în lucrurile particulare, teză a cărei importanță trebuie s-o subliniem încă o dată. Hegel a vorbit, după cum am văzut, cu entuziasm despre această teză, dar cu toate acestea el n-a putut să înțeleagă întreaga ei importanță, deoarece prezentînd spinozismul ca un acosmism idealist, el a fost în fond redus să considere dialectica inclusă în această teză — deși nu o spune în mod explicit — ca o dialectică a aparenței. Întreaga importanță a dialecticii incluse în teza lui Spinoza, ca o dialectică a realului, nu se poate înțelege, decît avînd în vedere interpretarea justă a întregii filozofii spinoziste, ca o filozofie materialistă.

Avînd în vedere cele stabilite pînă acum, putem oare afirma că pe cînd negația nu apare de loc pe planul infinitului, ideea dezvoltării se reliefează în plin pe planul finitului la Spinoza? O astfel de presupunere este lipsită de bază reală. Va trebui să arătăm deci imposibilitatea de a susține că negația n-ar apărea de loc pe planul infinitului, și nejustețea de a afirma că ideea dezvoltării s-ar realiza în plin pe planul finitului la Spinoza.

În „Etica”³⁰, Spinoza face o distincție între cantitate așa cum o arată imaginația și infinit așa cum el este conceput de intelect, conform realității, pe planul substanței. Avînd în vedere, poate, și acest text, dar luînd în considerare și alte texte scoase din alte scrieri ale lui Spinoza, în

²⁹ K. Marx, *Capitalul*, vol. I. Buc. E. P. 1960. p. 599. Engels, *Anti-Dühring*, Buc. E.S.P.L.P. ed. a III-a, 1955. p. 159. Lenin, *Caiete filozofice*, Buc. E.S.P.L.P. 1956. p. 80.

³⁰ *Etica* (ed. citată) nota, prop. 15. I. p. 57. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 59.

care două concepții despre infinit se degajează pe baza distincției între imaginație și intelect, — Hegel face o analiză foarte subtilă, pe care trebuie s-o considerăm ca valabilă. Această analiză tinde să arate că afirmația conținută în substanța infinită spinozistă se revelează — cel puțin într-o anumită privință — ca o negație a negației, fiind în acest sens afirmație. Despre infinitul imaginației se vorbește, spunând „și așa mai departe pînă la infinit”. În fond și infinitul cuprins în seriile matematice infinite, este de același fel. Acest fel de infinit este imperfect în sensul că nu este real ca actual, că se pierde în negativ. În schimb, infinitatea într-adevăr infinită, este infinită cu desăvîrșire, ea este infinită în mod actual. Așa stînd lucrurile, infinitul conceput de intelect conform realității substanței — este în fond o învingere a infinitului imperfect, a infinitului care se pierde în negativ, și constituie o negație a negației, punindu-se ca afirmație în virtutea regulei duplex negatio affirmat³¹. În felul acesta, infinitul spinozist, într-o anumită privință, și anume față de pierdere în negativ a infinitului imperfect, se revelează ca o negație a negației. Ideea aceasta despre negația negației, care — trebuie s-o accentuăm — nu este decît implicit prezentă în gîndirea lui Spinoza, și care chiar în felul acesta nu se arată decît într-o anumită privință — este de mare importanță, negația negației constituind o formă înaltă a gîndirii dialectice. — Trebuie să adăugăm că textele spinoziste pe care s-a bazat Hegel pentru a da interpretarea aceasta subtilă, conțin meditațiile lui Spinoza asupra conținutului bogat al infinitului matematic, problemă pusă și menținută atunci la ordinea zilei de progresul științei din epoca aceea. Se adeverește deci că mersul general al științelor care a împins, în general, gîndirea filozofică din acea epocă spre felul de a gîndi metafizic, a conținut totuși determinări și în sensul stimulării gîndirii dialectice.

Examinînd lucrurile finite, trebuie să arătăm acum că ideea dezvoltării nu se realizează în plin în acest domeniu, după cum, de altfel, ea nu poate să se realizeze în nici un domeniu al filozofiei spinoziste. Pentru a stabili aceasta, nu este nevoie de o examinare mai aprofundată, deoarece Spinoza, excluzînd necesitatea oricărui comentariu, se pronunță în mod direct și foarte clar în această privință, afirmînd teza: lucrurile sînt de natură contrară, va să zică nu pot fi cuprinse în același subiect, intrucît unul dintre aceste lucruri poate să distrugă pe celălalt.³²

Prin această poziție nu se reduce, de altfel, valoarea — ca manifestare a dialecticii — inclusă în teza spinozistă: determinația este negația. Mai adăugăm că această poziție a lui Spinoza nu-l împiedică să admită anumite treceri în sînul aceluiași subiect, și nu face imposibilă manifestarea pe un teren întins a gîndirii dialectice.

Astfel, depășind într-o oarecare măsură concepția mecanicistă, metafizică, în teoria corpului în sens fiziologic, Spinoza nu omite, ci accentuează fenomenul asimilației și disimilației, și interpretîndu-l, spune că în felul acesta, în același corp sau individ, au loc „schimbări continue”

³¹ Hegel, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, vol. III. c. Spinoza.

³² *Etica* (ed. citată) prop. 5. III. p. 152. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 145.

și că corpurile de care corpul omenesc are nevoie pentru a se conserva „il regenerează continuu”³³.

Este interesant de remarcat că și în teoria sa a afectelor, despre care am constatat cât de mult este dominată de metafizică, Spinoza admite treceri accentuate. Forța realității îl împinge pe Spinoza să observe și să admită trecerea iubirii în ură și să adauge că puterea urei va fi proporțională cu cea a iubirii trecute³⁴. De asemenea, Spinoza admite trecerea urii în iubire.³⁵

Nu este contestabil că la Spinoza există trecere de la sclavia afectelor la viața morală, și că Spinoza dă o fundamentare filozofică vieții morale. Dar din punctul nostru de vedere problema este alta. Problema se referă la felul acestei treceri. Problema este de a ști dacă Spinoza consideră această trecere ca putînd fi realizată în mod exclusiv prin simpla lumină a rațiunii. Cu alte cuvinte, trebuie să examinăm dacă Spinoza dă o interpretare intelectualistă acestei treceri, sau dacă filozoful nostru înțelege această trecere ca reală, în sensul că forța afectelor numai prin putere se poate învinge, că trecerea de la sclavia afectelor la viața morală implică opunere și învingere. Este clar că numai în cazul constatării acestei ultime eventualități se va putea vorbi de manifestarea într-un anumit fel a dialecticii. Este adevărat că mai multe texte din „Etica”, dacă le-am lua în mod izolat, ar putea să ne ducă să afirmăm că Spinoza a susținut, sau a inclinat să susțină o interpretarea intelectualistă. Dar examinînd mai de aproape chiar și aceste texte, și analizînd altele care se referă la problema noastră, ne convingem că Spinoza nu vorbește în fond în nici un caz despre eficacitatea simplei lumini a rațiunii în sens intelectualist. Din studierea acestor texte rezultă că în cazul cînd rațiunea se prezintă în fața afectelor pentru a le combate, ea se manifestă ca forță. Dar Spinoza se declară și în mod direct partizanul acestei concepții. El enunță în mod principial pentru a fundamenta această concepție, că „un afect nu poate fi stăpînit, nici înlăturat decît de un afect contrar și mai puternic”³⁶. Aplicînd acest principiu la problema care ne preocupă, Spinoza declară: „Cunoașterea adevărată a binelui și a răului nu poate stăpîni niciun afect, întrucît ea este o cunoaștere adevărată, ci numai întrucît ea însăși se prezintă ca un afect”³⁷. Se realizează în felul acesta unitatea rațiunii și a forței, ceea ce este posibil prin faptul că rațiunea în om este expresia tendinței sale fundamentale de a persevera în existență. Iată de ce spune Spinoza: „A acționa în mod necondiționat din virtute, nu este altceva decît a acționa sub conducerea rațiunii, a trăi, și a persevera în existența noastră (aceste trei înseamnă același lucru) și anume pe baza căutării a ceea ce ne este util”³⁸. De alt-

³³ *Etica* (ed. citată) dem. lema 4, prop. 13. II. p. 104. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 100.

³⁴ *Etica* (ed. citată) postulat 4, prop. 13. II. p. 106. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 102.

³⁵ *Etica* (ed. citată) prop. 38. III. și dem. prop. 46. IV. p. 176 și 255. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 169 și 251.

³⁶ *Etica* (ed. citată) prop. 7. IV. p. 223. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 214.

³⁷ *Etica* (ed. citată) prop. 14. IV. p. 228. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 219.

³⁸ *Etica* (ed. citată) prop. 24. IV. p. 235. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 226.

fel, Spinoza concepe în mod larg tendința de a persevera în existență pe baza utilului, afirmînd că ceea ce este cel mai util omului, este omul, care trăiește conform rațiunii și susține că „omul este pentru om un dumnezeu”³⁹. În privința afectelor conforme rațiunii și pe baza cărora operează rațiunea, trebuie să spunem că în această categorie nu pot intra așa numitele afecte negative și nu poate intra în nici un caz frica. Spinoza merge așa de departe în acest sens, întrucît afirmă: „Cel ce e condus de teamă și săvîrșește binele pentru a evita răul, nu este condus de rațiune”⁴⁰. După Spinoza, morala fricii este morala superstițioșilor „mizerabili”. Iar morala adevărată este morala bucuriei, care izvorește din rațiune. Rațiunea, pe baza bucuriei vieții, se opune lumii dezordonată a afectelor; pe baza aceasta viața morală învinge sclavia afectelor. Fără să fie nevoie să prezentăm mai amplu și mai amănunțit conținutul extrem de bogat al moralei spinoziste, ceea ce nu intră în obiectul cercetării noastre, putem afirma și pe baza celor expuse că trecerea la Spinoza de la sclavia afectelor la viața morală implică opunere și învingere.

Trebuie să facem aluzie totuși la încă un aspect al conținutului moralei lui Spinoza, deoarece la el se ratașează un element dialectic, care nu poate să rămînă nerelevat. Ideea eternității — după cum am văzut și pînă acum — joacă, în general, un rol extrem de mare în filozofia lui Spinoza, și ea are un loc important și în etica sa. Rațiunea, care are eficacitate morală în sensul pe care am încercat să-l degajăm, cunoaște lucrurile — atît ca cunoaștere de modul al doilea, cît și ca cunoaștere de modul al treilea — sub specia eternității, și include viața eternă. După Spinoza, care respinge cu hotărîre teza religioasă despre nemurirea sufletului, viața eternă, lipsită de orice sens mistic, se realizează aici pe pămînt. Dar foarte interesant este că la Spinoza eternitatea aceasta nu se pune — ca să spunem așa — în mod constant, totdeauna la fel. Cu cît sufletul cunoaște mai multe lucruri pe baza cunoașterii de modul al doilea și al treilea, cu atît mai mare parte din el, — rămîne,⁴¹ — spune Spinoza. Îndoială nu poate să se ivească, sau cel puțin nu poate să subsiste în privința sensului acestei afirmații. Din ceea ce spune Spinoza foarte clar, reiese tot atît de clar că, după el, există trepte, există progres în dobîndirea vieții eterne și că schimbarea se manifestă deci oarecum în legătură și cu ceea ce el consideră ca etern. Nu putem să nu subliniem în mod foarte accentuat poziția aceasta a lui Spinoza.

Nu este completamente lipsită de manifestare dialectică nici teoria lui Spinoza despre adevăr și fals. Problema se pune oarecum în mod analog cu felul în care am abordat problema trecerii de la sclavia afectelor la viața morală. Este vorba de a ști deci, dacă Spinoza a dat o teorie intelectualistă a adevărului și falsului. Diferența evidentă față de ceea ce am putut constata în legătură cu trecerea de la sclavia afectelor la viața morală este că în teoria despre adevăr și fals tendința intelec-

³⁹ *Etica* (ed. citată) nota, prop. 35. IV. p. 242. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 234.

⁴⁰ *Etica* (ed. citată) prop. 63. IV. p. 268. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 258.

⁴¹ *Etica* (ed. citată) dem.: prop. 38. V. p. 314. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 304.

tualistă, metafizică, este foarte puternică. Tot ce putem dovedi, credem, este că în ciuda acestei tendințe foarte puternice se arată totuși și aici o anumită manifestare limitată a dialecticii. Nu este nevoie să insistăm asupra acestei laturi dominante, deoarece ea apare pe primul plan. În mai multe texte⁴² Spinoza scoate în relief teza sa despre falsitate ca lipsă de cunoaștere, și o susține cu un lux de argumente. Reiese din această teorie, că după părerea autorului ei, la apariția adevărului dispăre imediat și deci fără luptă, ceea ce a fost fals în falsitate. În ideea falsă, ca falsă, nu există certitudine. Despre cel ce acceptă falsul se poate spune numai că nu se îndoiește, dar nicidecum că ar fi sigur. În adevăr Spinoza spune: „Deci oricât am presupune că un om aderă la ceea ce este fals, nu vom spune totuși că el are o certitudine”⁴³. — Dar pentru a avea în vedere ansamblul teoriei lui Spinoza despre adevăr și fals, mai trebuie să luăm în considerare și un alt text în care Spinoza susține: „Spiritul și întrucât are idei clare și distincte și întrucât are idei confuze, năzuiește să-și mențină existența pe o durată nedeterminată și este conștient de năzuința sa.”⁴⁴ — În felul acesta, Spinoza susține aici că și ideea conștientă, falsă se pune, se afirmă. Este adevărat că acest text se găsește nu în partea a doua a „Eticii”, unde Spinoza își exprimă concepția despre adevăr și fals, ci în partea a treia și conținutul acestui text servește, în fond, ca introducere la analiza afectelor. Dar este de netăgăduit că teza exprimată în acest text este enunțată în general, și nu conține nici o restricțiune pe baza căreia am putea crede că ea se referă numai la teoria afectelor și nu și la teoria adevărului și falsului. Nu avem deci nici un motiv de a considera această teză ca neaplicabilă la teoria de care ne ocupăm. — Pe baza acestei confruntări de texte se pare însă că trebuie să conchidem la o oarecare lipsă de unitate în această teorie, rezultată din faptul că există aici două tendințe de a considera adevărul și falsul. Reamintim că într-una din aceste tendințe este inclusă interpretarea conform căreia și ideea falsă se afirmă, deci, putem susține cu just titlu, că ea reprezintă rezistență, opunere și se elimină prin învingere. În acest sens, avînd în vedere și această tendință a lui Spinoza, se poate considera că nici teoria lui Spinoza despre adevăr și fals nu este completamente lipsită de manifestare dialectică.

Tendința vie ce se constată în multe privințe la Spinoza de a elimina separările metafizicii și de a vedea în mod dialectic unitatea, își găsește una din cele mai de valoare expresie în felul în care filozoful nostru stabilește raportul între libertate și necesitate. Necunoscînd ideea dezvoltării istorice, Spinoza n-a putut, desigur, să definească omul și libertatea umană în legătură cu dezvoltarea socială. Cu toate acestea, Spinoza a dat o teorie a libertății care își are locul important în istoria filozofiei morale. Nu putem să ne ocupăm aici, în mod amănunțit, de această teorie. Trebuie să ne mărginim, să relevăm din ideile lui Spinoza

⁴² *Etica* (ed. citată) nota, prop. 17. II. prop. 35. II. nota prop. 49. II. p. 110, 121, și 136. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 106, 116, și 131.

⁴³ *Etica* (ed. citată) nota, prop. 49. II. p. 136. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 131.

⁴⁴ *Etica* (ed. citată) prop. 9. III. p. 153. Spinoza, *Opera*, vol. II. p. 147.

despre libertate și necesitate numai ceea ce este necesar, pentru a arăta unitatea lor dialectică, înțeleasă de filozoful olandez. Pentru a stabili acest raport, Spinoza a trebuit să conceapă în mod larg determinismul. Pentru el determinismul nu se reduce la legătura ce există între lucrurile dintre care unul determină pe celălalt, ci cuprinde și necesitatea cu care din natura unui lucru decurg proprietățile sale și dintr-o definiție se deduc consecințele. Pe de altă parte, Spinoza a trebuit să respingă teoriile false despre libertate, cu toate iluziile cuprinse în ele și în primul rând el a trebuit să respingă teoria care înțelegea libertatea ca lipsă de determinare cauzală, arătând că în acest caz nu este vorba de lipsă de cauză, ci numai de ignorarea cauzei. În felul acesta a putut arăta Spinoza că omul liber înțelege determinismul existent în lumea în care se încadrează, și înțelege necesitatea naturii sale din care decurg acțiunile sale interior determinate. Astfel apare unitatea dialectică inseparabilă a necesității și libertății. Libertatea nu este o chestiune a bunului plac. Nu există libertate fără necesitate. Această teorie dialectică a libertății, izvorită din realitate, este într-o anumită privință un ecou al luptei ce s-a dus în realitatea, în lumea de atunci, pentru libertate, împotriva feudalismului, în condițiile revoluției burgheze olandeze, și în același timp această teorie a libertății este și o reflectare a luptelor de zi cu zi ce s-au dus în timpul vieții lui Spinoza, pentru salvagardarea libertății ce s-a putut dobîndi în condițiile acelei epoci.

*

Secolul al XVII-lea a fost un secol de dominare a metafizicii. Filozofia materialistă a lui Spinoza, una dintre filozofiile cele mai reprezentative ale vremii, a avut un caracter pronunțat mecanicist, metafizic. Dar în epoca aceasta și în filozofia aceasta, în ciuda tendinței dominante, s-au afirmat puternice elemente dialectice, unele manifestate în mod explicit, cele mai multe existente în mod implicit. Acest fapt este încă o dovadă vie, de necombătut, despre valoarea de nezduncinat a dialecticii a cărei formă cea mai înaltă, unica științifică — este dialectica marxist-leninistă.

МЕХАНИСТИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛИЗМ И ДИАЛЕКТИКА В „ЭТИКЕ” СПИНОЗЫ

(Резюме)

В настоящей работе характеризуется вначале значение относительной важности, но в некотором отношении все же заслуживающее быть отмеченным, элементов диалектики, появившихся в эпоху господства метафизики, в XVII и XVIII веке, вообще и в частности, в философии Спинозы. Автор показывает, что предметом его изучения собственно являются исследования элементов диалектики в „Этике” Спинозы.

Дается сжатая характеристика материалистической философии Спинозы, заключающей в себе элементы диалектики значительной важности, и показано, в чем состоит метафизический характер мышления Спинозы, в противоположность которому подтверждается присутствие этих элементов диалектики.

На этом основании рассматриваемый вопрос определяется более ясно: в материалистической философии Спинозы, в которой все же преобладает господство метафизики — философии, исключавшей идею развития, в полном смысле этого слова, — каким

образом имеют место элементы диалектики, в чем их суть, и как они связываются с естественными звеньями философии Спинозы?

Расширяя область исследования вопроса, элементы диалектики изучаются, главным образом, с двух сторон: автор показывает с одной стороны то, что философ отвергает как антидиалектик и подчеркивает, с другой стороны, то, что философ защищает как диалектик.

Автор показывает, что материалистическая и атеистическая философия Спинозы, будучи направлена против религиозного мировоззрения, и вследствие того факта, что на многих позициях религиозного учения встречаются элементы, чуждые диалектике, атеистическая позиция Спинозы заключает в себе тенденцию удалить некоторые элементы, враждебные диалектике. Таким образом, выясняется, что в мышлении Спинозы, как диалектика, содержится диалектическая тенденция опровергнуть недиалектическую абсолютизацию отрицания.

Переходя к рассмотрению другой стороны диалектики Спинозы, имеющей наиболее важное значение, автор указывает на то, что философ защищает, как диалектик. Настойчиво отмечается тот факт, что блестящий диалектик смог во многих отношениях пробить толщу метафизического мировоззрения застоя и устранить многие искусственные разделения и подразделения метафизики. Чтобы доказать это, автор производит обзор различных теорий Спинозы, имея своей целью установить, содержат ли они, и если подтверждается, то в какой мере содержат элементы диалектики.

В заключение говорится: XVII век был веком господства метафизики. Философия Спинозы имела механистический и метафизический, ясно выраженный характер. Но в эту эпоху, в этой философии, вопреки господствующей тенденции, имели место элементы диалектики большой силы. Этот факт является еще одним, живым и неопровержимым доказательством диалектики непреложной ценности, высшей формой которой, единственно научной, является диалектика марксизма-ленинизма.

LA CONCEPTION MATÉRIALISTE MÉCANICISTE ET LA DIALECTIQUE DANS L'„ETHIQUE“ DE SPINOZA

(Résumé)

La présente étude détermine d'abord l'importance relative, mais cependant assez considérable à certains égards, des éléments dialectiques qui se sont manifestés à l'époque de la domination de la métaphysique, aux XVIIe et XVIIIe s. en général, et aussi dans la philosophie de Spinoza en particulier. L'auteur précise que l'objet propre de son étude est d'examiner les éléments dialectiques de l'„Ethique“, ouvrage principal de Spinoza.

Il caractérise de façon succincte la philosophie matérialiste spinoziste dans laquelle sont englobés des éléments dialectiques importants, et il montre en quoi consiste le mode de pensée métaphysique chez Spinoza, en opposition avec lequel les éléments dialectiques s'affirment.

C'est sur cette base qu'est défini le problème étudié: au sein de la philosophie spinoziste, matérialiste mais dominée par la métaphysique et d'où l'idée de développement, au sens fort du terme, se trouve exclue, de quelle manière des éléments dialectiques ont-ils fait leur apparition, quels sont-ils et comment se rattachent-ils aux articulations naturelles de la philosophie de Spinoza?

Élargissant le domaine du problème étudié, l'auteur examine les éléments dialectiques chez Spinoza sous deux aspects principaux: il montre d'une part ce que notre philosophe repousse comme anti-dialectique, et il met en relief d'autre part ce que le philosophe soutient comme étant dialectique.

Il montre comment, la philosophie matérialiste et athée de Spinoza étant dirigée contre la conception religieuse du monde et des éléments anti-dialectiques étant impliqués dans beaucoup de positions religieuses, l'attitude athée de Spinoza inclut la tendance à écarter certains éléments anti-dialectiques. On explicite ainsi le fait que dans l'attitude spinoziste est incluse la tendance dialectique à repousser l'absolutisation anti-dialectique de la négation.

Passant à l'examen de l'autre aspect, beaucoup plus important, de la dialectique chez Spinoza, on montre ce que le philosophe soutient comme étant dialectique. On insiste sur le fait que le célèbre dialecticien a réussi à rompre sur plusieurs points importants les chaînes métaphysiques de la conception statique et à éliminer de nombreuses distinctions et séparations artificielles et métaphysiques. Pour mieux dégager ces points, l'auteur passe en revue les différentes théories de Spinoza, en s'efforçant de découvrir si elles contiennent et, si oui, de quelle manière elles contiennent des éléments dialectiques. On constate que chez Spinoza des éléments dialectiques se manifestent sous des formes variées et dans un domaine étendu.

La conclusion rappelle que le XVIIe s. fut un siècle de domination pour la métaphysique; que la philosophie de Spinoza présente un caractère mécaniste et métaphysique prononcé; mais qu'à cette époque et dans cette philosophie, malgré la tendance dominante, se sont affirmés de puissants éléments dialectiques. Ce fait est une nouvelle preuve, vivante et irréfutable, de la valeur inébranlable de la dialectique, dont la forme suprême et la seule scientifique demeure la dialectique marxiste-léniniste.

SEMNIIFICAȚIA UNOR TERMENI HEGELIENI

de

D. D. ROȘCA

Cele mai multe dintre cauzele adânci care au generat faimosul ermetism al atîtor pagini scrise de Hegel au fost — cum se știe — puse în plină lumină, în numeroase locuri ale operelor lor, de întemeietorii marxismului și cu deosebire de tînărul Marx. Tot Marx și Engels, și apoi mai tîrziu Lenin, au fost aceia care au arătat că, la rîndul lor, aceste cauze au fost produse, în ultimă analiză, de tezele idealiste, mistice ale lui Hegel constructor de sistem spiritualist, teze care au alterat mișcarea dialecticii hegeliene și au falsificat și semnificația rezultatelor reale obținute de aceasta.

Reținem aici cu totul pe scurt și numai cîteva din aceste elemente generatoare de obscuritate în gîndirea și deci și-n modul de exprimare al dialecticianului german, elemente-cauze descoperite de Marx. Înainte de a ne opri un moment la revelatoarele rezultate ale analizelor întreprinse de tînărul Marx în „Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului”, reamintim cititorului analiza, atît de clară și de concludentă, pe care o face Marx în „Sfînta familie” (cap. V) construcției speculative de tip hegelian, arătînd cum „fructul”, adică noțiunea de „fruct”, devine în această construcție (este vorba de cunoscutul exemplu cu mere, pere, fragi, migdale) o entitate și unitate mistică ce se afirmă ca măr, ca pară etc., deosebirile dintre mere, pere, etc. devenind „autoafirmări” ale „fructului”, proclamat drept substanță, iar pară, mărul etc. fiind declarate forme de existență, moduri ale „fructului”, manifestări pe care le creează „fructul”. Potrivit acestui fel de a privi lucrurile, conceptul abstract, format pornind de la fructe reale, este deci considerat ca esență care există în afara conștiinței și care constituie esența veritabilă a mărului, a pereii etc. Implicit, se afirmă prin aceasta, constată Marx, „că pentru pară nu este esențial faptul că este pară, că pentru măr nu este esențial faptul că este măr. Esențial la aceste lucruri n-ar fi existența lor determinată, reală, care poate fi intuită prin simțuri, ci acea esență pe care am abstras-o din ele și pe care le-am substituit-o, [adică] esența conceptului meu, «fructul».” Încheind analiza acestei operații — care în „limbaj speculativ” se numește „concepere a substanței

ca subiect, ca proces lăuntric, ca persoană absolută" —, Marx remarcă cu bună dreptate un fapt pe care-l poate constata la tot pasul orice cititor al scrierilor lui Hegel, anume, că „acest mod de concepere constituie trăsătura esențială a metodei hegeliene”¹.

Completăm această constatare de caracter general cu o observație avînd și ea caracter tot atît de general și scoțînd în evidență un fel de a gîndi întîlnit frecvent în textele hegeliene de orice cititor al lor, fel de a gîndi care poate crea confuzie în mintea acestuia. Anume, cititorii operelor lui Hegel pot constata adesea că în cuprinsul acestora „suprimarea obiectului reprezentat, suprimarea obiectului ca obiect al conștiinței, lestele identificată cu suprimarea obiectului *real*, cu *acțiunea* sensibilă, deosebită de gîndire, cu *practica* și cu *activitatea reală*” (sublinierea lui Marx)².

Să ne oprim acum cîteva momente la tot atît de semnificativele rezultate obținute prin analiza profundă la care tînărul Marx a supus „Filozofia dreptului” elaborată de Hegel, una din operele fundamentale ale acestuia. Analizînd paragraf de paragraf partea referitoare la stat a acestei scrieri hegeliene, Marx face, între foarte multe alte constatări, și următoarele observații: „Important este că Hegel transformă peste tot ideea în subiect, iar subiectul propriu-zis, [subiectul] real . . . în predicat”; „Hegel transformă într-un produs al ideii, într-un predicat al ei, ceea ce este subiectul ei”; „Hegel ipostaziază predicatul, dar izolîndu-le de subiectul lor”, „ideea, conceptul” devin la Hegel „abstracții ipostaziate”; „sînt transformate” astfel „în subiecte categoriile logicii abstracte”. „Conținutul concret, determinația reală, apare” la Hegel „ca formală, iar determinația formală, pur abstractă, apare ca fiind conținutul concret”.

Avem prin urmare de-a face la Hegel cu o inversare generală de raporturi, „condiția transformîndu-se”, în gîndirea lui „în condiționat, determinantul în determinat, producătorul în produs al produsului său”. Intervertirea aceasta este generată de ceea ce Marx numește, just și sugestiv, „mistificare idealistă” și „misticism logic” al lui Hegel. Marx constată apoi că în general „nu gîndirea” lui Hegel „se orientează după natura statului, ci statul după o idee preconcepțută” a lui Hegel. Constatare care, în linie generală, este valabilă și cu privire la celelalte scrieri ale autorului „Fenomenologiei spiritului”.

Mai notăm în sfîrșit, cu titlu de exemplu ilustrativ, încă o constatare făcută de tînărul autor al „Contribuțiilor la critica filozofiei hegeliene a dreptului”: „Hegel pornește de la stat, observă Marx, și transformă pe om în statul subiectivat; democrația pornește de la om, subliniază Marx, și transformă statul în omul obiectivat. Așa cum nu religia îl creează pe

¹ K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, Editura de stat pentru literatură politică, București, 1958, vol. 2, pp. 63—67.

² K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, Editura de stat pentru literatură politică, București, 1958, vol. 3, p. 578.

om, ci omul creează religia, tot astfel nu orinduirea de stat creează poporul, ci poporul creează orinduirea de stat"³.

Reiese din constatările făcute de Marx — dintre care mai sus au fost reținute doar câteva — că intervertirile de raporturi naturale, reale și deci și erorile de gândire produse de ele, și semnalate de Marx, *trebuiau, în chip firesc, să se răsrîngă și în limbajul lui Hegel, ele determinînd adesea moduri de exprimare obscure, ba unele dintre acestea chiar neinteligibile.*

Să subliniem în plus faptul că rezultatele la care au dus cercetările atît de adîncite ale lui Marx sînt cu atît mai semnificative cu cît este vorba de o scriere publicată de Hegel în plin apogeu al activității sale de gînditor, și deci revelatoarele constatării ale autorului lucrării „Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului” au valoare pentru întreaga operă filozofică a lui Hegel.

Se știe apoi că, mai tirziu, în „Capitalul”, Marx vorbește din nou de „deformarea mistică pe care o suferă dialectica în mîinile lui Hegel”⁴, iar Engels, la rîndul său, referindu-se la aceleași procedee de răsturnare a raporturilor naturale, constată că „dialectica lui Hegel este dominată de aceleași inversări ale tuturor legăturilor reale ca și toate celelalte ramuri ale sistemului său”; că legile dialecticii au fost „pentru prima dată dezvoltate de Hegel în mod cuprinzător, dar într-o formă mistificată”, legi pe care Hegel, în mod greșit” nu le deduce din natură și istorie, ci le impune acestora din urmă ca legi ale gîndirii”, de unde „decurge construcția forțată care adesea ridică părul măciucă”. În altă ordine de idei, Engels subliniază că dialectica lui Hegel, e adevărat, operează cu categorii mobile, dar, la el „toate acestea sînt expuse mistic, căci, la el, categoriile apar ca ceva dinainte dat, iar dialectica lumii reale ca un reflex al lor.” Or, „în realitate lucrurile se petrec *invers*”.

Altădată, formulînd o constatare cu caracter general, Engels scoate din nou în lumină fenomenul de intervertire pe care-l reținem aici ca pe factorul explicativ cel mai frecvent al obscurităților gîndirii și deci și al modului de exprimare hegelian: „Hegel era idealist, scrie Engels, ceea ce înseamnă că pentru el ideile din capul său nu erau oglindiri mai mult sau mai puțin abstracte ale obiectelor și întîmplărilor reale, ci invers, obiectele și evoluția lor erau pentru el numai oglindirile concretizate ale ideii existente undeva încă înaintea lumii. În felul acesta, totul era pus pe cap, iar legătura internă reală a lumii era complet inversată” (s. n.)⁵.

Particularitățile acestea atît de proprii procedeelelor la care a recurs gîndirea idealistului Hegel constructor de sistem spiritualist explică în bună parte faptul cunoscut că, citind „Știința logicii”, chiar și Lenin, cu luminoasa lui putere de pătrundere, s-a lovit de dificultăți de înțelegere

³ K. Marx, *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului*, în „K. Marx și Fr. Engels, Opere” București, 1957, vol. I, pp. 233, 237, 249, 239, 240, 231, 230, 256.

⁴ K. Marx, *Capitalul*, Ed. P.M.R. București, 1948, vol. I, p. 49.

⁵ Fr. Engels, *Anti-Dühring*, Ed. P.C.R. București, 1946, pp. 44, 62; *Dialectica naturii*, Ed. de stat pentru literatură politică, București, 1954, pp. 33, 47, 204.

a scrisului lui Hegel, ba și de obscurității de nepătruns. Astfel, cititorii „Conspectului” „Științei logicii” pot da peste notații ca acestea: „Dezvoltarea conceptului *Verhältnis* este profund obscură”; „trecerea existenței în esență (*Wesen*) este expusă extrem de obscur”; „dezvoltarea ulterioară a *universalului*, a *particularului* (*Besonderes*) și a singularului (*Einzelnes*) este în cel mai înalt grad abstractă și obscură”; apoi: „aceste părți ale lucrării ar trebui numite: cel mai bun mijloc de a căpăta dureri de cap!”, și în sfârșit: „trecerea cantității în calitate este atât de obscură în expunerea teoretică-abstractă, încît nu înțeleg nimic”. Ne amintim apoi că, ajuns la sfârșitul volumului II al „Științei logicii”, și Lenin subliniază faptul că, propriu-zis, „dialectica lucrurilor creează dialectica ideilor, și nu invers”⁶, cum susține constructorul de sistem idealist Hegel.

Felul cu totul aparte de a gîndi și de a se exprima al idealistului Hegel, pus în lumină atât de mare de critica autorului cărții „Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului”, lămurește în mare măsură și faptul preacunoscut că n-a existat și nu există cercetător care, studiind de aproape scrierile lui Hegel, să nu se plîngă de ermetismul, ba chiar de impenetrabilitatea multor pagini ale acestora. Astfel, ca să nu amintim, în această legătură de idei, decît faptul revelator că faimoasa rezistență pe care o opune înțelegerii noastre scrisul autorului „Fenomenologiei spiritului” l-a făcut pînă și pe Georg Lasson — cunoscutul inițiator și îngrijitor al unei ediții critice a operelor lui Hegel și, firește, erudit nu se poate mai familiarizat cu scrisul acestuia — să declare, în Introducerea pe care a pus-o în fruntea „Științei logicii” editată de el, că adesea sensul textelor hegeliene este accesibil numai celor „inițiați”; iar autorul unei mari monografii despre Hegel a mers atât de departe în această privință, încît a susținut că, după a sa convingere, nu există nici un interpret al lui Hegel în stare să explice cuvînt de cuvînt o pagină întreagă scrisă de acesta⁷.

*

Să relevăm în continuare faptul că inversările raporturilor naturale și logice semnalate de clasicii marxismului și reținute de noi în cele precedente — inversări atât de caracteristice gîndirii hegeliene și avîndu-și sursa, am văzut, în mistificarea idealistă la care se dedă cugetarea lui Hege! — constituie, fără îndoială principalul, dar nu unicul, izvor de obscuritate a modului de exprimare propriu autorului „Științei logicii”. Am zis: nu unicul izvor, deoarece, alături de acest element generator de dificultăți de pricepere și conjugîndu-și influența la acțiunea păgubitoare a acestuia, mai există și alți factori determinanți ai ermetismului propriu scrisului hegelian. Dintre aceștia amintim aici, pe scurt de tot, numai pe acela care ține de însăși esența prin excelență *dialectică* a gîndirii autorului „Fenomenologiei „spiritului”, și nu de metehnele specifice, idealismului hegelian: Fără îndoială, nu este prea greu de înțeles că numeroase

⁶ V. I. Lenin, *Caete filozofice*, Editura de stat pentru literatură politică, București, 1956, pp. 89, 96, 119, 145, 163, 88.

⁷ Th. Haering, *Hegel, sein Wollen und sein Werk*, Leipzig, 1929, prefață.

dificultăţi de pătrundere în fondul cugetării lui Hegel ţin de însuşi planul general pe care se desfăşoară constant gîndirea *dialectică* a acestuia, mişcare ce avea, evident, să se răsfrîngă şi în structura frazei hegeliene, şi în modul de exprimare atît de aparte al dialecticianului german. Prin însăşi natura sa dialectică, această gîndire a lui Hegel cere stăruitor cititorului textelor hegeliene depăşirea continuă a unor preaobişnuite planuri de mişcare a cugetării sale curente (în regulă generală cugetare discursivă) şi efort constant de a se menţine atent pe sinuoasa linie de desfăşurare a gîndirii dialectice. Este firesc ca schimbarea neîncetată a laturilor din care sînt privite lucrurile în mişcare să impună cititorului, care vrea să priceapă, refacerea continuă a conţinutului unor concepte de care face uz autorul „Ştiinţei logicii”, concepte mobile, elastice, în consecinţă concepte *diferite*; concepte exprimate de Hegel adesea prin *unul şi acelaşi cuvînt*.

Dar, dacă această împrejurare (alături de alte cîteva elemente semnalate de subsemnatul în studiul „Stil de gîndire şi mod de exprimare la Hegel”⁸) generatoare de greutăţi de înţelegere este oarecum de natură obiectivă, şi dacă, explicînd, ea „scuză” într-o anumită măsură ermetismul multor texte hegeliene, factorii descoperiţi de Marx, îndeosebi în „Contribuţii la critica filozofiei hegeliene a dreptului”, factori ce nu ţin de însăşi esenţa gîndirii dialectice ca atare, explicînd, „acuză”, deoarece aceştia, acţionînd în felul pe care l-am văzut, s-au adăugat parazitlar la elementul acum în urmă menţionat (element inerent — repet — însăşi naturii gîndirii dialectice), îngroşînd în numeroase locuri obscuritatea scrisului hegelian.

*

Tot în clasa acestor factori, „acuzatori” intră în bună parte şi elementele la care ne vom opri acum, elemente care, îmbinîndu-şi efectele cu cele produse de cauzele relevate în precedentele consideraţii, şi-au adus şi ele contribuţia la augmîntarea ermetismului multor texte scrise de Hegel, făcînd să devie anevoioasă, dacă nu chiar imposibilă, înţelegerea limpede a lor. Anume, această a treia categorie de elemente-cauze îşi au în bună măsură izvoarele într-o anumită *concepţie a lui Hegel despre natura limbii*, despre esenţa limbajului, despre rolul acestuia în evoluţia culturii umane în general şi în aceea a unui popor în special; despre puterea de expresie a limbii vii, vorbită de popor şi despre caracterul specific al limbajului de care trebuie, după convingerea lui, să facă uz filozofia.

Este locul aici să precizăm că, spre deosebire de factorii producători de obscuritate a gîndirii şi a exprimării ei reţinut în consideraţiile de mai sus (precum şi în studiul nostru amintit adineaori), factori ce se referă, în primul rînd, la stilul de gîndire şi-n al doilea rînd — dar numai în al doilea rînd — şi la modul de exprimare determinat de acel stil de gîndire, constatările pe care le vom face mai jos privesc în primul

⁸ Publicat în „Studia Universitatum Victor Babeş et Bolyai”, Cluj, 1958, tomus 3, nr. 1, series 3, fasciculus 1.

rind *terminologia* lui Hegel, și ea sursă de frecvente obscurități în scri-sul acestui filozof.

Care este concepția lui Hegel despre esența limbii și despre impor-tanța rolului ei în istoria dezvoltării culturii omenești? În ce constă, după Hegel, caracterul „speculativ” al limbii vii vorbită de popor și-n special al limbii germane? De ce fel de terminologie trebuie să facă uz potrivit convingerii lui Hegel, filozofia „speculativă”?

Cu toate că autorul „Științei logicii” n-a elaborat nici o scriere în care să fi expus într-o formă mai dezvoltată și suficient de explicită concepțiile sale despre limbă, totuși există în vasta sa operă numeroase pagini din care cititorul poate întrevădea liniile generale ale unei filo-zofii hegeliene a limbajului. Astfel, destul de frecvente sînt textele de felul acesta în cele două opere fundamentale ale lui Hegel, adică în „Știința logicii” și în „Fenomenologia spiritului” (mai numeroase aici), dar idei semnificative despre esența limbii și rolul ei în cultura unui popor întîlnim și în celelalte scrieri hegeliene și cu deosebire în volumul al treilea al „Istoriei filozofiei” (*Werke*, XV).

Reiese din diferite locuri ale „Fenomenologiei spiritului” — locuri frecvente a căror claritate lasă uneori mult de dorit — că Hegel consi-deră limba ca pe o „existență concretă a spiritului conștient de sine”. Ideea aceasta este altădată exprimată în felul următor: „spiritul” își dobîndește adevărata sa existență concretă (*Dasein*), conștientă de sine, în limbă, încît „spiritul” devine „vizibil” în limbă; sau, spuse lucrurile în stilul lui Hegel: „limba este invizibilitatea vizibilă a esenței spiritu-lui”⁹. Prin urmare, în concepția lui Hegel, limba este oarecum „spirit” întrupat, concretizat, realizat, ea este „expresia desăvîrșită” a acestuia și ca atare ea este „cea mai mare putere a omului”¹⁰, exclamă Hegel un-deva în cuprinsul manualului său de „propedeutică” filozofică destinat învățămîntului mediu. Astfel, „cel ce cunoaște temeinic o limbă, scrie autorul „Științei logicii”, și mai cunoaște și alte limbi pentru a o compara cu ele, este în măsură să simtă spiritul și cultura poporului respectiv în gramatica limbii acestuia; regulile și formele gramaticale prezintă pen-tru el de-acum o valoare plină de conținut și de viață”¹¹.

Așa primate lucrurile, dezvoltarea „spiritului” (a culturii) în cursul istoriei — „spirit” ce se găsește în indisolubilă unitate dialectică cu limba și este de neconceput în afara limbii — se traduce fidel în dezvoltarea istorică a limbii. Și invers. Mai mult: dată fiind concepția hegeliană despre fondul ultim dialectic al realității și al dezvoltării ei, nivelul de dezvoltare atins de limba unui popor cuprinde în el, depășite și conser-vate totodată (*aufgehoben*), toate etapele importante ale evoluției isto-

⁹ G. W. Fr. Hegel, *Werke*, II, pp. 491, 499, 500, 505; între alte numeroase locuri cf. texte, unde sînt exprimate idei ce derivă din concepția de mai sus, la pp. 383, 384, 388, 399, 479, 482. Trimiterile la operele lui Hegel sînt după ediția apărută la Berlin între anii 1832 și 1845.

¹⁰ G. W. Fr. Hegel, *System der Philosophie* („Werke”, X, în ed. Glockner), p. 246; *Werke*, XVIII, §. 159.

¹¹ G. W. Fr. Hegel, *Werke*, III, pp. 45—46.

rice ale acelei limbi, și deci acel nivel reflectă și momentele esențiale ale dezvoltării „spiritului” (culturii) respectivului popor. Și, întocmai cum toate etapele pe care „spiritul” (cultura) unui popor le parcurge în evoluția sa își au valoarea și adevărul lor proprii, deoarece totalitatea lor formează experiența istorică integrală a acelui popor, experiență în care ele sînt toate *aufgehoben*, tot astfel și diferitele semnificații pe care le-au avut în cursul istoriei lor anumite cuvinte ale limbii, nu sînt, în ochii lui Hegel, înlăturate, ci numai *aufgehoben*. Adică, potrivit acestei concepții hegeliene, diferitele semnificații pe care le-au avut, sau eventual le-au putut avea, în cursul evoluției limbii anumite cuvinte, ori pe care acestea continuă să le aibă încă în prezent în limba vie a poporului, ar trebui să fie păstrate (*aufgehoben*) prin incorporarea lor „speculativă” în semnificația actuală pe care o au în limba curentă vorbită de popor. Această încorporare sau îmbinare „speculativă” de sensuri ar urma să fie înfăptuită fără îndoială după modelul pe care-l oferă la tot pasul în scrierile lui Hegel semnificația atribuită de el verbului *aufheben*, care, potrivit indicațiilor explicite ale lui (date în vol. I. ale „Științei logicii”, pp. 120—121) — se întîmplă uneori să fie și Hegel explicit! —, înseamnă aproape totdeauna (deci nici aici nu putem spune fără grijă: totdeauna!) a depăși și a conserva totodată, a suprima și a păstra în același timp.

Deci, după Hegel, limba vie vorbită de un popor, privită de pe poziții „speculative”, conține „*aufgehoben*” în vocabularul ei actual (se înțelege: numai în formă implicită) semnificații pe care cuvintele ei le-au avut în cursul istoriei ei, sau semnificații diferite pe care le au în prezent și care, deși diferite ori chiar opuse (cf. „*aufgehoben*”), trebuie să fie unite „speculativ.” Și este apoi una din sarcinile gîndirii „speculative” aceea de a înlocui acest „implicit” prin „explicit”, dezgropînd și reîncorporînd în limba vorbită azi vechi semnificații adinci ale unor cuvinte, semnificații oarecum date uitării, alunecate sub pragul luminos al conștiinței.

Înainte de a merge mai departe, să reținem, în trecere de pe acum, un fapt pe care cititorii prezentei expuneri l-au și dedus poate din precedentele considerații, fapt asupra căruia vom insista mai mult la locul potrivit. Anume: acest mod de a considera vocabularul limbii — de a-l considera „speculativ”, zice autorul „Științei logicii” — și încercarea de a impune — tot „speculativ” — două sau mai multe sensuri unuia și aceluiași cuvînt a devenit izvor notabil de obscuritate a scrisului lui Hegel. Încît, adăugîndu-se la ceilalți factori generatori de nebulozități, această pretenție a lui Hegel, față de limbajul filozofic în special, face și ea ca bietul cititor al multor texte hegeliene, dornic să înțeleagă, să fie sigur, să dibuiască, sau chiar să se poticnească în această străduință a sa.

*

Concepția generală a lui Hegel despre esența limbii, despre importanța ei în viața și dezvoltarea istorică a culturii (a „spiritului”) unui popor, a fost, spuneam mai sus, integrată organic în vastele cadre ale

concepției lui generale despre existență. Alături de alte compartimente ale acesteia, ea are, de exemplu, legătură directă și strânsă cu filozofia hegeliană a istoriei. Dar legătura pare a avea cu această filozofie a istoriei și tentația adesea prezentă în mintea lui Hegel de a atribui „speculativ” două sau chiar mai multe înțelesuri unor anumite cuvinte, atribuire care, pe planul ei, în cazurile în care este vorba și de sensuri ce aparțin trecutului limbii, este sprijinită pe voința lui Hegel de a încorpora „trecutul” în „prezent”, de a-l absorbi în „prezent”. Dată fiind concepția sa despre limbă ca „spirit concretizat” (cf. mai sus) concepția sa generală despre istorie ca istorie a dezvoltării spiritului¹², autorul „Prelegerilor de filozofia istoriei” această contopire, și uneori numai îmbinare de semnificații, această fuzionare a trecutului cu prezentul, o credea justificată și posibilă, deoarece, potrivit filozofiei lui, „întrucât avem de-a face numai cu ideea spiritului și considerăm în istoria universală totul numai ca manifestare a lui, noi nu ne ocupăm când parcurgem trecutul, oricât ar fi el de mare, decât de *prezent*; deoarece filozofia, ca una ce are adevărul drept obiect al său, are de-a face cu ceea ce este veșnic prezent. Nimic nu este în ochii ei pierdut din ceea ce e trecut, fiindcă ideea este prezent, spiritul e nemuritor, adică el nu a trecut și nu este „încă nu”, ci este prin esență „acum”. Prin aceasta am spus deci că forma actuală a spiritului cuprinde în ea toate etapele lui apărute anterior. Fără îndoială, acestea s-au dezvoltat succesiv, ca independente unele de altele, dar ceea ce este ca atare spiritul, el a fost în sine totdeauna, deosebirea constă numai în dezvoltarea acestui „în sine”. Viața spiritului prezent este o mișcare circulară de etape, care, pe de o parte, subzistă încă una lângă alta și numai pe de altă parte apar ca trecute. *Momentele pe care spiritul pare a le avea în urma sa, el le are și în profunzimea lui prezentă*”¹³ (s.n.).

Reproducind aici premergătoarele propoziții, am făcut apropiere între filozofia hegeliană a limbii și una din pozițiile fundamentale ale filozofiei hegeliene a istoriei cu gândul să „explicăm” pînă la un punct, (însă nu să și „scuzăm”) exigențele excesive pe care Hegel pare să le fi avut cu privire la puterile de expresie ale limbii. Este evident că sintezele „speculative” a două sau chiar mai multor semnificații, exprimate prin unul și același cuvînt, cereau anumitor cuvinte mai mult decât puteau ele oferi, făcînd din astfel de cuvinte, cum am amintit deja, factori de incertitudine în înțelegerea unora din textele „Fenomenologiei spiritului” și „Științei logicii”.

Hegel era convins că, prin însăși natura ei, limba germană îi îngăduia această performanță, deoarece, „mult mai avantajată decât alte limbi moderne, unele dintre cuvintele ei au . . . marea calitate de a poseda nu numai mai multe semnificații, ci chiar semnificații opuse, încît tocmai aci trebuie să vedem spiritul speculativ al limbii însăși. Gîndirea se poate bucura cînd dă peste astfel de cuvinte și găsește, date în prealabil

¹² Ca istorie a dezvoltării „spiritului”.

¹³ G. W. Fr. Hegel, *Werke*, IX, pp. 97—98. Cu aceste rînduri încheie Hegel Introducerea la „Filozofia Istoriei”.

și în mod naiv, în vocabular, sub forma unui singur cuvânt cu semnificații opuse, unirea contrarelor"¹⁴.

Pentru ceea ce ne interesează aici este revelatoare „bucuria” aceasta; care va fi fost desigur a „gîndirii” lui Hegel, dar nu prea a fost și nu este bucurie și a cetitorilor săi! Este adevărat că „spiritul speculativ” al limbii germane i-a îngăduit autorului „Științei logicii” anumite „libertăți” în mînuirea ei, „libertăți” pe care nu i le-ar fi oferit, de exemplu, limba franceză. În limba germană relația între cuvînt și semnificația lui fiind adesea nedeterminată precis, fiind, aș zice, elastică — spre deosebire de felul cum stau lucrurile în limba franceză, unde legătura dintre cuvînt și înțelesul lui este, cu puține excepții, univocă, determinată exact (Hegel ar zice: rigidă) —, Hegel a făcut uz din plin de această „elasticitate” a limbii germane, chiar a abuzat de ea: Este evident că, dacă Hegel n-ar fi abuzat de spiritul „speculativ” al limbii pe care, incontestabil, a mînuit-o cu mare forță expresivă, nu s-ar fi plîns și nu s-ar plînge înșiși compatrioții săi de greutățile de pricepere ce li le cauzează, alături de ceilalți numeroși factori (arătați în cuprinsul precedentelor pagini) și semnificațiile pe care le pot avea uneori — uneori, nu totdeauna! — anumiți termeni hegelieni.

★

Să reținem, în continuare, faptul că această concepție a lui Hegel despre caracterul „speculativ” pe care-l au uni termeni (și pe care alții l-ar putea, după el, avea și trebuie să-l aibă), adică concepția hegeliană despre natura elastică a relației ce există (sau ar putea ori ar trebui să existe) între anume cuvinte și semnificațiile lor, are legătură strînsă cu concepția generală a lui Hegel despre esența gîndirii dialectice și cu *terminologia* de care trebuie să facă, după el, uz filozofia „speculativă” sau dialectică.

Este fapt de experiență curentă, pe care o poate face orice cititor al operelor lui Hegel, că aceasta nu se obosește de a repeta mereu — chiar și în cuprinsul celei mai abstracte scrieri a sa, în „Știința logicii” — că gîndirea filozofică autentică (adică cea „speculativă” sau dialectică) trebuie să fie concretă. Dintre numeroasele enunțuri formulînd această exigență să notăm aici numai unul, dar foarte elocvent: „Filozofia este dușmana cea mai hotărîtă a abstractului, ea ne duce înapoi la concret”¹⁵. Gîndirea trebuie să fie concretă, realitatea în esența căreia ea vrea să pătrundă fiind ea însăși concretă. Care este însă înțelesul termenului de „concret” în filozofia lui Hegel? Cînd e vorba de natura concretă a existenței, nota definitorie a adjectivului „concret” o constituie faptul că existența este plămăduită, în însăși esența ei, din determinații contrare, este deci dialectică. Prin urmare, dialectică, adică „concretă”, trebuie să fie și gîndirea care vrea să pătrundă în miezul acestei realități. Este, în consecință concretă și dialectică acea gîndire care se dovedește capabilă nu numai să descopere contradicția, dar să o și înțeleagă ca pe una ce-i

¹⁴ G. W. Fr. Hegel, *Werke*, III, pp. 11—12, 120.

¹⁵ G. W. Fr. Hegel, *Werke*, XIII, p. 37.

este imanentă esenței existenței și e cauză originară a mișcării, a dezvoltării acesteia. Astfel stînd lucrurile, este firesc și necesar ca gîndirea „concretă” să opereze cu concepte al căror conținut să fie „elastic”, să fie mobil ca și realitatea pe care ele năzuiesc să o sesizeze și să o exprime în cuvinte care ar avea „marea calitate de a poseda nu numai mai multe semnificații, ci chiar semnificații opuse”!¹⁶

Se înțelege că mobilitatea, sau, mai just: elasticitatea aceasta a noțiunilor cu care operează (și trebuie să opereze) gîndirea dialectică ce vrea să pătrundă în esența, dialectică și ea, a existenței — elasticitate care, în fond, înseamnă că noțiunea originară, modificîndu-și mai mult sau mai puțin conținutul în cursul evoluției „spiritului”, a gîndirii, deci și a limbii, a devenit mai mult sau mai puțin alta, întocmai ca și realitatea pe care ea o oglindește — această elasticitate, zic, ar fi putut să fie exprimată în limbă făcîndu-se uz de alți și alți termeni, exprimînd diferite nuanțe (sau chiar schimbări adînci) pe care le-ar fi suferit în istoria dezvoltării ei noțiunea originară și realitatea reflectată prin ea. În acest caz am fi avut de-a face și la Hegel totdeauna cu relații univoce între toate cuvintele folosite și semnificațiile lor, împrejurare care, cel puțin în ceea ce o privește și pe planul ei, n-ar mai fi contribuit și ea, alături și împreună cu ceilalți numeroși factori, la ermetismul multor texte hegeliene, ci ar fi fost, în măsură sensibilă, generator de relativă claritate.

Or, Hegel a procedat altfel. Cu toate că el nu a negat nicidecum susmenționatele etape ale procesului evolutiv și deci necesitatea elasticității noțiunilor care le reflectă și cu care operează gîndirea dialectică — de parte de autorul „Științei logicii” acest lucru! —, dar punînd accentul esențial pe continuitatea (dialectică, se înțelege) a procesului, a crezut că, exprimînd și etapele lui cu un singur termen, poate îmbina „speculativ” în acesta semnificații diferite, ba chiar opuse; cum a făcut, de exemplu, în mai înainte amintitul — și faimosul — „*aufheben*”. Intenționînd să exprime această identitate în diversitate, acești termeni hegelieni vor să fie într-adevăr „speculativi” sau „dialectici”. Dar tocmai acest pretins caracter al lor, caracter pe care ei nici nu și-l păstrează măcar în mod constant în textele hegeliene, face din ei, cum am amintit, factori generatori de obscuritate.

Reiese dintr-un text citat ceva mai înainte și luat din „Știința logicii” și va reieși, într-o formă și mai explicită, dintr-un text, din care vom reproduce mai încolo, și pe care Hegel l-a încorporat în lecția de inaugurare a cursurilor sale de la Jena, că, după părerea lui, cuvintele la care relația dintre ele și conținutul mobil al conceptelor exprimate prin ele este „elastică”, mobilă, filozoful le poate găsi „date în prealabil în chip naiv, sub forma unui singur cuvînt cu semnificații opuse”, în vocabularul viu al limbii vorbite de toată lumea. Am văzut că acesta este cu deosebire cazul limbii vorbite de poporul german, limbă atît de avansată, crede autorul „Științei logicii”, deoarece dotată cu „spirit speculativ”.

¹⁶ G. W. Fr. Hegel, *Werke*, III, pp. 11—12, 120.

Iată de ce, potrivit acestui fel de a vedea, gândirea filozofică, trebuind să fie concretă spre a prinde și a exprima natura concretă (adică, contradictorie¹⁷, dialectică), a realității, nu are nevoie — mai mult: nu are voie! — să facă uz de o terminologie aparte, de limbaj tehnic, format din termeni abstracti — abstracti, fiindcă avind semnificație prea determinată, prea rigidă, ar zice Hegel —, împrumutați din limbi moarte, cum sint latina și greaca. Chiar dacă în anume cazuri filozoful s-ar vedea nevoit să facă uz de cîtiva („*einige*”) termeni străini încetățeniți în limbă, datorită și interesului lui sint să scrie în limba vie, vorbită de poporul său. Este ceea ce a făcut Christian Wolf. De aceea, cu toată critica aspră pe care o face filozofiei acestuia („filozofie numai a intelectului” — „*Verstandesphilosophie*”), Hegel susține că Wolf și-a cîștigat „merite nepieritoare prin faptul că și-a publicat mare parte a scrierilor sale în limba sa maternă”, el fiind, tocmai pentru acest motiv, „acela care, propriu-zis, a încetățenit filozofia în Germania”. Aceasta, fiindcă „numai atunci se poate spune că o știință oarecare aparține unui popor, cînd acesta o posedă în propria sa limbă”, și „cel mai necesar este acest lucru, cînd e vorba de filozofie”. Marea importanță a Reformei constă, susține Hegel, și în faptul că, înlăturînd din științe și filozofie limba străină (latina), i-a dat omului puțința ca, gîndind și cuvîntînd în limba vorbită de poporul său, și exprimînd în această limbă vie interesele sale cele mai înalte (după Hegel una din sarcinile capitale ale filozofiei), el să nu se mai simtă frînt în interiorul său, lăuntric înstrăinat — (ruptură cauzată de limba străină), ci să se simtă la sine acasă, în mijlocul a tot ce are el mai intim, realizînd prin aceasta una din formele importante ale liberării sale¹⁸.

Aceste idei și exigențele ce derivă din ele cu privire la terminologia filozofică, exprimate și în anii ultimi ai vieții sale (în cursurile de logică — 1830 și în cursurile de istoria filozofiei — 1830), au fost formulate de Hegel, într-o formă mai dezvoltată și mai explicită, și treizeci de ani în urmă, la începutul carierei sale profesionale, ca „Privatdozent” la Jena. Pentru ceea ce urmărim și ne interesează aici sint semnificative și aducătoare de lumină (ele confirmă precedentele noastre analize) cuvintele rostite de tînărul Hegel cu ocazia deschiderii cursului său de filozofie la Universitatea din Jena. Cum vom vedea îndată, docentul Hegel face cu acel prilej o mare promisiune în ce privește terminologia de care se va folosi în cursurile sale. La locul potrivit, va fi cazul să ne întrebăm dacă el s-a ținut sau nu de solemna-i promisiune, și dacă s-a ținut, în ce măsură a făcut-o? Reproducem aici, pentru motivul acum indicat, ceva din ceea ce ne-a păstrat din cursul sus-menționat Karl Rosenkranz, credinciosul elev al lui Hegel. Urmărind chiar și numai textul reprodus de noi, cititorii vor putea auzi direct de la Hegel de ce filozofia nu are nevoie — și, cum am mai spus: nici nu are voie — să facă uz de terminologia zisă specific-filozofică, și de ce trebuie ea să facă uz de vocabularul viu al limbii vorbite de toată lumea, acesta fiindu-i nu numai suficient, ci fiindu-i singurul adecvat: „Pentru *fixarea* conceptelor, a spus tînărul

¹⁷ Cf. mai sus.

¹⁸ G. W. Fr. Hegel, *Werke*, XV, pp. 257, 476; *Werke*, III, pp. 11—12.

Hegel, există un mijloc care, pe de o parte, își atinge scopul, dar care pe de altă parte, poate deveni mai periculos decât răul pe care-l comportă lipsa însăși a conceptelor („*Begrifflosigkeit*“) anume: *terminologia filozofică*, cuvintele împrumutate în acest scop din limbi străine, din limba latină și greacă. Nu știu cum se face că, de exemplu, expresia „*diferență cantitativă*“ pare mai fixă („*ieser*“) decât expresia „*diferență de mărime*“. Propriu-zis, tine de cultura cea mai înaltă a unui popor să exprime totul în limba sa. Conceptele pe care le semnificăm cu cuvinte străine ni se înfățișează nouă înșine ca unele ce au ceva străin în ele, ca ceva ce nu ne aparține în propriu și nemijlocit. Elementele lucrurilor ne par a nu fi conceptele prezente, conceptele cu care operăm, cu care avem de-a face și prin care se exprimă omul cel mai obișnuit: ființă, neființă, unul, mult, însușire, mărime etc. sînt astfel de naturi pure cu care *ducem casă*, neîncetat în viața de toate zilele. Astfel de forme nu ne par oarecum destul de demne să prindă în ele acel mărșă „dincolo“ care este ideea, absolutul, și ne pare mai potrivit pentru acest scop ceva ce e străin, deoarece absolutul însuși, *lumea suprasensibilă*, ar fi chipurile străină de această viață obișnuită, de toate zilele, în cursul căreia facem uz de sus-menționatele concepte. Numai că, ceea ce *este în sine* nu trebuie să aibă pentru noi acest caracter străin („*Fremdartigkeit*“), iar noi nu trebuie să-i conferim această înfățișare străină printr-o *terminologie străină*, ci trebuie să fim convinși că spiritul trăiește *pretutindeni* și își exprimă formele sale în nemijlocita noastră limbă populară. Aceste forme se întilnesc în vorbirea obișnuită, amestecate și învelite în elemente de tot concrete... Această terminologie străină, de care se face uz pe de o parte în mod inutil, pe de altă parte în mod greșit, devine însă o mare calamitate prin faptul că ea face din concepte, care în ele însele sînt *mişcare*, ceva *rigid* și *fix*. Prin aceasta dispăre spiritul și viața lucrului însuși, iar filozofia coboară la nivelul unui *formalism gol*. Nimic mai ușor decât să-ți însușești acest formalism și să trîncănești în jargonul lui. Jargon ce le apare însă ca fiind foarte dificil și profund celor ce nu înțeleg acea terminologie. Latura înșelătoare a unei astfel de terminologii constă tocmai în faptul că, în realitate, ea poate fi foarte ușor însușită. Este cu atît mai ușor să faci uz de ea în vorbire, cu cît, dacă nu-ți-e rușine de tine însuși, poți spune toate absurditățile și banalitățile posibile în fața unor oameni într-o limbă pe care ei n-o pricep. De aceea, studiind filozofia, D-voastre nu trebuie să vedeți într-o atare terminologie esențialul, și nu trebuie să vă ploconiți în fața ei. Înainte cu zece-douăzeci de ani, părea lucru foarte greu să te familiarizezi cu terminologia kantiană și să întrebunțezi terminologia „*judecărilor sintetice a priori*“, a „*unității sintetice a aperceției*“, a „*transcendentului*“ și „*transcendentalului*“ etc. Numai că, un astfel de puhoi de cuvinte trece tot atît de repede pe cît de repede a venit. Un astfel de limbaj și-l însușesc mulți și misterul lui este demascat, anume, iese la lumina zilei faptul că, în dosul unei astfel de spe-rietoare verbale se ascund gînduri foarte sărace“. Spre sfîrșitul acestei părți a lecției sale, Hegel a făcut apoi promisiunea de care aminteam mai sus: „Vă previn, a spus el, că în *sistemul filozofic pe care-l expun* nu veți găsi nimic din acest val de formalism!“ Tot pe timpul cînd se găsea

la Jena, Hegel nota următorul „aforism”: „Zidul despărțitor dintre terminologia filozofiei și terminologia conștiinței obișnuite mai este încă de dărîmat” (s. a.)¹⁹.

Ținutu-s-a Hegel de promisiune, dărîmat-a el zidul separator de care vorbește? S-ar părea că este de prisos să mai punem o astfel de întrebare cînd e vorba de autorul unor opere care, în afară de stilul propriu-zis în care au fost scrise, sperie pe mulți dintre cititorii lor tocmai prin *terminologia* lor atît de aparte, terminologie formată în proporție preponderentă din cuvinte compuse — unele din ele de-o impresionantă lungime — ticluite de Hegel; infinitive întrebuițate ca substantive declinabile și declinate, care încetinesc adesea, sau fac chiar să se poticnească, înaintarea gîndirii cititorului. Decît, în ciuda tuturor aparențelor, trebuie să recunoaștem că prin terminologia sa atît de personală Hegel a reușit în parte să spargă zidul ce desparte „terminologia filozofiei de terminologia conștiinței obișnuite”, prima abstractă și „fixă”, a doua mai „concretă” și mai „elastică” (cf. mai sus): deoarece, deși „conștiința obișnuită” nu face uz de cuvinte ca acelea ticluite prin compoziție de Hegel, termenii compuși de acesta sînt formați prin îmbinarea unor cuvinte simple, de circulație curentă în limba vorbită de toată lumea, cuvinte avînd semnificație clară. În consecință, cînd scrie, de exemplu, „*das Anderssein* (mod-de-a-fi--altceva)”, de la *anderssein* (a fi altceva), folosește un limbaj cu terminologie mai concretă, decît cel ce scrie, sau ar scrie „alteritate”. De asemenea, *aussereinandersein* (a fi unul în afara celuiilalt), care dă pe: *das Aussereinandersein* (mod-de-a-fi-unul-în-afara-celuilalt), este un termen mai „concret” decît e expresia cu care poate fi redată aceeași idee în latinește, prin „*exterioritas reciproca*”, sau în romînește, prin „*exterioritate reciprocă*”²⁰. Tot astfel este evident că pentru cine vorbește nemțește *Bestimmung* (determinație, destinație, decizie) este un cuvînt cu semnificație mai „concretă” decît ar fi *Determination* (întrebuițat rar de tot în textele hegeliene). Potrivit concepției generale dezbătută în cuprinsul precedentelor analize, *Bestimmung* este, în ochii lui Hegel, un termen cu atît mai „concret”, cu cît aci relația între cuvînt ca atare și semnificația lui nu este „fixă”, spre marea bucurie a „gîndirii”... lui Hegel, ci este „elastică” (în stil hegelian: e „speculativă”). Adică *Bestimmung* înseamnă în textele hegeliene, întocmai ca în limba vie, vorbită de popor, „determinație” (la Hegel așa în marea majoritate a cazurilor), dar poate însemna și „destinație” (uneori) și „determinare” (ca proces: rar) și „hotărîre” (rar de tot)!

*

Acum, mergînd mai departe să notăm deci, în legătură cu acest *Bestimmung*, că nu termenii ticluiți de Hegel prin îmbinare de cuvinte cu semnificații clare luate din vocabularul viu al limbii germane — termeni

¹⁹ K. Rosenkranz, *Hegels Leben*, pp. 183—185, 552.

²⁰ Deși „mod-de-a-fi-unul-în-afara-celuilalt” este o expresie mai puțin abstractă decît „exterioritate reciprocă”, în traducerea „Științei logicii” am preferat-o pe aceasta din urmă, mai declinabilă decît prima.

atit de rebarbativi la prima vedere și punind grele probleme traducătorilor operelor hegeliene — cauzează, pe planul de care ne ocupăm acum, dificultăți de înțelegere, ci uzul și abuzul pe care-l face autorul „Științei logicii”, la unele cuvinte, de relația dintre cuvânt și semnificația acestuia, relație pe care el o consideră „elastică” (cum poate fi ea uneori în limba poporului, vie, dar lipsită de precizia pe care o pretinde știința). Este și cazul acestui *Bestimmung* — termen important între toți și figurînd mai frecvent și decît *Begriff* în scrierile lui Hegel — care, în afară de semnificațiile sus-indicate, mai poate însemna și „definiție”. (Depinde, se înțelege de contextul în care se găsește *Bestimmung*, context care poate fi constituit dintr-o frază, dintr-un alineat, din cîteva pagini, sau chiar dintr-un întreg capitol. E treaba cititorului atent să se descurce!). Ba uneori Hegel pare a sugera cititorului, alături de sensul primar de „determinație” al lui *Bestimmung*, și un al doilea înțeles, pe acela de „destinație”, făcînd să se înțeleagă că în determinația unei forme oarecare de existență (adică în limbajul nostru nehegelian: în definiția esenței acelei forme de existență) este inclusă și destinația sau scopul ei, rostul ei de a fi. Exemplu, între altele, în această privință ne oferă capitolul „Finitatea”, și cu deosebire punctul b) al acestuia, în capitolul II., secțiunea II, cartea I a „Științei logicii”.

Vedem prin urmare că un termen atit de important ca *Bestimmung* poate figura în scrisul lui Hegel nu numai cînd cu un înțeles cînd cu altul (cititorul nu e niciodată prevenit), dar el poate avea simultan — este, de exemplu, și cazul lui „*Erinnerung*” (amintire), v. mai jos — două semnificații! Acesta este unul din procedeele la care recurge autorul „Fenomenologiei spiritului” pentru a împlini exigențele ce le avea față de limba „speculativă” și terminologia „concretă” de care „trebuie” să facă uz filozofia „speculativă” și „concretă”!

Cînd nu are la îndemîină semnificații diferite ale aceluiași cuvînt existente în vocabularul actual al limbii, semnificații de care are nevoie, Hegel recurge la etimologie. Cu ajutorul unor stranii operații etimologice Hegel „descoperă” semnificații pe care cuvîntul le-ar fi putut eventual avea în cursul dezvoltării istorice a limbii, sau stoarce cuvîntului înțelesuri pe care acesta nu le-a avut, dar dorește el, Hegel, să le aibă. Imbină apoi „speculativ” (concept identic în limbajul hegelian cu „dialectic”), semnificația „descoperită” de el cu aceea în uz în limba vorbită, imbinare făcută după modelul „a suprima+ a păstra” în verbul „*aufheben*”.

Reiese pe de altă parte din textele reproduse cîteva pagini mai sus, și cu deosebire din cel aflat în „Știința logicii”²¹ și citat în parte de noi, reiese apoi din ansamblul părții a doua a prezentei expunerii că, procedînd astfel, Hegel a crezut că descoperă poziții „speculative” în limba germană vorbită de popor, și implicit și în gîndirea acestuia. În consecință, adîncind „înțelepciunea” conținută în limba vie a poporului — rod al experienței și evoluției istorice a acestuia, „rezultat al dezvoltării spiritului”, ar fi zis Hegel — autorul „Fenomenologiei” era convins că găsește aci

²¹ G. W. Fr. Hegel, *Werke*, XV, pp. 257, 476; *Werke*, III, pp. 11—12.

confirmarea unor poziții fundamentale ale propriei sale gândiri „speculative”.

Iată în cele ce urmează câteva exemple de „etimologii” hegeliene, precum și „rezultatele” acestor etimologii.

a) *Erinnern, sich erinnern, Erinnerung* (a aminti, a-și aminti, amintire). — Acesta este înțelesul, în limba germană vorbită de toată lumea, al acestor cuvinte, și numai acesta. Judecînd după al doilea sens pe care-l au aceste cuvinte în unele texte hegeliene, ajungem la concluzia că, probabil desfiind *Erinnerung* în „Er-innerung” (inner = interior, intrinsec), Hegel s-a crezut îndreptățit să-i atribuie și semnificația de „a interioriza”, „interiorizare”, „a se adînci”, „adîncire”.

Cu o astfel de semnificație figurează *Erinnerung* în propoziția: „Erst indem das Wissen sich aus dem unmittelbaren Sein erinnert” („Abia atunci cînd cunoașterea se întoarce din ființa nemijlocită în interiorul său” — adică se adîncește, se interiorizează). În propoziția: „So erinnert sich diese zerstreute Mannigfaltigkeit an ihr selbst” este evident că „*erinnert sich*” nu poate avea înțelesul obișnuit de „își amintește”, ci sensul de „se adîncește în ea însăși, se interiorizează”, dînd în romînește: „Aceasta multiplicitate dispersată se adîncește în ea însăși”. Pe aceeași pagină, șapte rînduri mai jos, *Erinnerung* are același înțeles de „adîncire”, „interiorizare”. Cînd citim: „Die Erinnerung der Bedingungen ist zunächst das Zugrundgehen des unmittelbaren Daseins” nu putem traduce decît: „Adîncirea condițiilor este în primul rînd pieirea existenței determinate, nemijlocite”. Același sens îl are *erinnert sich* și la p. 181 a volumului II al „Științei logicii” din care am reprodus acum-citatele propoziții²². În volumul al doilea al „Prelegerilor de estetică” cititorul întilnește, la pagina 234, propoziția: „Wir haben im Klassischen die geistige Individualität hervortreten sehen, aber als leibliche, unerinnerte Gegenwart”, adică: „Am văzut făcîndu-și apariția în arta clasică individualitatea spirituală, dar ca prezență corporală, neinteriorizată”. Același înțeles îi este atribuit cuvîntului *Erinnerung* și în cîteva locuri ale celor trei volume de „Istoria filozofiei”, și conform obiceiului amintit, fără să fie avertizat cititorul că este vorba de o semnificație aparte, personală. Abia în momentul cînd scria pagina 204 a volumului II al „Istoriei filozofiei” își aduce Hegel aminte de „etimologia” care „justifică” sensul pe care-l impune el uneori lui *erinnern*: „Aber Erinnerung hat auch einen anderen Sinn, scribe Hegel, den die Etymologie giebt, — den: Sichinnerlichmachen, Insichgehen; diess ist der tiefe Gedankensinn des Worts”. („Dar *Erinnerung* are și alt sens, pe care ni-l dezvelește etimologia, anume înțelesul de interiorizare [ca proces], de intrare în sine; aceasta este semnificația profundă a cuvîntului”²³).

b) *Einbildung*. — Semnificația cea mai frecventă a acestui cuvînt este aceea de „imaginație”; dar cuvîntul mai poate însemna și închipuire, în sensul de prezumție, ori și în înțelesul de himeră. Însă, la Hegel, une-

²² G. W. Fr. Hegel, *Werke*, IV, p. 3.

²³ G. W. Fr. Hegel, *Werke*, IV, pp. 3, 117, 181; *Werke*, X—2, p. 234; *Werke*, XIV, p. 204.

ori — dar numai uneori — *einbilden* și *Einbildung* înseamnă „a forma în (ceva)”. Semnificația aceasta el a obținut-o probabil — probabil, fiindcă, spre deosebire de ceea ce am văzut adineori în legătură cu *Erinnerung*, aici nu ne dă nici o lămurire — desfăcînd verbul (*sich*) *einbilden* (a-și imagina, a se crede) în *ein-bilden*. *Bilden* înseamnă „a forma”, a fasona, a cultiva, *ein* înseamnă „în”, deci: *einbilden* înseamnă: „a forma în (ceva)”. Astfel: „Qualität, Anderssein, Grenze, wie Realität, Ansichsein, Sollen, u.s.f. sind die unvollkommenen Einbildungen der Negation in das Sein”, trebuie redat prin propoziția: „Calitatea, modul-de-a-fi-alt-ceva, limita, ca și realitatea, ființa-în-sine, „trebuie-să-fie” etc. sînt formațiile imperfecte ale negației în ființă” (în existență)²⁴.

c) *Ding* — *Denken*. — Pentru a arăta ce sensuri „adînci” sînt încorporate în limba vorbită de popor și pentru a scoate de aci totodată un argument în plus în sprijinul postulatului fundamental al doctrinei sale, adică în sprijinul identității existenței și gîndirii, Hegel face „etimologic” o neașteptată și bizară apropiere, „descoperă” o relație strînsă — cea mai strînsă posibil, fiind de identitate — între *Denken* (a gîndi, gîndire) și *Ding* (lucru).

După ce spune că vechea metafizică a avut despre gîndire o concepție superioară celei în circulație în timpul din urmă, (este vorba, evident, de epistemologia lui Kant), deoarece cea metafizică susținea că adevărat în lucruri este numai ceea ce e cunoscut în ele și despre ele prin gîndire, Hegel continuă: „Această metafizică susținea deci că gîndirea și determinațiile gîndirii nu sînt ceva ce ar fi străin de obiecte, ci, dimpotrivă, sînt ceea ce constituie esența acestora, sau că *lucrurile* și *gîndirea*²⁵ despre ele coincid în sine și pentru sine — *cum și limba noastră exprimă înrudirea lor* —, susținea că determinațiile imanente ale gîndirii și adevărata natură a lucrurilor sînt *unul și același conținut*” (s. n.)²⁶.

d) *Sein* — *gewesen* — *Wesen*. — Intenții asemănătoare celor ce l-au dus pe Hegel la „descoperirea” unei legături atît de „adînci” între *Ding* și *Denken* l-au ademenit să caute și apoi să și „descopere”, în străvechea „înțelepciune”, „speculativă” a limbii, relația care ar exista, după el, între *Sein* (ființă, existență) și *Wesen* (esență). Astfel, la începutul cărții II a „Științei logicii”, poate fi citită propoziția următoare: „Die Sprache hat im Zeitwort: *Sein* das *Wesen* in der vergangenen Zeit: *gewesen*, *behalten*; denn das *Wesen* ist das *vergangene*, aber *zeitlos*, *vergangene Sein*”. („Limba a păstrat în verbul a *fi esența (Wesen)* în perfectul (*gewesen*) acestui verb; deoarece esența este ființa (existența) trecută, însă atemporal trecută”²⁷

e) *Meinen*. — Cum se stie, *meinen* înseamnă: a fi de părere, a crede că, a-și închipui, a avea intenția de. Pentru a sublinia faptul că, în textele sale, în textele „Științei logicii” și „Fenomenologiei spiritului” cu

²⁴ G. W. Fr. Hegel, *Werke*, III, pp. 173—174.

²⁵ die Dinge und das Denken.

²⁶ G. W. Fr. Hegel, *Werke*, III, p. 29.

²⁷ G. W. Fr. Hegel, *Werke*, IV, p. 3.

deosebire, acest verb are semnificație subiectivă, Hegel „descoperă” pe cale „etimologică” o legătură între *meinen* și *mein* (al meu), al meu cu înțeles de: numai al meu. Adică, și aici autorul „Științei logicii” „descoperă” un raport pe care, după părerea lui, limba germană (dotată cu spirit „speculativ”!) îl indică implicit, așa cum am văzut că a fost cazul la *Sein* și *Wesen* și la *Ding* și *Denken*: „Indem die *Sprache* das Werk des Gedankens ist, citim în §.-ul 20 al Logicii „Enciclopediei”, so kann auch in ihr nichts gesagt werden, was nicht allgemein ist. Was ich nur *meine* ist mein, gehört mir als diesem besonderen Individuum an; wenn aber die Sprache nur Allgemeines ausdrückt, so kann ich nicht sagen, was ich nur *meine*”. (Intrucît, *limba* este opera gîndirii, în ea nici nu poate fi exprimat ceea ce nu e general. Ceea ce numai *cred.* este al *meu.* îmi aparține mie ca acestui individ particular; dar dacă limba nu exprimă decît ceea ce este general, nu pot spune ce numai *cred* (opinez)”.

f) *Urteil* (judecată). — Potrivit vederilor lui Hegel, judecata ca formă logică fundamentală este o diviziune a conceptului: ea arată explicit determinațiile cuprinse implicit în concept. În legătură cu această concepție a sa, Hegel face o altă „demonstrație” etimologică, pentru a găsi o confirmare și o justificare a acestui fel de a vedea în însuși modul de exprimare al limbii germane vorbită de popor. „Der Begriff ist nicht unbestimmt, scie el, sondern *bestimmt* an ihm selbst; die Einteilung aber drückt *entwickelt* diese seine *Bestimmtheit* aus; sie ist das *Urteil* desselben, nicht ein Urteil *über* irgend einen äusserlich genommenen Gegenstand, sondern das Urteilen, d. i. *Bestimmen* des Begriffs an ihm selbst”. („Conceptul nu este nedeterminat, ci e *determinat* în el însuși; iar diviziunea exprimă în formă *dezvoltată* această natură *determinată* a lui; ea este *judecata* lui, nu e o judecată *asupra* unui obiect luat din afară, ci este judecarea, adică *determinarea* conceptului în el însuși”²⁸).

Acum, pentru ca cititorii romîni necunoscători ai limbii germane să observe cum face Hegel legătura între conceptul de „diviziune”, de „împărțire” și noțiunea de „judecată” ca formă logică, să amintim faptul că în limba germană aceste două noțiuni sînt exprimate prin cuvinte ce au aceeași rădăcină: *teilen*, *einteilen*, (a împărți) și *urteilen* (a judeca). Este evident că, spre a putea stabili legătura căutată între verbele „a împărți” și „a judeca”, Hegel a recurs iarăși la „etimologie”, desfăcînd cuvîntul *urteilen* (a judeca) în *ur-teilen*: *ur* înseamnă: *originar*, *teilen* înseamnă a *împărți*, de aci *Urteil* egal cu: „împărțire originară”! În partea a doua a „Științei logicii” (logica conceptului) Hegel ne va spune apoi oarecum și mai explicit că judecata este „diviziunea conceptului” („*die Direction des Begriffs*”), că ea este „diviziunea originară” („*die ursprüngliche Teilung*”) a lui²⁹.

g) *Wirklichkeit* (realitate). — Se știe că aceeași noțiune poate fi exprimată în limba germană curentă și cu termenul *Realität*; termen cu totul încetățenit în limbă. Hegel face uz și el de ambele cuvinte, dar nu le atribuie aceeași semnificație în cuprinsul „Fenomenologiei spiritului”

²⁸ G. W. Fr. Hegel, *Werke*, III, pp. 49, 50.

²⁹ G. W. Fr. Hegel, *Werke*, V, p. 68.

și al „Științei logicii”, unde *Wirklichkeit* are în aproape toate cazurile înțelesul de „realitate în acțiune”, iar noțiunea de „realitate” pur și simplu, este exprimată prin cuvântul *Realität*: Ținând seama de originea lui *Wirklichkeit* din verbul *wirken* (a acționa, a produce un efect), Hegel i-a atribuit acest înțeles dinamic, deosebindu-l de *Realität*, care, derivând din latinescul *res* (lucru), implică nota de stare, de rezultat. — Traducând Logica „Enciclopediei”, B. Croce a și redat frecvent *Wirklichkeit* cu „realță în atto” (realitate în act). Reținem însă faptul că deosebirea aceasta între cei doi termeni de care este acum vorba Hegel nu o mai păstrează decât uneori în cuprinsul celorlalte opere ale sale.

h) *Sein* — *Dasein* — *Existenz* (ființă, ființă determinată, existență; „ființă” luat în sensul pe care-l are acest cuvânt de exemplu, la Eminescu în Scrisoarea I). — Se știe că *Sein*, *Dasein*, *Existenz* sint cuvinte de circulație curentă în lexicul viu al limbii germane și ele au înțelesul pe care-l are românescul „existență”. În „Știința logicii” acești termeni au însă semnificații diferite, *Sein* însemnând „ceea ce este”, însemnând existența lipsită de orice determinație, existența absolut abstractă, încît ea se confundă cu neantul. *Dasein* înseamnă, cum însuși autorul „Științei logicii” o spune în numeroase locuri ale acestei cărți³⁰ „existență determinată, concretă”, „devenită” (*gewordenes*). *Existenz* are înțelesul cu totul aparte de „existență întemeiată”. Cititorii „Științei logicii” își dau seama că, fiind vorba aci de concepte diferite cu care operează gîndirea dialectică a lui Hegel, acesta, pentru a le indica, a atribuit semnificații diferite celor trei termeni care, cum am menționat, au, în limba germană, curentă, înțeles identic. Amintesc în această legătură de idei că în traducerea romînească a logicilor lui Hegel, pentru a indica într-un fel oarecare deosebirea pe care o face acesta între *Sein* — *Dasein* — *Existenz*, am ales — în mod convențional, firește — pentru *Sein* și *Dasein* termenii de „ființă” și „ființă determinată” („ființă” avînd semnificația pe care o are în Scrisoarea I. a lui Eminescu). Cu toate că „existență” este un termen mult mai abstract decît „ființă — aceasta are în limba vie a poporului romîn semnificație nu se poate mai concretă —, și deci ar fi fost mai aproape decît acesta de *Sein* al lui Hegel, am optat pentru „ființă” spre a putea păstra „existență” pentru *Existenz*.

Cum în legătură cu *Existenz*, ca de altfel și în legătură cu atîtea alte poziții, Hegel nu dă cititorilor săi lămuriri (pe care le va fi crezut de prisos), traducînd „Știința logicii”, mi-am pus întrebarea că oare cum va fi ajuns autorul ei să considere tocmai cuvîntul *Existenz* ca potrivit pentru a indica ideea de „existență (ființă) întemeiată”? Ținînd seama de slăbiciunile lui Hegel pentru „etimologii”, mi s-a părut că răspunsul ar putea fi următorul: *Existenz* derivă din latinescul *exsisto* și *existo*, verb a cărui semnificație originară este „a ieși din”, „a proveni din”, „a rezulta din”. Deci *Existenz* poate avea înțelesul originar (și actual) de: „existență ieșită din, provenită din temeiul ei”.

³⁰ Cf., de exemplu, Hegel, *Werke*, III, pp. 85, 86, 122, 124; *Werke*, IV, 121; *Werke*, V, pp. 19, 66, 293; *Werke*, XVIII, §. 118.

Să notăm în legătură cu *Sein* — *Dasein* — *Existenz* și faptul că în celelalte scrieri ale sale Hegel nu mai păstrează deosebirea semnalată mai sus. Cele trei cuvinte își reiau aci, în marea majoritate a cazurilor, sensul pe care ele îl au în limba vorbită de toată lumea. Astfel, în numeroase locuri din cele trei volume ale „Istoriei filozofiei” și în cele trei volume ale „Prelegerilor de estetică”, *Sein* este folosit ca echivalent al lui *Dasein*, respectiv al lui *Existenz*³¹. Dar echivalarea aceasta o întâlnim uneori chiar și în „Știința logicii” și mai ales în volumul II al acesteia³².

i) Încheiem partea aceasta a expunerii noastre, oprindu-ne ceva mai cu răgaz decît am făcut-o mai sus, la dubla semnificație pe care o are (dar nu absolut totdeauna) în scrisul lui Hegel verbul *aufheben*.

Sensul originar al acestui verb este în limbajul curent: „a ridica”; *aufheben* mai înseamnă apoi „a conserva”, dar și „a suprima”, „a întrerupe”, „a suspenda”. Se înțelege că în limbajul obișnuit aceste sensuri opuse *aufheben* nu le are simultan în cuprinsul aceleiași propoziții, al aceleiași judecăți, ci acest verb înseamnă: cînd „a conserva”, cînd „a suprima”, de la caz la caz. Reținînd, cu încîntare sensurile opuse ale acestui verb, Hegel i le atribuie simultan, încît la el *aufheben* are, cum am mai amintit, înțelesul de: „a suprima și a conserva în același timp”. În chip cu totul excepțional, autorul „Științei logicii” este, în privința semnificației atribuite de el lui *aufheben*, cu totul explicit.

Dată fiind foarte marea importanță pe care o are în scrisul lui Hegel semnificația conceptului exprimat prin verbul *aufheben*, reproducem aici partea esențială a lămuririlor ce se găsesc în *nota* de la sfîrșitul capitoulului intitulat *Sein* al „Științei logicii”: „*Aufheben* are în limba germană un dublu înțeles, scrie Hegel: el înseamnă a păstra, a conserva, și în același timp și a face să înceteze, a pune capăt. Însăși păstrarea include deja în ea negativul, în sensul că ceva este scos din modul său nemijlocit de a fi, și deci din ființa (existența) determinată deschisă influențelor exterioare, pentru a fi conservat. Astfel, ceea ce este suprimat, e totodată ceva ce este conservat, ceva ce și-a pierdut numai modul său nemijlocit de a fi, dar ceva ce, pentru aceea, nu este nimic. Cele două determinații acum menționate ale lui *Aufheben* pot fi din punct de vedere lexical date ca două semnificații ale acestui cuvînt. Însă, ar fi trebuit să surprindă faptul că o limbă a ajuns să facă uz de același cuvînt pentru a exprima două determinații opuse. Este îmbucurător pentru gîndirea speculativă să găsească în limbă cuvinte care posedă în ele însele semnificație speculativă; limba germană are mai multe cuvinte de acest fel. Dublul înțeles al latinescului *tollere* (devenit celebru prin vorba de spirit a lui Cicero: „*tollendum esse Octavium*”) nu merge atît de departe; determinația afirmativă a lui merge numai pînă la „a ridica”. Ceva este

³¹ G. W. Fr. Hegel, *Werke*, XIII, pp. 20, 121, 215, 240, 244, 275, 280, 374, 385, 405, 416; *Werke*, XIV, pp. 79, 138, 214, 464, 466, 471, 478, 540, 542, 550; *Werke*, XV, pp. 417, 449, 488, 495, 501, 545, 578.

³² G. W. Fr. Hegel, *Werke*, V, pp. 103, 114, 164, 247, 250.

suprimat și conservat totodată (*aufgehoben*) numai întrucât acest ceva a intrat în unitate cu contrarul său; cu determinația aceasta mai precisă a unui ce reflectat, ceva poate fi numit just: *moment*. *Greutatea* și *distanța* de la un punct se numesc la pînghie *momente* mecanice ale ei, dată fiind *identitatea* efectului lor, oricare ar fi altfel deversitatea realului, cum e aceea a unei greutate și aceea a ceva ce e de natură ideală, aceea a determinației pur spațiale, a liniei (v. „Enciclopedia științelor filozofice”, ed. III, §. 261, nota).

Această (la Hegel) lungă lămurire este justificată prin următoarea observație care o precede: „*Aufheben* (a suprima și conserva totodată) și *ceea ce e suprimat și conservat în același timp* („*das Ideelle*” — ceea ce e de natură ideală) este unul din conceptele cele mai importante ale filozofiei, este o determinație fundamentală care revine mereu și pretutindeni, determinație al cărei înțeles trebuie să fie prins în mod precis și mai cu seamă să fie distins de neant. Ceea ce se suprimă și totodată se conservă pe sine („*was sich aufhebt*”) nu devine prin aceasta neant. Neantul este *nemijlocitul*, dimpotrivă, *ceva ce e suprimat și conservat totodată* („*ein Aufgehobenes*”) este un *ce mijlocit*, este neexistentul, dar neexistentul ca *rezultat* care a provenit dintr-o ființă (existență — „*von einem Sein*”); de aceea, *acel ceva are încă în sine modul determinat din care provine*”³³.

Facem și referitor la *aufheben* observația pe care am făcut-o cu privire la ceilalți termeni „speculativi” de care ne-am ocupat aici. Anume, nici *aufheben* nu posedă totdeauna în textele hegeliene dublul înțeles care i se atribuie, cum vedem, în „Știința logicii”.

*

Ajunși la acest punct al prezentei expuneri, sîntem deci în măsură să reținem faptul că, alături de mistificarea idealistă pusă în lumină mare de clasicii marxismului (v. mai sus, partea de la început), alături apoi de elementele relevate de subsemnatul în studiul amintit tot în prima parte a acestei expuneri, izvor considerabil de ermetism al unor texte hegeliene este și voința lui Hegel semnalată în această ultimă parte a considerațiilor noastre. Anume, voința lui Hegel de a impune unor cuvinte semnificații multiple (numite de el „speculative”), sau semnificații variabile de la caz la caz, semnificații, cînd indicate, cînd neindicate de structura frazei, ori de contextul mai mult sau mai puțin extins, context care uneori poate lua dimensiunile unui capitol întreg. Însă, cititorii prezentelor pagini au înțeles, desigur, că această elasticitate a *terminologiei* hegeliene, motivată într-o măsură oarecare — dar numai într-o măsură oarecare — de elasticitatea conceptelor cu care operează gîndirea dialectică a lui Hegel, nu este principalul factor de ermetism al multor texte scrise de acesta, ci ea, cum am arătat, se adaugă la cauza.

³³ G. W. Fr. Hegel, *Werke*, III, pp. 120—121.

principală a nebulozităților hegeliene, adică la mistificarea idealistă, la inversările produse de aceasta, descoperite mai întâi de tînărul Marx și expuse în „Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului”³⁴.

*

În urma destul de amplelor dezvoltări de mai sus, cititorii prezentei expuneri și-au putut eventual da seama că factorii reamintiți pe scurt de tot în precedentul alineat au creat o situație din cele mai supărătoare în ce privește posibilitățile de înțelegere a numeroase texte hegeliene. Drept urmare a acțiunii conjugate a acestor factori, cuvîntul lui Hegel apare adesea încărcat de subînțelesuri. Întocmai ca la poezii lirici, implicitul are la el uneori semnificație mai adîncă decît cea ce este formulat explicit. Dar, dacã acest fel de a fi este, și trebuie să fie, legea de care ascultă marea poezie, în filozofie trebuie să acționeze altă lege: elaborat pînă în străfundurile lui, gîndul aici trebuie să fie filtrat pînă ce se curăță de tot ce nu e el, pînă ce devine transparent.

Situația descrisă mai sus impunea deja de mult elaborarea unui lexicon hegelian. Deși, cum se știe, germanii au publicat lexicoane speciale referitoare la numeroși filozofi (de exemplu: un „Kant-Lexikon” elaborat de R. Eisler, un „Schopenhauer-Lexikon” scris de G. F. Wagner, un „Wortindex” la filozofii presocratici elaborat de H. Diels, un „Lexikon Platonum” scris de Fr. Ast și cunoscutul „Index Aristotelicus” al lui Hermann Bonitz), apariția unui „Hegel-Lexikon” s-a lăsat așteptată timp îndelungat. Abia în 1928 a pus H. Glockner în chip serios problema elaborării unei astfel de lucrări și referitor la Hegel. Acum-amintitele lucrări referitoare la filozofii antici sînt în primul rînd dicționare; lucru firesc. Decît, dat fiind faptul că Hegel „în unele privințe vorbește în limba sa proprie, limbă care nu poate fi nicidecum înțeleasă pur și simplu” și deci „el trebuie citit cum ai citi un filozof al antichității sau al evului mediu” (este Glockner, și german și mare cunoscător al lui Hegel, care face constatarea aceasta!), ar fi fost, după părerea noastră, indicat ca și lexiconul hegelian să fie conceput oam în spiritul celor referitoare la filozofii antici. Adică ar fi fost bine și necesar să se aibă în vedere la alcătuirea acestui lexicon în primul rînd particularitățile limbii și cu deosebire acelea ale *terminologiei* lui Hegel. Fapt care, firește, ar fi implicat și impus un susținut efort de *interpretare explicită* a numeroși termeni folosiți de Hegel.

Însă, marea lucrare care este „Hegel-Lexikon”³⁵ alcătuit de soții Glockner, este concepută din altă perspectivă. Cu toate că Glockner recunoaște caracterul aparte al limbii lui Hegel — ceea ce am văzut și din cuvintele sale citate de noi adineaori —, el a fost de părerea că la elaborarea lexiconului hegelian lucrul principal de care trebuie să se țină seama nu sînt particularitățile limbii lui Hegel, deși trebuie „să

³⁴ K. Marx, *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului*, în „K. Marx și Fr. Engels, *Opere*”, București, 1957, vol. I, pp. 233, 237, 249, 239, 240, 231, 230, 256.

³⁵ H. Glockner, *Hegel-Lexikon*, Stuttgart, 1957, ed. II.

se facă încercarea" să fie înregistrate și acestea. Potrivit celor enunțate în prefața la „Hegel-Lexikon”, acesta trebuie să fie, în afară de „indice de cuvinte, nume și materii”, „un lexicon filozofic al conceptelor” („ein philosophisches Begriffs-Lexikon”), care să-l introducă pe cititor în „conexiuni filozofice sistematice”; să „incorporeze în el procesul filozofării lui Hegel” și să arate „progresul dialectic al conceptelor” filozofului³⁶.

Fără îndoială că cerințele pe care, potrivit concepției lui Hermann Glockner, trebuie să le satisfacă un lexicon hegelian sînt foarte mari. Adevărul este însă că „Hegel-Lexikon” nu le-a satisfăcut. Dealtfel, nici nu vedem cum ar fi putut să le satisfacă fără interpretarea explicată a multor termeni hegelieni și deci implicit concepte hegeliene. Este adevărat că multe din textele citate din opere ale lui Hegel, luate în ordinea cronologică a apariției lor, prezintă adesea legătură între ele și-n aceste cazuri se luminează reciproc, dar aceste ansambluri — „marginale” le numește Glockner — sînt totuși departe de realizarea scopului pe care autorul pretinde că-l urmărește, anume acela de a înfățișa „o organizare de ansamblu unitară a sistemului hegelian”. Încît exigențele formulate în prefața lucrării au rămas simple deziderate, Hegel-Lexikon fiind în realitate numai un foarte amplu registru de cuvinte, de nume și materii, registru care, fără îndoială, poate fi consultat cu oarecare folos de orice cititor al operelor lui Hegel.

Însă, această lucrare mare ar fi fost cu siguranță mult mai utilă, chiar foarte utilă, dacă aducea și explicații ale unor termeni cu semnificații atît de aparte întrebuițați de Hegel. Firește că astfel de explicații — necesare, am văzut și pentru cititorii germani ai scrisului hegelian, — implicau interpretări care, cînd e vorba de un caz ca acela al lui Hegel, impuneau o luare de poziție, pe care autorul lucrării a preferat, se vede, să n-o ia.

Nu este pe de altă parte greu de înțeles că dacă pînă și compatrioții lui Hegel ar avea nevoie de un lexicon în care să fie întregiștrați și lămuriiți anumiți termeni de care face uz Hegel, lămurire care le-ar ușura desigur înțelegerea multor texte hegeliene, cu atît mai mare nevoie au de un astfel de lexicon cei ce îl citesc pe Hegel numai în traducere. Ar fi deci lucru folositor să fie elaborată și la noi o lucrare de felul acesta, lucrare în care să fie explicate semnificațiile posibile ale principalilor termeni hegelieni (și implicit concepte) care necesită o astfel de încercare de explicare. Prezenta expunere vrea să fie începutul unei asemenea lucrări.

³⁶ H. Glockner, *Hegel-Lexikon*, Stuttgart, 1957, ed. II, prefață, pp. XI, XIII, XVI, XX, XXIV.

СМЫСЛ НЕКОТОРЫХ ГЕГЕЛЕВСКИХ ТЕРМИНОВ

(Резюме)

Известное сопротивление, оказываемое часто нашему пониманию гегелевским текстом, происходит по большей части от идеалистической мистификации, от перевернутого рассмотрения реальных соотношений, которое он производит, идеалистическая мистификация, на которую пролили яркий свет, как это известно, классики марксизма, и в особенности молодой Маркс в своей „Критике гегелевской философии права“. Автор настоящей статьи отмечает некоторые результаты анализа, сделанного Марксом. К этой главной причине, вызвавшей неясность в мышлении и писаниях Гегеля, прибавились и другие факторы. Некоторые из них автор настоящей работы пытался отметить в статье, появившейся в „Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai“ (1958). В настоящей работе автор пытается обнаружить элементы, делающие малопонятным гегелевский текст и, собственно говоря, принадлежащие к *терминологии*, употребляемой Гегелем.

В этом отношении, главная роль принадлежит тому факту, что иногда в своем сочетании некоторые термины и их смысл не являются одинаково значимыми в писаниях Гегеля. Так, у него одно и то же слово может иметь то один смысл, то другой. Больше того, пользуясь тем, что он называет „спекулятивным духом“ немецкого языка, Гегель придает терминам одновременно двойной смысл. Это по тому образцу, по которому в немецком языке глагол *aufheben* „спекулятивным“ образом означает и „уничтожить“ и „сохранить“ в одно и то же время. Кроме того, в писаниях Гегеля существуют слова, смысл которых дан им самим и который не существует в немецком разговорном языке. Но еще более досадным является тот факт, что Гегель не всегда придает этим терминам одно и то же значение, данное им самим, и часто употребляет их в значении разговорного языка.

Все в том же порядке автор останавливается на этимологическом анализе, применяемом Гегелем, и при помощи которого он пытается „обнаружить“ неожиданные, странные связи между значениями некоторых слов, утверждая в таких случаях, что „спекулятивный дух“ немецкого языка, на котором говорит народ, подтверждает основные „спекулятивные“ позиции в его собственном мышлении. На основании положений, составляющих настоящее изложение, автор пытался, что само собой разумеется, выяснить значение нескольких основных гегелевских терминов, показывая каким образом они могут быть переведены на румынский язык.

Само собою понятно, что эти попытки лишь начало ввиду разработки „лексикона“ для пользования тем, кто захочет читать Гегеля в румынском переводе. Такого рода „лексикон“ будет задуман иначе, чем был составлен большой „Hegellexicon“ Глокнера, который не дает ни одного, прямо и ясно выраженного объяснения гегелевских терминов, но ограничивается лишь их упоминанием, воспроизводя тексты (иногда в большом количестве), в которых фигурирует данный термин.

SUR LA SIGNIFICATION DE CERTAINS TERMES HÉGÉLIENS

(Résumé)

La fameuse résistance qu'oppose souvent à notre compréhension la manière d'écrire de Hegel est engendrée en premier lieu et dans la plus large mesure par ce qu'on peut appeler la mystification idéaliste, par l'inversion des rapports réels que cette dernière produit, mystification mise en pleine lumière, comme on le sait, par les classiques du marxisme, en particulier par le jeune Marx dans ses „Contributions à la critique de la philosophie hégélienne du droit“. L'auteur de l'article consigne ici quelques-uns des résultats de l'analyse effectuée par Marx. A cette source principale de nébulosité dans la pensée et le style de Hegel se sont ajoutés d'autres facteurs; l'auteur a essayé d'en dégager quelques-uns dans un article publié par „Studia Universitatum Babeș et Bolyai“ (1958). Dans le présent exposé l'auteur tente aussi de découvrir dans les textes hégéliens certains éléments générateurs d'hermétisme provenant avant tout de la *terminologie* employée par Hegel.

À ce point de vue, le rôle principal est dû au fait que, parfois, la relation entre certains termes et leur signification n'est pas univoque; chez Hegel, le même mot peut avoir tantôt un sens, tantôt un autre. Bien plus, mettant à profit ce qu'il nomme „l'esprit spéculatif“ de la langue allemande, il impose à certains termes une double signification *simultanée* — cela, en prenant pour modèle la façon dont le verbe allemand „*aufheben*“ combine „spéculativement“ le sens de „supprimer“ et celui de „conserver“. Il existe en outre dans les textes de Hegel des mots auxquels il impose lui-même certaines significations qu'ils ne possèdent pas dans la langue allemande commune. Ce qui est plus fâcheux, c'est le fait que, à ces termes aux sens imposés par lui, Hegel n'attribue pas constamment ces mêmes significations, mais qu'il les emploie souvent dans des sens qu'ils ne possèdent pas dans la langue courante.

C'est dans cet ordre d'idées que l'auteur de l'article examine ensuite les analyses étymologiques effectuées par Hegel, à l'aide desquelles celui-ci tente de „découvrir“ des rapports étranges, inattendus, entre les sens de certains mots, soutenant en pareil cas que „l'esprit spéculatif“ de l'allemand parlé par le peuple confirme des positions „spéculatives“ essentielles de sa propre pensée. Au cours des observations qui constituent le présent exposé, l'auteur a tenté, implicitement aussi, bien entendu, de déterminer le sens de quelques termes hégéliens fondamentaux, en montrant également la manière dont ces termes peuvent être rendus en roumain.

Le présent essai ne constitue, cela va de soi, qu'un début dans le sens de l'élaboration d'un „lexique“ à l'usage de ceux qui liront Hegel en traduction roumaine. Un tel „lexique“ serait conçu autrement que le grand „Hegel-Lexikon“ élaboré par Glockner, qui ne donne pas une seule interprétation explicite et directe des termes hégéliens, mais se contente de les enregistrer en reproduisant des textes (parfois nombreux) où figurent les termes respectifs.

LOGICA TRANSCENDENTALĂ ȘI ROLUL EI ÎN CONCEPȚIA LUI KANT

de

ION V. MESAROȘIU

Opera științifică și teoretică a marelui gânditor german reflectă contradicțiile în care se zbătea burghezia germană la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea: pe de o parte, tendințele ei progresiste, fiind interesată în dezvoltarea relațiilor capitaliste, iar pe de altă parte, neputința ei de a scăpa de sub cătușele relațiilor feudale învechite. Reflectând această situație, ea constituie o încercare de a concilia vechile idei ale feudalismului cu ideile înaintate ale vremii, de a concilia și a unifica concepții filozofice opuse, concepțiile idealiste și materialiste dezvoltate de gânditorii dinaintea și din timpul său, cu scopul de a salva, pe de o parte religia, iar pe de altă parte de a justifica necesitatea și valoarea științei. De aci rezultă faptul că această operă cuprinde și elemente valoroase care au stimulat dezvoltarea gândirii progresiste a omenirii, dar și elemente reacționare, care au influențat gândirea idealistă ulterioară. Clasicii marxism-leninismului au pus în evidență atât elementele idealiste și reacționare, cât și elementele progresiste ce se desprind din activitatea științifică și din concepția filozofică a lui Kant și apreciind valoarea contribuției adusă de el, i-au rezervat un loc de frunte în istoria filozofiei universale.

Ipotezele sale cosmogonice emise pe baze materialiste și dialectice, elementele de materialism și dialectică ce pot fi desprinse din concepția sa filozofică, ca și faptul că prin filozofia sa, a determinat dezvoltarea filozofiei clasice germane și în special filozofia hegeliană, constituie elemente pozitive și merite recunoscute pentru dezvoltarea progresistă a științei și gândirii omenesci. Punând în evidență aceste elemente, este necesară și privirea critică a elementelor idealiste și reacționare care predomină în concepția filozofică kantiană și care constituie chiar esența acestei concepții, cu atât mai mult cu cât ideologii imperialismului contemporan folosesc ideile kantiene împotriva marxism-leninismului. Să nu amintim decît faptul că socialiștii de dreapta din Germania occidentală au introdus în programul lor ideile socialismului etic neokantian, sau faptul că neokantienii actuali luptă împotriva materialismului și științei,

propagînd iraționalismul, pozitivismul și alogismul, plecînd direct de la concepția kantiană, care neagă caracterul obiectiv al formelor și legilor logice. Faptul că ideile kantiene, fie preluate direct, fie mistificate și falsificate de neokantienii contemporani, constituie o parte din arsenalul de luptă al reacțiunii contemporane, justifică necesitatea cercetării și analizei critice a concepției criticiste. Considerațiile noastre intenționează să înfățișeze critic modul în care gînditorul idealist german concepe logica ca logică transcendențială, în ce constă esența acestei logici și cum o folosește el în demonstrarea ideii sale fundamentale că rațiunea, prin propriile puteri, nu este în stare să cunoască lumea obiectivă. În vederea afirmării acestei idei, Kant a căutat prin toate mijloacele „filozofice” să „limiteze știința, pentru a face loc credinței”.

*

Încercările premarxiste de a rezolva problema cunoașterii n-au putut ajunge la soluția științifică, pe de o parte din cauza caracterului lor metafizic și a rădăcinilor lor de clasă, pe de altă parte din cauza caracterului extrem de complex și contradictoriu al procesului de cunoaștere care, în etapele respective ale dezvoltării științei, nu putea fi explicat just. Aceste condiții explică de ce concepțiile amintite n-au putut înțelege unitatea dialectică dintre momentul senzorial și cel rațional în procesul cunoașterii, de ce au înțeles unilateral și limitat acest proces, de ce au absolutizat unul sau altul din cele două momente, de ce le-au considerat rupte și independente unul de altul. Nici Kant, cu toate încercările sale de a depăși aceste limite, n-a ajuns la explicarea justă a procesului de cunoaștere. Modul metafizic de gîndire l-a determinat să pună problemele cunoașterii în chip artificial și scolastic, să le analizeze izolat și să le rupă de practica social-umană și de istoria cunoașterii. Modul acesta de a pune problemele l-a împiedicat să vadă just raportul dintre cunoașterea senzorială și gîndire.

Spre deosebire de raționaliști sau de empiriști, pe care, cum am amintit, vrea să-i depășească, Kant admite că cunoașterea nu poate fi obținută pe altă cale decît prin colaborarea experienței senzoriale cu elementul rațional. În concepția lui, orice cunoștință presupune doi factori: pe de o parte senzațiile culese din lumea externă pe calea simțurilor, iar pe de altă parte formele conștiinței.

Exprimîndu-ne în termeni kantieni, e vorba de colaborarea dintre *materia conștiinței*, constituită din senzații și *forma conștiinței*. „Cunoașterea — scrie Kant — conține două elemente diferite: materia conștiinței furnizată de simțuri și forma, servind a ordona materia venită de la sursa internă a intuiției pure”¹.

¹ I. Kant, *Critica rațiunii pure*, p. 128. (Trimiterile se referă la opera lui Kant tradusă în limba franceză: *Critique de la raison pure*, trad. I. Barni. Ed. F. Flammarion, Paris.)

Sub materie înțelege propriu zis senzația, iar sub formă „ceea ce face ca divesul (*senzorial*) să se ordoneze în felurite raporturi”². Ideea colaborării dintre senzorial și rațional în procesul de cunoaștere este o idee justă, numai că în dezvoltarea concepției sale Kant o denaturează, atunci când urmărește proveniența și natura celor doi factori ai cunoașterii. Pentru el, formele conștiinței nu sînt forme de reflectare a realității obiective, ci un fel de tipare „a priori” date în structura spiritului. Senzațiile nu sînt o reflectare nemijlocită, o copie fidelă a realității, ci numai un material haotic de impresii rezultate din acțiunea exercitată asupra simțurilor într-un mod pentru noi de nepriceput, de o realitate pe care Kant o recunoaște ca existînd obiectiv și pe care o numește „lucru în sine” (*Ding an sich*) sau „noumen”. Această realitate însă, fiind transcendentă, nu poate fi cunoscută prin formele a priori ale conștiinței. „Lucru în sine” nu face altceva decît să exercite o influență asupra sensibilității și sub această influență se creează o anumită experiență, care este ceva derivat, ceva intermediar între lucrul în sine și subiectul cunoscător. Ca urmare, ceea ce putem cunoaște prin simțuri nu este realitatea obiectivă, ci numai o lume sensibilă rezultată din raportul dintre lucrul în sine și sensibilitatea noastră. Altfel spus, simțurile în înțelesul kantian nu furnizează date cu privire la „noumen”, ci numai elemente din care se constituie „fenomenul”. Experiența constituită din astfel de date este apoi organizată și sistematizată de formele conștiinței, de acele concepte sau tipare, cum le înțelege Kant³. Putem avea, prin urmare, cunoștințe despre fenomen (despre aparențele realității), dar nicidecum despre lucrul în sine, care, după Kant, are o existență transcendentă, dincolo de orice experiență sensibilă.

Spre deosebire de idealismul subiectiv berkeleyian, Kant recunoaște existența realității obiective independentă de conștiință; o consideră însă incognoscibilă.

Se pune întrebarea, de ce, negînd posibilitatea cunoașterii ei, îi acceptă totuși existența? Motivarea este, pe de o parte, de ordin logic, rezultînd din necesitatea de a nu cădea în absurditate, iar pe de altă parte, din necesitatea de a limita posibilitățile rațiunii, spre a face loc credinței. „Dacă nu putem cunoaște obiectele ca lucruri în sine, scrie Kant, putem cel puțin să le gîndim ca atare, căci altfel s-ar ajunge la afirmarea absurdă că există fenomene (aparențe) fără să existe nimic ce să apară”⁴. Din moment ce lucrurile experienței sînt fenomene pure, gîndirea cere să existe și suportul lor, adică „lucrurile în sine”. Realitatea obiectivă pe care Kant, obligat de rațiune, e nevoit să o recunoască, nu este altceva decît o „abstracție goală”, cum se exprimă

² *Critica rațiunii pure*, pag. 62.

³ Noțiunea de experiență are la Kant mai multe înțelesuri: cînd înțelesul de senzații fără nici o ordine între ele, cînd în sens de percepție, adică unitate de senzații organizată în spațiu și timp, cînd în sensul de cunoștință constituită, ca rezultat al unificării și „obiectivării” ei prin mijlocirea categoriilor a priori.

Ceea ce trebuie subliniat este faptul că „fenomenul” se constituie în procesul cunoașterii, prin sinteza „experienței” venită din afară și formele conștiinței.

⁴ *Critica rațiunii pure* (prefața la ediția a II-a), p. 26.

Lenin, iar cunoașterea umană în loc să unească pe om cu natura, îl desparte complet de ea. În adevăr, dacă experiența sensibilă nu constituie cunoștințe nemijlocite despre realitatea obiectivă, ci numai impresii subiective și dacă aceste impresii sint organizate și interpretate și nu reflectate de formele conștiinței, atunci omul nu este capabil să recunoască realitatea obiectivă în mod adecvat, ci numai așa cum este unificată și interpretată prin formele conștiinței. Așa cum lentilele colorate ale ochelarilor fac ca totul să ne apară în culoarea lor, formele conștiinței fac ca toate datele senzoriale să apară orînduite și unificate potrivit specificului lor. Astfel, după Kant, noi nu cunoaștem lucrurile așa cum sînt ele, ci numai așa cum ni le transfigurează formele apriorice ale conștiinței. Obiectul cunoașterii este propriu zis creat de conștiința subiectului, ceea ce însemnează, generalizînd, că în concepția lui Kant natura, care constituie obiectul de cunoaștere, este creația proprie a conștiinței. Textele kantiene se străduiesc să explice cît mai clar această poziție idealist-subiectivă.

Dacă n-ar exista conștiința, n-ar exista nici ordinea și regularitatea pe care o aflăm în natură. Conștiința, zice Kant, impune naturii această ordine și regularitate; numai astfel diversitatea fenomenelor devine o unitate. Prin urmare, legitatea naturii există nu ca o realitate obiectivă, independentă de conștiință, ci ca o legitate proprie gîndirii, caracteristică structurii minții noastre. Factorul prim nu este natura, care să determine legile gîndirii, ci dimpotrivă, legile gîndirii determină legile naturii; „intelectul — zice Kant — nu-și scoate legile sale din natură, ci, dimpotrivă, el însuși prescrie legile sale naturii”.

Conștiința cunoscătoare este, în concepția lui Kant, un mecanism foarte complicat, în care distinge, potrivit cunoștințelor psihologice ale timpului, trepte deosebite unele de altele, înzestrate cu funcțiuni determinate în ce privește cunoașterea. Fiecare treaptă posedînd forme „a priori” specifice, elaborează o anumită fază în cunoaștere, modelează și organizează conținutul impresiilor transmise pe calea simțurilor, potrivit funcției ei specifice și toate împreună desăvîrșesc crearea naturii, care constituie în același timp și obiectul cunoașterii.

În pragul conștiinței, ca primă treaptă, stau intuițiile ca forme a priori ale sensibilității, care obligă senzațiile să se încadreze în ordinea specifică timpului și spațiului. Aceasta însemnează că, pentru Kant, timpul și spațiul constituie forme ale sensibilității date a priori în conștiință ca condiții ale oricărei experiențe. Ideea că obiectele „există în același timp (împreună) sau în timpuri diferite (unul după altul) presupune, zice Kant, reprezentarea a priori a timpului”². Ca urmare, lumea din afară nu poate fi cunoscută decît așa cum apare modificată și modelată în intuițiile sensibile și, deci, cunoștința încă în faza de început nu poate fi decît subiectivă și relativă.

Concepînd timpul și spațiul nu ca forme a priori ale sensibilității, ci ca forme ale conținutului realității în mișcarea sa continuă, Kant ar fi putut apuca pe drumul adevărat în mersul cunoașterii obiective. Dar,

² *Critica rațiunii pure*, p. 71.

idealizînd natura timpului și a spațiului, răpește datelor senzoriale caracterul lor obiectiv și așa mistificate devin „materia” asupra căreia acționează intelectul și rațiunea, treptele logice ale conștiinței. În planul intelectului și al rațiunii procesul de mistificare crește și se adîncește tot mai mult. Dacă în intuițiile sensibile cunoștințele sînt date ca lucruri, în intelect și rațiune, care continuă desăvîrșirea cunoștinței, lucrurile sînt gîndite, pe fiecare treaptă, după un anumit specific. Intelectul continuă organizarea experienței pe plan logic, realizînd unirea experienței cu formele sale specifice, în sinteze care abia acum constituie propriu zis cunoștințe cu sens și semnificație. „Conceptele fără conținut — scrie Kant — sînt goale, intuițiile fără concepte sînt oarbe. (...) Numai din faptul că ele se unesc izvorăște cunoașterea. De aceea — continuă autorul — deosebim știința regulilor sensibilității în general, adică estetica, de știința regulilor intelectului în general, adică logica”⁶.

Textul kantian arată că cunoașterea nu se reduce nici la treapta senzorială, nici numai la cea rațională: ea constă în „sinteza” realizată între elementele senzoriale și gîndirea logică. Nici conceptul ca formă goală și nici reprezentarea în afară de concept nu pot constitui ceea ce se numește cunoștință. „Pentru a ajunge la o cunoaștere autentică — scrie V. F. Asmus, comentînd concepția lui Kant — trebuie ca în aceeași măsură noțiunile să fie sensibile, adică să li se adauge o reprezentare concretă a obiectului, iar reprezentările concrete să fie incluse în noțiuni”⁷.

Făcînd abstracție de conținutul idealist al ei, ideea kantiană a legăturii dintre planul senzorial și cel rațional al procesului de cunoaștere este o idee pozitivă; ea n-a putut fi valorificată însă din cauza esenței idealiste și metafizice a gîndirii kantiene.

Dacă legătura dintre reprezentări și noțiuni ar fi directă, în sensul că noțiunile ar reflecta în conținutul lor reprezentările nediformate, ca o abstracție a concretului real obiectiv, Kant ar apuca, cum am mai spus, pe o linie justă în ce privește explicarea cunoașterii. Dar, cum am văzut, el apucă altă cale. Noțiunile sînt forme goale, pur subiective, rupte de orice experiență, iar unirea dintre reprezentări și gîndire se face pe cale mijlocită. În drumul reprezentărilor transmise prin simțuri și gîndirea specifică intelectului se află prima treaptă a conștiinței, care nu este gîndire, intuiția sensibilă, ca o verigă care mijlocește legătura dintre reprezentări, pe de o parte și categoriile intelectului, pe de altă parte. Aceasta înseamnă că fenomenele exterioare se includ în categoriile gîndirii prin intermediul intuițiilor sensibile, care diformează experiența potrivit specificului lor, ceea ce împiedică obținerea unei cunoștințe obiective și determină caracterul tot mai subiectiv al ei. Veriga intermediară a intuițiilor sensibile pusă de Kant între reprezentări și categoriile intelectului, și ele pur subiective și apriorice, duce nu la o cunoaștere autentică, ci întărește și mai mult agnosticismul. Această verigă intermediară între treapta senzorială și cea rațională în procesul de cu-

⁶ *Critica rațiunii pure*, p. 94.

⁷ V. F. A s m u s, *Filozofia lui Kant*, trad. Ed. politică, 1958, p. 58.

noăștere limitează și diformează posibilitățile cunoașterii obiective, închide drumul pentru cunoașterea lumii obiective.

Sintezele gândirii realizate între reprezentări și categoriile raționale nu rezultă din datele senzoriale obiective, ci din date, așa cum sînt ele transfigurate de subiectivitatea conștiinței. Ca urmare, nu putem cunoaște „lucrul în sine”, care se află în afară de timp și spațiu, ci numai lumea „fenomenală” dată în timp și spațiu, adică, nu putem cunoaște decît legitatea pe care omul însuși a introdus-o în experiența constituită din reprezentări potrivit specificului formelor a priori ale conștiinței. În unirea reprezentărilor cu intelectul despre care vorbește, Kant nu vede o legătură directă și dialectică, un proces continuu de influențare reciprocă, un proces unitar; în fond el rupe aceste două laturi, izolindu-le complet una de alta.

Relatările sumare expuse aci ne dau posibilitatea să desprindem natura și caracterul concepției despre care este vorba. Cuprinzînd aspecte diferite și contradictorii apar și tendințe materialiste, ele nu sînt însă preponderente și hotărîtoare pentru esența teoriei cunoașterii și logicii kantiene. Elementul caracteristic și de esență este idealismul subiectiv transcendent. „Admițînd că reprezentărilor noastre — zice Lenin — le corespunde ceva în afara noastră, un oarecare lucru în sine, Kant e materialist. Declarînd imposibilă cunoașterea acestui lucru în sine transcendent, de dincolo, Kant e idealist. Admițînd că experiența, senzațiile alcătuiesc singurul izvor al cunoștințelor noastre, Kant își îndrumă filozofia pe linia sensualismului, iar prin intermediul sensualismului, în anumite condiții, și pe linia materialismului. Admițînd a priori-tatea spațiului, timpului, a cauzalității etc. Kant își orientează filozofia în direcția idealismului”⁸.

Analiza concepției kantiene arată că ea este purtătoarea tuturor caracterelor filozofiei idealiste. Prin faptul că rupe fenomenul de lucrul în sine și prin faptul că respinge teoria materialistă a cunoașterii, Kant devine nu numai un dualist și un idealist, dar și un agnostic. Susținînd teza că nu putem cunoaște realitatea obiectivă, el este un agnostic, despărțînd fenomenul de lucrul în sine, este un dualist, susținînd teza că obiectul cunoașterii noastre este lumea fenomenală (în fond propria creație a conștiinței), Kant este un idealist subiectiv. Prin separarea fenomenului de lucrul în sine, și prin alterarea sensului dat experienței pe care o prelucrează gîndirea, ca și prin caracterul a prioric și formalist pe care-l conferă categoriilor și conceptelor gândirii, Kant rupe și separă în mod metafizic cele două momente ale procesului de cunoaștere. Separînd senzația și de realitatea obiectivă și de gîndire, rupe singularul de particular și de universal. În loc de a vedea unitatea singularului cu universalul existentă în orice obiect, le vede despărțite printr-o prăpastie de netrecut. Cu toate elementele pozitive ce se află în concepția cu privire la cunoaștere, Kant n-a reușit să depășească concepțiile unilaterale ale înaintașilor și contemporanilor săi. Deși admite că în procesul de cunoaștere există două momente, momentul senzorial și momen-

⁸ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 14, E.S.P.L.P. p. 190.

tul gândirii, sau — cum spune el — sensibilitatea și intelectul, n-a reușit să facă un pas înainte. N-a reușit să conceapă în mod just nici legătura dialectică dintre momentele cunoașterii, nici natura experienței și nici natura și funcțiunile conștiinței. Cauza? Esența idealistă a concepției sale și gândirea metafizică.

Numai teoria materialismului dialectic a putut da o explicație științifică naturii procesului de cunoaștere. Esența cunoașterii umane nu poate fi rezolvată decât plecând de la recunoașterea existenței lumii exterioare ca o realitate obiectivă, independentă de conștiință, iar conștiința, ca un derivat și o reflectare a ei. În lumina materialismului dialectic, realitatea obiectivă este alcătuită din lucruri ca forme de manifestare a esenței materiale în continuă transformare și dezvoltare. Aceste lucruri nu sînt numai esență sau numai fenomene, ele sînt structuri în care coexistă în unitate indestructibilă atât latura esențială cît și latura fenomenală, constituie o unitate dialectică a singularului, particularului și generalului. Contradicțiile interne dintre diferitele laturi determină dezvoltarea și transformarea lor. Legile obiective ale structurii și auto-mișcării lucrurilor constituie obiectul cunoașterii umane, care, în esența sa, este un proces de reflectare chiar a acestor legi obiective, este cum se exprimă Lenin, un proces de reflectare „a obiectivului în conștiința noastră subiectivă”, „Este reflectarea naturii de către om. Dar (—) nu o reflectare simplă, nemijlocită, ci un proces bazat pe o serie de abstracțiuni, un proces de constituire a noțiunilor, a legilor etc.”⁹.

Mersul cunoașterii se ridică de la senzorial la rațional, „de la contemplarea vie la gândirea abstractă și de la ea la practică”¹⁰. Cele două momente ale „mișcării vii a cunoașterii noastre din ce în ce mai profundă despre lucruri”¹¹, momentul empiric și rațional, constituie o unitate indivizibilă, sînt legate între ele și decurg necesar unul din altul, se completează reciproc, sînt deopotrivă de importante și-și au baza în practica social umană.

Momentul empiric al cunoașterii nu este alcătuit dintr-o experiență diformată, cum crede Kant, de conștiința noastră, ci e alcătuit din senzații, percepții și reprezentări, ca imagini adecvate ale lumii materiale, ale lumii pe care Kant o numește lucru în sine. Și acest moment nu este rupt de gândire. Pentru obținerea cunoștințelor profunde și de esență, cunoașterea senzorială se cere completată cu cunoașterea logică, care, generalizînd datele experienței în noțiuni și idei, pătrunde mai adînc în esența lucrurilor. Astfel, „lucrul în sine” nu numai că constituie obiect de cunoaștere al rațiunii, dar este și cunoscut prin mijlocirea ei din ce în ce mai în esență. „Cunoașterea este apropierea veșnică, înfinită a gândirii de obiect”¹².

Sigur, toate cunoștințele noastre își au izvorul în experiență, dar numai experiență fără generalizarea teoretică nu este suficientă. Gene-

⁹ V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, p. 160.

¹⁰ *Caiete filozofice*, p. 140.

¹¹ *Caiete filozofice*, p. 63.

¹² *Caiete filozofice*, p. 162.

ralizarea teoretică nu este mistificarea experienței după tipare apriorice subiective, ci abstractizarea ei în noțiuni și concepte pentru a reflecta esența, generalul, legea. Gîndirea nu este ruptă de experiență, iar experiența nu e ruptă de lucrurile obiective, nu e transfigurată și mistificată de conștiință; experiența senzorială e o reflectare nemijlocită și adecvată a realității obiective, iar gîndirea este legată de experiență și pleacă de la ea în cunoașterea esenței lucrurilor.

Spre deosebire de înaintașii săi, care pun și rezolvă problema cunoașterii în mod metafizic, Kant face un pas înainte într-o anumită privință: el pune problema cunoașterii în mod dialectic, ceea ce constituie un merit din punct de vedere istoric; felul în care o rezolvă ne arată că n-a putut depăși limitele din care încerca să iasă. Încercarea de a depăși limitele gîndirii metafizice se vede în mod deosebit din felul în care privește problema categoriilor și a ideilor a priori, de care se ocupă în logica transcendentală.

*

Întrucît expunerea are drept scop analiza critică a concepției critice cu privire la problemele logicii, vom insista în continuare asupra modului cum înțelege Kant „știința regulilor intelectului, adică logica”.

Logica ocupă un loc central în filozofia kantiană și constituie partea principală în teoria despre cunoaștere. Ea este menită să sprijine concepția sa generală filozofică. Kant și-a dat seama că, rămînînd la logica aristotelică, care vede legile și formele gîndirii ca reflectare a existenței obiective, din care derivă în ultimă analiză și care prin aceasta constituie un organon al cunoașterii și al adevărului, ar fi rămas pe poziții materialiste și ar fi putut demonstra teza contrară concepției sale despre incognoscibilitatea lucrului în sine. El avea însă nevoie de un alt instrument, și anume, de un instrument care să vină în sprijinul limitării științei pentru justificarea religiei, care să demonstreze incapacitatea gîndirii umane de a cunoaște realitatea obiectivă. Această necesitate îi impune crearea unei noi logici, a unei logici speciale, numită logica transcendentală. Dar, cu tot efortul depus de a crea o logică deosebită de cea aristotelică, el n-a putut face altceva decît să denatureze vechea logică, s-o golească de conținutul său obiectiv și să-i dea caracter idealist și metafizic. Făcînd din legile și formele gîndirii construcții subiective pure, date a priori în conștiință, goale și indiferente față de orice conținut obiectiv, rupîndu-le de izvorul lor real, le transformă în forme mistice, cu putere, nu de a reflecta realitatea din afară, ci de a crea din propria lor esență legile și formele naturii fenomenale și în același timp și de a constitui baza teoretică a cunoașterii.

Dar, să vedem ce înțelege Kant prin logică în general, cum construiește logica transcendentală și ce sarcini îi atribuie în ce privește cunoașterea?

În unele texte vorbește despre logică ca știință care se ocupă numai de forma gîndirii, în altele, ca știință care se ocupă nu numai de forma gîndirii ci și de conținutul ei. „Logica generală — scrie Kant —

dezvăluie numai formele gândirii, nu și materia ei. Ea se ridică deasupra oricărui conținut al cunoașterii”.¹³ Logica generală face abstracție (—) de întregul conținut al cunoașterii, adică de orice raport cu obiectul, și ea nu vede decât forma logică a cunoștințelor în raporturile lor, adică forma gândirii în general¹⁴. În alte texte vorbește de logică, știință nu numai a formelor gândirii, ci și a conținutului ei. Astfel: „Logica este o știință a priori a legilor necesare ale gândirii nu numai cu privire la anumite obiecte, ci la toate obiectele în general — prin urmare, o știință a dreptei întrebuintări a intelectului și a rațiunii în general, nu subiectiv, adică după principii empirice, psihologice (cum gîndește intelectul), ci obiectiv, adică după principii a priori (cum trebuie să gîndească el)”¹⁵. Faptul că textele kantiene vorbesc cînd de logică ca știință numai a formei gândirii, cînd ca știință și a formei și a conținutului, nu constituie nici inconsecvență, nici contradicție în ce privește concepția lui Kant despre logică. Textele se referă la două logici, pe care autorul le socotește deosebite una de alta: e vorba de logica formală generală și de logica transcendentală. Kant acceptă alături de logica transcendentală, pe care o creează el însuși, și o logică generală, atribuind fiecăreia rol deosebit. Logica generală va avea drept obiect gândirea sub aspectul formei sale și va studia criteriile formale ale adevărului, pe cînd logica transcendentală va avea drept obiect, nu numai forma gândirii, ci și conținutul ei, și va studia modul cum gândirea prin formele intelectului și ale rațiunii constituie lumea fenomenală și în același timp cunoaște adevărul. Logica generală nu este alta decît logica tradițională aristotelică, însă denaturată în chip idealist și metafizic. Prin denaturarea ei și prin funcția ce i-o atribuie, Kant face din logica formală aristotelică o logică formalistă, care n-are alt rol decît de a studia formele gândirii ca funcțiuni pure, goale de orice conținut. O reduce la studierea criteriilor formale ale unui adevăr care constă în acordul gândirii cu ea însăși. Avînd numai acest rol, logica formală își pierde, în concepția kantiană, orice valoare gnoseologică: legile și formele gândirii, fiind socotite reguli pure ale conștiinței, sînt rupte complet de orice conținut. De aceea, în concepția kantiană, logica nu este formală, așa cum este logica aristotelică, ci o logică formalistă. Și logica transcendentală, căreia Kant îi atribuie drept obiect nu numai forma ci și conținutul, are același caracter formalist, căci obiectul ei, categoriile și ideile, deduse, cum vom vedea, pe baza legilor și formelor logicii aristotelice, sînt concepte pure, oate a priori în intelect și rațiune. Funcțiunile celor două logici sînt radical deosebite: pînă cînd legile și formele logicii generale se aplică realității gata constituite, în sensul că obligă reprezentările să se supună regulilor gândirii, adică pretind lucrurilor, odată create de conștiință, să se relaționeze potrivit legilor și formelor ei, logica transcendentală are un rol mai important: prin formele a priori ale categoriilor și ideilor continuă construirea lumii fenomenale sub forma unei „realități” organi-

¹³ I. K a n t, *Gesammelte Schriften*, Bd. XVI, B. 1924. Fragm. 1627.

¹⁴ *Critica rațiunii pure*, p. 97.

¹⁵ I. K a n t, *Logik*, Einleitung, I. 1800.

zate, condusă după „legi constante” și totodată, constituie cunoștințele asupra acestei lumi. Logica generală vede gândirea numai din punctul de vedere al regulilor corectitudinii raporturilor reprezentărilor între ele, după ce au fost constituite de formele a priori, logica transcendentă vede gândirea sub raportul constituirii reprezentărilor și al raportului lor cu obiectele, cu alte cuvinte, vede gândirea în raport cu valoarea ei de cunoaștere. Răpind logicii generale posibilitatea cunoașterii adevărului, Kant o transferă logicii transcendente, considerînd această logică drept logica adevărului. Despre ce adevăr este vorba, am putut vedea din cele spuse pînă aci.

Rezultă că cele două logici, în concepția lui Kant, prin originea și funcțiunea ce le-o atribuie, sînt situate pe poziții diametral opuse concepției noastre științifice, materialist-dialectice despre logică și rolul ei în cunoaștere. Noi cerem ca gândirea, legile și formele ei, cînd sînt juste, să reflecte adecvat realitatea obiectivă. Dimpotrivă, Kant cere realității să se supună legilor și formelor logice. Pentru noi, atît forma gândirii cît și conținutul ei, sînt reflectări subiective ale formelor și conținuturilor obiective, pentru Kant, atît forma cît și conținutul nu sînt altceva decît gândirea însăși. Criteriul adevărului nu este pentru Kant concordanța ideilor cu lucrurile obiective, așa cum demonstrează practica social-umană, ci acordul reprezentărilor cu legile generale și formale ale intelectului și rațiunii. În concepția noastră, logica nu creează realitatea, numai o reflectă; în concepția kantiană, logica transcendentă are funcțiunea, nu numai de a o cunoaște, ci și pe aceea de a o crea, în măsura în care o cunoaște. Toate caracterele logicii kantiene învederează că este o concepție idealist-subiectivistă și formalistă. Clasicii marxism-leninismului, combătînd falsitatea concepției kantiene despre logică și în general concepțiile idealiste, au fundamentat științific natura și caracterele gândirii și a logicii în general. Explicația cu adevărat științifică ne arată că logica nu separă, ci unește pe om cu natura, ajutîndu-l să cunoască în mod just legile obiective în interesul exercitării unei influențe practice asupra naturii. Această explicație ne arată că legile și formele gândirii logice nu-și au originea în gândirea însăși, ci în realitatea materială obiectivă, fiind chiar legile cele mai generale ale ei. Realitatea însăși, în decursul practicei milenare social-istorice a omenirii, și-a imprimat cele mai generale legi și forme ale sale în gândirea omului sub forma legilor gândirii logice, așa că ele sînt legi ale realității obiective și prin aceasta și legi ale gândirii ca reflectare a celor dintîi. Legile și formele realității obiective și legile și formele gândirii sînt unitare prin conținutul lor, și se deosebesc numai prin forma existenței lor: unele există obiectiv, altele, în conștiința omului, ca o reflectare a celor dintîi. Ele nu sînt axiome ale gândirii, în sensul de a fi înăscute, de a fi „a priori” în creerul omului. Dacă sînt obligatorii pentru orice minte sănătoasă și nu pretind nici o demonstrare, aceasta se datorește experienței milenare, care a făcut din ele adevărate axiome. „Practica omului repetîndu-se de miliarde de ori, spune Lenin, s-a imprimat în conștiința omului ca figuri logice. Aceste figuri au trăinicia unei prejudecăți și un ca-

racter axiomatic tocmai (și numai) datorită acestei repetări de miliarde de ori¹⁶.

Textele marilor noștri clasici, Marx, Engels, Lenin, demonstrează că începutul și dezvoltarea formelor și legilor gândirii logice are loc în atitudinea practică a omului în procesul muncii. Pentru ca să poată folosi lucrurile și proprietățile lor în scopul satisfacerii nevoilor sale, omul a trebuit mai întâi să le cunoască, iar cunoașterea nu era posibilă decît acționînd mereu asupra lor. Acționînd asupra realității materiale, oamenii s-au obișnuit să deosebească treptat diferitele aspecte ale ei și astfel să descopere legile naturii și ale societății, și să se convingă în practica social-istorică de existența în realitate a unor forme și legi obiective, potrivit cărora se dezvoltă toate lucrurile și fenomenele. Aceste forme și legi descoperite de oameni de miliarde de ori, s-au fixat în creierul și gândirea lor sub forma legilor și formelor logice ca o reflectare a legilor și formelor obiective.

De aceea, ideile, judecățile și raționamentele noastre, ca și legile logice potrivit cărora sînt constituite, nu sînt forme goale, înăscute în conștiință, ci reflectări în creierul omului a unor relații determinate, existente în realitatea materială exterioară. Dar nu numai conținutul ideilor, judecăților și raționamentelor constituie o reflectare a realității materiale, ci și forma în care sînt organizate. „Formele și legile logice nu sînt un înveliș gol, ne învață Lenin, ci reflectarea lumii obiective”¹⁷. De aceea „în considerațiile logice trebuie să înglobăm nu numai «forma exterioară» ci și «conținutul»”¹⁸.

Spre deosebire de logica kantiană, logica cu adevărat științifică vede gândirea ca o reflectare a realității în conștiință; o studiază din punct de vedere al formelor ei, dar are în vedere să considere formele în unitate cu conținutul lor concret.

*

Pentru a pune în evidență natura, esența și caracterele logicii transcendentele kantiene, este necesar să urmărim modul cum a ajuns Kant la inventarea și formularea ei. Obiectul, cum am mai amintit, îl constituie intelectul și rațiunea, mai precis, categoriile intelectului și ideile rațiunii, forme a priori prin care conștiința creează și totodată cunoaște natura, în sensul că organizează și unifică în formele gândirii lumea experienței. În concepția lui, conceptele, categoriile și ideile sînt forme transcendentele ale gândirii, principii logice apriorice. Ele nu sînt obținute pe baza experienței și nu reflectă o realitate obiectivă; apar opuse modului de cum le înfățișează marele Stagirit. Nu sînt nici în afara conștiinței, cum le vede Platon; ele sînt date în conștiință și constituie condițiile a priori ale oricărei experiențe posibile; sînt, în ultima analiză, condițiile posibilității naturii. Sînt forme pure, un fel de tipare proprii

¹⁶ *Caiete filozofice*, p. 181.

¹⁷ *Caiete filozofice*, p. 62.

¹⁸ *Caiete filozofice*, p. 149.

structurii conștiinței, prin care aceasta organizează sub forma naturii fenomenale diversele impresii venite de la „lucrul în sine”. Kant face o deosebire esențială între categorii și idei, nu din punctul de vedere al originii lor, ci din punctul de vedere al funcțiunii lor. Atît unele cît și altele sînt structuri raționale pure, apriorice, goale de orice conținut. Se deosebesc prin faptul că categoriile sînt forme constitutive ale realității fenomenale și prin aceasta legate de experiență, pe cînd ideile, neavînd legătură directă cu experiența, nu îndeplinesc decît un rol regulator de unificare a conceptelor și categoriilor intelectului. Cu alte cuvinte, intelectul, prin categoriile sale, continuă să desăvîrșească unificarea cunoștințelor într-un tot unitar și logic, în sensul că efectuează operația de sintetizare și subordonare a experienței, a reprezentărilor sensibile, potrivit condițiilor generale specifice, adică operează unificarea multiplului intuitiv în unități gîndite, potrivit legilor apriorice date în categorii¹⁹. Precizăm că nu e vorba de unificarea unor reprezentări directe ale realității obiective, ci numai de reprezentări dependente și condiționate de conștiința însăși. Continuînd sintetizarea, rațiunea nu se aplică direct experienței, ci categoriilor intelectului, pe care încearcă să le unifice după propriile sale legi. În opera de a obține unități tot mai cuprinzătoare din diversele reprezentări sensibile, intelectul unifică experiența potrivit structurii categoriilor, iar rațiunea ca treaptă superioară, unifică, la rîndul său, conceptele și categoriile. De aceea, arată Kant, operînd numai asupra conceptelor, rațiunea nu poate avea rol constitutiv, ci numai regulativ. În plan logic intelectul îndeplinește, potrivit concepției kantiene, funcțiunea conceptelor și a judecăților, iar în plan transcendentă, funcțiunea categoriilor. Rațiunea îndeplinește funcțiunea raționamentelor, iar în plan transcendentă, funcțiunea ideilor. De aceea se deosebește în cadrul logicii transcendentale, analitica transcendentă de dialectica transcendentă: obiectul analiticii transcendentale îl constituie categoriile, iar al dialecticii transcendentale, ideile.

Deși subapreciază logica aristotelică și în același timp o denaturează, Kant nu poate construi logica transcendentă în afara ei. Se folosește de această logică pentru a-și duce la capăt construcția sa asupra

¹⁹ Conștiința în care Kant plasează condițiile necesare, prin care intelectul și rațiunea operează unificarea multiplului intuitiv în unități gîndite, constituind astfel cunoștințe „obiective”, nu este conștiința individuală, înțeleasă în sens psihologic. O asemenea conștiință n-ar putea garanta o cunoștință obiectivă. Kant vorbește de o cunoștință cu totul de altă natură, de o conștiință în genere, înțeleasă în sens pur formal, care nu e decît un fel de concept logic limită cu caracter transcendentă asemeni lucrului în sine. Kant n-a precizat suficient înțelesul acestui concept: în textele lui apare sub felurite înțelesuri. Conștiința în genere sau „unitatea transcendentă a percepției” este condiția supremă pentru formele a priori, categorii, idei, comune tuturor oamenilor și deci, condiția supremă a „obiectivității” cunoștințelor, adică a sintezelor pe care le efectuează gîndirea.

Cunoștințele sînt obiective în sensul că nu depind de conștiința subiectivă a fiecăruia. Aceasta nu înseamnă că nu sînt condiționate și dependente de conștiința în genere, ea determină caracterul necesar și universal al cunoștințelor. Unitatea percepției transcendentale mijlocește transformarea multiplicității intuitive în unități de obiecte și totodată mijlocește cunoașterea lor ca atare.

sistemului logic al categoriilor și al ideilor transcendente. Nu găsește altă cale de a ajunge la găsirea și clasificarea categoriilor decât logica aristotelică. În felul acesta Kant, cum relevă P. S. Popov²⁰ cade într-un cerc vicios, în sensul că, pe de o parte, caută să creeze o logică deosebită, alături de logica generală, iar pe de altă parte, golește logica tradițională de întregul ei conținut, transferându-l denaturat în logica transcendentală.

Baza de plecare, atît în teoria categoriilor, cît și în cea a ideilor o constituie logica aristotelică: din teoria aristotelică a judecării deduce categoriile, iar din teoria raționamentului, deduce ideile. Cum, pentru Kant, categoriile sînt forme pure, condiții generale și formale ale posibilității de a gîndi prin ele orice conținut, nu le poate identifica cu judecata aristotelică. Le deduce însă din multiplele ei funcțiuni unificatoare. Pentru aceasta golește judecata de orice conținut: desparte forma cunoașterii de conținutul său. Conținutul trebuie să vină din afară ca rezultat al acțiunii „lucrului în sine”, iar forma, din intelect.

În felul acesta Kant operează despărțirea radicală între conținut și formă. Intelectul gîndește prin mijlocirea formei (care este apriorică) conținutul (care vine de afară). Forma judecării goală de conținut devine pentru Kant, conceptul pur sau categoria a priorică ca condiție generală a cunoașterii. Făcînd abstracție de conținutul judecării și reducînd-o la forma cea mai simplă, vom găsi, zice Kant, toate funcțiile gîndirii în judecată²¹. Și aceste funcțiuni nu sînt altele decît cele indicate de Aristotel prin criteriile de clasificare a judecăților. Cîte funcțiuni are judecata, atîtea funcțiuni va avea și intelectul. Cum în logica aristotelică avem patru grupe de judecări deosebite după criteriile cantității, calității, modalității și relației, iar în cadrul fiecărei grupe, trei feluri de judecări, corespunzător, Kant, în mod forțat și arbitrar, va stabili tot atîtea categorii. Relația formală, golită de conținut, ce poate fi reținută din fiecare categorie de judecată și subiectivizată de Kant ca proprietate numai a gîndirii, devine, pentru el, categoria apriorică a intelectului: dacă considerăm subiectul judecării în afară de conținut, rămîne sfera. De aci cantitatea; dacă considerăm, predicatul, rămîn numai calitățile lui; de aci, calitatea; dacă considerăm numai relația dintre subiect și predicat, rămînem cu relația; dacă considerăm felul legaturilor dintre subiect și predicat, rămîne modalitatea. Bunăoară, în clasa judecăților stabilite de Aristotel, ținînd seama de cantitate, vom avea după forma lor, judecări universale, particulare, singulare, din care Kant va deduce categoriile cantității: unitatea, pluralitatea, și totalitatea. În felul acesta creatorul logicii transcendenteale găsește în judecată toate funcțiile unificatoare ale intelectului, toate modalitățile prin care intelectul acționează asupra multiplicității, spre a o aduce sub unitatea gîndirii. Judecata, zice Kant, „mi-a dat putința să alcătuiesc o tabelă a funcțiilor pure ale intelectului,

²⁰ P. S. Popov, *Istoria logicii moderne*. Ed. Univ. Moscova, 1960, p. 168—69.

²¹ *Critica rațiunii pure*, p. 112.

care erau însă nedeterminate încă în raportul cu obiectele"²². Iată tabelul, cuprinzând, cum se exprimă autorul lui, „toate categoriile cu puțință”:

Criteriaul	Judecata logic-formală	categoria corespunzătoare
1. Cantitate:	universale	→ unitate
	particulare	→ pluralitate
	singulare	→ totalitate
2. Calitate:	afirmative	→ realitate
	negative	→ neegație
	indefinite	→ limitație
3. Relație:	categorice	→ substanța-accident
	ipotetice	→ cauză-efect
	desjunctive	→ reciprocitate
4. Modalitate:	problematică	→ posibilitatea
	asertorică	→ existență
	apodictică	→ necesitate

Kant atribuie categoriilor o natură cu totul originală și deosebită de cea atribuită în istoria logicii pînă la el. Platon le ontologizează, dîndu-le o existență independentă, în afară de lumea sensibilă, dar și de gîndire. Kant le plasează în afara lumii sensibile și rupte de această lume, dar nu în afara conștiinței, ca o funcție a intelectului, ca forme a priori, ca posibilități de a gîndi orice obiect; transcendente, nu numai prin formă, ci și prin conținut. Nici Hegel, care, sub un anumit aspect îl depășește pe Kant, nu vede adevărata natură și semnificație a categoriilor. Deși vede în conținutul categoriei „prescurtarea”, „rezumatul”, „unității infinite de posibilități ale existenței și activității exterioare”, el îi dă o explicație în plan idealist. Conținutul ei este însăși gîndirea. Dintre gînditorii dinaintea lui Kant, singur Aristotel se apropie de explicația științifică a categoriei. El consideră categoria ca

²² I. Kant, *Prolegomene la orice metafizică viitoare care se va putea înființa ca știință*, trad. M. Antonescu.

Funcția unificatoare este atribuită de Kant intelectului, care, prin mijlocirea judecării sintetice a priori efectuează unitatea multiplului intuitiv potrivit regulilor categoriilor ca funcții ale unității conștiinței. De aceea Kant atribuie judecării cea mai mare importanță și o consideră în centrul logicii sale. Prin actul judecării, reprezentările izolate și fără sens se leagă de categoriile a priori; astfel capătă conținut „obiectiv”. Experiența la nivelul intuițiilor nu constituie încă un fenomen și nici o cunoștință autentică despre el. Aceasta din cauză că n-au ajuns încă la o unitate deplină. Numai prin unificare intuițiilor în unitățile sintetice se ajunge la o experiență gata constituită, căci numai acum capătă caracterul de „obiectivitate și legitate”.

Actul prin care se efectuează unitățile sintetice este judecata. Termenii ei nelegați între ei, în afara sintezei lor nu pot spune nimic. Prin raportarea lor ei sînt depășiiți cuprinzînd mai mult decît reprezentările pe care le indică. Prin unirea lor li se impune legea, care vine din intelect.

un gen suprem al gândirii, numai pentru faptul că exprimă formele existenței, pentru faptul că constituie în același timp gen suprem al existenței obiective; deci, nu ruptă de realitatea obiectivă, ci legată de ea, ca o reflectare a determinărilor ei. Explicarea științifică a naturii categoriilor a fost dată abia în epoca noastră pe baza concepției materialist-dialectice: categoria ca gen suprem al gândirii reflectă determinările cele mai generale ale existenței obiective. Este un rezultat al abstractizării conținutului obiectului efectuat de gândirea logică. Nu este ruptă de realitatea obiectivă ci o reflectare specifică a realității materiale și ca atare, trebuie examinată în raporturile ei dialectice și în procesul de formare istorică a ei. „Conceptele logice, scrie Lenin, sînt subiective atît timp cît rămîn «abstracte» în forma lor abstractă, și fenomen și esență și moment și raport. Conceptele logice sînt subiective în abstracția lor, dar sînt obiective în totalitate, în proces, în tendință, în izvorul lor.”²³

Referindu-ne la rolul pe care-l atribuie Kant categoriilor, amintim că rolul lor este, nu de a reflecta realitatea obiectivă, ci acela de a desăvîrși propriu zis crearea naturii fenomenale. Cum am văzut, impresiile rezultate din acțiunea raportului dintre sensibilitate și „lucrul în sine” își capătă un început de organizare în unități de coexistență și succesiune prin intermediul intuițiilor pure ale timpului și ale spațiului. Dar aceste unități nu constituie încă decît percepții subiective, fără caracter logic. Prin acțiunea categoriilor apriorice care modelează experiența potrivit structurii formelor și legilor intelectului, percepțiile subiective date în spațiu și timp, devin unități „obiective”. Bine înțeles, obiective în sens kantian. Aceste unități constituie chiar lumea fenomenală, căreia Kant îi zice natură. În felul acesta categoriile intelectului devin, după Kant, legile unității sintetice a fenomenelor și deci, condițiile posibilității experienței.

Spuneam că, în concepția kantiană, categoriile sînt legate de reprezentări, și nu de „lucrul în sine”. Aceasta înseamnă că numai reprezentărilor le poate intelectul impune propriile lui legi, și deci, din acestea se constituie natura „obiectivă” și numai pe acestea le putem cunoaște. Urmează de aci, că obiectul cunoașterii raționale și al științei îl constituie natura, adică propria creație a conștiinței și nu lumea obiectivă, adică lucrul în sine. Mergînd pe această cale, concepția kantiană capătă un caracter dualist, care în fond își are originea în caracterul contradictoriu al situației social-economice în care se află burghezia; pe de o parte, tendințele materialiste și progresiste ale burgheziei interesată în dezvoltarea cunoașterii și științei, în folosirea legilor naturii pentru dezvoltarea producției, pe de altă parte, forța frînelor reacționare feudale susținute de biserică. Întreagă concepția lui Kant nu este altceva decît o reflectare a acestor tendințe contradictorii. De aci, stăruința lui de a întemeia și justifica știința necesară dezvoltării practice, dar, în același timp de a o limita, pentru a nu înlătura religia. Trebuia, scria Kant, să limiteze știința pentru a face loc credinței. Prin concepția sa dualistă a și făcut acest lucru. Recunoscînd existența obiec-

²³ *Caiete filozofice*, p. 173.

tivă a „lucrului în sine“, dar, incognoscibil pentru gândire, a lăsat credința, religia și morala în drepturile lor tradiționale, iar gândirii i-a rezervat posibilitatea de a cunoaște numai lumea fenomenală ruptă de lucrul în sine și ca urmare singura pe care să o poată cunoaște omul prin propriile sale puteri, și deci, singura care să poată constitui obiect al științei. Situându-se pe o asemenea poziție Kant a răsturnat sensul adevărat al conceptelor cu care operează știința: conceptele științei, pentru el, nu sînt generalizări ale lucrurilor existente obiectiv, ci principii, judecări sintetice rezultate din sistemul logic al categoriilor, care ordonează materialul reprezentărilor sub forma naturii. Ca urmare, pe cale rațională nu putem cunoaște decît legitatea pe care intelectul însuși a introdus-o în materialul reprezentărilor subiective.

Sistemul categoriilor transcendente este o construcție ingenioasă, dar forțată, arbitrară și contradictorie. Pe de o parte, Kant e nevoit să deducă categoriile din judecata aristotelică, care în conținutul și forma sa reflectă realitatea obiectivă, iar pe de altă parte, îi denaturează conținutul, făcînd din categorii o formă subiectivă apriorică a conștiinței, fără care nici o judecată nu ar fi posibilă. Rupe categoria nu numai de realitatea obiectivă, ci și de ceea ce autorul numește reprezentări sensibile, singurele pe care le admite ca venind din afară și o subiectivizează, făcînd din ea o formă apriorică.

Prin teoria categoriilor Kant devine un idealist-subiectivist, nu de felul lui Berkeley, pe care de altfel, nu-l recunoaște, ci un idealist subiectivist transcendent, cu urmări adinci asupra filozofiei idealiste pînă în zilele noastre. Fără a pierde din vedere esența idealistă, nu se poate însă să nu recunoaștem că construcția kantiană a sistemului de categorii implică, cum vom vedea, și un element dialectic, care, din punct de vedere istoric, constituie un aport pozitiv în ce privește dezvoltarea gândirii logice. Acest aspect pozitiv se remarcă și în ce privește construcția ideilor, despre care vom vorbi.

În concepția kantiană categoriile intelectului sînt, cum am văzut, numai condițiile gnoseologice ale posibilității experienței sub forma naturii fenomenale și a cunoașterii „științifice“ a ei. La nivelul lor omul nu poate avea decît o cunoștință fragmentară. Conștiința însă nu se poate mulțumi cu atît. Ea are tendința de a ajunge la cunoașterea esenței prin organizarea experienței și realizarea ei în unitățile întregului absolut, prin realizarea sintezei cunoașterii pînă la desăvîrșirea absolută. Or, la nivelul categoriilor nu se pot obține astfel de sinteze. De aceea Kant va rezerva o asemenea funcțiune rațiunii, ca treaptă superioară a conștiinței. Rațiunea, prin formele ei specifice va avea funcțiunea de a încheia unificarea datelor experienței, începută prin intuițiile pure și continuată prin categorii, în unități și sinteze de cea mai mare întindere. Spre deosebire de intelect care, prin categoriile sale, acționează direct asupra datelor sensibile, în sensul că le organizează potrivit regulilor sale, rațiunea acționează indirect, mijlocit asupra acestor date, în sensul că organizează și unifică categoriile, potrivit regulilor sale. Dacă intelectul, scrie Kant, este „facultatea de a organiza fenomenele într-o unitate potrivit regulilor sale, rațiunea este facultatea de a supune

unitatea regulilor intelectului sub unitatea principiilor. Ea (rațiunea) nu se raportează niciodată direct la experiență sau la lucru, ci numai la intelect, la cunoștințele diverse cărora el se forțează a le da o unitate a priori prin mijlocirea diferitelor concepte. Această unitate poate fi numită rațională și diferă esențial de cea pe care o poate realiza intelectul²⁴.

Dacă intelectul operează în cadrul funcției sale de unificare a experienței cu raționamente nemijlocite, prin judecăți și categorii, rațiunea operează cu raționamente mijlocite, prin idei. Și așa cum intelectul posedă a priori categoriile, rațiunea posedă a priori ideile, prin mijlocirea cărora operează sintezele absolute și necondiționate. Ideile, în concepția kantiană, au un înțeles deosebit față de înțelesul atribuit de noi. În același timp Kant le rezervă o structură deosebită nu numai față de structura intuițiilor, ci și față de cea a categoriilor. El le consideră „concepte raționale, cărora nu le corespunde nici un obiect dat prin simțuri”²⁵. Sînt transcendente, necondiționate, unitatea lor se află în afara limitelor experienței sensibile. Din această cauză nu pot avea rol constitutiv, ci numai regulator; ele nu se raportează direct la obiecte, ci numai la categoriile intelectului, organizîndu-le sub regulile lor, în așa fel ca să poată realiza sintezele cu cea mai mare „unitate” și „întindere”, cu referire la totalitatea absolută a tuturor fenomenelor.

Ideile rațiunii, în concepția lui Kant, sînt funcții unificatoare ale categoriilor în scopul realizării unei unități complete și armonioase a întregii experiențe și în același timp a cunoașterii absolute. Dar, cum vom vedea, Kant nu dă posibilitate rațiunii umane să poată ajunge la o asemenea cunoaștere. Dimpotrivă, prin teoria ideilor dezvoltată în dialectica transcendentă, întărește și mai mult concepția că rațiunea, prin ideile sale a priori, este incapabilă să cunoască realitatea obiectivă; o asemenea cunoaștere este rezervată „rațiunii practice”.

Așa cum din funcțiile judecății aristotelice a dedus sistemul categoriilor, tot așa, din funcțiile raționamentului Kant va deduce ideile. În funcțiile formelor raționamentului aristotelic va găsi „unitățile sintetice necondiționate ale tuturor condițiilor în general”, adică ideile apriorice transcendente: *ideea unității absolute* (necondiționată) a subiectului care gîndește, *ideea unității seriei complete a condițiilor fenomenului* și *ideea unității absolute a condițiilor tuturor fenomenelor* gîndite în general²⁶.

Funcția raționamentului categoric în care se raportează predicatul la subiect duce, după Kant, la unitatea absolută a subiectului care gîndește și deci, la ideea de suflet — de aci, ideea *psihologică*; funcția raționamentului ipotetic, în care se cuprind elemente ce se determină reciproc, duce la unitatea absolută a seriei de condiții date, și deci, la ideea de univers întreg, — de aci, ideea *cosmologică*; funcția raționamentului disjunctiv, în care coexistă elemente diverse, duce la unitatea

²⁴ *Critica rațiunii pure*, p. 303.

²⁵ *Critica rațiunii pure*, p. 320.

²⁶ *Critica rațiunii pure*, p. 320—352 și *Prolegomene*... p. 126.

absolută a tuturor condițiilor obiectelor gândirii, duce la necondiționatul universal, la „existența între existențe”, adică la ideea de Dumnezeu — de aci, ideea teologică²⁷.

Și în descoperirea ideilor, ca și în a categoriilor, Kant folosește aceeași cale arbitrară și contradictorie, care nu este altceva decât un cerc vicios: pe de o parte, el nu-și poate întemeia ideile transcendente decât bazându-se pe funcțiile teoriei raționamentului aristotelic, care are un caracter materialist, prin faptul că reflectă raporturile în care stau lucrurile, iar, pe de altă parte, denaturând aceste idei, prin faptul că le conferă caracter aprioric, le proclamă drept condiții universale ale existenței și cunoașterii, le constituie drept condiții universale ale posibilității raționamentelor.

Teoria ideilor, în concepția lui Kant, este menită să sprijine teza fundamentală a filozofiei sale despre incognoscibilitatea lumii obiective. Prin ea ajunge la convingerea că realitatea fenomenală unificată sau mai bine zis, creată prin categoriile intelectului, nu corespunde structurii ideilor rațiunii. Încercarea rațiunii de a realiza unitatea absolută a realității gândită prin mijlocirea categoriilor, după ideile proprii, nu reușește, pentru că, zice Kant, rațiunea intră în contradicție cu ea însăși: raționamentele ei nu sînt decât iluzii subiective inevitabile. Pe de o parte, ideile urmăresc să ordoneze conceptele în unități armonioase, cuprinzînd în felul acesta întreaga experiență, pe de altă parte, nu sînt în stare să realizeze aceste unități absolute. Problemele puse de rațiune prin mijlocirea ideilor sînt de nerezolvat: cînd rațiunea încearcă să realizeze totalitatea lumii, adică s-o ordoneze după propriile ei idei, s-o derive din principiile necondiționate, nu reușește, din cauza că lumea experienței, fiind dată în formele infinite ale timpului și spațiului, nu poate fi finită. Or, totalitatea implicînd caracterele finitului, ceea ce este infinit nu poate fi totalizat. Și totuși, afirmă Kant, rațiunea, prin ideile sale, tinde la realizarea totalității, la derivarea diversului dintr-un principiu unic și necondiționat. În felul acesta, folosind raționamentul ca mijloc de argumentare, Kant vrea să dovedească deopotrivă de întemeiat și infinitatea și finitatea lumii, și necesitatea și contingenta, și simplul și compusul, și determinismul și libertatea. Kant expune astfel contradicțiile ideii cosmologice:

- I. Lumea este limitată în raport cu timpul și spațiul — lumea este infinită în raport cu timpul și spațiul.
- II. Lumea e formată din elemente simple — nimic din lume nu este simplu, totul este compus.
- III. În lume există cauzalitate prin libertate — în lume nu există libertate.
- IV. În seria cauzală a lumii există ființa necesară — în această serie nu există nimic necesar, totul este contingent.

În încercarea rațiunii de a argumenta tezele ce rezultă din chiar esența ideilor, Kant ajunge la concluzia că rațiunea sfîrșește prin a se

²⁷ *Critica rațiunii pure*, p. 326.

împotmoli în propriile sale contradicții, antinomii, cum le numește el, adică contradicții cu egală putere demonstrativă. Formulând problemele concrete ale lumii ca întreg necondiționat la care aspiră rațiunea, cum am văzut în antinomiile ideii cosmologice, Kant dă răspunsuri contradictorii deopotrivă de argumentate. Dar aceste contradicții, pe care le atribuie Kant ideii cosmologice, nu constituie de fapt decît aparențe. Gîndirea, subliniază Kant, căzînd în antinomii, esența lumii e de necunoscut, atît tezele, cît și antitezele fiind deopotrivă greșite. O asemenea concluzie vine în sprijinul tezei sale fundamentale: incognoscibilitatea lumii obiective.

În încercarea de a adînci procesul cunoașterii, Kant ajunge pînă la sesizarea contradicțiilor pe care însă, fiind încătușat de gîndirea metafizică, nu le poate învinge. Nu reușește să treacă dincolo de limita gîndirii metafizice și din această cauză rămîne, în ceea ce privește posibilitățile cunoașterii, la concluzia despre care vorbeam. Semnalarea antinomiilor în gîndire rămîne totuși un merit al lui Kant, cu urmări importante pentru dezvoltarea ulterioară a gîndirii dialectice.

*

Urmărind ideea de a limita știința pentru a face loc credinței prin concilierea materialismului cu idealismul, Kant ajunge să accentueze tot mai adînc contradicția în care se află cele două poziții. Pe de o parte acceptă existența obiectivă a lucrului în sine, pe de altă parte, caută să demonstreze imposibilitatea cunoașterii lui pe calea rațiunii umane. În acest scop denaturează întreaga logică a gîndirii. Creează logica transcendentă a categoriilor și ideilor, punînd-o în serviciul tezei sale agnostice. Reducînd întreaga logică la legi și forme goale de conținut și rupîndu-le de izvorul lor real, le atribuie o origine subiective „a priori” și conferă acestora capacitatea de a crea lumea fenomenală, singura care poate fi cunoscută și care poate constitui obiect al științei. Multiplicitatea reprezentărilor subiective devine prin capacitatea creatoare a formelor categoriale, o lume „obiectivă” și obiect al cunoașterii. În fond această lume fenomenală are, în concepția lui Kant, atît prin forma cît și prin conținutul său, aceeași esență pe care o are și conștiința creatoare și cunoscătoare: forma și conținutul lumii fenomenale nu sînt altceva decît forma și conținutul conștiinței însăși. În loc ca acest conținut să fie obiectiv, dat în afara conștiinței și numai reflectat de conștiință, el este creat de formele transcendente din esența lor proprie. Categoriile intelectului, rupte total de realitatea obiectivă și de „orice realitate” care ar putea veni din afară și plasate în gîndire ca funcțiuni apriorice ale ei, capătă în logica kantiană puteri mistice de a crea lumea, care poate fi cunoscută prin mijlocirea gîndirii. Natura atribuită de Kant ideilor rațiunii și funcția lor cognitivă contribuie într-o măsură și mai mare la adîncirea contradicției dintre lucrul în sine și fenomen, dintre realitatea obiectivă și posibilitățile cunoașterii ei. Rațiunea, care are tendință către cunoașterea adevărului absolut, prin ideile sale apriorice nu face decît să frîneze această cunoaștere. Contradicțiile în care cade gîndirea cu ea

însăși, folosind ideile în tendința de a realiza unitatea sintetică a cunoștințelor gândite prin categorii, îndepărtează și mai mult posibilitatea gândirii de a cunoaște realitatea obiectivă. Aceste contradicții „opresc rațiunea de a încerca să treacă peste granițele care ar despărți pentru totdeauna fenomenele experienței de lucrurile în sine”²⁸. Contradicțiile gândirii îi servesc lui Kant drept argument prin care justifică imposibilitatea cunoașterii lumii obiective. Le atribuie un rol negativ, le socotește drept semnale de alarmă care să indice că străduințele gândirii în cunoaștere nu sînt decît iluzii și erori. Prin urmare, pentru gânditorul idealist, n-are rost cercetarea pe cale rațională a adevărului obiectiv; obiect de cunoaștere nu poate fi decît fenomenul organizat și creat de gândirea însăși.

Cu tot caracterul idealist și metafizic al logicii transcendentele pusă în slujba demonstrării concepției că rațiunea este incapabilă să cunoască realitatea obiectivă, această parte din opera kantiană prezintă o importanță deosebită din punct de vedere istoric. Din ea se pot desprinde idei valoroase în ce privește dezvoltarea gândirii dialectice. De aci putem desprinde elemente de dialectică, care au avut influență în dezvoltarea filozofiei clasice germane și în special au pregătit apariția sistemului dialectic idealist-obiectiv al lui Hegel. Gruparea categoriilor în tabela construită de Kant, ca și diviziunea trihotomică în cadrul fiecărei grupe, are o semnificație dialectică. Raportul stabilit între diferitele categorii exprimă în germeni o gândire dialectică: prima categorie înăuntrul fiecărei grupe constituie o condiție, a doua un condiționat, iar a treia constituie un rezultat din îmbinarea condiției cu condiționatul. Astfel, în prima grupă de categorii, deosebită după criteriul cantității, vom avea, pe de o parte, unitatea, care este condiția pluralității, iar pe de altă parte, totalitatea, care, nu este decît pluralitatea considerată ca o unitate. Conform acestei relații categoriale, pentru a fi gândită din punctul de vedere al cantității, orice existență trebuie să se modeleze în una din aceste forme, adică să fie ori unitate, ori pluralitate, ori totalitate. La grupa categoriilor deosebite după criteriul modalității observăm aceeași relație: prima categorie este posibilitatea, care nu este altceva decît condiția existenței dată prin chiar posibilitatea ei. Prin gândirea dialectică, dezvoltată în sistemul categoriilor, Kant leagă firul dialecticii început de Platon și continuat apoi de Hegel. Ideea dezvoltată de Hegel cu privire la raportul dintre teză-antiteză și sinteză își are începutul în gândirea kantiană legată de construcția logicii transcendentele. Chiar dacă Kant n-a putut să vadă procesul de trecere al categoriilor una în alta, așa cum mai târziu a putut să vadă Hegel, eforturile lui, în această privință, sînt considerate ca un aport pozitiv la dezvoltarea gândirii dialectice. Gîndirea dialectică apare mai evidentă în construcția antinomiilor. Descoperirea contradicțiilor existente în rațiune, văzute chiar și în plan idealist, deschide calea spre dezvoltarea unui punct de vedere dialectic asupra gândirii și cunoașterii. În condițiile istorice în care și-a dezvoltat

²⁸ V. F. A s m u s, *Filozofia lui Kant*, p. 66.

Kant filozofia sa, acest fel de a vedea problemele constituie un pas înainte față de modul metafizic în care erau văzute pînă la el. Aceasta nu înseamnă că a rezolvat problema dialecticii. Sistemul filozofic kantian ca și gîndirea sa rămîn substanțial metafizice. Problema dialecticii nu va fi rezolvată decît în cadrul concepției materialist-dialectice. Meritul lui Kant, subliniat de clasicii marxism-leninismului, constă numai în faptul că a pus problema gîndirii și cunoașterii dialectice. De pe pozițiile sale idealiste și încătușat în gîndirea metafizică, Kant n-a reușit să rezolve contradicțiile gîndirii. A reușit doar să le sesizeze, a văzut elementele contradictorii (finit-infinit, simplu-compus, teză-antiteză), dar n-a putut înțelege esența internă a conceptelor și trecerea lor dialectică unele în altele. A văzut numai contradicțiile rațiunii nu și contradicțiile existenței. El le-a considerat, cum am văzut, doar iluzii, care nu se pot evita. A căutat calea de a ieși din ele, dar n-a găsit-o. De altfel, imposibilitatea de a ieși din ele — idee la care a ajuns, — constituie pentru Kant, tocmai calea de a demonstra teza fundamentală a incognoscibilității lumii obiective.

Kant n-a văzut importanța contradicțiilor în faptul că ele lărgesc și adîncesc cunoașterea noastră, ci în faptul că ele feresc rațiunea de a pătrunde în domeniul „lucrului în sine”. A văzut în antinomii un mijloc de a opri încercarea rațiunii să treacă, în ce privește cunoașterea, peste limitele lumii fenomenale. Toate raționamentele, care vor să ne ducă dincolo de cîmpul experienței posibile, zice Kant, sînt înșelătoare și neîntemeiate. Bunăoară, aplicînd ideea totalității absolute, „valabilă numai ca o condiție a lucrului în sine”, la fenomen, care „nu există decît în reprezentare”, ajungem la contradicții. Rămînînd însă „în limitele lumii fenomenale, toate contradicțiile dispar”.

Subliniînd importanța problemei puse de Kant în legătură cu sesizarea contradicțiilor în gîndire și valoarea ei pentru dezvoltarea ulterioară a dialecticii, trebuie precizat că pentru el, această problemă rămîne neînțeleasă și nerezolvată. Cauza? — poziția sa idealistă și metafizică. Rezultatele finale ale dialecticii lui Kant, scrie V. F. Asmus, sînt agnosticism și metafizică care exclud pînă și ideea realității contradicțiilor. „Kant, scrie I. Popov, apreциînd rolul antinomiilor în gîndirea kantiană, a înjosit gîndirea și a preamărit religia, a încătușat materialismul și a preamărit idealismul”²⁹.

Poziția idealistă și metafizică de gîndire l-a împiedicat pe Kant să fructifice una dintre cele mai importante și valoroase din ideile sale în ce privește cunoașterea: ideea unității dintre senzorial și rațional. Punerea acestei idei rămîne însă o contribuție de preț la rezolvarea ulterioară a problemei cunoașterii. În cadrul concepției sale rămîne nefructificată, căci încercarea lui de a uni forma a priorică a gîndirii cu un conținut senzorial și el transfigura de intuițiile pure transcendentele, este forțată și arbitrară. Această încercare nu poate învinge ruptura metafizică stabilită în prealabil între cele două elemente. Nu pot fi unite

²⁹ I. P o p o v, *Kant și kantianismul*, Moscova, 1961, p. 91.

nici prin „sinteze a priorice“ elementele care mai întâi au fost despărțite și opuse metafizic. Kant n-a putut rezolva această problemă nici în plan idealist. Problema unității dintre conținutul și forma gândirii nu putea fi rezolvată de pe poziții idealiste și metafizice. Lenin, criticând caracterul metafizic și formalist al logicii kantiene, a arătat înțelesul adevărat al unității dintre formă și conținut de pe poziții de gândire materialist-dialectice. Formele gândirii nu sînt exterioare și rupte de lucrurile obiective din realitate, nu există forme goale, nu există conținuturi fără forme, ele există numai împreună într-o unitate dialectică. Forma nu e dată a priori în gândire, ea însăși este un conținut al realității subiectivizat pe baza practicii social-istorice. Exprimă însăși formele obiective în care se manifestă conținuturile concrete obiective. Este și subiectivă, dar în același timp și obiectivă. Atît prin conținut cît și prin formă, ideile, judecățile și raționamentele noastre ca și legile logice potrivit cărora sînt constituite, sînt reflectări în creierul omului a unor relații determinate, existente în realitatea materială exterioară. Nu numai conținutul, dar și forma în care e organizat, constituie o reflectare a realității obiective. „În considerațiile logice, — ne spune Lenin, — trebuie să înglobăm, nu numai „forma exterioară“, ci și „conținutul“. Aceasta înseamnă că „logica nu este știința formelor exterioare ale gândirii“, ci știința legilor de dezvoltare „a tuturor lucrurilor materiale, naturale și spirituale“, adică a legilor de dezvoltare a întregului conținut concret al lumii și a cunoașterii acesteia, adică bilanțul, suma, concluzia istoriei cunoașterii lumii”³⁰.

Sigur, din motive metodologice, se poate accepta o independență relativă a formei față de un conținut concret, cînd facem însă acest lucru, nu trebuie să uităm că formele logice nu sînt goale, ci unitare cu conținutul, ele înseși sînt reflectarea unor forme obiective.

Forma logică constituie modul în care există ca un întreg unitar elementele componente ale conținuturilor concrete din ideile, judecățile și raționamentele noastre, este chiar structura, modul de organizare internă a elementelor conținutului ei concret reflectat de gândire, iar conținutul cuprinde chiar elementele realității reflectate de gândire într-un tot unitar sub forma logică respectivă. Formele logice asigură caracterul logic al gândirii; desprinsă însă de conținutul lor concret nu pot spune nimic cu privire la adevăr. Lenin ne atrage atenția spunînd că, dacă le considerăm „ca forme distincte de conținut și numai aderente la el, sînt incapabile să exprime adevărul“, ca forme „indiferente“ ele pot fi instrumente ale erorii și sofisticii, nu adevăruri”³¹. Practica — criteriu de verificare al adevărului, — arată că, deși legile și formele gândirii duc în mod necesar la cunoașterea adevărului, simpla îmbinare a lor, desprinsă de conținutul concret pe care-l organizează, nu este suficientă pentru obținerea lui. Pentru ca gândirea să reflecte adevărul, pentru ca conceptele și concluziile la care ajungem pe baza operațiilor logice, să fie adevărate, gândirea trebuie să îndeplinească și condițiile

³⁰ *Caiete filozofice*, p. 69.

³¹ *Caiete filozofice*, p. 65.

legate de conținutul ei. Numai cu respectarea regulilor de corectitudine a gândirii, cum pretinde Kant, nu putem ajunge decît la concordanța formală a gândirii cu ea însăși și nu la concordanța gândirii cu realitatea obiectivă pe care o reflectă — deci, la adevăr. Trebuie să respectăm și justețea gândirii, care e dată de conținut. Forma și conținutul fiind o reflectare a lumii obiective, justețea și corectitudinea gândirii stau într-o unitate organică și nu pot fi despărțite una de alta. Gîndirea trebuie să fie și corectă și justă. Or, corectitudinea vine din formă, iar justețea din conținut. „Dacă premisele sînt adevărate, scrie Engels, și dacă aplicăm la ele legile gândirii, rezultatul trebuie să concorde cu realitatea”³². Formele și legile logice sînt mijloace de cunoaștere a realității, prin faptul că derivă din realitate și constituie o reflectare a ei, și nu mijloace prin care se împiedică această cunoaștere, sau mijloace care creează înseși această „realitate” pe care să o cunoască, așa cum am văzut că le consideră Kant.

Caracterul idealist transcendențial și formalist, atribuit de Kant formelor și legilor gândirii face din ele forțe mistice cu putere de a crea legile și formele naturii fenomenale și totodată mijloace de a împiedica calea adevărată a cunoașterii realității obiective. Înzestrată cu astfel de forme și legi, rațiunea umană, în tendința sa de a depăși limitele cunoașterii subiective, devine, prin contradicțiile în care cade, o frînă și un avertisment: omule, nu încerca să treci dincolo de drepturile ce-ți sînt fixate „a priori”. La „lucrul în sine” nu poți ajunge!! Concepția kantiană duce astfel la agnosticism, scepticism, fideism, clericalism, iraționalism și alogism.

De aceea, această concepție constituie, pentru o parte din ideologii din țările imperialismului contemporan, o sursă principală pentru dezvoltarea „filozofiei” lor idealiste, iraționaliste și reacționare.

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНАЯ ЛОГИКА И ЕЕ РОЛЬ В МИРОВОЗЗРЕНИИ КАНТА

(Резюме)

В очерке „Трансцендентальная логика и ее роль в мировоззрении Канта” автор пытается изложить критически кантовские идеи по отношению к логике, подчеркивает характер и сущность трансцендентальной логики, а также и ее роль в доказательстве основной идеи, что человеческий разум не способен познать законы объективного мира. Критикуя в свете мировоззрений диалектического материализма идеалистическую сущность кантовского учения о логике, автор отмечает, тем не менее, ценный вклад, внесенный немецким мыслителем в прогресс человеческой культуры и мышления. Отражая противоречия, характерные для немецкой буржуазии конца XVIII и начала XIX века (с одной стороны, ее прогрессивные стремления, заинтересованные в развитии капиталистических отношений, а с другой стороны, невозможность для нее избавиться от оков феодальных отношений), кантовское мышление представляет собой борьбу между метафизикой и диалектикой, с победой на стороне метафизики. Положительные идеи в связи с процессом познания, элементы диалектического мышления, заключающиеся в построении категорий, также как и выявление противоречий мышления в построении идей являются попытками выйти

³² Fr. Engels, *Anti-Dühring*, p. 396.

из границ метафизики. Попытки выйти из этих границ путем разрешения проблем диалектическим методом являются заслугой с исторической точки зрения, хотя их разрешение остается метафизическим. Своим диалектическим методом разрешения проблем познания Кант открыл дорогу развитию диалектического мышления и помог дальнейшему разрешению данных проблем. Положительные идеи, заключенные в сочинениях Канта, остаются бесплодными вследствие оковавшего его метафизического мышления и идеалистической сущности его мировоззрения. Отдавая должное положительному вкладу, внесенному для развития человеческой науки и мышления, в очерке отмечается влияние, оказываемое мировоззрением Канта на часть современных реакционных идеологов, исходной точкой которых для оправдания своих утверждений служит кантовское мировоззрение, отрицающее объективный характер законов и форм логического мышления.

LA LOGIQUE TRANSCENDENTALE ET SON RÔLE DANS LA CONCEPTION DE KANT

(R é s u m é)

L'auteur donne dans son article un essai d'exposé critique des idées kantiennees relatives à la logique; il met en relief la nature et l'essence de la logique transcendente, ainsi que son rôle dans la démonstration de l'idée fondamentale que la raison humaine est incapable de connaître le monde objectif. Critiquant à la lumière du matérialisme dialectique l'essence idéaliste de la conception kantienne de la logique, l'auteur souligne en même temps l'apport précieux du philosophe au développement progressiste de la science et de la pensée humaine.

Reflétant les contradictions caractéristiques de la bourgeoisie allemande à la fin du XVIIIe s. et au début du XIXe (d'une part ses tendances progressistes, intéressées au développement des relations capitalistes, d'autre part son impuissance à échapper aux contraintes rigides des relations féodales), la pensée kantienne représente une lutte entre métaphysique et dialectique, où la métaphysique triomphe. Les idées positives liées au processus de la connaissance, les éléments de pensée dialectiques inclus dans la construction des catégories, ainsi que la conscience que Kant a des contradictions de la pensée dans la construction des idées, tout cela représente des tentatives pour sortir des limites de la métaphysique. Ces tentatives, manifestées par la position dialectique des problèmes, constituent un mérite historique pour le philosophe, même si leur solution demeure métaphysique.

Par son mode dialectique de poser les problèmes de la connaissance, Kant a ouvert la voie au développement de la pensée dialectique et a aidé à la solution ultérieure des problèmes posés. Les idées positives que renferme l'oeuvre de Kant n'ont pu porter leurs fruits à cause de la pensée métaphysique dans laquelle il demeure emprisonné et en raison de l'essence idéaliste de sa conception. Tout en appréciant à sa valeur l'apport positif de Kant au développement de la science et de la pensée humaine, l'auteur souligne l'influence que la conception kantienne a exercée sur toute une partie des idéologues de la réaction contemporaine qui, dans la justification de leurs thèses, partent de la négation kantienne du caractère objectif des lois et des formes logiques.

NOTE

DIN VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ A CATEDREI DE MATERIALISM DIALECTIC ȘI MATERIALISM ISTORIC

În activitatea științifică a catedrei de materialism dialectic și materialism istoric de la Universitatea „Babeș—Bolyai”, pe lângă îndeplinirea regulată a planurilor tematice anuale (cuprinzând lucrări de mai mică sau mai mare amploare, studii publicate, comunicări, părți din manuale și cursuri etc.), s-a încetățenit prezentarea sistematică, în fața colectivului de catedră, a unor referate privind probleme de actualitate ale filozofiei marxist—leniniste. Aceste referate răspund la necesitatea ridicării nivelului predării filozofiei marxiste printr-o promptă și multilaterală informare științifică a cadrelor catedrei privitor la dezbaterile desfășurate în literatura marxistă de specialitate în probleme diverse, pe care nu le poate urmări și cuprinde în mod individual fiecare cadru didactic. Fiind susținute de multe ori de către cadre cu experiență ale catedrei, aceste referate au constituit totodată prilejuri de inițiere în munca științifică a unor cadre tinere, deprinzându-i cu tehnica culegerii, organizării și prezentării sintetice a materialului documentar, a elaborării unui punct de vedere critic și original în legătură cu acest material. Dintre referatele prezentate la catedră în ultimul timp, multe au atins nivelul publicabilității și au apărut — în formă extinsă sau prescurtată — fie ca recenzii sau informări științifice, fie în calitate de luări de poziție și contribuții la elucidarea unor probleme discutate.

În domeniul materialismului istoric, catedra a ascultat un referat al lui *Achim Mihu* despre *Elementele forțelor de producție*, publicat în revista „Cercetări filozofice”, în care autorul prezintă și ia

poziție față de contribuția mai multor autori sovietici și români în această problemă, folosindu-se și de experiența dezvoltării forțelor de producție în procesul construcției socialiste din R.P.R. În același domeniu, *Andrei Roth* a prezentat o informare despre obiectul și metoda cercetărilor sociologice concrete, care a servit ca bază pentru articolele despre „Cercetări sociologice concrete în U.R.S.S.” și „Sociologia și realitatea” publicate în revista „Korunk”. În cadrul dezbaterii colective multilaterale a documentelor Congresului al XXII-lea al P.C.U.S., *Eva Pop* a prezentat din partea catedrei noastre referatul *Spre societatea fără clase*.

O mare atenție s-a acordat — datorită în primul rând necesităților didactice — problemelor filozofice actuale ale științelor naturii și problemelor dialecticii marxiste. *Călina Mare* a prezentat referatul intitulat *Neopozitivismul împotriva științei* (publicat în formă prescurtată în revista „Tribuna”), în care se prezintă în mod critic ostilitatea organică a idealismului neopozitivist față de cercetarea științifică obiectivă. În aceeași ordine de idei, *Ion Aluș* a vorbit cu altă ocazie despre *Categoria filozofică de materie* arătând bogăția înțelesului acestei categorii în accepțiunea marxist—leninistă, în opoziție cu idealismul contemporan. *Alexandru Balázs* a ținut un referat despre *Problema formelor mișcării și clasificarea științelor* (publicat în revista „Korunk”), *Ion Semeniuc* referatul intitulat *Discuțiile despre natura conștiinței*, iar *Achim Mihu* a prezentat un referat sintetic despre discuțiile din publicațiile sovietice în jurul chestiunii *unicității și pluralității calității*.

lor (materiale din care redăm mai jos extrase). De asemenea, *George Marica* despre *Problema identității, unității și trecerii reciproce a contrariilor* (acest din urmă material fiind parțial publicat în revista „Tribuna”).

Catedra noastră a invitat în mai multe rânduri, pentru expuneri competente cu caracter informativ, cadre didactice de la catedrele de științe ale naturii, care au vorbit despre starea actuală a cercetărilor în probleme cu profunde implicații filozofice. Astfel *Ion Stan* a ținut o expunere despre *Ultimele descoperiri fizice privind structura materiei*, iar *Andrei Welszmann* despre *Critica interpretării neopozitiviste a cauzalității în lumina noilor cercetări din științele fizice*.

Colectivul de catedră a dezbătut critic, imediat după apariția lor, cele două volume ale *Cursului de materialism dialectic și materialism istoric*, editat de M.I.C. Rezultatele dezbaterii primului volum s-au concretizat în recenzii semnate de *N. Kallós* și *I. Aluș* în revista „Lupta de clasă”, respectiv de *C. Mare* în revista „Cercetări filozofice”. Manualul sovietic *Bazele filozofiei marxiste* a fost prezentat la catedră și apoi recenzat în revista „Tribuna” de *I. Aluș*, *Gh. Birsan* și *I. Semeniuc*. *C. Mare* a făcut la catedră o prezentare a *noilor manuale sovietice de filozofie* (manualul lui *I. D. Panțhava*, apărut în 1958, manualul lui *M. N. Rutkevici*, apărut în 1959, manualul școlii superioare de partid de pe lângă C.C. al P.C.U.S., apărut în 1960 și cel apărut în 1961).

Dăm, în continuare, extrase din trei dintre referatele amintite.

I

Informarea intitulată „*Problema formelor mișcării și clasificarea științelor*” a fost prezentată de *Alexandru Balázs*. În introducerea referentului a arătat că pînă la apariția marxismului nu a fost găsit acel criteriu obiectiv pe baza căruia s-ar putea forma un tablou real despre legăturile dintre diferite științe. A schițat în linii mari principiile elaborate de Engels cu privire la legătura dintre formele de mișcare și la clasificarea științelor. Ideea de bază a lui Engels este aceea că întreaga realitate se dezvoltă de la inferior la superior, de la simplu la complex. Această dezvoltare se manifestă și în formele de mișcare: din formele inferioare apar cele superioare, formînd în acest fel un lanț cu verigi calitativ diferite de la cea mai

simplă formă de mișcare — deplasarea în spațiu, adică mișcarea mecanică — pînă la gîndire și mișcarea socială.

Referentul a subliniat că filozofia marxistă se bazează pe teza materialistă, după care materia și mișcarea sînt indisolubil legate. Engels a aplicat acest principiu și la problema noastră, arătînd că orice formă de mișcare are un purtător material fără de care este de neconceput.

Din analiza făcută de Engels se poate deduce noțiunea de inferior sau superior are înțeles numai în raport cu o altă formă de mișcare, deci inferioritatea sau superioritatea este relativă. A doua concluzie a lui Engels pe care a conturat-o referentul este aceea că — inferioritatea sau superioritatea fiind relativă — în fiecare caz forma respectivă de mișcare trebuie raportată la alta.

Engels a întocmit un șir monolinar de forme principale ale mișcării, a dezvăluit linia ascendentă a dezvoltării incluzînd în acest tablou numai acele forme principale care duc mai departe spre o formă superioară. De aici a treia idee a lui Engels: la el succesiunea formelor de mișcare coincide cu dezvoltarea ascendentă a realității.

Din constatările lui Engels se poate deduce implicit că inferioară este: a) aceea formă de mișcare care precedă în timp o altă formă, b) din care apare o altă formă de mișcare printr-un salt calitativ, c) care intră în structura altei forme, deci este mai simplă din punct de vedere structural. Referentul a arătat că Engels, studiînd linia ascendentă a dezvoltării, a luat în considerare atît aspectul structural cît și aspectul genetic al problemei. A numit superioară aceea formă de mișcare care este mai complexă decît cea precedentă și care derivă din ea. Deci a patra idee a lui Engels: dezvoltarea structurii materiei determină apariția și existența diferitelor forme de mișcare.

Mai departe referentul a arătat că Engels subliniază atît diferența calitativă dintre formele de mișcare cît și legăturile dintre ele și a fundamentat clasificarea științelor tocmai pe aceste legături de succesiune dintre formele de mișcare, fiecare știință studiînd o formă specifică de mișcare cu legile sale specifice.

După moartea lui Engels, din cauza dezvoltării impetuoașe a științelor, din cauza cunoașterii mai adînci a materiei s-a ivit o serie de probleme, care au necesitat completarea tabloului elaborat de el.

B. M. Kedrov arată în articolul intitulat „Despre corelația dintre formele de mișcare a materiei în natură” (Probleme de filozofie 1959—4) că corectivele aduse de progresul științelor naturii seriei generale a formelor mișcării pot fi exprimate în următoarele elemente principale: 1. Au fost stabilite treceri și conexiuni între formele principale ale mișcării materiei și în cadrul dezvoltării contemporane a științelor tocmai aceste treceri și conexiuni au devenit în primul rând obiect de cercetare, au apărut așa numite științe „intermediare”. 2. La nivelul actual al cunoașterii științifice apare în altă lumină tipul relativ inițial din seria generală de forme ale mișcării materiei; dacă pe vremea lui Engels deplasarea corpurilor macroscopice apărea ca cea mai simplă formă de mișcare, în prezent această poziție este ocupată în primul rând de mișcarea cuantică. 3. S-a conturat diviziunea formelor de mișcare a materiei în două categorii: formele de mișcare legate de microparticulele materiale și de microprocese și cele legate de macrocorpuri și de macroprocese. 4. Fizica unică s-a împărțit în două domenii mai mult sau mai puțin distincte: fizica subatomică și fizica moleculară.

Kedrov aduce și altă completare, arătând că de la forma chimică de mișcare dezvoltarea naturii pare să se polarizeze, să se bifurce într-o ramură care duce către viață și o altă ramură care duce la roci, la formațiunile geologice și în acest sens se poate vorbi și despre forma geologică de mișcare care este o premiză a apariției vieții.

Referentul a prezentat tabloul formelor principale de mișcare în natură completat de Kedrov: forma fizică subatomică, forma chimică, forma fizică moleculară, forma geologică și forma biologică de mișcare, însoțite de forma mecanică-cuantică și macro-mecanică, lipsite de un purtător material aparte. El a subliniat ideea lui Kedrov după care abordarea genetică și structurală a problemei se suprapun, precum și ideea generatoare de discuții — că o oarecare formă de mișcare a materiei este totdeauna strict determinată de structura specifică a purtătorului material respectiv.

Autorul referatului a arătat că A. I. Uemov în articolul lui „Unele tendințe din dezvoltarea științelor naturii și principiile clasificării lor” („Probleme de filozofie” 1961—8) a dus mai departe concepția lui Kedrov și a criticat în același timp ideea acestuia din urmă, cu privire la factorul

care determină specificitatea formelor de mișcare. A înșirat obiecțiile lui Uemov: dacă pornim de la purtătorul material al formei respective de mișcare diferențiem formele de mișcare de baza științelor care le studiază. În acest mod intrăm într-un cerc vicios. Un alt argument al lui Uemov împotriva distincției formelor de mișcare precum și clasificarea științelor după specificul purtătorului material este următorul: pe de o parte unul și același purtător poate să se manifeste sub diferite forme de mișcare, pe de altă parte o formă de mișcare poate să aibă diferiți purtători materiali.

O altă idee a lui Uemov îndreptată împotriva clasificării științelor pe baza purtătorului material al formei respective de mișcare este aceea rezolvare pe care o dă problemei locului ciberneticii în sistemul științelor. Această problemă a fost mult discutată de către filozofii sovietici. Unii — ca de exemplu C. L. Soboliev și A. A. Leapunov în lucrarea lor „Cibernetica și științele naturii” — sînt de părere că cibernetica are un loc bine determinat „între alte științe”. B. M. Bukanovski în cartea sa „Principiile și trăsăturile fundamentale ale clasificării științelor moderne ale naturii” (1960) împărtășește în fond această părere numind cibernetica o știință „intermediară” între logică, matematică, logică-matematică și celelalte științe concrete. Uemov face o distincție între așa zisele științe intermediare și cibernetica. După el, științe intermediare apar în două cazuri: atunci cînd o ramură a științei studiază fenomene, obiecte care ocupă un loc intermediar între două științe, cînd aceste fenomene sînt studiate și de aceste două științe între care știința nouă face o trecere, sau atunci cînd o metodă de cercetare a unei forme de mișcare derivată este aplicată și în domeniul științei care cercetează forma principală a acestei mișcări.

Cibernetica însă nu se încadrează nici în primul, nici în cel de al doilea caz. Nu există obiecte comune în cercetarea logică, matematică, logică-matematică și a altor științe concrete. Cibernetica în același timp nu înseamnă nici aplicarea metodei logicii sau a matematicii în alte domenii. După Uemov obiectul ciberneticii nu se poate defini pe baza purtătorului material al mișcării, fiindcă ceea ce studiază ea are diferiți purtători. Legile cu care se ocupă cibernetica sînt proprii diferitelor forme de mișcare cu diferiți purtători.

Referentul a subliniat că Uemov contestând teza după care specificitatea formelor de mișcare — și în consecință și a științelor — constă în specificul purtătorului material al mișcării, subliniază totuși cu tărie legătura indisolubilă dintre mișcare și materie.

În secolul trecut fiecare știință a avut un cadru bine determinat, s-a ocupat cu un cerc restrâns al lucrurilor. Atunci era pe deplin justificată determinarea obiectului științelor prin denumirea lucrurilor pe care le cercetează ele. Studiul obiectelor bine determinate intră și în prezent în obiectul științelor. Dar odată cu adâncirea cunoștințelor au fost oglindite multilateral aceste obiecte, au fost descoperite noi însușiri ale lor, precum și relații noi dintre ele. Acest fapt a făcut posibilă apariția unor științe care fac abstracție de lucrurile înseși și studiază aceste însușiri și relații într-un mod relativ independent. În acest fel, pe lângă științele care studiază lucrurile cu însușirile lor, apar noi științe care studiază numai însușirile acestor lucruri, acele însușiri și relații care sînt comune cu cele ale altor grupuri de obiecte.

Autorul referatului a arătat că după Uemov există trei tipuri de științe: a) care studiază lucrurile cu însușirile lor multilaterale, cu toate aspectele lor, ca de ex. geografia; b) care studiază un complex de însușiri și relații ale unui grup de lucruri. Aceste însușiri și relații în principiu pot să fie legate și de un alt grup de obiecte. În acest tip de științe intră majoritatea științelor ca fizica, chimia etc.; c) care studiază unele însușiri și unele relații independent de purtătorul lor material, ca de pildă cibernetica. În afară de aceste tipuri mai sînt științe despre științe, ca de exemplu istoria filozofiei.

Această clasificare tinde în același timp să indice și drumul pe care îl parcurge dezvoltarea științelor. Prima dată apar științe incluse în prima grupă, apoi cele din grupa a doua și în stadiul actual al dezvoltării apar științe noi care fac abstracție de purtătorul material.

În ultima parte referatul a scos la iveală unele consecințe practice ale rezolvării acestei probleme teoretice. La clasificarea formelor de mișcare și a științelor problema esențială constă în definirea precisă a specificului formei respective, a specificului obiectului științelor. Fără această precizare nu sîntem feriți de în-

cercările care în mod eronat reduc unele forme superioare de mișcare la cele inferioare, împiedicînd în acest fel cercetarea lor adecvată. Referentul citează în acest sens cartea lui E. Schrödinger „Ce este viața din punctul de vedere al fizicii” în care este exprimată ideea falsă a posibilității reducerii formei de mișcare biologică la cea mecanică cuantică, ideea dezvoltată de B. Russel în cartea intitulată „Cunoașterea umană”.

O altă latură practică a problemei se referă la specializarea oamenilor de știință. Dacă în trecut unele obiecte cercetate au fost incluse numai într-o ramură a științei, în prezent aceste hotare dispar treptat. De exemplu dacă în trecut atomul a fost numai obiectul cercetării chimice, în prezent această parte a lumii obiective este în același timp și obiectul fizicii și al altor ramuri ale științei. În fața ochilor noștri se petrece o specializare cît se poate de mare. Dar aceasta nu înseamnă că un specialist poate să se închidă în turnul său de fildeș cercetînd problema respectivă numai sub aspectul specialității sale. Odată cu specializarea științelor se desăvîrșește și apropierea lor reciprocă. Pregătirea multilaterală a oamenilor de știință este o necesitate și din cauză că altfel nu pot dezvoltă însușirile și relațiile comune ale lucrurilor diferite, ori dezvoltarea științelor se duce tocmai în această direcție.

Toate aceste probleme — arată referentul — au contact cu o serie de alte probleme de ordin pedagogic. Din cauzele susamintite vîrsta la care un om de știință poate să creeze ceva nou se mărește zi de zi. Aceasta impune o preocupare substanțială în direcția elaborării unor procedee cît se poate de eficiente pentru a asigura mai de vreme însușirea tuturor cunoștințelor necesare pentru creație.

Discuția în jurul clasificării științelor a ridicat și problema aplicabilității științelor în procesul de producție. Studiarea obiectului științelor, clasificarea lor ne ajută în definirea clară a locului științelor și în raport cu aplicabilitatea lor.

Rezultă deci — conchide referentul — că cercetarea filozofică a problemei formelor mișcării și clasificarea științelor dă în ultimă instanță un sprijin substanțial oamenilor de știință pentru a-i preciza domeniul specific de cercetare și tangențele acestuia cu alte științe.

II

În referatul intitulat *Discuțiile despre natura conștiinței*, de Ion Semeniuc, autorul arată că, pentru a ne apropia de esența conștiinței este necesar să lămurim următoarele chestiuni:

1. Raportul dintre fiziologie și psihic. În cadrul acestei probleme trebuie să dăm răspuns la două întrebări:

a) dacă se poate identifica fiziologicul cu psihicul sau nu?

b) dacă conștiința, gândirea poate fi considerată ca o formă specifică de mișcare a materiei sau nu?

2. Trebuie lămurit ce este idealul?

3. Care este specificul gândirii umane și care au fost factorii principali în apariția ei?

În discuțiile purtate în jurul naturii conștiinței în urmă cu câțiva ani, s-au conturat două puncte de vedere extreme:

1. Unii susțin că conștiința este una din formele mișcării materiei, pierzând din vedere aspectul ei ideal.

2. Alții consideră că ea nu este o formă de mișcare a materiei și rup în ultima instanță conștiința de materie.

În ultimul timp cercetătorii sovietici încearcă să depășească limitele acestor două puncte de vedere unilaterale, care nu pot explica adevăratul raport ce există între materie și conștiință. Adepții acestor puncte de vedere extremiste nu observă că problema discutată trebuie pusă pe două planuri:

a) legătura fenomenelor psihice cu creierul ca organ al activității psihice și

b) raportul gnoseologic dintre fenomenele psihice și lumea materială.

Or, primii limitează cercetarea numai la raportul ce există între creier și psihic, iar ceilalți limitează cercetarea numai la aspectul gnoseologic, ajungând la concluzia că fenomenele conștiinței, ca reflectare a realității, nu pot fi considerate o formă de mișcare a materiei.

Întrucât însă creierul este organul care coordonează raportul organismului uman cu realitatea înconjurătoare, problema legăturii psihicului cu creierul trece în mod inevitabil în problema dependenței fenomenelor psihice de lumea înconjurătoare.

Lucrările pe care se bazează comunicarea („Existență și conștiință” de S. L. Rubinștein, Edit. științifică, 1960, „Cu privire la activitatea reflectorie a creierului”, „Probleme de filozofie” nr. 6, 1960, de W. V. Medvediev, Proishojdenie soznania i ievro osobennosti”, de T. F. Protasenia și

„Problema soznania v filosofii i estestvoznanii” de E. V. Sorohova, Moscova, 1961) încearcă să rezolve raportul dintre fiziologic și psihic.

Filozofia marxistă nu suprimă nici fiziologicul pe seama psihicului, nici psihicul pe seama fiziologicului, nici nu le identifică, ci doar exclude existența psihicului separat de fiziologic.

Analiza activității reflectorii a creierului ne demonstrează că în decursul acestei activități apar fenomene psihice (senzații, percepții etc.). Prin urmare, însăși rezultatele studiului fiziologic al activității nervoase superioare duc la necesitatea continuării acestui studiu într-o formă nouă — la studiul psihologic. Activitatea reflectorie a scoarței cerebrale este activitatea nervoasă și în același timp activitatea psihică. De aceea este necesară studierea ei nu numai în calitate de activitate nervoasă, determinată de legile fiziologice ale dinamicii nervoase (procesele de excitație și inducția reciprocă a lor), ci și în calitate de activitate psihică (senzații, percepții, memorare, gândire).

Fenomenele psihice apar în procesul coordonării cu ajutorul creierului a raportului dintre individ și lumea înconjurătoare. De aceea procesele psihice nu pot fi rupte de dinamica proceselor nervoase, nici de acțiunea lumii exterioare asupra omului și nici de activitatea sa practică.

I. P. Pavlov spunea în mod direct că reflexul condiționat este un fenomen fiziologic și psihic în același timp.

Cercetările au demonstrat că creierul efectuează analiza și sinteza, diferențiere și generalizare complexă a excitanților. Tocmai în aceasta constă activitatea psihică. Analiza și sinteza este efectuată cu ajutorul proceselor fiziologice cum sînt: excitația și inhibiția, iradierea, concentrarea și inducția lor reciprocă. Rezultatele acestei activități sînt imagini ale lumii exterioare. Pentru fiziologie, lumea exterioară reprezintă o totalitate de excitanți la acțiunea cărora organismul răspunde printr-o manifestare exterioară oarecare. Am cădea în metafizică dacă am ignora ceea ce este intern, subiectiv, ideal în activitatea reflectorie a creierului. „Psihicul reprezintă o manifestare a fiziologicului, însușirea fiziologicului de a reflecta” în imagini ideale realitatea obiectivă. În această ordine de idei este justificat să considerăm fiziologicul ca și baza, fundamentul psihicului” (Sorohova. „Problema conștiinței în filozofie și știin-

țele naturii", Moscova, 1961, p. 157, I. rusă). Aici putem aminti că una din greșelile idealismului fiziologic este aceea că identifică reacția de răspuns a organelor de simț la o excitație electrică cu formarea imaginii despre excitantul respectiv. Reacția fiziologică nu este imagine în sensul gnoseologic al cuvântului, ea nu se formează în organele de simț, ci în sistemul nervos central, în urma analizei și sintezei diferitelor aspecte ale excitantului.

Spuneam că rezultatele activității nervoase superioare sînt imagini ale lumii obiective. Raportul imaginilor cu realitatea obiectivă este un raport gnoseologic. Fenomenele psihice luate în acest raport se caracterizează ca fenomene ideale. Tocmai prin planul gnoseologic psihicul se manifestă în calitate de ideal. Iată de ce raportul dintre material și ideal nu se poate înțelege dacă analizăm numai raportul dintre creier și psihic, fiziologic și psihic. Psihicul ca reflectare este legat de lumea materială pe care o reflectă. Fiind imaginea realității obiective, psihicul reprezintă un fenomen ideal, opus celui material.

Caracteristica fenomenelor psihice ca fenomene ideale, după cum arată S. L. Rubinștein, se referă propriu zis la rezultatul activității psihice, la imagine sau idee în raportul lor, cu obiectul sau fenomenul. Activitatea psihică este ideală mai ales în forma ei finală. Fără îndoială este inadmisibilă ruperea rezultatului, a imaginii de procesul în care apar aceste imagini. Fiecare proces psihic concret este legat de un proces fiziologic concret. În acest sens activitatea de reflectare, funcționarea structurilor nervoase superioare ale creierului este o mișcare specifică a materiei. Prin urmare noi nu putem nega că gândirea, conștiința, psihicul în general este o formă specifică de mișcare a materiei. Așa au privit gândirea clasicii marxism-leninismului. Ei considerau gândirea ca una din formele specifice de mișcare a materiei și în același timp au considerat fenomenele psihice ca imagini ideale ale realității obiective. Acest lucru înseamnă că gândirea poate fi cercetată nu numai pe planul gnoseologic, ci și pe planul științelor naturii.

Cercetările pe plan gnoseologic au de a face numai cu corelația imaginii cu obiectul reflectat în creier. În această corelație, imaginea trebuie privită ca fiind ideală, întrucît ea nu conține nici un

atom al lucrului exterior care este reflectat.

De aici reiese caracterul unilateral al punctului de vedere conform căruia activitatea nervoasă superioară este doar activitatea psihică, fără să fie o formă specifică de mișcare a materiei. De aceeași unilateralitate suferă punctul de vedere care identifică activitatea psihică cu cea fiziologică, spunînd că psihicul este o formă de mișcare a materiei, fără să trateze această problemă mai nuanțat.

Dar dacă activitatea fiziologică și cea psihică sînt două aspecte ale activității reflectorie a creierului și dacă psihicul nu poate fi rupt de fiziologic, atunci psihicul este material și ideal în același timp. Psihicul, conștiința este material ca proces de reflectare și ideal în expresia sa rezultativă.

Odată cu apariția omului, apar imagini conștiente despre lumea înconjurătoare, apare cunoașterea ei. După cum știm, în procesul cunoașterii participă diferite laturi:

1. realitatea obiectivă, mediul natural și social,
2. creierul uman, produsul superior al naturii și
3. forma reflectării lumii în creierul uman prin noțiuni, categorii, legi etc.

Aici constatăm determinația dublă: fiziologică și socială. Prin urmare, procesele care au loc în creier sînt nu numai de natură fizică, chimică și fiziologică, ci și de natură psihică, și logică. Cunoașterea numai a proceselor fizice, chimice și fiziologice nu poate să ne explice esența gândirii umane, tot așa cum legile acusticii nu pot explica, care este cauza că doi oameni se înțeleg în conversația lor. Studiarea mecanismelor fiziologice nu dezvăluie natura socială a conștiinței umane. Reiese că așa cum forma de mișcare fizică și chimică stă la baza formei de mișcare biologice, așa și o anumită corelație, interacțiune reciprocă a formei de mișcare biologice, fiziologice cu cea socială (activitatea de producție, munca) au determinat schimbarea structurală a creierului în așa fel ca el să dobîndească însușirea de reflectare generalizată a realității înconjurătoare. Prin urmare, această interacțiune a formelor biologice și sociale dă naștere la o formă specifică de mișcare, la o structură specifică a creierului, rezultatele activității căruia apar ca fenomene ideale, imagini generalizate a realității înconjurătoare.

III

Referatul despre *Problema unicității și pluralității calităților*, prezentat de *Achim Mihu*, începe prin referirea la indicațiile clasice ale marxism-leninismului privitoare la această problemă. Astfel sînt cunoscute îndeosebi afirmațiile lui Engels în „Dialectica naturii”, cu ocazia dovedirii incapacității lui Năgeli de a înțelege relativitatea limitelor dintre calitate și cantitate, precum și observațiile lui Lenin care, explicînd popular, după cum el însuși afirmă, deosebirea dintre eclecticism și dialectică pentru a dovedi pe această bază inconsistența definiției date de Buharin sindicatelor, ridică totodată problema pluralității calitative a obiectelor. Un obicei concret, spunea Lenin, referindu-se la pahar, nu are numai „... două proprietăți sau calități, sau laturi, ci un număr infinit de alte proprietăți, calități, laturi, relații și „mijlociri” cu tot restul lumii”.

Referentul a arătat că, pornind de la aceste idei, cercetătorii sovietici au desfășurat în coloanele revistelor de specialitate, precum și în lucrările lor, o discuție deosebit de valoroasă cu privire la problema unicității și pluralității calitative a obiectelor. Discuția urmărită este importantă nu numai pentru adîncirea înțelesului categoriei de calitate, ci și pentru cercetarea unor probleme corelate: deosebirea dintre calitate și însușire, definirea lucrului etc. Mai mult decît atît ea oferă idei prețioase pentru înțelegerea cantității, gradualității, măsurii și a trecerii de la cantitate la calitate și invers. Înțelegerea obiectului ca o pluralitate de calități duce implicit la înțelegerea acestuia ca o pluralitate de determinări calitative nu numai succesive ci și simultane. Înțelegerea obiectului ca o pluralitate de calități și determinări cantitative deschide un nou orizont pentru analiza legii trecerii de la schimbări cantitative la schimbări calitative și invers. Aceste probleme stau deschise atenției cercetătorilor.

Părerile în legătură cu problema pe care referentul a prezentat-o se disting după aprecierea sa în trei grupe importante.

În prima grupă intră acei filozofi care afirmă într-un fel sau altul unicitatea calitativă a obiectelor. Clar, acest punct de vedere este exprimat în manualul „Materialism dialectic” (editat de Academia de Științe a U.R.S.S., Institutul de Filozofie,

în 1954) sub redacția lui G. F. Alexandrov, în „Mic dicționar filozofic” (1954), „Dicționar politic” (1958) etc. Cu mici deosebiri de nuanță, unii autori nu au renunțat nici acum la a considera că obiectul are o singură calitate. Mărturie stau: „Bazele filozofiei marxiste” (1959), manualul popular al lui V. G. Afanasiev „Filozofia marxistă”, apărut în anul trecut, „Manualul Școlii Superioare de Partid de pe lângă C.C. al P.C.U.S.”, (pentru acei ce studiază fără frecvență, apărut de asemenea în 1961), sub redacția lui D. N. Daniilenko etc.

Afirmarea unicității calitative a obiectelor, decurge de obicei din înțelegerea calității ca fiind identică cu obiectul. Astfel de pildă în „Bazele filozofiei marxiste” se spune textual „... calitatea este identică cu obiectul însuși”.

Rezultă logic, de aici, cea de a două trăsătură esențială a definirii calității de pe pozițiile acestui punct de vedere: schimbarea calității atrage după sine schimbarea obiectului.

Punctului de vedere cercetat i se aduc în mod deosebit două observații. În primul rînd i se impută că nu dă răspuns la întrebarea firească ridicată de cercetătorii din diferitele domenii ale științei: de ce unul și același obiect, fenomen, dacă are o singură calitate este totuși analizat de mai multe științe și ca atare tratat ca fiind format din mai multe calități? În al doilea rînd i se face observația că el prilejuiește o vădită contradicție rezultată din afirmarea, de pe o parte, a universalității contradicției, și pe de altă parte, a unicității calitative a obiectului. Dacă fiecare obiect are o singură calitate, cum se explică automișcarea lui care presupune existența contrariilor, adică a unor laturi diferite ale obiectelor?

Încercînd să explice faptul de ce unul și același obiect, fenomen, este studiat de științe diferite, cum de pildă omul e cercetat de către biologie, fiziologie, științe sociale etc., un alt grup de cercetători este de părere că obiectul posedă o pluralitate de calități. Printre aceștia se numără: V. P. Tugarinov, V. I. Sviderski, S. G. Sleahenko, V. I. Elmeev, N. A. Maksimov etc. care aduc de obicei în sprijinul ideilor lor textele clasice ale lui Engels și Lenin, în această direcție.

De regulă, afirmarea pluralității calitative a obiectelor și fenomenelor este însoțită de recunoașterea prealabilă a unicității lor calitative. Părerile cercetătorilor

care susțin unicitatea calitativă a obiectelor, nu sînt astfel înlăturate ci completate, îmbogățite cu ideea pluralității lor calitative. Unicitatea și pluralitatea calitativă a fenomenelor, sînt considerate poli ai aceleași unități contradictorii dialectice.

Recunoașterea pluralității calitative a obiectului, de către un număr relativ mare de cercetători sovietici, este totuși diferențiată în câteva orientări, cu sensuri convergente, care aduc în discuție, fiecare dintre ele, cite o latură, un aspect inedit al problemei. Problema unicității și pluralității calitative a fenomenelor este privită ca un raport între parte și întreg, în special, de către N. A. Maksimov, deși o întâlrim tratată și în „Manualul Școlii Superioare de Partid de pe lângă C.C. al P.C.U.S. din 1960. Problema respectivă se îmbogățeste prin contribuția lui V. I. Sviderski care o tratează în articolul său „Contribuții la problema pluralității calitative a fenomenelor”. Elementul nou adus în comparație cu ceea ce s-a spus mai înainte referitor la această problemă rezultă din recunoașterea și sublinierea pluralității calitative a obiectelor nu numai ca o relație dintre parte și întreg sau cum spune Sviderski ca intensivitate, ca coexistență de calități diferite, ci și ca o extindere a laturilor calitative ale unui fenomen ca urmare a desfășurării proceselor legate de existența calității respective.

Manualul de materialism dialectic al Școlii Superioare de Partid a C.C. al P.C.U.S. apărut la Moscova în 1960 sintetizează părerile amintite referitoare la pluralitatea calitativă a fenomenelor pe care o acceptă fără discuții și în plus aduce un element nou. Recunoscînd pluralitatea calitativă a fenomenelor ca decurgînd din aceea că fiecare fenomen sau lucru se află în relații cu alte fenomene sau lucruri, că este în același timp un întreg și o totalitate de laturi diferite și din aceea că lucrurile și fenomenele parcurg în dezvoltarea lor faze, etape, trepte diferite, acest manual mai aduce în discuție și faptul nou că pluralitatea calitativă a lucrurilor și fenomenelor atîrnă, de asemenea, și de condițiile în care ele există. De exemplu, modul de producție își pune pecetea asupra caracteristicilor muncii, unele sînt trăsăturile calitative ale acesteia în socialism și altele în capitalism.

Susținerea pluralității calitative a obiectelor reprezintă fără îndoială o încercare rodnică pe calea înțelegerii mai aprofundate a obiectului. Dacă de pe pozițiile punctului de vedere care admite doar unicitatea calitativă a obiectelor, acestea sînt considerate relativ simple, înțelegerea lor ca o pluralitate de calități, înseamnă recunoașterea caracterului lor complex. Obiectele înțelese ca o unitate dialectică a unicității și pluralității calităților, ne apar așa cum sînt ele în realitate, formate dintr-o sumedenie de laturi, aspecte, dintre care unele contrarii. Astfel, ele sînt domenii largi, complexe, ale cunoașterii noastre, abordabile de pe pozițiile mai multor științe.

În consultația lui N. F. Ovcinnikov intitulată „Calitate și însușire”, (apărută în nr. 6 din 1960 al revistei sovietice Probleme de filozofie), se întâlnește după părerea referentului un punct de vedere în anumite privințe nou, care se deosebeste de celelalte urmărite pînă acum. Meritul deosebit al cercetătorului sovietic în problemele arătate constă în încercarea pe care o face de a lărgi noțiunea de calitate extinzînd-o asupra tuturor obiectelor cunoașterii: „În accepțiunea ei mai completă și mai cuprinzătoare — arată Ovcinnikov — categoria de calitate reflectă unitatea contradictorie dintre asemănare și deosebire, atît pentru lucruri cit și pentru însușiri și relații”.

Semnificația științifică a concepției lărgite a categoriei de calitate pare a fi neîndoielnică, subliniază autorul referatului, înscriindu-se pe linia atît de des încercată a determinării obiectului diferitelor științe și al clasificării științelor. Obiectul cercetării unei teorii științifice poate fi constituit atît din lucruri (teoria atomului) cit și din însușiri și relații (teoria generală a oscilațiilor, termodinamica). În plus, lărgirea noțiunii de calitate se adaugă efortului susținut al savanților de a cunoaște și mai profund lucrurile, deoarece o cercetare prealabilă a însușirilor și relațiilor, clasificarea lor, facilitează pătrunderea în adîncimea tainelor lucrurilor.

După părerea referentului, Ovcinnikov nu ridică problema unicității și pluralității calitative a obiectelor sub forma și conținutului ei de pînă acum. În celelalte materiale amintite se vorbea de unicitatea și pluralitatea calitativă a obiectelor. Ovcinnikov, în schimb, vorbește despre unicitatea și pluralitatea conținutului ca-

tegoriei de calitate. Altfel spus, calitatea se referă numai la obiect sau ea are un conținut mai bogat? Calitatea, arată cercetătorul amintit după cum spuneam, se referă nu numai la obiect ci și la însușiri și relații. Revenirea la problema unicității calitative a fenomenelor, în sensul obișnuit al cuvintului, este făcută pe o bază nouă tocmai datorită acestui fapt.

În ultimă analiză și această părere cercetată urmărește tot aprofundarea cunoașterii realității. Autorul referatului a fost de părere în incheiere că trecerea de la afirmarea unicității calitative la susținerea pluralității calitative a obiectelor și apoi la lărgirea conținutului categoriei de calitate este un proces unic pe linia cunoașterii, care o va duce desigur înainte.

